નમો અરિહંતાણં
નમો સિધ્ધાણં
નમો આયરિયાણં
નમો ઉવજ્ઝાયાણં
નમો લેએ સવ્વ સાહુણં
એસો પંચ નમુકકારો
સવ્વ પાવપ્પણાસણો
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં
પઢમં હવઈ મંગલં

જિનાગમ પ્રકાશન યોજના

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી ઘાંસીલાલજી મહારાજ સાહેબ

કૃત વ્યાખ્યા સહિત

DVD No. 2

(Gujarati Edition)

:: યોજનાના આયોજક ::

શ્રી ચંદ્ર પી. દોશી - પીએચ.ડી.

website : www.jainagam.com

SHRI SUTRA KRUTANG SUTRA

PART : 03

શ્રી સૂત્ર કૃતાંગ સૂત્ર : ભાગ– ૦૩

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-
विरचितया समयार्थबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(तृतीयो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि
पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

श्रेष्ठिश्री जयन्तीलालात्मज सुधीरभ्रातोः स्मरणार्थं
मुम्बापुर्यांनिवसतस्तत्पिता जयन्तीलाल हरिलाल झवेरी,
तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन
अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः
श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः
मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९६	२०२६	१९७०

मूल्यम्-रू० २५-०-०

સ્વાધ્યાય માટે ખાસ સૂચના

(૧) આ સૂત્રના મૂલપાઠનો સ્વાધ્યાય દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરે તથા ચોથા પ્રહરે કરાય છે.

(૨) પ્રાતઃઉષાકાળ, સન્ધ્યાકાળ, મધ્યાહ્ન, અને મધ્યરાત્રિમાં બે-બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) વંચાય નહીં, સૂર્યોદયથી પહેલાં ૨૪ મિનિટ અને સૂર્યોદયથી પછી ૨૪ મિનિટ એમ બે ઘડી સર્વત્ર સમજવું.

(૩) માસિક ધર્મવાળાં સ્ત્રીથી વંચાય નહીં તેમજ તેની સામે પણ વંચાય નહીં. જ્યાં આ સ્ત્રીઓ ન હોય તે ઓરડામાં બેસીને વાંચી શકાય.

(૪) નીચે લખેલા ૩૨ અસ્વાધ્યાય પ્રસંગે વંચાય નહીં.

(૧) આકાશ સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય કાલ.

(૧) **ઉલ્કાપાત**—મોટા તારા ખરે ત્યારે ૧ પ્રહર (ત્રણ કલાક સ્વાધ્યાય ન થાય.)

(૨) **દિગ્દાહ**—કોઈ દિશામાં અતિશય લાલવર્ણ હોય અથવા કોઈ દિશામાં મોટી આગ લગી હોય તો સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૩) **ગર્જારવ**—વાદળાંનો ભયંકર ગર્જારવ સંભળાય. ગાજવીજ ઘણી જણાય તો ૨ પ્રહર (છ કલાક) સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૪) **નિર્ઘાત**—આકાશમાં કોઈ વ્યંતરાદિ દેવકૃત ઘોરગર્જના થઈ હોય, અથવા વાદળો સાથે વીજળીના કડાકા બોલે ત્યારે આઠ પ્રહર સુધી સ્વાધ્યાય ન થાય.

(૫) **વિદ્યુત**—વિજળી ચમકવા પર એક પ્રહર સ્વાધ્યાય ન થા.

(૬) **યૂપક**—શુક્લપક્ષની એકમ, બીજ અને ત્રીજના દિવસે સંધ્યાની પ્રભા અને ચંદ્રપ્રભા મળે તો તેને યૂપક કહેવાય. આ પ્રમાણે યૂપક હોય ત્યારે રાત્રિમાં પ્રથમા ૧ પ્રહર સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૭) **યક્ષાદીપ્ત**—કોઈ દિશામાં વીજળી ચમકવા જેવો જે પ્રકાશ થાય તેને યક્ષાદીપ્ત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૮) **ધુમિક કૃષ્ણ**—કારતકથી મહા માસ સુધી ધૂમાડાના રંગની જે સૂક્ષ્મ જલ જેવી ધૂમ્મસ પડે છે તેને ધૂમિકાકૃષ્ણ કહેવાય છે. તેવી ધૂમ્મસ હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૯) **મહિકાશ્વેત**—શીતકાળમાં શ્વેતવર્ણવાળી સૂક્ષ્મ જલરૂપી જે ધુમ્મસ પડે છે. તે મહિકાશ્વેત છે ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૦) **રજઉદ્ઘાત**—ચારે દિશામાં પવનથી બહુ ધૂળ ઉડે. અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય. તે રજઉદ્ઘાત કહેવાય. ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨) ઔદારિક શરીર સંબંધી ૧૦ અસ્વાધ્યાય

(૧૧-૧૨-૧૩) હાડકાં-માંસ અને રૂધિર આ ત્રણ વસ્તુ અગ્નિથી સર્વથા બળી ન જાય, પાણીથી ધોવાઈ ન જાય અને સામે દેખાય તો ત્યારે સ્વાધ્યાય ન કરવો. ફૂટેલું ઈંડુ હોય તો અસ્વાધ્યાય.

(૧૪) **મળ-મૂત્ર**—સામે દેખાય, તેની દુર્ગન્ધ આવે ત્યાં સુધી અસ્વાધ્યાય.

(૧૫) **સ્મશાન**—આ ભૂમિની ચારે બાજુ ૧૦૦/૧૦૦ હાથ અસ્વાધ્યાય.

(૧૬) **ચંદ્રગ્રહણ**—જ્યારે ચંદ્રગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૮ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૭) **સૂર્યગ્રહણ**—જ્યારે સૂર્યગ્રહણ થાય ત્યારે જઘન્યથી ૧૨ મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૬ મુહૂર્ત અસ્વાધ્યાય જાણવો.

(૧૮) **રાજવ્યુદ્ગત**—નજીકની ભૂમિમાં રાજાઓની પરસ્પર લડાઈ થતી હોય ત્યારે, તથા લડાઈ શાન્ત થયા પછી ૧ દિવસ-રાત સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૧૯) **પતન**—કોઈ મોટા રાજાનું અથવા રાષ્ટ્રપુરુષનું મૃત્યુ થાય તો તેનો અગ્નિસંસ્કાર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય કરવો નહીં તથા નવાની નિમણુંક ન થાય ત્યાં સુધી ઊંચા અવાજે સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૦) **ઔદારિક શરીર**—ઉપાશ્રયની અંદર અથવા ૧૦૦-૧૦૦ હાથ સુધી ભૂમિ ઉપર બહાર પંચેન્દ્રિયજીવનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે નિર્જીવ શરીર હોય ત્યાં સુધી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૧થી ૨૮) **ચારે મહોત્સવ અને ચાર પ્રતિપદા**—આષાઢ પૂર્ણિમા, (ભૂતમહોત્સવ), આસો પૂર્ણિમા (ઈન્દ્ર મહોત્સવ), કાર્તિક પૂર્ણિમા (સ્કંધ મહોત્સવ), ચૈત્ર પૂર્ણિમા (યક્ષમહોત્સવ, આ ચાર મહોત્સવની પૂર્ણિમાઓ તથા તે ચાર પછીની કૃષ્ણપક્ષની ચાર પ્રતિપદા (એકમ) એમ આઠ દિવસ સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૨૯થી ૩૦) પ્રાતઃકાલે અને સન્ધ્યાકાળે દિશાઓ લાલકલરની રહે ત્યાં સુધી અર્થાત્ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની પૂર્વે અને પછી એક-એક ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

(૩૧થી ૩૨) મધ્ય દિવસ અને મધ્ય રાત્રિએ આગળ-પાછળ એક-એક ઘડી એમ બે ઘડી સ્વાધ્યાય ન કરવો.

ઉપરોક્ત અસ્વાધ્યાય માટેના નિયમો મૂલપાઠના અસ્વાધ્યાય માટે છે. ગુજરાતી આદિ ભાષાંતર માટે આ નિયમો નથી. વિનય એ જ ધર્મનું મૂલ છે. તેથી આવા આવા વિકટ પ્રસંગોમાં ગુરુની અથવા વડીલની ઈચ્છાને આજ્ઞાને જ વધારે અનુસરવાનો ભાવ રાખવો.

स्वाध्याय के प्रमुख नियम

(१) इस सूत्र के मूल पाठ का स्वाध्याय दिन और रात्री के प्रथम प्रहर तथा चौथे प्रहर में किया जाता है ।

(२) प्रात: ऊषा-काल, सन्ध्याकाल, मध्याह्न और मध्य रात्री में दो-दो घडी (४८ मिनिट) स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, सूर्योदय से पहले २४ मिनिट और सूर्योदय के बाद २४ मिनिट, इस प्रकार दो घड़ी सभी जगह समझना चाहिए।

(३) मासिक धर्मवाली स्त्रियों को स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, इसी प्रकार उनके सामने बैठकर भी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए, जहाँ ये स्त्रियाँ न हों उस स्थान या कक्ष में बैठकर स्वाध्याय किया जा सकता है ।

(४) नीचे लिखे हुए ३२ अस्वाध्याय-प्रसंगो में वाँचना नहीं चाहिए—

(१) आकाश सम्बन्धी १० अस्वाध्यायकाल

(१) **उल्कापात**—बड़ा तारा टूटे उस समय १ प्रहर (तीन घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) **दिग्दाह**—किसी दिशा में अधिक लाल रंग हो अथवा किसी दिशा में आग लगी हो तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३) **गर्जारव**—बादलों की भयंकर गडगडाहट की आवाज सुनाई देती हो, बिजली अधिक होती हो तो २ प्रहर (छ घण्टे) तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(४) **निर्घात**—आकाश में कोई व्यन्तरादि देवकृत घोर गर्जना हुई हो अथवा बादलों के साथ बिजली के कडाके की आवाज हो तब आठ प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(५) **विद्युत**—बिजली चमकने पर एक प्रहर तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(६) **यूपक**—शुक्ल-पक्ष की प्रथमा, द्वितीया और तृतीया के दिनो में सन्ध्या की प्रभा और चन्द्रप्रभा का मिलान हो तो उसे यूपक कहा जाता है। इस प्रकार यूपक हो उस समय रात्री में प्रथमा १ प्रहर स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(७) **यक्षादीप्त**—यदि किसी दिशा में बिजली चमकने जैसा प्रकाश हो तो उसे यक्षादीप्त कहते हैं, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(८) **धूमिका कृष्ण**—कार्तिक से माघ मास तक धूँए के रंग की तरह सूक्ष्म जल के जैसी धूमस (कोहरा) पड़ता है उसे धूमिका कृष्ण कहा जाता है इस प्रकार की धूमस हो उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(९) **महिकाश्वेत**—शीतकाल में श्वेत वर्णवाली सूक्ष्म जलरूपी जो धूमस पड़ती है वह महिकाश्वेत कहलाती है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१०) **रजोद्‌घात**—चारों दिशाओं में तेज हवा के साथ बहुत धूल उडती हो और सूर्य ढँक गया हो तो रजोद्‌घात कहलाता है, उस समय स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२) ऐतिहासिक शरीर सम्बन्धी १० अस्वाध्याय—

(११,१२,१३) हाड-मांस और रुधिर ये तीन वस्तुएँ जब-तक अग्नि से सर्वथा जल न जाएँ, पानी से धुल न जाएँ और यदि सामने दिखाई दें तो स्वाध्याय नहीं करना चाहिए । फूटा हुआ अण्डा भी हो तो भी अस्वाध्याय होता है ।

(१४) **मल-मूत्र**—सामने दिखाई हेता हो, उसकी दुर्गन्ध आती हो तब-तक अस्वाध्याय होता है ।

(१५) **श्मशान**—इस भूमि के चारों तरफ १००-१०० हाथ तक अस्वाध्याय होता है ।

(१६) **चन्द्रग्रहण**—जब चन्द्रग्रहण होता है तब जघन्य से ८ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १२ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१७) **सूर्यग्रहण**—जब सूर्यग्रहण हो तब जघन्य से १२ मुहूर्त और उत्कृष्ट से १६ मुहूर्त तक अस्वाध्याय समझना चाहिए ।

(१८) **राजव्युद्‌गत**—नजदीक की भूमि पर राजाओं की परस्पर लड़ाई चलती हो, उस समय तथा लड़ाई शान्त होने के बाद एक दिन-रात तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(१९) **पतन**—कोई बड़े राजा का अथवा राष्ट्रपुरुष का देहान्त हुआ हो तो अग्निसंस्कार न हो तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए तथा उसके स्थान पर जब तक दूसरे व्यक्ति की नई नियुक्ति न हो तब तक ऊंची आवाज में स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२०) **औदारिक शरीर**—उपाश्रय के अन्दर अथवा १००-१०० हाथ तक भूमि पर उपाश्रय के बाहर भी पञ्चेन्द्रिय जीव का मृत शरीर पड़ा हो तो जब तक वह निर्जीव शरी वहाँ पड़ा रहे तब तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२१ से २८) **चार महोत्सव और चार प्रतिपदा**—आषाढ़ी पूर्णिमा (भूत महोत्सव), आसो पूर्णिमा (इन्द्रिय महोत्सव), कार्तिक पूर्णिमा (स्कन्ध महोत्सव), चैत्र पूर्णिमा (यक्ष महोत्सव) इन चार महोत्सवों की पूर्णिमाओं तथा उससे पीछे की चार, कृष्ण पक्ष की चार प्रतिपदा (ऐकम) इस प्रकार आठ दिनों तक स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(२९ से ३०) प्रातःकाल और सन्ध्याकाल में दिशाएँ लाल रंग की दिखाई दें तब तक अर्थात् सूर्योदय और सूर्यास्त के पहले और बाद में एक-एक घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

(३१ से ३२) मध्य दिवस और मध्य रात्री के आगे-पीछे एक-एक घड़ी इस प्रकार दो घड़ी स्वाध्याय नहीं करना चाहिए ।

उपरोक्त अस्वाध्याय सम्बन्धी नियम मूल पाठ के अस्वाध्याय हेतु हैं, गुजराती आदि भाषान्तर हेतु ये नियम नहीं है । विनय ही धर्म का मूल है तथा ऐसे विकट प्रसंगों में गुरू की अथवा बड़ों की इच्छा एवं आज्ञाओं का अधिक पालन करने का भाव रखना चाहिए ।

श्री सूत्रकृतांगसूत्र भाग तीसरे की

विषयानुक्रमणिका

અનુ.	વિષય	પાના નં.
	પ્ર૦ શ્રુ૦ નववां અધ્યયન	
૧	*धर्मके स्वरूपका निरूपण*	૫
	દસવાં અધ્યયન	
૨	*समाधिके स्वरूपका निरूपण*	૩૬
	ગ્યારહવાં અધ્યયન	
૩	*मोक्षके स्वरूपका निरूपण*	૬૪
	બારહવાં અધ્યયન	
૪	*समवसरण के स्वरूपका निरूपण*	૯૩
	તેરહવાં અધ્યયન	
૫	*याथातथ्य का निरूपण*	૧૨૨
	ચૌદહવાં અધ્યયન	
૬	*ग्रंथ के स्वरूपका निरूपण*	૧૪૯

પન્દ્રહવાં અધ્યયન

૭ *આદાનીય સ્વરૂપકા નિરૂપણ* ૧૮૬

સોલહવાં અધ્યયન

૮ *વિધિનિષેધકા નિરૂપણ* ૨૧૮

।। સમાપ્ત ।।

નવમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

આઠમું અધ્યયન પુરૂં થયું હવે નવમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આઠમા અધ્યયનમાં બાલવીર્ય અને પંડિત વીર્યના ભેદથી બે પ્રકારનું વીર્ય કહેવામાં આવેલ છે, સાવદ્ય ક્રિયા માટે કરવામાં આવેલ પ્રયત્ન બાલવીર્ય, અને ધર્મ માટે કરવામાં આવનાર પ્રયત્ન પંડિતવીર્ય કહેવાય છે તેથી હવે નવમું ધર્મ સંબંધી અધ્યયન કહેવામાં આવે છે. 'कयरे धम्मे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मईमया-मतिमता' કેવળ જ્ઞાનવાળા 'माहणेण-माहनेन' જીવોને ન મારવાનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ 'कयरे धम्मे अक्खाए-कतरः धर्मः आख्यातः' કયો ધર્મ બતાવેલ છે. 'जिणाणं-जिनानां' રાગદ્વેષને જીતવાવાળા જીનવરોદ્વારા ઉપદિષ્ટ 'तं अंजु धम्मं-ततं ऋजु धर्मम्' એ સરલ ધર્મને 'जहातच्चं-याथातथ्यं' યથાર્થ રૂપથી 'मे सुणेह-मे शृणुत' મારી પાસેથી સાંભળો ॥૧॥

અન્વયાર્થ—બુદ્ધિમાન્ અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાની માહન-કોઇ પણ પ્રાણીને ન મારો એ રીતના ઉપદેશક ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ કેવા પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે? વીતરાગોના તે માયા પ્રપંચથી રહિત ધર્મના સ્વરૂપને યથાવસ્થિત રૂપથી કહું છું તે તમો સાંભળો ॥૧॥

ટીકાર્થ -જમ્બૂ સ્વામી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે, કે-ત્રણે કાળ વાળા ત્રણે લોકનું સ્વરૂપ જેનાથી જાણવામાં આવે, તે કેવળજ્ઞાનને મતિ કહેવાય છે, તે મતિ જેને પ્રાપ્ત થાય તે મતિમાન અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાની કહેવાય છે. કોઇ પણ પ્રાણીનું હનન (હિંસા) ન કરો' આ પ્રકારનો જેઓ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ માહન કહેવાય છે, ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી 'माहन' 'माहन' અર્થાત કોઇ પણ પ્રાણિયોને ન મારો ન મારો આવા પ્રકારનો વચન પ્રયોગ કરતા હતા તેથી તેઓને 'માહન કહેવામાં આવે છે. એવા મતિ શાળી 'માહને' કેવા પ્રકારનો ઉપદેશ-ધર્મ કહ્યો છે? આ પ્રમાણે જમ્બૂ સ્વામીનો પ્રશ્ન છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે-ચાર પ્રકારના ઘનઘાતિ કર્મો રૂપ શત્રુઓને જીતવાવાળા જીનેન્દ્ર દેવોના તે ધર્મને કે જે માયારૂપી શલ્ય વિનાનો, હોવાના કારણથી સરળ છે તે હુ યથાર્થ રૂપે કહીશ. તે તમો મારી પાંસે સાંભળો. મેં જે પ્રમાણે કેવલી ભગવન્ મહાવીર સ્વામી પાંસેથી સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે હું તમોને કહીશ. કહેવાનો હેતુ

એ છે કે–અન્ય શાસ્ત્રકારોએ જે રીતનો માયા પ્રધાન ધર્મ કહેલ છે. તે પ્રમાણે સહજ હિતકર તીર્થંકર ભગવાને કહેલ નથી. જીન પ્રણીત ધર્મ દરેક ધર્મો કરતાં ઉત્તમ છે. કહ્યું પણ છે કે–'प्रधानं सर्वधर्माणां जैनं जयति शासनम्' ઈતિ સઘળા ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ જીન ધર્મ જયશાલી છે. કેમકે તે ધર્મમાં સઘળા જીવોની દયા કરો એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપેલ છે.

ભાવ એ છે કે—જમ્બૂસ્વામીએ પૂછ્યું કે હે ગુરૂદેવ ભગવાન તીર્થંકરે કેવા પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે? જે માટે કરવામાં આવેલ પ્રયત્ન પંડિતવીર્ય કહેવાય છે, આ રીતે પ્રશ્ન કરવામાં આવતાં સુધર્મા–સ્વામીએ ઉત્તર આપ્યો કે હે શિષ્ય! ભગવાન તીર્થંકરે અત્યંત સરળ નિષ્કપટ, સર્વ જીવોની રક્ષા કરવા વાળા ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે, તે ધર્મ હું તમોને કહું છું તે તમો સાંભળો, સમજો, અને તેમાં કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરો. ॥૧॥

'माहणा खत्तिया वेस्सा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'माहणा खत्तिया वेस्सा–ब्राह्मणाः क्षत्रियाः वैश्याः' બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય 'चंडाला-अदु बोक्कसाः' ચાંડાલ અને બોક્કસ 'एसिया वेसिया सुद्दाः–एषिकाः वेशिकाः शूद्राः' એશિક વૈશિક અને શૂદ્ર 'जे य आरंभनिस्सिया–येचारंभनिःश्रिताः' અને જે આરંભમાં આસક્ત રહેવાવાળા પ્રાણિયો છે, તેઓ દુઃખ રૂપ આઠ પ્રકારના કર્મોને છોડવાવાળા નથી. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચાંડાલ અથવા બુક્કસ (અવાંતરજાતીવાળા) એશિક (શિકારી અને હસ્તિતાપસ) વૈશિક (વેશ ધારણ કરવાવાળા) અને શૂદ્ર તથા અન્ય જે કોઈ આરંભ કરવા વાળા હોય (તેઓ બધા જ વેર વધારનારાઓ છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—વસ્તુનું પ્રતિપાદન જોકે અન્વય અને વ્યતિરેકરૂપે અર્થાત્ વિધિ અને નિષેધ રૂપે કરવામાં આવે તો તે સમઝવું સરલ થઈ જાય છે. તેથી જ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાના ઉદ્દેશથી પહેલાં અધર્મનુ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે.

બ્રાહ્મણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, ચાંડાલ બોક્કસ (નિષાદ પુરૂષ અને અવષ્ટા સ્ત્રીથી પેદા થયેલ સંતતિ) એશિક એક વનથી બીજા વનમાં ભટકીને શિકાર કરવા વાળા અથવા કંદ, મૂળ વિગેરેનો આહાર કરવાવાળા તાપસો, વૈશિક-બીજાઓનો વેષ ધારણુ કરીને આજીવિકા મેળવનારાઓ અર્થાત્ કળાથી આજીવિકા મેળવનારાઓ. શૂદ્ર અર્થાત્ કપડાવણીને ગુજરાન કરનારાઓ આસિવાય પણુ જે કોઇ પણુ પુરૂષ યંત્ર પીડન એટલે કે કોલૂ વિગેરે ચલાવવા, ઘોડા, બળદ વિગેરેને ખસ્સી કરવા, અંગાર દાહ વિગેરે ઘોર આરંભની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હોય છે, તથા જીવોનું ઉપમર્દન (વિરાધના-હિંસા) કરે છે. આ બધા હિંસા કરનારાઓના વેરની વૃદ્ધિ થતી રહે છે. વેરની વૃદ્ધિ થાય છે, આ કથનનો સંબંધ આગલા સૂત્ર સાથે છે. ।।૨।।

'परिग्गहनिविट्ठाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'परिग्गहनिविट्ठाणं तेसिं वेरं पवड्ढइ-परिग्रहनिविष्टानां तेषां वैरं प्रवर्द्धते' પરિગ્રહમાં આસક્ત રહેવાવાળા આ પ્રાણિયોનું અન્ય પ્રાણિયો સાથે વેર વધે છે. 'आरंभसंभिया कामा-आरंभसंभृताः कामाः' તે વિષય લોલુપ જીવો આરંભથી ભરેલા છે. 'ते न दुक्खविमोयगा'-ते न दुक्खविमोचकाः' તેથી તેઓ દુઃખરૂપ આઠ પ્રકારના કર્મોથી છોડાવવાવાળા નથી. ।।૩।।

અન્વયાર્થ—જેઓ પરિગ્રહમાં આસક્ત હોય છે, તેઓના વેરનો વધારોજ થાય છે. વિષયમાં લોલુપજન જે આરંભ કરીને પુષ્ટ થાય છે, તેઓ દુઃખના અર્થાત્ આઠ પ્રકારના કર્મને છોડનારા થઈ શકતા નથી. ।।૩।।

ટીકાર્થ—દ્વિપદ કહેતાં બે પગવાળા પ્રાણિયો ચતુષ્પદ એટલે ચાર પગ વાળા પ્રાણિયો ધન, ધાન્ય (અનાજ) હિરણ્ય (સોનું) સ્વર્ણ ચાંદી વિગેરેના પરિગ્રહમાં જેઓ આસક્ત હોય છે. તેઓના વેરનો વધારો થતો રહે છે. જેમ ઘી નાખવાથી અગ્નિની જવાલા વધે છે, એજ પ્રમાણે પરિગ્રહવાળા જનોને બીજા પ્રાણિયો સાથે વેર વધે છે.

પહેલાં લોકોએ આરંભ ઉત્પન્ન કર્યો, તે પછી પ્રતિપાલન કરીને તેનો વધારો કર્યો, આવા આરંભથી વધેલ કામભોગ તે જીવોના દુઃખના બન્ધનથી કર્મોથી છોડાવી શકતા નથી. ।।૩।।

'आघाय किच्चमाहेउ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'विसएसिणो नाईओ-विषयैषिणः ज्ञातयः' સાંસારિક સુખની ઇચ્છા કરવાવાળા જ્ઞાતિવર્ગ 'आघायकिच्चमाहेउं-आघातकृत्यमाधातु' દાહસંસ્કાર વિગેરે કરીને 'तं वित्तं हरंति-तद्वित्तं हरन्ति' મરેલા પ્રાણીના ધનને લઈ લે છે 'कम्मी कम्मेहिं किच्चती-कर्मी कर्मभिः कृत्यते' પરંતુ તે ધનને પ્રાપ્ત કરવા માટે પાપકર્મ કરેલ તે પુરૂષ પોતે કરેલ કર્મનું ફલ કે જે દુઃખરૂપ છે તેને એકલો જ ભોગવે છે. ॥૪॥

અન્વયાર્થ—વિષયોના અભિલાષી અર્થાત્ સંસારી સુખની ઇચ્છા રાખનારાઓ જ્ઞાતિજન પુત્ર, કલત્ર, (સ્ત્રી) વિગેરેનું મરણોત્તર ક્રિયા કરીને (આરંભ પાપ કરનારના) મેળવેલ ધનનું અપહરણ કરીલે છે, અને આરંભ કરવાવાળો પાપી પોતે કરેલા કર્મોથી દુઃખી બને છે ॥૪॥

ટીકાર્થ—શબ્દ વિગેરે વિષયોનું અન્વેષણ કરનારા માતા, પિતા, પુત્ર, કલત્ર વિગેરેના આઘાત કૃત્ય અર્થાત્ મરનારને નિમિત્તે કરવામાં આવનારા અનેક પ્રકારના લોકાચાર કરીને, તે મરનારના દ્વિપદ, બે પગવાળા પ્રાણીયોને; ચતુષ્પદ ચાર પગવાળા જીવોને, ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય, વિગેરેને દ્રવ્યને કે જે મેળવવા મરનારે જીવિત અવસ્થામાં અત્યંત દુઃખ ઉઠાવીને મેળવ્યું હોય છે, તે દ્રવ્ય ગ્રહણ કરી લે છે, તથા અનાયાસ એટલે કે વિના પ્રયાસે મળેલા તે ધનથી તેઓ સુખનો ઉપભોગ કરે છે. નીતિકારે કહ્યું છે કે-'ततस्तेनाऽर्जितैर्द्रव्यैः' ઈત્યાદિ

મનુષ્ય જ્યારે મરી જાય છે, ત્યારે તેણે મેળવેલ દ્રવ્યથી તથા સ્ત્રી વિગેરેથી બીજા પુરૂષો ક્રીડા કરે છે. હે રાજા તેઓ હૃષ્ટ પુષ્ટ અને અલંકૃત થાય છે. ॥૧॥

અને દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવાવાળા અને તે માટે અનેક પ્રકારના સાવદ્ય કર્મ કરનારા તે પાપી પોતે કરેલા પાપોના ફલ રૂપ સંસાર સાગરમાં દુઃખી થાય છે.

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ધનના લોભી જ્ઞાતિ જન મરેલાના દાહ કર્મ વિગેરે કરીને તેનું બધુંજ ધન પોતે ગ્રહણ કરી લે છે, પરંતુ પાપ કર્મ કરીને ધન કમાવાવાળો તે મરનાર પુરૂષ પોતે કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવવા માટે નરક નિગોદ વિગેરેમાં જાય છે. અને ત્યાં દુઃખ ભોગવે છે. ॥૪॥

'माया पिया' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सकम्मुणा-स्व कर्मणा' પોતાના પાપ કર્મથી 'लुप्पंतस्स-लुप्यमानस्य' સંસારમાં પીડા પામતા થકા 'तव-तव' તમારા 'ताणाय-त्राणाय' રક્ષા કરવા

માટે. 'माया पिया ण्हुया भाया-माता पिता स्नुषा भार्या' માતા, પિતા સ્નુષા -પુત્રવધૂ અને ભાઈ તથા 'भज्जा पुत्ताय ओरसा'- भार्या पुत्राश्च औरसाः' ભાઇ અને પોતાના પુત્ર વિગેરે કોઇ પણ સમર્થ થતા નથી. ।।૫।।

અન્વયાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિગેરે દ્વારા થનારા પોતાના કર્મોથી નરકગતિ વિગેરેમાં જનારાઓને બચાવવા માટે માતા, પિતા, પુત્રવધૂ પત્ની, કે પુત્ર વિગેરે કોઈ પણ તેઓને બચાવી શકવા સમર્થ થતા નથી. ।।૫।।

ટીકાર્થ—પોતે કરેલા પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્મોથી સંસાર સાગરમાં અનેક યોનિયોમાં પીડા પામવા વાળાઓને પીડાથી બચાવવા માટે માતા, પિતા, પુત્રવધૂ, ભાઈ સ્ત્રી અને પુત્ર તથા તે સિવાય પણ સસરા, મિત્ર વિગેરે કોઈ પણ સમર્થ થતા નથી. જ્યારે આ લોકમાંજ રોગ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેઓ તારી રક્ષા કરી શકતા નથી. તો પછી પરલોકમાં કેવી રીતે તે રક્ષણ કરી શકે ?

કાલશૌકરિકનો પુત્ર અભયકુમારનો એક મિત્ર હતો અભયકુમારના સદુપદેશથી તેણે હિંસા કરવાનું બંધ કર્યું. આવા પ્રકારની તેની ચેષ્ટા જોઈને તેના બંધુ વર્ગ વિગેરેએ તેને હિંસા કરવા પ્રેરણા કરી, પરંતુ હિંસા વિગેરે પાપોને ઘોર અનર્થનું કારણ સમજીને તેણે પોતાના પગમાં કુહાડીથી ઘા કરીને તેઓને કહ્યું કે–અરે મને તો પીડા થાય છે, મારી પીડા મટાડો, આ પ્રમાણે સાંભળીને તેના બંધુ સમૂહે કહ્યું કે–અરે મૂર્ખ તારી પીડા અમો શી રીતે મટાડી શકીએ ? તેં કરેલા કર્મોનું ફળ તૂં પોતે જ ભોગવ ત્યારે તેણે કહ્યું, જ્યારે તમો આ ભવમાં મારી શારીરિક પીડા મટાડી શકતા નથી, તો પછી પ્રાણાતિપાત વિગેરે ઘોર દુષ્કૃત્ય કરીને જ્યારે હું નરક નિગોદ વિગેરેમાં વચનથી પણ અગોચર (મુખથી કહી પણ ન શકાય તેવી) વ્યથાનો પાત્ર બનીશ, ત્યારે તમો મને કેવી રીતે સહાયતા કરશો ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–મનુષ્ય પાપનું આચરણ કરીને ધનની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને તેનો ત્યાગ કરીને મરણને શરણે પહોંચી જાય છે. તે પરલોકમાં તે પાપના ફલ સ્વરૂપ અનેક પ્રકારની વિષમ વેદનાઓ ભોગવે છે. અને આ લોકમાં તેના કુટુંબીજનો તેણે મેળવેલ ધનનો ઉપભોગ કરે છે. તેઓ તે દુઃખ ભોગવનારની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થતા નથી. ।।૫।।

'एयमट्ठं स पेहाए' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'स भिक्खू-सः साधुः' તે સાધુ 'एयमट्ठं पेहाय-एतमर्थं प्रेक्ष्य' પોતે કરેલા પાપોથી દુઃખ ભોગવવાળા પ્રાણીની કોઇ પણ રક્ષા કરી શકતુ નથી. આ વાતનો વિચાર કરીને તથા 'परमट्ठाणुगामियं-परमार्थानुगामुकम्' સંયમ અથવા મોક્ષના કારણ રૂપ સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રને સમજીને 'निम्ममो निर्ममः' મમતા વિનાનો 'निरहंकारो-निरहङ्कारः' અહંકાર વિનાનો થઇને 'जिणाहियं चरे-जिनाहितम् चरेत्' જીન ભાષિત ધર્મનું આચરણ કરે ॥૬॥

અન્વયાર્થ—સાધુ આ બાબતનો વિચાર કરીને અને સમ્યક્ દર્શન વિગેરેને અથવા સંયમને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવવાળું સમજીને નિર્મમ (મમતા રહિત થઇને) તથા નિરહંકાર-અહંકારનો ત્યાગ કરીને જીન ભગવાને ઉપદેશેલ માર્ગનું અવલમ્બન કરે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—ધર્મથી રહિત તથા પોતે કરેલા કર્મોથી પીડા પામવાવાળાઓનું કોઈ રક્ષણ કરી શકતું નથી. સાધુએ આ તથ્યનો સાર વિચાર કરીને તથા સંયમ અને મોક્ષરૂપ પરમાર્થને સમજીને અને સંસારમાં પડેલા એવા અમારૂં રક્ષણ કરનાર કોઇજ નથી એમ સમજી વિચારીને સૌથી શ્રેષ્ઠ તથા સઘળાઓ દ્વારા વાંચ્છનીય એવા મોક્ષનું કારણ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપજ છે,-તેના દ્વારાજ સર્વોત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, આવા પ્રકારનો વિચાર કરીને બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહથી મમતાભાવ હટાવીને કુલ વિગેરેના મદથી રહિત થઈ ને તીર્થંકરો એ પ્રતિપાદન કરેલ માર્ગનું અવલમ્બન કરવું ॥૬॥

'चिच्चा वित्तं पुत्ते य' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वित्तं च पुत्ते य-वित्तं च पुत्रांश्च' ધન અને પુત્રોને 'य णाइओ परिग्गहं-च ज्ञातीन् परिग्रहम्' તથા જ્ઞાતિવર્ગ અને પરિગ્રહને 'चिच्चा-त्यक्त्वा' 'णंतगं सोयं-अनन्तगं शोकम्' તથા અંદરના તાપને 'चिच्चा-त्यक्त्वा' છોડીને 'निरवेक्खो परिव्वए-निरपेक्षः परिव्रजेत्' મનુષ્ય નિરપેક્ષ અપેક્ષા વિનાનો થઇને સંયમનું અનુષ્ઠાન-પાલન કરે ॥૭॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ વિત્તનો, પુત્રનો, જ્ઞાતિ જનોનો અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તથા ન ત્યજાય એવા શોકનો ત્યાગ કરીને, સંસારિક કોઈ પણ પદાર્થની ઈચ્છા રાખ્યા સિવાય આત્મામાંજ લીન થઇને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં લાગી રહેવું. ॥૭॥

ટીકાર્થ—સાધુએ વિત્ત-અથવા ધન, ધાન્ય, હિરણ્ય, સ્વર્ણ-ચાંદી વિગેરેનો ત્યાગ કરી, દેવો મનુષ્યને પોતાના પુત્ર ઉપર સૌથી વધારે પ્રેમ જોવામાં

આવે છે. અપત્ય (પુત્ર) સમાન બીજો કોઇના પર સ્નેહ નથી, એવો નિયમ છે તેથીજ અહિયાં પુત્રનું જ ગ્રહણ કરેલ છે કેમકે પુત્રનો ત્યાગ કરવો તે ઘણું જ કઠણ છે એજ પ્રમાણે જ્ઞાતિજનો અને બાહ્ય તથા આભ્યન્તર પરિગ્રહનો પણ ત્યાગ કરવો જો કે પહેલાં કહેલ વિત્ત શબ્દથી પરિગ્રહનું પણ ગ્રહણ થઇ જાય છે. તો પણ સાધુએ સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. તેથી ફરીથી પરિગ્રહ એ પદનું ગ્રહણ કરેલ છે. આ બધાના ત્યાગની સાથે જ અન્તક અર્થાત્ વિનાશ કારી અથવા આત્મામાં વિદ્યમાન (રહેલા) શોક અને સંતાપનો પણ ત્યાગ કરવો. અથવા અનન્તક અર્થાત્ મિથ્યાત્વ અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગરૂપ આસ્રવ દ્વારોનો ત્યાગ કરવો. અને ધન, ધાન્ય, પુત્ર, કલત્ર (સ્ત્રી) વિગેરે તથા યશ કીર્તિ વિગેરે કોઈ પણ વસ્તુની અપેક્ષા ન રાખતાં પૂર્ણ રૂપથી સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું જોઇએ. કહ્યું પણ છે કે-'छलिया अवयक्खंता' भोगे अवयक्खंता' ઇત્યાદિ

જેઓ પરપદાર્થની અપેક્ષા રાખે છે. તેઓ છેતરાય છે. અને જેઓ સર્વથા અપેક્ષા રહિત હોય છે, તેઓ બધાજ વિઘ્નોથી રહિત થઈ જાય છે. તેથી જ સંયમના પાલનમાં સાધુએ નિરપેક્ષ થવું જોઇએ ॥૧॥

જેઓ ભોગોની અપેક્ષા રાખે છે, તેઓ સંસાર સાગરમાં ડૂબે છે. તેમજ ભોગો પ્રત્યે નિરપેક્ષ રહેનારા સંસાર રૂપી અટવીથી પાર ઉતરી જાય છે. ॥૨॥ ॥૭॥

'पुढवी उ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पुढवी उ अगणी वाऊ तण रुक्ख सबीयगा-पृथ्वी आपोग्निर्वायुस्तृण वृक्षसबीजकाः' પૃથ્વી, અગ્નિ, વાયુ. તૃણ, વૃક્ષ અને બી 'अंडया पोय जराउ-अंडजाः पोतजाः, जरायुजाः' અંડજ, પોતજ અને જરાયુજ 'रस संसेयउब्भिया-रससंस्वेदोद्भिज्जाः' રસજ, સ્વેદજ, અને ઉદ્ભિજ (આ તમામ જીવ છે.) ॥૮॥

અન્વયાર્થ—પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક તૃણ, વૃક્ષ, બીજ, અંડજ, પોતજ જરાયુજ, રસજ, સંસ્વેદન અને ઉદ્ભિજ્જ આ બધા જીવો છે, યતનાપૂર્વક તેઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. ॥૮॥

ટીકાર્થ—સંસારથી પ્રવ્રજીત અને યતનાવાન્ મુનિ અહિંસા વિગેરે વ્રતોમાં પ્રમાદ કરતા નથી. હિંસા એ શું છે? અને કોની હિંસા થાય છે? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે કે-સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્તક વિગેરે ભેદ પ્રભેદવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે, આજ પ્રકારના ભેદોવાળા અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક અને વાયુ કાયિકો પણ હોય છે. વનસ્પતિ કાયિકોને સંક્ષેપથી

બતાવે છે-કુશ-દર્ભ વિગેરે તૃણ આંબા. અશોક વિગેરે વૃક્ષો, શાલી, ઘઉં, ચણા વિગેરે બી કહેવાય છે. આ પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાય સુધી પાંચે પ્રકારના જીવો એકેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે પછી ચલન સ્વભાવ વાળા ત્રસકાયની ગણત્રી કરવામાં આવી છે, તે આ પ્રમાણે છે.-અંડજ-ઇંડામાંથી થવાવાળા કોયલ, સરીસૃપ (સાપ) મત્સ્ય-માછલાં કાચબા વિગેરે પોતજ-હાથી વિગેરે જરાયુજ માણુસ, વાનર વિગેરે જેઓ ઓરથી લપેટાયેલા ઉત્પન્ન થાય છે. રસજ-વિકૃત થયેલા રસમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, સંસ્વેદજ-પરસેવા-માંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જૂ, માકડ, વિગેરે ઉદ્‌ભિજ્જ-પૃથ્વીને ભેદીને ઉત્પન્ન થનારા શલભ-(પતંગ) વિગેરે આ ત્રસકાય જીવો કહેવાય છે. ।।૮।।

'एएहिं छहिं कायेहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'विज्जं-विद्वान्' બુદ્ધિશાળી પુરૂષ 'एएहिं छहिं कायेहिं-एभिः षड्भिः कायैः આ છએ કાયોનો આરંભ ન કરે પરંતુ 'तं परिजाणिया-तान् परिजानीयात्' તેને જીવ સમજે તથા 'मणसा कायवक्केणं-मानसा, कायेन, वाक्येन' મન, વચન તથા કાયાથી 'नारंभी न परिग्गही-नारम्भी न परिग्रही' આરંભ અને પરિગ્રહ ન કરે ।।૯।।

અન્વયાર્થ—વિદ્વાન્ પુરૂષ મન, વચન, અને કાયથી આ છ જીવનીકાયોનો આરંભ ન કરે. પરિગ્રહ ન કરે. તેઓને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી આરંભ અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે ।।૯।।

ટીકાર્થ—વિદ્વાન અર્થાત્ હેય અને ઉપાદેયના વિવેકવાળો પુરૂષ પહેલાં કહેલ છએ નિકાયોમાંથી કોઈનો પણ આરંભ, અને પરિગ્રહ ન કરે. અર્થાત્ ત્રસ સ્થાવરરૂપ સૂક્ષ્મ બાદર, પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તકના ભેદથી ભિન્ન આ જીવ સમૂહોનો આરંભ અને પરિગ્રહ ન કરે. આ બધા જીવોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેઓના આરંભનો ત્યાગ કરે અર્થાત તેમની વિરાધના ન કરે મન, વચન, અને કાયાથી તેઓનો આરંભ અને પરિગ્રહ રૂપથી ગ્રહણ કરવાનો ત્યાગ કરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-વિદ્વાન્ પુરૂષ આ ષટ્ જીવનિકાયોને જાણીને તેનો વિનાશ કરવાવાળા આરંભ અને પરિગ્રહ ન કરે, કેમકે આરંભ અને પરિગ્રહ આત્માને માટે હિતકર હોતા નથી. ।।૯।।

'मुसावायं बहिद्धं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'मुसावायं-मृषावादम्' અસત્ય બોલવું 'बहिद्धं-बहिद्धम्' મૈથુનનું

સેવન કરવું 'उग्गहं-अवग्रहम्' પરિગ્રહ કરવો 'अजाइया-अयाचितम्' તથા અદત્તાદાન લેવું 'लोगंसि सत्थादाणाइं-लोके शस्त्रादानानि' આ બધા લોકમાં શસ્ત્ર સરખા અને કર્મબન્ધના કારણ રૂપ છે. 'तं विज्जं परिजाणिया-एतत् सर्वं विद्वान् परिजानीयात्' વિદ્વાન્ પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથીઆને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—મૃષાવાદ, મૈથુન, પરિગ્રહ, અદત્તાદાનને પણ લોકમાં શસ્ત્રની બરોબર સમજવું. વિદ્વાન પુરૂષ આ બધાને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરે ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરીને મૃષાવાદ વિ. નું કથન કરે છે.—અસત્ય ભાષણ, મૈથુન પરિગ્રહ, અને અદત્તાદાન આ બધા સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી પ્રાણિયોની વિરાધના કરવાવાળા છે. તેથી તે શસ્ત્ર સમાન છે. કેમકે જેમ બાણ (તીર) વિગેરે જીવોને સંતાપ દે છે. એજ પ્રમાણે અસત્ય ભાષણ આદિપણ દુઃખ પહોંચાડે છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવો તેજ ઉચિત છે,

કહેવાનો ભાવ એ છે કે-આ મૃષાવાદ વિગેરે લોકમાં દુઃખ કારક હોવાથી શસ્ત્રની જેમ ભયંકર છે. અને કર્મબંધના કારણ રૂપ છે મેધાવી પુરૂષ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી તેને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૦॥

'पलिउंचणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पलिउंचणं-पलिकुञ्चनम्' માયા 'भयणं च-भजनंच' અને લોભ 'थंडिल्लुस्सयणाणि य-स्थंडिलोच्छ्रयणानि च' ક્રોધ અને માનને 'धुण-धुनय' ત્યાગ કરો 'तं विज्जं-तत् विद्वन्' વિદ્વાન મુનિ 'लोगंसि-लोके' લોકમાં 'आदाणाइं-आदानानि' કર્મ બંધના કારણ છે. એ પ્રમાણે 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—માયા, લોભ, ક્રોધ અને માનનો ત્યાગ કરે. મેધાવી તેને કર્મ બંધનું કારણ સમજે. જ્ઞ પરિજ્ઞાથી તેને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—જેઓ કષાયથી યુક્ત હોય છે, તેઓનું પાંચ મહાવ્રતોનું ધારણ કરવું પણ સફળ થતું નથી. પરંતુ નિષ્ફળજ જાય છે. તેથીજ કષાયોનો નિરોધ કરવો, જરૂરી છે. એ નિરોધજ અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.—જેના કારણથી સઘળા કાર્યોમાં પરિકુંચન અર્થાત્ વક્રપણું ઉત્પન્ન થાય છે, તેને

પરિકુંચન અર્થત્ માયા કહેવામાં આવે છે, આ પરિકુંચન સઘળા વ્રતોની વિરાધના કરવાવાળી છે. ભજનનો અર્થ લોભ છે. કેમકે તે આત્માને ભગ્ન કરવાવાળો છે સ્થંડિલ ક્રોધને કહે છે, કેમકે-ક્રોધ આવવાથી આત્મા સત્ અસત્‌ના વિવેક વિનાનો સ્થંડિલ જેવો થઈ જાય છે.

ઉચ્છ્રય એટલે માન-કેમકે-તેના ઉદયથી આત્મા જાત વગેરેના અભિમાનથી ઉંચો ચઢિ જાય છે. કષાયના ત્યાગનું બીજું કારણ બતાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે-આ કર્મ બંધને ઉત્પન્ન કરવા વાળું છે, તેથીજ બુદ્ધિશાળી પુરૂષ તેના સ્વરૂપ, કારણ અને કર્મને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે. ।।૧૧।।

'धोयणं रयणं चेव' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'धोयणं-धावनम्' હાથ પગ તથા કપડાં વિગેરે ધોવા. रयणं-रञ्जनम्' તથા હાથ વિગેરે રંગવા 'बत्थीकम्मं विरेयणं-बस्तिकर्म विरेचनम्' બસ્તિ કર્મ કરવું અને વિરેચન 'वमणंजन-वमनाञ्जनम्' દવા લઈને વમન -ઉલ્ટી કરવી તથા આંખોમાં આંજણ લગાવવું વિગેરે 'पलिमंथं-पलिमन्थं' સંયમને નાશ કરવાવાળા કાર્યોને 'विज्जं परिजाणिया-विद्वान् परिजानीयात्' વિદ્વાન્ પુરૂષ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે ।।૧૨।।

અન્વયાર્થ—હાથ પગ અને વસ્ત્ર વિગેરેને ધોવા, રંગવા, ઇનિમા લઈને રેચ લેવો, ઉલ્ટી કરવી, કાજળ લગાવવવું. આ બધાને સંયમના ઘાતક સમજીને જ્ઞાનિ પુરૂષે તેનો ત્યાગ કરવો ।।૧૨।।

ટીકાર્થ—સુંદર પણા માટે વસ્ત્ર વગેરેનું પ્રક્ષાલન કરવું (ધોવું) રંગવુ, ગુદાના માર્ગથી પેટમાં જળ પહોંચાડીને તે જળની સાથે મળ બહાર કહાડવો અર્થાત્ બસ્તિકર્મ કરવું. વૈદ્યક પ્રમાણે હરડે વિગેરેનું ચૂર્ણ ખાઇને જુલાબ લેવો, ઉલ્ટી કરવી અર્થાત્ આંગળી વગેરે મોંમાં રાખીને ભુક્ત આહાર મૂખથી બહાર કઢાડવો આંખોમાં અંજન આંજવું. આ સઘળા કાર્યોને સંયમના વિઘાતક સમજીને તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે-વસ્ત્ર વગેરેને ધોવા, રંગવા બસ્તી કર્મ કરવું વિરેચન, વમન, અને અંજન લગાડવું. આ બધાને સંયમના વિઘાતક સમજીને મુનિએ તેનું સેવન કરવું નહીં અર્થાત્ તેનો ત્યાગ કરી દેવો. ।।૧૨।।

'गंधमल्लसिणाणं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'गंधमल्लसिणाणं च- गंधमाल्यस्नानानि च' શરીરમાં ગંધ લગાડવો તથા પુષ્પમાળા પહેરવી તથા સ્નાન કરવું 'तहा दंतपक्खालणं-तथा दंतप्रक्षालनम्' તથા દાંતોને ધોવા 'परिग्गहित्थिकम्मं-परिग्रहस्त्रीकर्माणि' પરિગ્રહ કરવો, તથા સ્ત્રી સેવન કરવું તથા હસ્તકર્મ કરવું 'तं विज्ज'-तत् विद्वान्' વિદ્વાન્ મુનિ આને પાપના કારણ રૂપ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—શરીરમાં સુગંધ લગાવવી માળા પહેરવી. સ્નાન કરવું, વિના કારણ દાંતો ધોવા, હસ્તકર્મ કરવું. આ બધાને બુદ્ધિમાન પુરૂષે કર્મબંધના કારણ રૂપ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—કોષ્ટ, પુટ, વગેરે ગંધને, મલ્લિકા વિગેરે ફૂલોથી ગૂંથેલી માળાને, કારણ વિના આંખ અને ભમરો ને ધોવારૂપ દેશ સ્નાનને તથા સર્વાંગ પ્રક્ષાલન રૂપ સર્વસ્નાનને, કારણ વિના ઓસડ વિગેરેથી દાંતોને માંજવાનો તથા પરિગ્રહ અને હસ્તકર્મને કર્મબન્ધના કારણ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે. આ બધા જ કર્મો સંસાર ભ્રમણના કારણ રૂપ છે.

આ પ્રમાણે સમજીને આત્મહિતને ઇચ્છનારા પુરૂષે જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેઓ ત્યાગ કરવો ॥૧૩॥

'उद्देसीयं कीयगडं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'उद्देसियं-उद्देशिकम्' સાધુને આપવા માટે જે આહાર વિગેરે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય તે તથા 'कीयगडं-क्रीतकृतम्' સાધુને માટે જે ખરીદ કરવામાં આવેલ હોય તે તથા 'पामिच्चं-प्रामित्यम्' સાધુને આપવા માટે જે બીજાની પાસેથી ઉધાર લેવામાં આવેલ હોય તે 'चेव आहडं-चैव आहृतम्' તથા સાધુને આપવા માટે ગૃહસ્થો દ્વારા લાવવામાં આવેલ હોય તથા 'पूयं-पूयम्' જે આધાકર્મી આહારથી મળેલ હોય 'अणेसणिज्जं'-अनेषणीयम्' તથા જે આહાર કોઈ પણ દોષ વાળો હોય અને અશુદ્ધ હોય 'तं-तत्' તેને 'विज्जं-विद्वान्' વિદ્વાન્ મુનિ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—ઔદ્દેશિક, ક્રીતકૃત, પ્રામિત્ય, આહૃત પૂય અને અનેષણીય, આહારને મેધાવી પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને જાણે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે, ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—જે આહાર, પાણી, વસ્ત્ર, પાત્ર અને ઉપાશ્રય વિગેરે કોઈ એક સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવવામાં આવેલ હોય, તેને ઔદ્દેશિક કહેવામાં આવે છે,

સાધુને માટે મૂલ્ય ચૂકવીને ખરીદેલી વસ્તુ ક્રયક્રીત કહેવાય છે. સાધુને આપવા માટે ઉધાર લીધેલ વસ્તુ પ્રામિત્ય કહેવાય છે, સાધુને આપવા માટે તેની સામે લાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરે વસ્તુ આહૃત કહેવામાં આવે છે. જેમાં આધાકર્મિનો કંઇક ભાગ મળ્યો હોય તેને પૂતિક અથવા પૂય કહે છે, જે શંકિત આદિ કોઇ પણ દોષથી યુક્ત હોય તે અનેષણીય કહેવાય છે, મેધાવી પુરૂષે આ બધાનો સંયમમાં અનુપકારી અર્થાત્ સંયમના ઘાતક અને સંસારના કારણ રૂપ માનીને તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૪॥

'आसूणि मक्खिराग' च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आसूणि-आशूनम्' રસાયણ વિગેરે ખાઇને શરીરને સ્થૂળ-જાડું બનાવવું 'अक्खिराग' च-अक्षिराग' च' તથા શોભા માટે આંખમાં આંજણુ આંજવું. गिद्धुवघायकम्मगं-गृद्धयुपघातकर्मकम्' તથા શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્ત થવું તથા જે કર્મથી જીવોનો ઘાત થાય તેવું કર્મ કરવું. 'उच्छोलणं च-उच्छोलन च' યત્ન વિના ઠંડા પાણીથી હાથ, પગ, વિગેરે ધોવા તથા 'कक्कं-कल्कम्' હલદર વિગેરેથી શરીરમાં પીઠી ચોળવી-લગાવવી 'तं विज्जं परिजाणिया-तत् विद्वान् परिजानीयात्' આ બધાને વિદ્વાન મુનિ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી સંસાર ભ્રમણના કારણરૂપ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—ઘૃતપાન વિગેરે કરીને શરીરને સ્થૂળ બનાવવું. આંખોને રંગવી. ગૃદ્ધિ ભાવ (આસક્તિ) રાખવો. વારંવાર હાથ પગ ધોવા, શરીરને શણગારવું. આ બધાને ડાહ્યો પુરૂષ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—ઘૃતપાન વિગેરે કરીને તથા કસ્તુરી, મકરધ્વજ વિગેરે રસાયનિક ઔષધોનું સેવન કરીને શારીરિક બળને વધારવું અર્થાત્ જેનાથી ઘણા બળવાન્ બની જવાય તેવો ઉપાય કરવો, અથવા અહંકારમાં ચકચૂર રહેવુ. આંખમાં કાજળ અથવા સુરમો આંજવો. મંત્ર વિગેરે પ્રયોગ કરીને અપકારીનો ઘાત કરવો. કારણ વગર વારંવાર પાણીથી હાથ પગ ધોવા. અને શરીરને શણગારવું. આ બધાને મેધાવી પુરૂષ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી કર્મ બન્ધનું કારણ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

'संपसारी कायकिरिए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'संपसारी-संप्रसारी' અસંયતોની સાથે સાધુએ સંસારની વાતો કરવી 'कयकिरिए-कृतक्रियः' અસંયમના અનુષ્ઠાનના વખાણ કરવા 'पसिणायतणाणि य-प्रश्नायतनानि च' તથા જ્યોતિષ સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા

'सागारियं च पिंडंच-सागारिकं च पिंडं च' શય્યાતર પિંડ 'तं-तत्' આ બધાને 'विज्जं-विद्वान्' વિદ્વાન્ મુનિ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગૃહસ્થની સાથે સાંસારિક વિચાર કરવો. અસંયમાનુષ્ઠાનની પ્રશંસા કરવી, સંસાર વ્યવહાર સંબંધી પ્રશ્નોનું કથન કરવું. શય્યાતરનો આહાર ગ્રહણ કરવો, આ બધાને બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—અસંયમી પુરૂષોની સાથે ગાઢ પરિચય કરવો, વિચાર વિમર્શ કરવો, સાવદ્ય કાર્યનો વિચાર કરવો અને અસંયમ સંબંધી ઉપદેશ આપવો તે સંપ્રસારણ કહેવાય છે. 'ઘણું જ સુંદર મકાન બનાવ્યું' વિગેરે પ્રકારથી અસંયમીના કાર્યની પ્રશંસા કરવી, સંસાર સંબંધી પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવો અથવા લૌકિક જનોના પરસ્પરનો વ્યવહારમાં અથવા મિથ્યા શાસ્ત્રના સંબંધમાં સંશય થાય ત્યારે તેને દૂર કરવા માટે નિર્ણય આપવો, શય્યાતરનો આહાર વિગેરે ગ્રહણ કરવો, અથવા નિન્દિત કુળનો આહાર લેવો આ બધાને બન્ધનું કારણ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—અસત્પુરૂષોની સાથે સંસાર સંબંધી વાર્તાલાપ કરવો, અસંયમવાળા અનુષ્ઠાનની પ્રશંસા કરવી ગણિત વિગેરે લૌકિક શાસ્ત્ર સંબંધી પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવો અને શય્યાતરનો અર્થાત્ જેના ઘરમાં રહ્યા હોય તેનો આહાર લેવો, આ બધાને કર્મબંધનું કારણ સમજીને જ્ઞાની પુરૂષે તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૬॥

'अट्ठावयं न' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अट्ठावयं न सिक्खिज्जा-अष्टापदं न शिक्षेत' સાધુ જુગાર રમવાનો અભ્યાસ ન કરે. 'वेहाइयं च णो वए-वेधातीतञ्च न वदेत्' જે વાત અધર્મ પ્રધાન હોય એટલે કે ધર્મ વિરૂદ્ધ હોય એવી વાત ન બોલે 'हत्थकम्मं-हस्तकर्म' હસ્તકર્મ અર્થાત્ કલહ કજીયો વિગેરે તથા 'विवायं-विवादं' વાદ વિવાદ ન કરે 'तं-तत्' સાધુ આ સઘળી વાતોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી સંસાર ભ્રમણના કારણ રૂપ માનીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ, અષ્ટાપદ અર્થાત્ દ્યૂત વિગેરેનો અથવા ચાણકય શાસ્ત્ર વિગેરેનો અભ્યાસ ન કરવો. અધર્મ પ્રધાન વચનોનો પ્રયોગ ન કરવો હસ્ત કર્મ તથા વિવાદ અર્થાત્ શુષ્કવાદ વિગેરે ન કરે. આ બધું સંસારના કારણ રૂપ છે. આ રીતે સમજીને મેધાવી પુરૂષે જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને અનર્થનું કારણ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—જેમાં આઠ પદ હોય આ એક પ્રકારનું દ્યૂત-જુગાર છે, તેનો અભ્યાસ કરવો અર્થાત્ દ્યૂત-ક્રીડા કરવી અથવા પહેલાં શિખવાડેલ દ્યૂતક્રીડાનું અનુશીલન કરવું યોગ્ય નથી. જે ધર્મને અનુકૂળ ન હોય, અથવા જેમાં અધર્મનું પ્રધાનપણું હોય, એવા વચનો ન બોલવા જોઈએ. હસ્ત પ્રધાન કર્મ અથવા કુચેષ્ટા કરવી નહીં આ બધું દ્યૂત ક્રીડા વિગેરે અધર્મના કારણ રૂપ હોવાથી સંસારના કારણ રૂપ છે, એ પ્રમાણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે કહ્યું પણ છે કે-द्यूताऽभ्यासस्तथाऽधर्मं ઇત્યાદિ

દ્યૂતનો અભ્યાસ કરવો, અધર્મ પ્રધાન વચન, કલહ અને શુષ્કવાદ આ સઘળું સંસારના કારણ રૂપ છે. ॥૧૭॥

'पाणहाओ य छत्तं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पाणहाओ य-उपानहौच' જોડા પહેરવા 'छत्तं-छत्रम्' છત્રી ધારણ કરવી 'नालियं-नालिकम्' જુગાર રમવો 'बालवीयणं-बालव्यजनम्' મોરના પીંછાથી બનાવવામાં આવેલ પંખા વિગેરેથી પવન નાખવો તથા 'अन्नमन्नं-अन्योऽन्यम्' એક બીજાની 'परकिरियं-परक्रियां' એક બીજાની ક્રિયા 'तं-तत्' તેને 'विउज्ज'-विद्वान्' વિદ્વાન્ સાધુ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—પગરખા પહેરવા, છત્રી લગાવવી, જુગાર ખેલવો, મોરના પીંછા વિગેરેથી બનાવેલા પંખાનો ઉપયોગ કરવો તથા અન્યોઅન્ય ક્રિયા કરવી અર્થાત્ એકને કરવાની ક્રિયા બીજો કરે અને બીજાને કરવાની ક્રિયા પહેલો કરે આ બધાને સમજીને ડાહ્યો પુરૂષ તેનો ત્યાગ કરે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—'पाणहाओ' નો અર્થ ચામડાથી બનાવેલ પગરખા અર્થાત્ જોડા એ પ્રમાણે છે, પરંતુ ઉપલક્ષણથી લાકડાની પાદુકા-ચાખડી વિગેરે પણ તેનાથી ગ્રહણ થાય છે. એજ પ્રમાણે છત્ર, નાલિક (દ્યૂતક્રીડા) વાળા વિગેરેના બનાવેલ પંખા, પરક્રિયા (પરસંબંધી ક્રિયા) તથા અન્યોન્ય ક્રિયા અર્થાત્ ક્રિયાઓનો વ્યત્યય-ફેરફાર આ સઘળાને મેધાવી-ડાહ્યો પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થકારક જાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. કહ્યું પણ છે-उपानद्धारणं द्यूत' ઈત્યાદિ પગરખા પહેરવા, દ્યૂતક્રિયા કરવી, છત્રી ધારણ કરવી. પંખા ચલાવવા, વિગેરેનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાની પુરૂષ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. ॥૧॥ ॥૧૮॥

'उच्चारं पासवणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मुणी-मुनिः' સાધુ 'उच्चारं-उच्चारम्' પુરીષોત્સર્ગ-શરીરમલત્યાગ 'पासवणं-प्रस्रवणं' પેશાબ 'हरिएसु ण करे-हरितेषु न कुर्यात्' લીલોતરી વનસ્પતિમાં ન કરે. 'साहद्दु-संहृत्य' બી વિગેરેને ખસેડીને 'वियडेण वावि-विकटेन वावि' અચિત્ત પાણીથી પણ 'कयाइ वि-कदाचिदपि' કોઈ પણ સમયે 'णायमेज्जा-नाचामेत' આચમન ન કરે. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—બીજ વિગેરે અસ્તિકાય પર મુનિ ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ (મળ-મૂત્ર) નો ત્યાગ ન કરે અને બી વિગેરેને હટાવીને અચિત્ત જલનું કદાપિ આચમન ન કરે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જીનવચનોનું મનન કરવાવાળા મુનિએ બીજ વિગેરે વનસ્પતિ પર અથવા તેનાથી યુક્ત સ્થાન પર ઉચ્ચાર (મલત્યાગ) અને પ્રસ્રવણ (પેશાબ) કરવો નહીં. બીજ, લીલા ઘાસ વિગેરેને હટાવીને અથવા ઉખાડીને અચિત્ત જળથી કોઈ વાર આચમન પણ કરવું નહીં-કોગળા કરવા નહિં. ॥૧૯॥

'परऽमत्ते' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'परऽमत्ते-पराऽमत्रे' બીજાના પાત્રમાં અર્થાત્ ગૃહસ્થના વાસણમાં 'कयाइवि ण भुंजेज्ज-कदाचिदपि न भुंजीत' સાધુ અન્ન અથવા પાણીનો કોઈ પણ સમયે ઉપભોગ ન કરે. 'अचेलो वि-अचेलोऽपि' વસ્ત્ર રહિત હોય તો પણ 'परवत्थं-परवस्त्रं' પારકાના અર્થાત્ ગૃહસ્થના વસ્ત્રોને ન લે. 'तं-तत्' આ વાતોને 'विज्जं-विद्वान्' વિદ્વાન મુનિ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞપરિજ્ઞાથી સંસાર ભ્રમણના કારણ રૂપ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ ગૃહસ્થના પાત્રમાં કદાપિ આહાર ન કરવો. અને ગૃહસ્થના પાત્રમાં વસ્ત્ર ધોવા નહીં. વસ્ત્ર રહિત હોય તો પણ ગૃહસ્થના વસ્ત્રોને

ધારણ ન કરવા, મેધાવી પુરૂષે આ તથ્યને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—સાધુ ગૃહસ્થની થાળી વગેરે પાત્રમાં અન્ન અને જળને કોઈ પણ કાળે અને કોઈ પણ અવસ્થામાં ભોગવે નહીં, અર્થાત્ અન્ન અથવા પાણી ગૃહસ્થના પાત્રમાં રાખીને ખાય :પીવે નહીં કેમકે-ગૃહસ્થના ભોજનપાત્ર સચિત્ત જળથી ધોયેલ હોય છે, તેથી તે હિંસા વગેરે દોષો વાળું કહેવાય છે, ઉપલક્ષણથી ગૃહસ્થના પાત્રમાં પાણી ઠંડુ કરવું નહીં. તેમજ ગૃહસ્થના પાત્રમાં વસ્ત્ર પણ ધોવા નહી. તથા તાવ આદિ અવસ્થામાં ગૃહસ્થના પાત્રમાં ઔષધનું સેવન કરવું નહીં. આ શિવાય ચાહે તો મુનિ નિર્વસ્ત્ર-વસ્ત્રવિનાના હોય તો પણ ગૃહસ્થના વસ્ત્રોને ધારણ ન કરે. આ ગૃહસ્થના વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરેનો ઉપયોગ સંસારનું કારણ છે. મેધાવી પુરૂષ આ તથ્યને સમજે તથા જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૦॥

'आसंदी पलियंके य' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आसंदीं-आसंदीं' માંચો વગેરે આસન વિશેષ તથા 'पलियंके य -पर्यंकं च' શયનને યોગ્ય આસનને 'गिहंतरे णिसिज्जं च-गृहान्तरे निषद्यां च' ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું 'संपुच्छणं-संप्रश्नम्' ગૃહસ્થના ઘેર જઇને તેના કુશળ સમાચાર પૂછવા 'सरणं वा-स्मरणं वा' તથા પોતાની પૂર્વ ક્રિયાનું સ્મરણ 'तं-तत्' આ બધાને 'विज्जं-विद्वान्' વિદ્વાન્ સાધુ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—આસંદી (એક પ્રકારનું ખુર્સિ જેવું આસન) અને પર્યંક-પલંગનું સેવન કરવું તથા ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવાથી સંયમની વિરાધના થાય છે. ગૃહસ્થની કુશળતા પૂછવી ગૃહસ્થનું શરણ લેવું અથવા પહેલા ભોગવેલ વિષયભોગોનું સ્મરણ કરવું. આ બધાનો બુદ્ધિમાને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—આસંદી એ એક વિશેષ પ્રકારનું આસન છે. જેને હાલમાં ખુર્શિ કહેવામાં આવે છે. આ કથન ઉપલક્ષણથી કહેલ છે. આ કથનથી ગૃહસ્થો જે આસનો પોતાના ઉપયોગમાં લેતા હોય તે સઘળા આસનોનો નિષેધ સમજવો. 'पलियंक' અર્થાત્ પલંગ કે ખાટલો 'णिसिज्जं' અર્થાત્ ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું આ બધાનો ઉપયોગ કરવો તે સંયમની પ્રતિકૂળ છે, તેથી તેનો ત્યાગ કરવો. કહ્યું પણ છે કે-'गंभीरझुसिरा एते' ઈત્યાદિ ખુર્શિ, પલંગ વિગેરેના છિદ્રો ઉંડા હોય છે, તેમાં રહેલા જીવો જોઈ શકાતા નથી. તેથી

તેના પર બેસવાથી હિંસા થવાનો સંભવ રહે છે. તેમજ ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવાથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ થતું નથી. તેમજ સ્ત્રિયોના સંબંધમાં શંકા ઉપસ્થિત થાય છે. ॥૧॥

એજ રીતે ગૃહસ્થને કુશળ પ્રશ્ન પૂછવો ગૃહસ્થનું શરણુ લેવું અથવા રોગાદિ અવસ્થામાં પોતાના ભૂતકાળના ગૃહસ્થ જીવનનો વિચાર કરવો અથવા પહેલાં ભોગવેલા ભોગોને સ્મરણુ કરવા, આ બધાને મેધાવી પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. કેમકે આ બધા સંસારને વધારવાના કારણુ રૂપ કહેવાય છે.

સાધુએ ખાટલા પર બેસવું નહીં પલંગ પર સુવું નહીં ગૃહસ્થોના ઘરમાં અથવા બે ઘરની વચ્ચેના માર્ગમાં અથવા ગલીમાં બેસવું નહીં ગૃહસ્થને કુશલ પ્રશ્ન પૂછવા નહીં પહેલાં કરેલ કીડાનું સ્મરણુ ન કરવું. કેમકે-તેમ કરવું એ સંયમથી વિરૂદ્ધ છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રનો નિર્ણય છે. ॥૧.૨॥૨૧॥

'जसं कित्ति सिलोयं च' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जसं-यशः' ખ્યાતિ 'कित्ति-कीर्तिः' કીર્તિ અર્થાત્ સાધુવાદ 'च-सिलोयं-च श्लोकः' શ્લોક અર્થાત્ ગુણુવર્ણુન 'जा य वंदणपूयणा-या च वंदनपूजना' તથા વંદન અને વસ્ત્રાદિ પ્રદાન રૂપ સત્કાર તથા 'सव्वलोयंसि जे कामा-सर्वलोके च ये कामाः' સઘળા લોકમાં જે કામભોગ છે, 'तं-तत्' એ બધાને 'विज्जं- विद्वान्' વિદ્વાન્ મુનિ 'परिजाणिया-परिजानीयात्' જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—યશ, કીર્તિ શ્લોક, વન્દન, પૂજન વિગેરે સઘળા લોકમાં જે કાંઈ ઈચ્છા અર્થાત્ મદનરૂપ કામ છે, તે બધાને મેધાવી પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી દુર્ગતિના કારણુ રૂપ સમજે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—યશનો અર્થ ખ્યાતિ છે. 'ઓહો, આ ઘણો જ પુણ્યશાળી છે' વિગેરે સર્વ કાલ સંબંધી સાધુવાદ યશને કીર્તિ કહે છે. ગુણોની સ્તુતિને શ્લોક કહે છે, બળદેવ ચક્રવર્તી વિગેરે દ્વારા કરવામાં આવનારી નમન ક્રિયાને વંદના કહે છે. અને તેઓ દ્વારા સત્કાર પૂર્વક સ્નેહની સાથે વસ્ત્ર વિગેરે આપવામાં આવે તે પૂજા છે, વિશેષ શું કહેવું ? આ સમગ્ર લોકમાં જે કાંઈ કમનીય અર્થાત્ સુંદર અને મનોજ્ઞ શબ્દાદિ કામ છે, તે બધા કર્મ બન્ધના કારણુ રૂપ છે. મેધાવી પુરૂષ જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને અનર્થનું કારણુ સમજે અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે-યશ, કીર્તિ, શ્લાઘા, વન્દન પૂજન વિગેરે જે કોઇ લોકમાં કામ છે, તે બધું સંસારભ્રમણનું કારણ છે. એમ સમજીને આત્મહિતૈષી બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૨૨॥

'जेणेहं णिव्वहे भिक्खू' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'जेण-येन' જે અન્ન અને પાણીથી 'इहं-इह' આ લોકમાં 'णिव्वहे-निर्वहेत्' સંયમયાત્રા નો વિનાશ ન થાય 'तहाविहं-तथाविधम्' તેવા પ્રકારના અર્થાત્ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ વિગેરેની અપેક્ષાથી અશુદ્ધ 'अन्नं पानं' આહાર પાણીને 'अन्नेसिं-अन्येषां' બીજા સાધુને 'अणुप्पयाणं-अनुप्रदानम्' આપવું 'तं विज्जं परिजाणिया-तत् विद्वान् परिजानीयात्' વિદ્વાન્ મુની આ બધાને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—જે એષણીય શુદ્ધ આહારપાણીથી આ લોકમાં સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ થઇ જાય એજ પ્રમાણેના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ વિગેરેથી શુદ્ધ આહારપાણીને ગ્રહણ કરે અને અન્ય સાધુને પણ તે પ્રમાણેનું આહાર પાણી આપે જે સંયમના ઉપઘાતક સદોષ આહાર પાણી હોય તે આહારપાણી બીજાને આપવાનો વિચાર ન કરે.

ટીકાર્થ—આ લોકમાં જે કાંઇ નિર્દોષ આહાર પાણીથી સંયમ યાત્રાનો અથવા દુર્ભિક્ષ અને રોગાતંકનો નિર્વાહ થઈ શકે એજ પ્રમાણે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર-કાળ ભાવથી શુદ્ધ કલ્પનીય આહાર પાણીને સાધુ ગ્રહણ કરે. તેનાથી જ પોતાની સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરીલે. અન્ય સાધુઓને પણ એજ પ્રમાણેનો શુદ્ધ નિર્દોષ આહારપાણી પ્રદાન કરે. જેના સેવનથી. સંયમ નિસ્સાર બની જાય એવા આહારપાણી તથા પાત્ર વિગેરે અન્ય કોઈ પણ વસ્તુ પોતે ગ્રહણ ન કરે તથા બીજાઓને આપે પણ નહીં સ્વરૂપ અને કારણની અપેક્ષાએ અશુદ્ધ આહારના વિપાકને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને મેધાવીએ પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો ॥૨૩॥

જેના ઉપદેશથી આ સઘળું કરવામાં આવે તે બતાવવા માટે કહે છે કે-'एवं उदाहु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'निग्गंथे महामुणी निर्ग्रन्थो महामुनिः' નિર્ગ્રન્થ મહા મુનિ 'अणंतणाणदंसणी-अनंतज्ञानदर्शनी' અનન્ત જ્ઞાનવાળા 'से महावीरे-सः महावीरः' એ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ 'एवं उदाहु-एवमुदाहृतवान्' એ પ્રમાણે કહેલ છે. 'धम्मं सुतं देसितवं-धर्मं श्रुतं देशितवान्' ધર્મ (ચારિત્ર) અને શ્રુતનો તેઓએ ઉપદેશ કર્યો છે. ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—અનંત જ્ઞાની, અનંત દર્શન વાળા નિર્ગ્રન્થ મહામુનિ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહેલ છે, તેઓએ ધર્મ અર્થાત્ ચારિત્ર અને શ્રુતને પ્રકાશિત કરેલ છે. ।।૨૪।।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર વારંવાર કહે છે કે હું આ ધર્મનો મૂળ ઉપદેશક નથી. પરંતુ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે કહેલ છે. અને તેઓએજ શ્રુત ધર્મ અને ચારિત્ર ધર્મનું પ્રકાશન કરેલ છે. ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી નિર્ગ્રન્થ હતા. અર્થાત્ બાહ્ય અને અંદરની ગ્રંથિયો રહિત થઈ ચૂકયા હતા. તેઓ મહામુનિ હતા. 'મહા' વિશેષણ લગાવવાથી એ પ્રગટ થાય છે કે–આજથી લઈને ગણધરો પર્યન્ત મુનિયોના તેઓજ સ્વયં સંબુદ્ધ ગુરૂ છે. ભગવાન્ અનંત દર્શન વાળા હતા, અનંત જ્ઞાની હતા, અર્થાત્ કેવળ જ્ઞાન દર્શન ધારણ કરવાવાળા હતા. એજ ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામીએ 'बुज्झिज्जा' પહેલા અધ્યયનના, પ્રારંભની પહેલી ગાથાથી આ કથન સુધી સઘળું કથન કરેલ છે. એજ ભગવાને સંસાર સાગરથી ઉદ્ધાર કરવાવાળા ચારિત્ર ધર્મ અને જીવ, અજીવ વિગેરે પદાર્થના સ્વરૂપને બતાવનાર શ્રુત ધર્મ કહેલ છે.।।૨૪।।

'भासमाणो' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भासमाणो न भासेज्जा-भाषमाणो न भाषेत' ભાષા સમિતિ સંપન્ન સાધુ બોલતો હોવા છતાં પણ તે બોલતો નથી. 'मम्मयं णेव वंफेज्ज-मर्मकम् नैवाभिलषेत्' સાધુએ કોઈના હૃદયમાં ઘા વાગે તેવી વાત ન બોલવી. 'माति-ट्ठाणं विवज्जेज्जा-मातृस्थानं विवर्जयेत्' તથા કપટ યુક્ત વાણી સાધુએ બોલવી નહીં 'अणुचिंतिय वियागरे-अनुचिन्त्य व्यागृणीयात्' પરન્તુ સમજી વિચારીને જ બોલે.।।૨૫।।

અન્વયાર્થ—જે ભાષાસમિતિથી સમિત છે, તે ભાષણ કરવાવાળા હોવા છતાં પણ ભાષણ ન કરવા વાળા (મૌની)ની બરોબર છે. સાધુએ મર્મ ભેદક વચનો બોલવા નહીં, માયા પ્રધાન વચનનો ત્યાગ કરવો, તે વિચારીને વચન બોલે ।।૨૫।।

ટીકાર્થ—જે સાધુ ભાષા સમિતિથી યુક્ત હોય છે, તે ધર્મ સંબંધી વચનો (કથાઓ)નું ઉચ્ચારણ કરવા છતાં પણ અભાષક મૌન ધારીની સમાન જ છે. કહ્યું પણ છે કે–'वयणविहत्ती कुसलो' ઈત્યાદિ.

જે સાધુ વચનના વિભાગ રૂપ જ્ઞાનમાં કુશળ હોય છે, જેઓ વાણીનાં જૂદા જૂદા પ્રકારોને જાણવા વાળા છે, તે આખો દિવસ બોલે તો પણ વચન ગુપ્તિ વાળાજ કહેવાય છે. ।।૧।।

અથવા—જ્યાં કુશળ જનો ભાષણ કરતા હોય, ત્યાં તેઓની મધ્યમાં પોતાને મહા પંડિત માનીને અભિમાનથી ભાષણ કરવું નહીં તથા બીજાઓના વચનબાણોથી વ્યાકુલ થઈને પણ બીજાઓના મર્મને ભેદવાવાળા વચનોનો પ્રયોગ ન કરવો. 'પ્રહાર કરનારા પર પ્રહાર કરવો જોઇએ' એ પ્રમાણે જાણવા છતાં પણ પીડા પહોંચાડનાર વાક્યનો પ્રયોગ ન કરે. માયાપ્રધાન અર્થાત્ બીજાઓને ઠગવાવાળા વચનોથી બચતા રહે. જ્યારે કાંઈ પણ બોલવાની ઇચ્છા હોય તો તે વખતે 'મારૂં બોલાયેલું વચન બીજાઓને અથવા પોતાને પીડા ઉપજાવનાર તો નહીં બને ?' આ પ્રમાણે વારંવાર વિચાર કરીને જ બોલવું જોઇએ કહ્યું પણ છે કે 'પહેલાં બુદ્ધિથી સમજી વિચારીને પછી જ બોલવું.'

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે સાધુ ભાષા સમિતિથી યુક્ત હોય, તે ધર્મોપદેશ કરવા છતાં પણ અભાષક જેવોજ ગણાય છે. જે વચનનું ઉચ્ચારણ કરવાથી કોઈ પણ પ્રાણીને પીડા ન પહોંચે એવું જ વચન સમજી વિચારીને બોલવું જોઇએ. ।।૨૫।।

'तत्थिमा तइया भासा' ઇત્યાદિ'

શબ્દાર્થ—'तत्थिमा तइया भासा-तत्रेयं तृतीया भाषा' ચાર પ્રકારની ભાષાઓમાં જે ત્રીજી ભાષા છે અર્થાત્ જે જુઠાણાથી સત્ય હોય તેવું સાધુએ બોલવું નહીં તથા 'जं-यां' જે સત્યામૃષા ભાષાને 'वदित्ता णुतप्पती-उक्त्वा अनुतप्यते' બોલીને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે, તેવાં વચનો પણ સાધુએ બોલવા નહીં 'जं छन्नं तं न वत्तव्वं-यत् छन्नं तत् न वक्तव्यम्' જે વાતને બધા લોકો છૂપાવે છે, તે વાત પણ સાધુએ કહેવી નહીં 'एसा णियंठिया आणा-एषा नैर्ग्रन्थिकी आज्ञा' આજ નિર્ગ્રંન્થની આજ્ઞા છે. ।।૨૬।।

અન્વયાર્થ—ચાર પ્રકારની ભાષાઓમાં જે આ ત્રીજી સત્યા મૃષા ભાષા છે, કે જેને બોલવાથી બોલાયા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે; એજ પ્રમાણે જે હિંસા પ્રધાન વચનો છે, તે પણ બોલવા યોગ્ય હોતા નથી. આ પ્રમાણે ભગવાન તીર્થંકરની આજ્ઞા છે. ॥૨૬॥

ટીકાર્થ--સત્ય (૧) અસત્ય (૨) સત્યામૃષા (૩) અને અસત્યા મૃષા (૪) આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની ભાષા કહેલ છે. આ ચાર ભાષાઓમાં સત્યામૃષા જે ત્રીજી ભાષા છે, જે આંશિક રૂપથી અસત્ય અર્થાત્ સત્યાસત્યના મિશ્રણવાળી હોય છે. જેમકે-'આજ આ ગામમાં દસ બાળકોનો જન્મ થયો. આ વચન જન્મની અપેક્ષાએ સત્ય છે, પરંતુ સંખ્યાની અપેક્ષાથી અસત્ય છે, કેમકે જનમવા વાળા બાળકોની સંખ્યા ન્યૂનાધિક-ઓછી વત્તી પણ હોઈ શકે છે. જેઓ આવા પ્રકારની ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે, તેને આ જન્મમાં અથવા જન્માંન્તરમાં પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. આ સત્યામૃષા ભાષાથી થવાવાળા પાપના તાપનો અનુભવ કરવો પડે છે, અર્થાત્ પાપના ફલસ્વરૂપ દુઃખ ભોગવવું પડે છે. પીડા ભોગવે છે, અથવા તેને વચનપ્રયોગ કર્યા પછી જ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે.

કહેવાનો આશય એવો છે કે—ત્રીજી મિશ્રિત ભાષા પણ જ્યારે બોલવા યોગ્ય નથી તો પછી બીજી અસત્ય ભાષાના સંબંધમાં તો કહેવાનું જ શું હોય ? તે તો સર્વ પ્રકારથીજ ત્યજવા યોગ્ય છે. પહેલી જે સત્ય ભાષા છે, તે પણ જો પ્રાણિવધ કરનારી હોય, તો તે બોલવી ન જોઈએ, ચોથી જે 'અસત્યામૃષા' ભાષા છે, તે સમજી વિચારીનેજ બોલવી જોઇએ.

સત્યા ભાષા પણ જો દોષવાળી હોય, તો બોલવી ન જોઇએ. તેજ કહે છે કે-'જે વચન છન્ન અર્થાત્ હિંસાકારક હોય છે, જેમકે 'આ ચોર છે, તેનો વધ કરો' વિગેરે વચનો બોલવા યોગ્ય કહ્યા નથી. અથવા જે છન્ન છે, અર્થાત્ લોકો જેને પ્રયત્ન પૂર્વક સંતાડે છે, તે સત્ય હોય તો પણ બોલવા યોગ્ય હોતું નથી.

આ પ્રમાણે નિર્ગ્રન્થની અર્થાત્ મહાવીર ભગવાનની આજ્ઞા છે. સુધર્મા સ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે-આ મેં કહેલ નથી. પરંતુ ભગવાને કહેલ છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--ચાર પ્રકારની ભાષાઓ છે, તેમાં ત્રીજી જે મિશ્ર ભાષા છે, તેનો સાધુએ પ્રયોગ કરવો ન જોઇએ. જે વચનના ઉચ્ચારણથી જન સમુદાયમાં કોઈ એકને પણ સંતાપ પેદા થતો હોય તો તેવા વચનો બોલવા યોગ્ય નથી. જે વાત છુપાવવાની હોય છે, તેને પ્રકાશિત કરવા વાળા વચન પણ બોલવા યોગ્ય હોતા નથી. આ પ્રમાણે જીનેશ્વર દેવની આજ્ઞા છે. ॥૨૬॥

'होलावायं सहीवायं' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—'होलावायं-होलावादं' નિષ્ઠુર તથા નીચ સંબોધન 'सहीवायं-सखिवादं' હે મિત્ર! એ પ્રમાણે 'च गोयावायं-गोत्रवादञ्च' તથા હે કાશ્યપ ગોત્રવાળા હે વસિષ્ઠ ગોત્રવાળા વિગેરે પ્રકારથી ગોત્રનુ નામ લઈને 'नो वदे--नो वदेत्' સાધુએ કહેવું ન જોઇએ 'तुमं तुमंति अमणुन्नं-त्वंत्वमित्याकार-कम् अमनोज्ञम्' તથા પોતાનાથી મોટાઓને 'તુ' એ પ્રમાણેના તુંકારથી કહેવું તથા જે વચન બીજાને અપ્રિય લાગે 'तं सव्वओ णो वत्तए-तत् सर्वशो न वर्तते' એવા વચન કોઈ પણ સમયે સાધુએ કહેવા ન જોઈએ. ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—નિષ્ઠુર વચન હે મિત્ર ઈત્યાદિ વચન કે કાશ્યપ ગોત્રવાળા આવા પ્રકારના ગોત્રના ઉચ્ચાર વાળું વચન સાધુએ બોલવું નહીં તૂં આ પ્રમાણેનું અમનોજ્ઞ વચન પણ સર્વથા ન બોલવું ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—હોલાવાદ, અર્થાત્ કર્ણ કઠોર અને નીચ સંબોધન કરીને બોલવું, સખિવાદ અર્થાત્ 'અરે મિત્ર, હે સખા, અરે યાર,' આવા પ્રકારના સંબોધનો કરીને બોલવું, ગોત્રવાદ અર્થાત્ 'भो काश्यप' આ પ્રમાણેના ગોત્રનું ઉચ્ચારણ કરીને બોલવું. (આ વચન ઘણાઓથી જુદા કરીને કોઈ વિશાળ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ, એકને બતાવનારા છે. તેથી એક જણનો બોધ કરાવનાર વચનો બોલવા ન જોઈએ. પરંતુ હે દેવાનુપ્રિય આ પ્રમાણના વચનો કહેવા)

સાધુએ ઉપર બતાવેલ રૂપથી વચનોનો પ્રયોગ કરવો ન જોઇએ, તેમ જ સન્માનવા યોગ્ય પુરૂષોને તુંકારથી 'તૂં' ઇત્યાદિ પ્રકારના તોછડા વચન એટલે કે અમનોજ્ઞ અથવા શિષ્ટાચાર વિરૂદ્ધના વચનો બોલવા નહીં ॥૨૭॥

'अकुसीले सया भिक्खू' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू भिक्षुः' સાધુ 'सया-सदा' સર્વ કાળ 'अकुसीले-अकुशीलः' અકુશીલ બનીને જ રહે 'णेव संसग्गियं भए-नैव संसर्गितां भजेत्' તથા

તેણે કુશીલ અર્થાત્ દુરાચારીયોનો સમાગમ-સંસર્ગ પણ કરવો નહીં 'सुह-रूवा-सुखरूपाः' સુખરૂપ અર્થાત્ સાત ગૌરવ રૂપ 'तत्थुवसग्गा-तत्रोपसर्गाः' કુશીલોના સંસર્ગમાં ઉપસર્ગ રહે છે. 'विऊ-विद्वान्' વિદ્વાન્-બુદ્ધિશાળી મુની 'ते-तत्' તેને 'पडिबुज्झे-प्रतिबुध्येत' સમજે ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ કોઇ પણ વખતે કુશીલ બનવું નહીં. તથા કુશીલોનો સંસર્ગ પણ કરવો નહીં કેમકે કુશીલની સાથે સંસર્ગ કરવામાં શાતા ગૌરવ રૂપ ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. મેધાવી પુરૂષ તે સમજે. ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—જેનો શીલ અર્થાત્ આચાર-સ્વભાવ નીંદનીય હોય છે, તે પાર્શ્વસ્થ વિગેરે કુશીલ કહેવાય છે. જે કુશીલ ન હોય અથવા ઉત્તમ આચાર વાળા હોય, તે અકુશીલ કહેવાય છે. સાધુએ હમેંશાં અકુશીલ રહેવું જોઇએ,

અને કુશીલ વાળાઓની સાથે સંસર્ગ રાખવો નહીં કહેવાનો સાર એ છે કે-સાધુએ પોતે કુશીલ થવું નહીં તેમજ કુશીલ, પાર્શ્વસ્થ, યથાચ્છંદ સંસક્ત, વિગેરેનો સંસર્ગ કરવો નહીં. કુશીલ વિગેરેની સાથે કેમ સંસર્ગ કરવો ન જોઇએ ? તેનું કારણ બતાવતાં કહે છે કે-તેમ કરવાથી સુખરૂપ સંયમનો ઘાતક ઉપસર્ગ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ કે-અવસન્ન સાધુ એવો તર્ક કરે છે કે-યોગ્ય જળથી જો હાથપગ ધોઈ લેવામાં આવે, તો શું દોષ છે ? જો શરીર સુવ્યવસ્થિત ન થયું હોય તો ધર્મની આરાધના કેવી રીતે કરવામાં આવે ? તેથી કોઈ પણ ક્રિયા કરીને શરીરની રક્ષા કરવી જોઇએ. પછી ભલે આધાકર્મી આહાર લેવો પડે. કે છત્ર ધારણ કરવું પડે, અથવા જોડા પહેરવા પડે કહ્યું પણ છે કે-'अप्पेण बहु मेसेज्जा' ઇત્યાદિ અલ્પદોષનું સેવન કરીને પણ મહાન સંયમની રક્ષા કરવી જ જોઈએ. થોડુ ગુમાવીને પણ ઘણાની રક્ષા થતી હોય તો તે કરવી એજ બુદ્ધિમાનનું લક્ષણ છે. બીજું પણ કહ્યું છે કે-'शरीरधर्मसंयुक्तं' ઈત્યાદિ

ધર્મથી યુક્ત શરીરની પ્રયત્ન પૂર્વક રક્ષા કરવી જોઇએ, જેમ કે-પર્વત પરથી જલનો પ્રવાહ વહે છે, એજ પ્રમાણે શરીરથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, ॥૧॥

કુશીલ સાધુનું આ પ્રમાણેનું કથન સાંભળીને અલ્પ પરાક્રમી સાધુ તેઓની વાતમાં ફસાઈ જાય છે, તેથી જ વિવેકનું અનુસરણ કરવાવાળા પુરૂષ કુશીલના સંસર્ગથી થવાવાળા દોષોને સમજે કેમકે ગુણ અને દોષ પ્રાયઃ સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી કુશીલના સંસર્ગથી ઉત્પન્ન થવાવાળા દોષોને જાણીને બુદ્ધિમાન સાધુએ તેનો પરિહાર-ત્યાગ કરવો જોઈએ.

'स्वयं कुशीलो न भवेत्' ઇત્યાદિ

આ ગાથાનો સારાંશ એ છે કે-સાધુએ સ્વયં કુશીલ બનવું નહીં તથા કુશીલ વાળાઓની સાથે તેનો સંસર્ગ કરવો નહીં કુશીલના સંસર્ગથી ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ બુદ્ધિમાન પુરૂષે સ્વતઃ તેનો પરિત્યાગ કરવો જોઈએ. ॥૨૮॥

'नन्नत्थ अंतराएणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'मुणी-मुनिः' સાધુએ 'नन्नत्थ अंतराएणं-नान्यत्रान्तरायेण' અંતરાય વિના 'परगेहे-परगृहे' ગૃહસ્થના ઘર વિગેરેમાં 'ण णिसीयए-न निषीदेत्' બેસવું નહીં તથા 'गामकुमारियं किड्डं-ग्रामकुमारिकां क्रीडां' ગામના બાળકોની, ક્રીડા એટલે કે હાસ્ય વિનોદ વિગેરે ન કરે 'नातिवेलं हसे-नातिवेलं हसेत्' સાધુએ મર્યાદા વિનાનું હાસ્ય કરવું નહીં ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ--સાધુએ અંતરાય શિવાય અર્થાત્-જો વૃદ્ધાવસ્થા અથવા વ્યાધિના કારણે શક્તિનો અભાવ ન થયો હોય તો ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં. ગામના બાળકોની સાથે હાસ્ય વિનોદરૂપ ક્રીડા કરવી નહીં. તથા મર્યાદાથી વિશેષ હાંસી કે મઝા કરવી નહીં. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ-સાધુ ભિક્ષા વિગેરે કોઈ પણ પ્રયોજનથી જ્યારે ગામ અથવા નગર વિગેરેમાં પ્રવેશ કરે તો ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં આ ઉત્સર્ગવિધિ છે, તેનો અપવાદ બતાવતાં કહે છે કે-શક્તિનું નહોવું તે અંતરાય કહેવાય છે. શક્તિનો અભાવ વૃદ્ધાવસ્થાના કારણથી થાય છે, અથવા તો વ્યાધિ અથવા તપસ્યા વિગેરેના કારણથી ગામમાં ગયેલ સાધુ કદાચ અંતરાય વાળા બની જાય, અથવા ચાલવામાં કે ઉભા રહેવામાં અશક્ત થઈ જાય તો ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસી જવામાં દોષ નથી.

ગામના કુમારો અર્થાત્ બાલકોની ક્રીડાનો એટલે કે-હાસ્ય જનક વાર્તાલાપ કરવો અથવા દડાથી રમત કરવી, વિગેરેનો ત્યાગ કરવો, તથા મર્યા-

દાનું ઉલ્લંઘન કરીને હસે નહીં મર્યાદા વિનાનું હાસ્ય કે પરિહાસ કરવાથી આઠે પ્રકારના કર્મોનો બંધ થાય છે, કહ્યું પણ છે કે-'जीवे णं भंते !' ઇત્યાદિ

હે ભગવાન હસતો એવો અથવા ઉત્સુક થતો એવો જીવ, કેટલી કર્મ પ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે ? હે ગૌતમ ! સાત અથવા આઠ પ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે. (આયુનો બંધ ન હોય તો સાત અને આયુનો બંધ હોય તો આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે.) કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અંતરાય વિના સાધુએ ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું નહીં, બાલ ક્રીડા કરવી નહીં, અને મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને હસવું નહીં કેમકે તેનાથી કર્મનો બંધ થાય છે. ॥૨૯॥

'अणुस्सुओ उरालेसु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'उरालेसु-उदारेषु' મનોજ્ઞ એવા શબ્દાદિ વિષયોમાં 'अणुस्सुओ-अनुत्सुकः' ઉત્સુક થવું નહિ. 'जयमाणो परिव्वए-यतमानः परिव्रजेत्' તથા યત્ન પૂર્વક સંયમનું પાલન કરે 'चारियाए अप्पमत्तो-चर्यायां अप्रमत्तः' તથા ભિક્ષાચર્યા વિગેરેમાં પ્રમાદ ન કરે 'તથા 'पुट्ठो तत्थ अहियासए-पृष्ठः तत्राधिसहेत' પરીષહ અને ઉપસર્ગોની પીડાને સહન કરે ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ--મનોજ્ઞ શબ્દ વિગેરે વિષયોમાં અભિલાષાવાળા થવું નહીં પ્રયત્ન પૂર્વક સંયમનું પાલન કરવું. ભિક્ષાચર્યા વિગેરેમાં પ્રમાદ કરવો નહીં તથા ઉપસર્ગથી પીડા થાય ત્યારે દીન ભાવ વિના અર્થાત્ દીનતાપણુ બતાવ્યા શિવાય તેને સહન કરે ॥૩૦॥

ટીકાર્થ--ઉદાર અથવા મનોજ્ઞ શબ્દ વિગેરે વિષયોમાં તથા વસ્ત્ર, આભૂષણ, ગીત, ગાંધર્વ, ગાન, યાન, વાહન, તથા ચક્રવર્તિના ઐશ્વર્ય વિગેરેમાં સાધુએ ઉત્સુક અર્થાત્ અભિલાષાવાળા થવું નહીં સંયમના અનુષ્ઠાનમાં યતનાવાન્ થવું. તથા મૂલ અને ઉત્તર ગુણોમાં ઉદ્યમ કરવો. ચર્યા અર્થાત્ ગોચરીમાં તથા દસ પ્રકારના વૈયાવૃત્યમાં અપ્રમત્ત રહેવું. પરીષહ અથવા ઉપસર્ગ આવે ત્યારે તેને કર્મ નિર્જરાનું કારણ સમજીને સારી રીતે સહન કરવા.

કહેવાનો સારાંશ એ છે કે-સાધુએ મનોજ્ઞ એવા શબ્દ વિગેરે વિષયોની ઇચ્છા કરવી નહીં. તેમજ યત્ન પૂર્વક સંયમનું જ અનુષ્ઠાન કરવું. ઉપસર્ગ વિગેરેથી દુઃખિત થાય ત્યારે તેને નિર્જરાનું કારણ માનીને સમભાવથી સહન કરવા. ॥૩૦॥

'हम्ममाणो न कुप्पेज्जा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'हम्ममाणो ण कुप्पेज्ज-हन्यमानो न कुप्ये' લાકડી વિગેરેથી મારવા છતાં પણ સાધુએ ક્રોધ કરવો નહીં 'वुच्चमाणो न संजले-उच्यमानो न संज्वलेत्' તથા કોઈએ ગાળ વિગેરે કઠોર શબ્દો કહ્યા હોય તો પણ સાધુએ ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. તેમજ મનમાં સંતોષ પણ ન કરવો. 'सुमणे अहियासिज्जा-सुमना अधिसहेत' પણ પ્રસન્નતા પૂર્વક તેને સહન કરવાં 'ण य कोलाहलं करे-न च कोलाहलं कुर्यात्' તથા કોલાહલ પણ કરવો નહીં ।।૩૧।।

અન્વયાર્થ--મુનિને દંડા વિગેરેથી તાડન કરવામાં આવેલ હોય તો પણ તેમણે ક્રોધ કરવો નહીં દુર્વચન બોલવામાં આવે તો પણ ક્રોધ કરવો નહીં, વિરૂદ્ધ ભાષણ કરવું નહિં પરંતુ પ્રસન્ન મનથી તેને સહન કરી લેવું. કોલાહલ પણ કરવો નહીં. ।।૩૧।।

ટીકાર્થ--સાધુને કોઈ દંડા, ઠોંસા અથવા થપ્પડ મારીને આઘાત પહોંચાડે, તો તેણે ક્રોધ કરવો નહીં જો કોઈ નિંદાકારક વચનો બોલીને આક્ષેપ કરે, તો પણ તેના પર ક્રોધ કરવો ન જોઈએ. અર્થાત્ નિંદાજનક વચનો સાભળીને પણ તે વચનો બોલનારાઓ ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં. પ્રસન્નભાવથી તે સઘળું સહન કરીલે. ડંડા પડવાથી અથવા નિંદાવાળા વચનો સાંભળવાથી કોલાહલ કરવો નહીં, સારાંશ એ છે કે-કદાચ કોઈ સાધુ પર દંડા વિગેરેનો પ્રહાર કરે અર્થાત્ મારે અથવા તેની નિંદા કરે તો સાધુએ સમભાવથી તેને સહન કરવી. તે માટે કોલાહલ-બૂમાબૂમ ન કરવો. ।।૩૧।।

'लद्धे कामे न पत्थेज्जा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'लद्धे-लब्धान्' પ્રાપ્ત થયેલા 'कामे-कामान्' શબ્દાદિ કામભોગોને 'न पत्थेज्जा-न प्रार्थयेत्' સાધુએ ઈચ્છા કરવી નહીં 'एवं विवेगे अहिए-एवं विवेकआख्यातः' એમ કરવાથી વિવેક કહેવાય છે. 'सया-सदा' સર્વકાળ 'बुद्धाणं-

बुद्धानाम्' આચાર્યની 'अंतिए-अंतिके' સમીપે 'आयरियाइं-आर्याणि' આર્યોના કર્તવ્યોને 'सिक्खेज्जा-शिक्षेत' સીખે ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ--સાધુએ પ્રાપ્ત થનારા એવા કામભોગોની ઈચ્છા કરવી નહીં આ પ્રકારનો વિવેક કહેવામાં આવેલ છે. અને સદા આચાર્યોની સમીપ આર્યને યોગ્ય એવા કર્મોનું શિક્ષણ લેવું. ॥૩૨॥

ટીકાર્થ--સાધુએ પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે કામભોગની પણ નમિરાજાની માફક ઈચ્છા કરવી નહીં. તેનો ઉપભોગ કરવો નહીં. તેને આકાશમાં ગમન કરવાની અથવા તો બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ તેનો પ્રયોગ કરવો નહીં, તેમ કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલ સિદ્ધિનો નાશ થાય તો પણ દુઃખ થતું નથી.

સાધુએ સદા સર્વદા પરમાર્થને જાણનારા એવા આચાર્યોની પાસે નિવાસ કરતા થકા આર્યના કર્તવ્યોની અર્થાત્ સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રની શિક્ષા લેવી જોઈએ, આ કથનથી એ સૂચવવામાં આવેલ છે કે-સાધુએ સદા ગુરૂકુળમાં વાસ કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણેનો વિવેક બતાવેલ છે. ॥૩૨॥

જ્ઞાનીયોની પાંસે રહીને જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો એ બતાવવા કહે છે કે-

'सुस्सूसमाणो' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'सुपन्नं सुतवस्सियं-सुप्रज्ञं सुतपस्विनम्' પોતાના તથા અન્ય મતાવલમ્બિયોના સિદ્ધાંતોને જાણવાવાળા ઉત્તમ તપસ્વી એવા ગુરૂની 'सुस्सूसमाणो-सुश्रूषमाणः' ઉપાસના અર્થાત્ સેવા કરતા થકા તેમની ઉપાસના કરે. 'जे वीरा-ये वीराः' જે પુરૂષ કર્મને વિદારણ કરવામાં સમર્થ છે તથા 'अत्त पन्नेसी-आप्तप्रज्ञैषिणः' રાગદ્વેષ રહિત પુરૂષની જે કેવળજ્ઞાનરૂપ પ્રજ્ઞા છે, તેનું અન્વેષણ કરવાવાળા છે. 'धिइमंता' જે પુરૂષ ધૈર્ય યુક્ત અને 'जिइंदिया-जितेन्द्रियाः' જીતેન્દ્રિય છે એજ પુરૂષ પૂર્વોક્તકાર્ય કરી શકે છે. ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ--વીર--કર્મોનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ વીતરાગવાળાઓની પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિનું અન્વેષણ કરવાવાળા, ધૈર્યવાન્ તથા જીતેન્દ્રિય મુનિએ સુપ્રજ્ઞ, અને સુતપસ્વી ગુરૂની સેવા કરતા થકા તેઓની ઉપાસના (આરાધના) કરવી. ॥૩૩॥

ટીકાર્થ--સાધુએ ગુરૂના આદેશ સાંભળવામાં તત્પર રહેવું. ગુરૂ વિગેરે જ્યેષ્ઠ અને શ્રેષ્ઠ સાધુઓના અનુષ્ઠાન સેવા કરતા થકા તેઓની આરાધના કરવી.

જે ગુરૂની સેવા કરવાનું શિષ્યનું કર્તવ્ય કહેલ છે, તે ગુરૂના બે વિશેષણો બતાવવામાં આવે છે.- ગુરૂ શોભન પ્રજ્ઞાવાળા અર્થાત્ સ્વસમય અને પર

સમયને જાણુવાવાળા થવું તથા બાહ્ય-બહારના અભ્યંતર-આંતરિક તપથી યુક્ત હોય તેવા ગુરૂની સેવા કરવી. કહ્યું પણ છે કે-नाणस्स होई भागी' ઈત્યાદિ

તેવા પુરૂષને ધન્ય છે, કે જે આજીવન-અર્થાત્ જીવન પર્યન્ત ગુરૂકુલ વાસનો ત્યાગ કરતા નથી. એવા પુરૂષો જ્ઞાનના પાત્ર બને છે. તથા દર્શન અને ચારિત્રમાં અધિક સ્થિર થાય છે.

આવા પ્રકારથી ગુરૂની સેવા કોણુ કરે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહે છે—જેઓ વીર અથવા કર્મના વિદારણુમાં સમર્થ હોય છે, અથવા પરીષહો અને ઉપસર્ગને સહન કરવા વાળા હોય છે. તેઓ શીઘ્ર મોક્ષગામી થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષમાં જાય છે. તથા આપ્ત એટલે કે રાગદ્વેષ વિનાના મહાપુરૂષની પ્રજ્ઞા કહેતાં બુદ્ધી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવામાં અભિલાષી થાય છે. અથવા જેઓ આત્મજ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા હોય છે, તથા સંયમમાં ધીરજ વાળા હોય છે, કેમકે-સંયમમાં ધૈર્ય હોવાથી પાંચ મહાવ્રતોનો ભાર વહેવામાં સરલતા થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે-'जस्स धिई तस्स तवो' ઈત્યાદિ

જે ધૈર્યવાન્ હોય છે, તેને તપની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જેને તપની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને સુગતિ સુલભ થઈ જાય છે. તેથી ઉલ્ટા જે પુરૂષો ધૈર્ય વિનાના હોય છે, તેઓને તપ પણુ દુર્લભ જ બને છે.

તથા જેઓ ઇન્દ્રિયોને જીતવાવાળા હોય છે, અર્થાત્ પોતાની શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે ઇંદ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખી ચૂકયા હોય, આ વિશેષણોથી યુક્ત સાધુ સ્વ સમય અને પર સમયના જાણુવાવાળા તથા સારા તપસ્વી એવા ગુરૂની ઉપાસના કરે છે. તેજ કર્મના વિદારણુમાં સમર્થ, કેવળજ્ઞાનને શોધ વામાં તત્પર ધીરજવાળા અને જીતેન્દ્રિય અર્થાત્ ઇંન્દ્રિયોને જીતવાવાળા હોય છે. ॥૩૩॥

'गिहे दीवमपासंता' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'गिहे दीवमपासंता–गृहे दीपमपश्यन्तः' ગૃહાવાસમાં જ્ઞાન પ્રાપ્તિનો લાભ ન જણાયાથી 'पुरिसादाणिया नरा-पुरुषादानीयाः नराः' મુમુક્ષુપુરૂષોનો આશ્રય લેવો યોગ્ય ગણાય છે. 'बंधणुम्मुक्का ते वीरा–बंधनोन्मुक्ताः ते वीराः' બંધનથી મુક્ત એવા તે વીર પુરૂષ 'जीवियं–जीवित' અસંયમ જીવનને 'नावकंखंति-नावकांक्षन्ति' ઇચ્છા પણ કરતાં નથી ।।૩૪।।

અન્વયાર્થ—ઘરમાં દીવાનો પ્રકાશ ન જોનારાઓ અર્થાત્ ગૃહસ્થ અવસ્થામાં શ્રુત જ્ઞાનનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી એવા પ્રકારનો વિચાર કરવાવાળાઓ દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને જે શ્રેષ્ઠ ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ પુરૂષોના આશ્રય સ્થાન બની જાય છે. બાહ્ય અને આંતરિક એટલે કે—બહારના અને અંદરના બંધનોથી અથવા પુત્ર કલત્ર વિગેરેના રાગાદિ બન્ધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. અને અસંયમ જીવનની આકાંક્ષા—ઇચ્છા પણ કરતો નથી. ।।૩૪।।

ટીકાર્થ—જે પદાર્થોને પ્રકાશ યુક્ત કરે છે, તે દીવો કહેવાય છે. એ દીવો બે પ્રકારનો હોય છે. તે બે પ્રકારો દ્રવ્ય દીવો અને ભાવ દીવો એ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય દીવો સ્થૂળ જડ પદાર્થોને જ પ્રકાશ વાળા બનાવે છે, અને ભાવ દીવો સઘળા પદાર્થોને પ્રકાશ વાળા કરવામાં સમર્થ થાય છે અહિયાં શ્રુત જ્ઞાનને દીવો કહેલ છે. શ્રુત જ્ઞાનનો ભાવ દીવો પુત્ર, કલત્ર (સ્ત્રી) વિગેરેના સહવાસમાં પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે, આ પ્રમાણેના તથ્ય કહેતાં સત્યને સમજીને જેઓ સમ્યક્ પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરે છે. અને ઉત્ત-રોત્તર ગુણોને વધારે છે, તેઓ કેવા બની જાય છે? તે અહિયાં બતાવ-વામાં આવે છે. તેઓ પુરૂષાદાનીય અર્થાત્ પુરૂષમાં ઉત્તમ નર મુમુક્ષુ એટલે કે મોક્ષની ઇચ્છા વાળા પુરૂષોના આશ્રય રૂપ થાય છે. અર્થાત્ મહાનથી પણ મહાન બની જાય છે, પોતાના આત્માથી કર્મોને દૂર કરવાવાળા વીર પુરૂષો

પુત્ર, કલત્ર વિગેરેના સ્નેહ બંધનથી છૂટી જાય છે. એવા પુરૂષ રત્નો અસંયમવાળા જીવનની ઈચ્છા પણ કરતા નથી,

ગૃહવાસમાં રહેવાવાળા જ્ઞાન રૂપી દીવાને જોઈ શકતા નથી. તેથી સારી રીતે વિચાર કરીને દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને તથા ઉત્તરોત્તર પોતાના ગુણોને વધારીને બીજા મુમુક્ષુઓના આશ્રય સ્થાન રૂપ અને બંધનથી મુક્ત થઈ જાય છે. તેઓ જીવનની ઈચ્છા કરતા નથી. ॥૩૪॥

સુધર્મા સ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. 'अगिद्धे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सद्दफासेसु–शब्दस्पर्शेषु' સાધુએ મનોજ્ઞ એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શમાં 'अगिद्धे–अगृद्धः' આસક્ત થવું નહીં. 'आरंभेसु अणिस्सिए–आरंभेषु अनिसृतः' તથા સાવદ્ય અનુષ્ઠાન કરવું નહીં 'जमेतं बहुलवियं–यदेतद्बहुलपितम्' આ અધ્યયનના આરંભથી લઈને જે અનેક વાતો કહેવામાં આવી છે 'सव्वं तं समयातीतं–सर्वं तं समयातीतम्' તે બધું કથન જીનાગમથી વિરૂદ્ધ હોવાના કારણે તેનો નિષેધ કરેલ છે ॥૩૫॥

અન્વયાર્થ--મુનીએ શબ્દ, સ્પર્શ વિગેરે વિષયોમાં ગૃદ્ધિ એટલે કે આસક્તિ વિનાનો થવું અને સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોથી અસંબદ્ધ રહેવું. અહિયાં મેં જે નિષેધરૂપથી કહેલ છે, તે સઘળું અર્હંત ભગવાનના આગમથી વિરૂદ્ધ છે તેમ સમજીને તેનું અનુષ્ઠાન કરવું ન જોઇએ. ॥૩૫॥

ટીકાર્થ--અનુકૂળ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શમાં સાધુએ આસક્તિ રાખવી ન જોઇએ. તથા આરંભોમાં અસંબદ્ધ થવું જોઈએ. આ અધ્યયનના પ્રારંભથી નિષેધ રૂપથી જે કથન કરવામાં આવેલ છે, તે સઘળું કથન આર્હંત શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ છે, તે કારણે તેનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. અને વિધિરૂપથી જે કથન કરેલ છે. તે સઘળું કથન કુશસ્ત્રોથી અતીત એટલે કે જુદા પ્રકારનું લોકોત્તર અને પ્રધાન છે. અને કુતીર્થિકોએ જેનું કથન કરેલ છે, તે સઘળું કથન જૈનસિદ્ધાંતથી વિરૂદ્ધ છે. તેથી જ તેનું આચરણ કરવું ન જોઇએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--સાધુએ મનોજ્ઞ એવા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આસક્ત થવું ન જોઈએ. અને સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોમાં બંધાઇ રહેવું ન જોઇએ ॥૩૫॥

'अइमाणं च मायं च' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'पंडिए मुणी–पण्डितो मुनि.' પંડિત મુનિ 'अइमाणं–अतिमानं' અતિમાન 'मायं च–मायां च' માયા અને ક્રોધ લોભ, તથા 'सव्वाणि गार-

वाणि–सर्वाणि गौरवाणि' અને બધાજ પ્રકારના વિષયભોગોને 'परिण्णाय–परिज्ञाय' સમ્યક્ પ્રકારથી જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરીને 'निव्वाणं निर्वाणम्' મોક્ષની 'संधए-संधयेत्' ઈચ્છા કરે ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ—વિવેકવાન્ મુનિએ અત્યંત માન, માયા, લોભ, તથા ક્રોધને તથા સઘળા ગૌરવોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી સારી રીતે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરીને નિર્વાણની ઈચ્છા કરવી ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—હેય અને ઉપાદેય જાણવાવાળા મુનિએ માનને 'च' શબ્દથી ક્રોધને, માયાને તથા બીજા 'च' શબ્દથી લોભને તથા ઋદ્ધિ, રસ, અને શાતારૂપ ત્રણે ગૌરવોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી ચાર ગતિયોમાં ભ્રમણનું કારણ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો. આ બધાનો ત્યાગ કરીને મોક્ષની ઈચ્છા કરવી એજ કલ્યાણ કારક છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે વિવેકી મુનીએ સઘળા કષાયો અને સઘળા ગૌરવોનો ત્યાગ કરીને મુક્તિની સાધના કરવી. આ પ્રમાણે તીર્થંકરે ઉપદેશ રૂપે કહેલ કથન જ સુધર્મા સ્વામી કહે છે. કે હે જંબૂ ભગવાન પાસેથી મેં જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તમોને કહ્યું છે. ॥૩૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું ધર્મ નામનું નવમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૯॥

卐

દશમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

હવે દસમા સમાધિ નામના અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે નવમા અધ્યયનની સાથે દસમા અધ્યયનનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે.–નવમા અધ્યયનમાં ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે. ધર્મ પરિપૂર્ણ સમાધિ થાય ત્યારે જ અર્થાત્ શાંતિ થાય ત્યારે જ આચરી શકાય છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલા દસમા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. 'आघं मईमं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मईमं-मतिमान्' કેવળજ્ઞાનવાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી એ 'अणुवीय-अनुविचिन्त्य' કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણીને 'अंजु'-ऋजुं સરલ અને 'समहिं-समाधिं' મોક્ષની પ્રપ્તિકરાવવાવાળા 'धम्मं-धर्मम् શ્રુત ચરિત્ર રૂપ ધર્મનું 'आघं-आख्यातवान्' કથન કર્યું છે. 'तमिणं-तमिमं' એ ધર્મ ને 'सुणेह-शृणुत' હે શિષ્યો તમે લોકો સાંભળો 'अपडिन्ने-अप्रतिज्ञः' પોતાના તપનું ફળ ન ઈચ્છતા થકા 'समाहिपत्ते-समाधिप्राप्तः' સમાધિને પ્રાપ્ત 'अणियाण भूएसु-अनिदानो भूतेषु' પ્રાણિયોનો આરંભ ન કરતા થકા 'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' શુદ્ધ એવા સંયમનું પાલન કરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન્ અર્થાત્ કેવળજ્ઞાનથી ચિંતવન કરીને એટલે કે કેવળજ્ઞાનથી જાણીને સરળ સમાધિ ધર્મનું કથન કરેલ છે. એ ધર્મનુ શ્રવણ કરો, ઐહિક–આલોક સંબંધી તથા પારલૌકિક–પરલોક સંબંધી આકાંક્ષાથી રહિત થઈ સમાધિને પ્રાપ્ત કરી જીવો સંબંધી આરંભ ન કરવાવાળા ભિક્ષુ સંયમમાં પરાક્રમ કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—મનન કરવું તે મતિ છે, અહિયાં મતિનો અર્થ સઘળા પદા-

ર્થોનું જ્ઞાન એ પ્રમાણે થાય છે. એવા જ્ઞાન વાનને કેવળ જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે. જો કે કેવળ જ્ઞાની ઘણા હોય છે, પરંતુ આ પ્રકરણમાં મતિમાન્ એ અસાધારણ વિશેષણ તીર્થંકરનો જ નિર્દેશ કરે છે. તેમાં પણ સમીપ હોવાથી શ્રી મહાવીર સ્વામીનેજ ગ્રહણ કરવા જોઈએ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–શ્રી મહાવીરસ્વામીએ કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને સરલ અર્થાત્ માયા વિગેરે શલ્યો રહિત એવા ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે.

જીનેન્દ્ર દેવે સમાધિ રૂપ ધર્મની પ્રરૂપણા કરેલ છે. આ ધર્મનો અધિકારી કોણ છે? તથા ઉપદેશ કરવા યોગ્ય કયા પદાર્થો છે? કઈ ભાષાનો પ્રયોગ કરવાથી વધારેમાં વધારે શ્રોતાઓને સરલતાથી બોધ થઈ શકે? વિગેરે બાબતોનો પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર કરીને તેઓએ ધર્મનો ઉપદેશ આપેલ છે, માટે આ તીર્થંકર ભગવાને કહેલ ધર્મ તમો સાવધાન થઇને સાંભળો.

સાંભળવાને યોગ્ય શું છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં આવે છે, તપનું અનુષ્ઠાન કરનારા જે સાધકમાં ઈહલોક (આલોક) તથા પરલોક (પરભવમાં પ્રાપ્ત થનાર લોક) સંબંધી આકાંક્ષા-ઇચ્છા હોતી નથી, તેને અપ્રતિજ્ઞ કહેવામાં આવે છે. જેણે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હોય, તે સમાધિપ્રાપ્ત કહેવાય છે. અને એવો સાધકજ સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેઓ ષટ્ જીવનિકાયોના સંબંધમાં નિદાન-અર્થાત્ આરંભ કરતા નથી તે 'અનિદાન' કહેવાય છે. આ બધા વિશેષણોથી યુક્ત થઈને સાધુએ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું. અથવા સાધુએ અનિદાન ભૂત થવું. અર્થાત્ કર્મોના ગ્રહણથી રહિત થઇને સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કેવળ જ્ઞાની ભગવાન્ તીર્થંકરે અત્યંત સરળ અને મોક્ષ આપનાર ધર્મનું નિરૂપણ કરેલ છે. હે શિષ્યો! મારા મુખથી એ ધર્મને તમો સાંભળો પોતાનાં તપના ફળની ઇચ્છા કોઈ 'પણ વખતે

કરવી નહીં. સમાધીથી યુક્ત થઈને, સાવદ્ય અનુષ્ઠાન કર્યા વિના વિશુદ્ધ ધર્મનું પાલન કરો. તેમાંજ કલ્યાણ સમાયેલ છે. ॥૧॥

'उड्ढ' अहेयं तिरियं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु–ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु' ઉપર નીચે અને તિરછી દિશાઓમાં 'तसा य जे थावरा जे य पाणा–त्रसाश्च ये स्थावराः ये च प्राणाः' ત્રસ અને સ્થાવર જે પ્રાણિયો રહે છે. એ પ્રાણિયોને 'हत्थेहिं पाएहिं य संजमित्ता–हस्ताभ्यां च: पादाभ्यां च संयम्य' હાથ અને પગ પોતાના વશમાં રાખીને અર્થાત્ હાથ પગ બાંધીને પીડા કરવી ન જોઇએ 'अन्नेसु य अदिन्नं नो गहे–अन्यैश्चादत्तं न गृह्णीयात्' તથા બીજાઓ દ્વારા આપ્યા વિનાની વસ્તુ લેવી ન જોઇએ ॥૨॥

અન્વયાર્થ—ઉર્ધ્વદિશા, અધોદિશા અને તિરછીદિશાઓ–પૂર્વ દિશા વિગેરેમાં તથા વિદિશાઓમાં રહેલા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના હાથો અને પગોને બાંધીને અથવા બીજી કોઈ રીતે તેમની વિરાધના ન કરે. તથા બીજાઓ દ્વારા અદત્ત–આપ્યા વિનાની વસ્તુને ગ્રહણ ન કરે ॥૨॥

ટીકાર્થ--પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપો, કર્મ બન્ધના કારણ રૂપ છે, તેમાંથી પ્રાણાતિપાત દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવના ભેદથી ચાર પ્રકારનો કહેલ છે. તેમાંથી સૌથી પહેલાં સૂત્રકાર ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાતને બતાવે છે,-પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાથી અથવા પ્રાણાતિપાત કરવા વાળાની અપેક્ષાથી ઉપરની તરફ જે પ્રાણાતિપાત કરવામાં આવે છે, તે ઉર્ધ્વ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે અધોદિશા અને તિર્છી દિશાનો પ્રાણાતિપાત સમજવો જોઈએ. હિંસા કોઈ સ્થળે ઉપરના દેશમાં કરવામાં આવે છે, કોઈ સ્થળે અધો દેશમાં કરવામાં આવે

છે. કોઇ વખત પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કરવામાં આવે છે, અથવા વિદિશાઓમાં કરવામાં આવે છે. આ ક્ષેત્રપ્રાણાતિપાત કહેવાય છે.

હવે દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાતના સંબંધમાં સૂત્રકાર કહે છે, જે ત્રસ અથવા સંચરણ સ્વભાવ વાળા અને સ્થાવર પ્રાણીયો છે, તેઓની વિરાધના કરવી તે દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત છે. દ્વીન્દ્રિય વિગેરે જીવો ત્રસ, અને પૃથ્વીકાયિક વિગેરે સ્થાવર કહેવાય છે.

'જે ય પાણા' અહિયાં 'ય' 'च' શબ્દ કાળપ્રાણાતિપાતને બતાવવાવાળો છે. તે પછી ભાવપ્રાણાતિપાત બતાવવામાં આવેલ છે. પહેલાં ઉપર કહેલ પ્રાણિયોના હાથો અને પગોને બાંધીને અને બીજા કોઈ પણ ઉપાયથી તેને સતાવીને કોઈ વાર પણ તેનો વધ (નાશ) ન કરવો. અથવા એવો પણ અર્થ થાય છે કે સાધુએ પોતાના હાથો અને પગોને સંયમમાં રાખીને અર્થાત્ સંયતકાય થઈને પ્રાણિયોની વિરાધના કરવી નહિં અહિંયા 'च' શબ્દથી એ પણ સમજવું કે પ્રાણ અને અપાન વાયુના બહાર નીકળતી વખતે બધા પ્રકારથી મન, વચન, અને કાયાથી સંયમ યુક્ત રહીને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્ર, તપ, રૂપ, સમાધિનું પાલન કરવું.

આ શિવાય સાધુએ બીજાથી અપાયા વિના કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરવી નહીં આ કથનથી પરિગ્રહનો પણ નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. અને પરિગૃહીતનું જ સેવન કરવામાં આવે છે. આ નિયમ પ્રમાણે મૈથુનનો નિષેધ પણ સમજી લેવો. સઘળા મહાવ્રતોના પાલનના ઉપદેશથી મૃષાવાદનો અર્થાત્ અસત્ય ભાષણનો પણ નિષેધ થઇ જાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--ઉર્ધ્વ વિગેરે દિશાઓમાં રહેલા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના હાથો અને પગો બાંધીને હિંસા કરવી ન જોઇએ, તેમજ બીજા પ્રકારથી પણ હિંસા કરવી ન જોઈએ. ॥૨॥

'सुयक्खाय धम्मे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सुयक्खायधम्मे-स्वाख्यातधर्मा' શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મ ને સારી રીતે પ્રતિપાદન કરવાવાળા 'वितिगिच्छतिन्ने-विचिकित्सातीर्णः' તથા તીર્થંકર પ્રતિપાદિત ધર્મમાં શંકા ન કરવાવાળા 'लाढे-लाढः' પ્રાસુક આહારથી પોતાનો નિર્વાહ કરવાવાળા 'सुतवस्सिभिक्खू-सुतपस्विभिक्षुः' ઉત્તમ તપસ્વી એવો સાધુ 'पयासु आयतुल्ले-प्रजासु आत्मतुल्यः' પૃથ્વીકાયિક જીવોને પોતાના સમાન સમજીને 'चरे-चरेत्' સંયમનું પાલન કરે 'इह जीवियट्ठी-इह जीवितार्थी' તથા આલોકમાં જીવવાની ઇચ્છાથી 'आयं न कुज्जा-आयम् न कुर्यात्' આશ્રવોનું સેવન ન કરે 'चयं न कुज्जा-चयं न कुर्यात्' ભવિષ્યને માટે ધન ધાન્ય વિગેરેનો સંગ્રહ ન કરે ॥૩॥

અન્વયાર્થ--શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મનું સુંદર વ્યાખ્યાન કરવાવાળા વિચિકિત્સા અર્થાત્ ચિત્તની અસ્થિરતા અથવા જુગુપ્સા-નિંદાથી રહિત, 'લાઢ' અર્થાત્ પ્રાસુક આહારથી સંયમનું રક્ષણ કરનાર તથા સમ્યક્ તપશ્ચરણ (તપસ્યા) કરવાવાળા ભિક્ષુ સઘળા પ્રાણિયોને, આત્મ તુલ્ય માનીને સંયમનું પાલન કરે આ લોકમાં જેઓ સંયમ જીવનના અભિલાષી છે, તેઓ આસ્રવ ન કરે તથા ઘી, ગોળ, વિગેરે પદાર્થોનો સંચય ન કરે ॥૩॥

ટીકાર્થ—હવે જ્ઞાન અને દર્શનના વિષયમાં કહેવામાં આવે છે. સાધુએ સઘળા જીવોની રક્ષા કરનારા ધર્મના ઉપદેશક થવું. આ કથન દ્વારા જ્ઞાન સમાધિનું ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કેમકે-વિશેષ પ્રકારના જ્ઞાનના વિના સમ્યક્ ધર્મનું પ્રતિપાદન થવાનો સંભવ નથી.

સાધુ વિચિકિત્સાને ઓળંગી ગયા હોય અર્થાત્ ધર્મના ફલપ્રત્યે સંશય વિનાના રહે એટલે કે ધર્મના ફલમાં સંદેહ કરવો તે વિચિકિત્સા કહેવાય

છે. આવા પ્રકારની વિચિકિત્સાથી રહિત થવું. અર્થાત્ ધર્મના ફળમાં સંશય કરવો નહિં કહ્યું પણ છે કે—'तदेव सत्यं निःशंकं' ઇત્યાદિ

એજ સત્ય અને અસંદિગ્ધ સંદેહ વિનાનું છે, કે જે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે, આવા પ્રકારની શંકા વિનાના થઈને મનને ચંચલ થતા રોકવું. આ કથન દ્વારા દર્શન સમાધિનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, કેમકે-જે દર્શન (ધર્મ)થી રહિત છે, તેની તત્વના સંબંધમાં કયાંઇ પણ નિઃશંક પ્રવૃત્તિ થઇ શકતી નથી

નિર્દોષ આહારથી તથા નિર્દોષ પ્રાપ્ત ઉપકરણ વિગેરેથી વિધિપૂર્વક સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ કરવા વાળા 'લાઢ' કહેવાય છે. સાધુએ આવા પ્રકારના થઈને સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવું.

આ સિવાય સાધુએ પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવોને આત્મતુલ્ય સમજવા. પોતાના સુખ માટે પ્રવૃત્તિમાં લાગેલા સઘળા પ્રાણિયોને પોતાની સરખા સમજે, કહ્યું પણ છે કે-'जह मम ण पियं दुक्खं' ઇત્યાદિ

જેમ મને દુઃખ પ્રિય લાગતું નથી, એજ પ્રમાણે સઘળા જીવોને દુઃખ પ્રિય લાગતું નથી, આ પ્રમાણે જાણીને જેઓ સ્વયં જીવોનો ઘાત કરતા નથી. અને બીજાઓ પાસે ઘાત કરાવતા નથી, અને બધા પર સમભાવ રાખે છે, એજ શ્રમણ કહેવાય છે,

તથા જેના કારણે દુર્ગતિમાં જવું પડે છે. તે મિથ્યાત્વ વિગેરે કર્મોના આસ્રવને 'आय' કહે છે. મુનિએ આય કરવી નહીં તથા ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, બે પગવાળા, ચતુષ્પદ-ચાર પગ વાળા વિગેરેનો પણ સંગ્રહ કરવો નહીં.

એ પ્રમાણે કોણે ન કરવું ? જેણે સંયમ જીવનના અભિલાષી. થવું હોય, સુતપસ્વી હોય, અર્થાત્ કર્મનિર્જરા માટે બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપશ્ચર્યા કરવાવાળા હોય, તથા, ભિક્ષા વૃત્તિથી પ્રાણનિર્વાહ કરવાવાળા હોય

કહેવાનો આશય એ છે કે—શ્રુતચારિત્ર ધર્મના ઉપદેશક, જીન પ્રરૂપિત ધર્મમાં નિશ્શંક, પ્રાસુક આહારથી જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા અને તપસ્વી સાધુ પ્રાણી માત્રને પોતાની સરખા દેખતા થકા સંયમનું પાલન કરવું. આ લોકમાં જેઓ સુખ પૂર્વક જીવવાની ઇચ્છા રાખે છે. તેણે આસ્રવ દ્વારોનું સેવન કરવું નહીં. તથા ધન ધાન્ય વિગેરેનો સંચય કરવોનો નહીં ॥૩॥

'सव्विंदिया' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पयासु-प्रजासु' સાધુ સ્ત્રિઓના સંબંધમાં 'सव्विंदियाभिनिव्वुडे-सर्वेन्द्रियाभिनिर्वृत्तः' પોતાની સઘળી ઇંદ્રિયોને રોકીને જીતેન્દ્રિય બને

'सव्वओ विप्पमुक्के-सर्वतो विप्रमुक्त' બહારના તથા અંદરના બધાજ બંધ-નોથી મુક્ત થઈ ને मुणी चरे-मुनिः चरेत्' સાધુ સંયમનું પાલન કરે 'पाणे य पुढो वि सत्ते-प्राणान् पृथगपि सत्वान्' અલગ અલગ પ્રાણિવર્ગ 'अट्टे-आर्तान्' પીડિત થઈ ને दुक्खेण दुःखेन' દુઃખથી 'परितप्पमाणे-परितप्यमानान्' સંસારમાં પકવવામાં આવતાં એવા જીવો ને જુઓ ॥૪॥

અન્વયાર્થ - સ્ત્રિયોના સંબંધમાં બધીજ ઈંદ્રિયોને સંવર યુક્ત રાખવા-વાળા, સઘળા બાહ્ય અને આભ્યંત સંગથી મુક્ત મુનિ સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જુદા જુદા પ્રાણિયોને આર્ત અર્થાત્ દુઃખથી પીડા પામતા જુએ ॥૪॥

ટીકાર્થ—મુનિએ સ્ત્રિયોમાં ચક્ષુ—નેત્ર, કાન વિગેરે તમામ ઇન્દ્રિયોથી પૂરે-પૂરા સંવર વાળા થવું. અર્થાત્ જીતેન્દ્રિય થવું. જો કે સાધુએ સઘળા વિષયોમાં જીતેન્દ્રિય થવું ખાસ આવશ્યક છે, કેવળ સ્ત્રિયોના સંબંધમાં જ નહીં, તો પણ એક સ્રીમાંજ શબ્દ, સ્પર્શ વિગેરે પાંચે પ્રકારના વિષયો હોય છે, તેથી 'तत्र यस्य जयो जेता' ઇત્યાદિ

જે સ્રીના વિષયને જીતનારા છે, વિદ્વાન્ પુરૂષો તેને જ ઇન્દ્રિયોને જીતવાવાળા માને છે. જેઓ સ્રીયોથી પરાજીત પામે છે, ખરી રીતે તેજ પરાજીત ગણાય છે.

આવા પ્રકારની સ્રીના સંબંધમાં જીતેન્દ્રિય થવાથી સઘળા વિષયોમાં જીતેન્દ્રિયપણુ પ્રકટ થઈ જાય છે. એમ માનીને અહિયાં 'पयासु' (प्रजासु) અર્થાત્ સ્ત્રિયોમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. કહ્યું પણ છે કે—'कलानि वाक्यानि विलासिनीनां' ઇત્યાદિ સ્ત્રિયોના મનોહર—સુંદર વાક્યો, હાસ્ય, રતિ, રસ, અને ગંધ બધા અનોખાં અને આકર્ષક હોય છે.

આ રીતે એક સ્ત્રીમાંજ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ આ પાંચે વિષયોનો સમાવેશ થઇ જવાથી સાધુઓએ તેના સંબંધમાં સર્વ પ્રકારથી હમેશાં જીતેન્દ્રિય બનવું જોઈએ.

જ્યારે એક એક વિષય પણ બન્ધન કરાવવાવાળો હોય છે, તો પછી પાંચે ઇન્દ્રિયોથી પાંચે પ્રકારના વિષયોને રાગપૂર્વક સેવન કરવાવાળાની શું ગતિ થશે ? કહ્યું પણ છે કે-'कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृंग' ઈત્યાદિ હરણ હાથી, પતંગ, ભમરા અને માછલાં આ બધા એક એક ઈંદ્રિયના ધર્મને વશ થઇને મરાઈ જાય છે. તો પછી પાંચે ઇન્દ્રિયોથી પાંચે વિષયોનું સેવન કરવાવાળો એવો પ્રમાદી પુરૂષ કેમ માર્યો નહિ જાય ?

અર્થાત્ હરણ કેવળ શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય (કાન)ને વશ થઈને, હાથી કેવળ સ્પર્શ ઇન્દ્રિયને વશ થઇને, પતંગ કેવળ ચક્ષુ-આંખને વશ થઇને, ભમરો ઘ્રાણ (નાક) ઇન્દ્રિયના ધર્મને વશ થઈને અને માછલું કેવળ જીહ્વા ઇદ્રિયના ધર્મને વશ થઇને પોત પોતાના પ્રાણો ગુમાવે છે, તો જે મનુષ્ય પાંચે ઈન્દ્રિયોને વશ થાય તે સર્વનાશથી કેવી રીતે બચી શકે ?

બાહ્ય અને આભ્યન્તર દરેક પ્રકારના સંગથી અલગરહીને મુનીએ સંયમનુંજ અનુષ્ઠાન કરવું.

આ સંસારમાં પૃથ્વીકાય વિગેરે સઘળા પ્રાણિયો ચાહે તેઓ સૂક્ષ્મ હોય અથવા બાદર હોય અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી થવાવાળા દુઃખોથી પીડાં પામી રહ્યા છે. અને પોતે જ કરેલા કર્મોથી સંસારરૂપી અગ્નિમાં રંધાતા રહે છે આ જુઓ.

કહેવાનો સારાંશ એ છે કે—સાધુએ સ્ત્રી સંબંધી વિષયમાં સર્વ પ્રકારે જીતેન્દ્રિય થઈને વધ બંધન વિગેરેથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ એવા સંયમનું પાલન કરવું. સઘળા જીવો પોતે કરેલા પાપોના વશમાં બદ્ધ થઈને દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. ॥૪॥

'एएसु बाले य' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'बाले य-बालश्च' અજ્ઞાની જીવ 'एएसु-एतेषु' પહેલાં કહેલા પ્રથ્વીકાય વિગેરે પ્રાણિયોને 'पकुव्वमाणे-प्रकुर्वाणः' દુઃખદેતાથકા 'पावएसु कम्मसु-आवट्टइ-पापकेषु कर्मसु आवर्त्यते' પાપકર્મમાં અથવા આ પૃથ્વીકાય વિગેરે યોનિયોમાં ભ્રમણ કરે છે. 'अइवायओ पावकम्मं कीरई-अतिपाततः पापं कर्म क्रियते' જીવહિંસા કરીને પ્રાણી પાપકર્મ જ કરે છે. 'निउंजमाणे उ कम्मं करेइ-नियोजयन् तु कर्म करोति' તથા બીજાઓ દ્વારા હિંસા કરાવીને પણ જીવ પાપકર્મ જ કરે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાની પુરૂષ ષડ્ જીવનિકાયની વિરાધના કરતો થકો પાપ કર્મનું ઉપાર્જન કરીને દુઃખ ભોગવવા વાળો બને છે. તે પ્રાણાતિપાત કરીને પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. તેમજ પોતાના નોકર વિગેરેને પાપકર્મમાં યોજીને પણ પાપકર્મનો જ સંચય કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જીવ વિગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થોના જ્ઞાનથી રહિત થવાના કારણે બાલની સરખા અજ્ઞાની પુરૂષ પૂર્વોક્ત પૃથ્વીકાય વિગેરે ષટ્જીવનિકાયોનું છેદન ભેદન, ગાલન, તાપન, વિગેરે કરીને અને તેઓને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાવાળા કૃત્યો કરીને પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. અને તેના ફલસ્વરૂપ પોતે દુઃખોથી પીડાતો રહે છે. જે જીવ જેવા પ્રકારના જીવોની હિંસા કરે છે, તે એવાજ પ્રકારની યોનિને પ્રાપ્ત કરીને પહેલાં કરેલ કર્મોથી દુઃખી થતો રહે છે. આવા પ્રકારના જ્ઞાનાવરણ વિગેરે અશુભ કર્મ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ઉપાર્જીત કરવામાં આવે છે. જેમકે સ્વયં પાપ કરીને કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે, એજ પ્રમાણે પોતાના નોકર ચાકર વિગેરેને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપકર્મોમાં પ્રેરિત કરીને (નિયુક્ત કરીને) પણ પાપકર્મનું જ ઉપાર્જન કરે છે. અને અનુમોદન કરીને પણ પાપોનું જ ઉપાર્જન કરે છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—અજ્ઞાની જીવો પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોને પીડા પહોંચાડીને પાપકર્મ કરે છે. અને તે પાપકર્મનું ફળ ભોગવવા માટે એજ પૃથ્વીકાય વિગેરે યોનિયોમાં વારંવાર જન્મ મરણ રૂપ દુઃખ ભોગવે છે. સ્વયં પાપ કરવાવાળા, અને બીજાઓ પાસે પાપકર્મ કરાવવા વાળા તથા પાપ કર્મની અનુમોદના કરવાવાળા પણ પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે ॥૫॥

'आदीणवित्तीव' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आदीणवित्तीव पावं करेइ-आदीनवृत्तिरपि पापं करोति' જે પુરૂષ દીનવૃત્તિકરે છે, અર્થાત્ કંગાળ બની ભિખારી નો ધંધો કરે છે. એ

પણ પાપ કર્મ જ કરે છે. 'मंता उ एगंतसमाहिमाहु-मत्वातु एकान्तसमाधिमाहुः' આ જાણીને તીર્થંકરોએ એકાન્ત (કેવળ) સમાધિનો જ ઉપદેશ કર્યો છે. 'बुद्धे ठियप्पा-बुद्धः स्थितात्मा' આ કારણે વિચારવાન્ શુદ્ધચિત્તપુરૂષ 'समाहियविवेगे रते-समाधौ च विवेके रतः' સમાધિ અને વિવેકમાં રત રહે 'पाणाइवाया विरए-प्राणातिपातात् विरतः' તથા પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત રહે ॥૬॥

અન્વયાર્થ—પહેલાં કરેલા કર્મોને કારણે દરિદ્ર બનેલ જીવ પણ પાપકર્મ કરે છે. આ તથ્યને સમજીને તીર્થંકર ભગવાને એકાન્તપણાથી સમાધિનું કથન કરેલ છે. અતએવ તત્વને જાણવાવાળા અને સંયમી મુની સમાધિ અને વિવેકમાં તત્પર થઇને પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—જેની વૃત્તી અત્યંત દયાજનક છે, જે ધન ધાન્ય વિગેરેથી સર્વથા રહિત હોય છે, તે પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપકર્મ કરે છે. તે એવું વિચારતા નથી કે મેં પહેલાં જે અશુભ કર્મ કરેલ હતું. તેનું ફળ આ વખતે ભોગવી રહ્યો છું—અર્થાત્ દુઃખોની આ પરંપરાનો અનુભવ કરી રહ્યો છું, તો પણ એજ પાપકર્મનુ આચરણ કરી રહ્યો છું. તો આગળ તેનું શું ફળ પ્રાપ્ત થશે? તે હું જાણતો નથી આવા જીવોની આ દીન વૃત્તિ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનું ફળ છે તેથી એ કર્મોનો વિનાશ કરવા માટે જ્ઞાનાદિ મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ કરવો એજ યોગ્ય છે કે જેનાથી આ જીવોને નરક નિગોદ વિગેરે ગતિયોમાં ભ્રમણ કરીને દુઃખ ભોગવવું ન પડે. એવો વિચાર કરીને તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષોએ સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ રૂપ સમાધિની પ્રરૂપણા કરી છે. અર્થાત્ પહેલાં કરેલા અશુભ કર્મોના ફળને ભોગવતા જીવોની ફરીથી પણ અશુભ કર્મોમાં થનારી પ્રવૃત્તિને જોઈને સંસાર સાગરથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે એકાન્ત જ્ઞાન વિગેરે મોક્ષ માર્ગ રૂપ ભાવસમાધિનું તીર્થંકરો વિગેરેએ કથન કરેલ છે, દ્રવ્ય સમાધિ એકાન્ત રૂપથી દુઃખોને દૂર કરતી નથી.

આ રીતે પરમાર્થને જાણવાવાળા મુનિએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, રૂપ ભાવ સમાધિમાં તથા આહાર ઉપકરણ અને કષાયના ત્યાગ રૂપ દ્રવ્ય ભાવ વિવેકમાં વિશેષ પ્રકારથી તત્પર રહેવું. જેનો આત્મા, પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી નિવૃત્ત થઈને સમ્યગ્ માર્ગમાં (સંયમમાં) સ્થિર છે, તે પ્રાણીયોના દસ પ્રકારના પ્રાણોના અતિપાતથી (હિંસા)થી વિરત (નિવૃત્ત) થઇ જાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—અનેક પ્રકારના પાપી જીવોની ફરીથી પાપમાં પ્રવૃત્તિ જોઇને તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષોએ સંસારથી તેઓનો ઉદ્ધાર કરવા માટે

જ્ઞાનાદિ ત્રય સમાધિનું નિરૂપણ કરેલ છે. તેથી જ વિચારવાન્ અને યતના પરાયણ પુરૂષે જીવ વિરાધના (હિંસા) કરવાવાળા કર્મનો ત્યાગ કરીને દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને જ્ઞાનાદિ રૂપ મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ યુક્ત થવું જોઈએ. ॥૬॥

'सव्वं जगं तु समयाणुपेही' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सव्वं जगंतू-सर्वं जगत्' સાધુ સંપૂર્ણ જગત્ ને 'समयाणुपेही-समतानुप्रेक्षी' સમભાવ થી જુએ 'कस्सइ-कस्यचित्' કોઈનું પણ 'पियमप्पियं-प्रियमप्रियम्' પ્રિય અથવા અપ્રિય 'णो करेज्जा-नो कुर्यात्' ન કરે 'उट्ठाय-उत्थाय' કોઇ પુરૂષ પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકારકરીને 'य-च' અને 'दीणो य पुणो विसण्णो-दीनश्च पुनर्विषण्णः' પરીષહ અને ઉપસર્ગથી પીડા થાય ત્યારે દીન બની જાય છે અને તેઓ પછીથી પતિત થઈ જાય છે. 'संपूयणं चेव सिलोयकामी-संपूजनं चैव श्लोककामी' અને કોઇ પૂજા અને પ્રશંસાના અભિલાષી બની જાય છે.॥૭॥

અન્વયાર્થ—સમસ્ત ત્રસ અને સ્થાવર રૂપ જગત્‌ને સમભાવથી દેખો. કોઇનું પણ પ્રિય અથવા અપ્રિય કરવું નહી, અને નિઃસંગ થઈને વિચરણ કરવું. કોઇ કોઇ સિંહવૃત્તિથી સંયમ ધારણ કરીને તે પછી પરીષહો અને ઉપસર્ગોથી પરાજીત થઇને દીન બની જાય છે. અર્થાત્ વિષયાભિલાષી બની જાય છે. કોઈ કોઇ આદર અથવા સત્કાર પ્રશંસાની ઈચ્છાવાળા બની જાય છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—મુનીએ સંપૂર્ણ જગત્‌ને અર્થાત્ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને સમભાવથી જોવા. અર્થાત્ એવું ન વિચારવું કે-સ્થાવર જીવો પોતાના સુખ દુઃખને પ્રગટ કરતા નથી, તેથી તેઓને સુખ દુઃખનો અનુભવ જ થતો નથી. જેમ ત્રસ જીવો સુખ દુઃખનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે સ્થાવર જીવોને પણ અનુભવ થાય છે. આ પ્રમાણે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને સમભાવથી જોનારા મુનિએ કોઇ પણ જીવનું પ્રિય અપ્રિય-હિત-અહિત કરવું નહીં કહ્યું પણ છે કે-મુનિને કોઈ પણ જીવ પ્રિય હોતા નથી તેમજ કોઈ અપ્રિય હોતા નથી.

'મુનિને કયાંઇ કોઈ જીવ પ્રિય હોતા નથી અને કોઇ જીવ અપ્રિય હોતા નથી. તેઓ સમદૃષ્ટિ ધારણ કરીને સમભાવથી વિચરણ કરે. આ પ્રમાણે કરવા વાળા મુનીજ સંપૂર્ણ ભાવસમાધિથી યુક્ત હોય છે. કોઈ કોઇ એવા પણ હોય છે, જે ભાવસમાધિનો આશ્રય લે છે. મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. દીક્ષા ધારણ કરે છે, પરંતુ જયારે પરીષહ અને ઉપસર્ગથી પીડિત થાય છે, ત્યારે દીન બની જાય છે, અર્થાત્ વિષાદ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇ કોઈ વિષ-

યાભિલાષી-વિષયોની ઇચ્છા વાળા તો ગૃહસ્થવાસને પણ સ્વીકારી લે છે. કોઈ સાતા ગૌરવમાં આસક્ત થઈ જાય છે કોઈ પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અને આદર સત્કારની ઇચ્છા વાળા બની જાય છે, અને જ્યારે તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ત્યારે 'पासत्था' પાર્શ્વસ્થ બનીને ખેદ યુક્ત બની જાય છે. કોઈ યશના લોભી બનીને વ્યાકરણ વિગેરે લૌકિકશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરે છે,

કહેવાનો આશય એ છે કે—સાધુ સંપૂર્ણ જગત્‌ને અર્થાત્ સઘળા પ્રાણિયોને સમાન દૃષ્ટિથી જુએ. કોઇનું પણ ભલું કે બુરૂં ન કરે કોઇ કોઈ દીક્ષા લીધા પછી કષ્ટ આવે ત્યારે પતિત થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ પૂજા-પ્રશંસાની ઇચ્છાથી વ્યાકરણ વિગેરેનો અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ સમભાવી સાધુએ દીન, ખેદ યુક્ત અથવા પૂજા વિગેરેના અભિલાષી ન બનીને એકાગ્ર અને દૃઢ ચિત્તથી સંયમનુંજ પાલન કરવું જોઈએ. ॥૭॥

'अहाकडं चेव' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अहाकडं चेव-आधाकृतं चैव' જે દીક્ષાલઇને આધાકર્મથી દૂષિત આહાર ની 'निकाममीणे-निकाममीणो' અત્યંત ઇચ્છા કરે છે. તેમજ 'निकामचारी य विसण्णमेसी-निकामचारी च विषण्णेषी' જે આધાકર્મી આહાર માટે વિચરણ કરે છે, તેઓ કુશીલ કહેવાય છે, 'इत्थीसु सत्ते य-स्त्रीषु सक्तश्च' તથા જે સ્ત્રી માં આસકત હોય છે 'पुढोय बाले-प्रथक् च बालः' તથા સ્ત્રીના વિલાસોમાં અજ્ઞાનીયોની માફક મુગ્ધ બની જાય છે, તથા 'परिग्गहं चेव पकुव्वमाणे-परिग्रहं च प्रकुर्वाणः' સ્ત્રીની પ્રાપ્તિમાટે પરિગ્રહ રાખે છે. તે પાપકર્મ કરે છે. ॥૮॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આધાકર્મી વિગેરે આહારની અત્યંત ઇચ્છા કરે છે. અને આધાકર્મિ આહાર માટે ફર્યા કરે છે, તેઓ પાર્શ્વસ્થ વિગેરેના શોક

કારક ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. સદનુષ્ઠાનથી રહિત હોવાના કારણે સંસાર રૂપી કાદવમાં ફસાય છે. જેઓ સ્ત્રિયોમાં તથા તેમની બોલીમાં આસક્ત થાય છે, તથા પરિગ્રહનો સંચય કરે છે, તેઓ પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—સાધુઓને નિમિત્તે બનાવેલ આહાર વિગેરે આધાકર્મી કહેવાય છે. જે સાધુ આધાકર્મી આહાર વિગેરેની ઇચ્છા કરે છે, અને એવા આહારની બીજા પાંસે માગણી કરે છે, તથા તેવો આહાર મેળવવા ખૂબ ભટકતો રહે છે. નિમંત્રણની ઈચ્છા કરે છે, એવો સાધુ સંયમ પાલનમાં શિથિલ હોય છે. તે પાર્શ્વસ્થ અને કુશીલોના ધર્મનું સેવન કરે છે, સમ્યક્ અનુષ્ઠાનથી રહિત હોવાથી સંસાર રૂપી સાગરના કાદવમાં ફસાઇ જઇને દુઃખી બને છે.

આ શિવાય જે સ્ત્રીના હાસ્ય, અવલોકન વિગેરે ચેષ્ટાઓમાં આસક્ત થાય છે, તે સત્ અસત્ વિગેરેના વિવેકથી રહિત અજ્ઞાની હોય છે. સ્ત્રીનું સેવન અથવા મુખનું અવલોકન અર્થ-ધન વિના થઈ શકતું નથી. તે કારણે જે પરિગ્રહનો સંચય કરે છે, તે ખરી રીતે પાપકર્મનો જ સંચય કરી રહેલ છે. ॥૮॥

'वेराणुगिद्धे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वेराणुगिद्धे-वैरानुगृद्ध' જે પુરૂષ પ્રાણિયોની સાથે વેર કરે છે, णिचयं करेइ-निचयं करोति' તે પાપ કર્મનો વધારો જ કરે છે. 'इओ चुए स इहमट्ठदुग्गम्-इतश्च्युतः स इहमर्थदुर्गम्' તે મરીને નરક વિગેરે દુખ આપવાવાળા સ્થાનોમાં જન્મ ધારણ કરે છે. 'तम्हा उ मेधावी मुणी-तस्मात्तु मेधावी मुनिः' આ કારણથી બુદ્ધિમાન્ મુનિ 'धम्मं समिक्ख-धर्मं समीक्ष्य' ધર્મનો વિચાર કરીને 'सव्व उ विप्पमुक्के-सर्वतः विप्रमुक्तः' બધા જ બંધનોથી મુક્ત થઈને 'चरे-चरेत् સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે ॥૯॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણિયોની સાથે વેરભાવ કરવાવાળા કર્મોનો સંગ્રહ કરે છે, તે આ સ્થાનથી ચ્યવીને અર્થાત્ જન્માન્તરને પ્રાપ્ત કરીને વાસ્તવિક રીતે વિષમ યાતનાના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. આથી બુદ્ધિમાન્ મુનિ ધર્મનો વિચાર કરીને બાહ્ય અને અભ્યન્તર સંગથી સર્વ પ્રકારે મુક્ત થઇને સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—હિંસા વિગેરે જે જે કાર્યોથી સેંકડો જન્મો પર્યંત લાગલાગટ વેરભાવની પરંપરા ચાલતી રહે છે. એવા વેરભાવમાં આસક્ત પુરૂષ અનુ-

કમ્પા-દયા વિનાના થઈને દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરે છે. અને દ્રવ્ય સંચય કરવા ને નિમિત્તથી પાપોનો સંગ્રહ કરે છે. આ રીતે દ્રવ્ય સંચય માટે પાપોને એકઠા કરવાવાળો જ્યારે આલોકથી મરીને પરલોકમાં જાય છે. તો વાસ્તવિક રીતે દુઃખના સ્થાન રૂપ નરક વિગેરેને પ્રાપ્ત કરે છે. આ કારણથી જે વેરભાવને ધારણ કરીને કર્મોનો સંગ્રહ કરે છે, તેને જન્માન્તરમાં ઘોર એવું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. આ માટે મેધાવી અર્થાત્ સમાધિના ગુણોને જાણવા વાળા મર્યાદા વાળા મુનિએ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો વિચાર કરીને બાહ્ય અને આંતરિક સંગથી સર્વદા મુક્ત થઇને મોક્ષના અદ્વિતીય કારણ એવા સંયમની આરાધના કરવી. સ્ત્રી વિગેરે તથા આરંભ વિગેરે પ્રકારના સંગથી રહિત થઈને નિરપેક્ષ ભાવથી વિચરે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે જે પ્રાણિની હિંસા કરતો થકો તેઓની સાથે વેરભાવ બાંધે છે, તે પોતાના પાપોને જ વધારે છે. તે મરીને નરક વિગેરેના દુઃખો ભોગવે છે. તેથી મેધાવી પુરૂષ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો વિચાર કરીને તથા તે ધર્મનો સ્વીકાર કરીને સઘળા સંગોથી મુક્ત થઈને સંયમનું પાલન કરે. ॥૯॥

आयं ण कुज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ---'इह जीवियट्ठी आयं न कुज्जा-इह जीवितार्थी आयं न कुर्यात्' સાધુ આ લોકમાં લાંબા સમય પર્યન્ત જીવનને ધારણ કરવાની ઈચ્છાથી દ્રવ્યોપાર્જન ન કરે 'असज्जमाणो य परिव्वएज्जा-असज्जमानश्च परिव्रजेत्' તથા સ્ત્રી, પુત્ર, વિગેરેમાં આસક્ત બન્યા શિવાય સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરે તથા 'गिद्धि विणीय-गृद्धिं विनीय' શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્તિ રહિત બનીને 'णिसम्मभासी-निशम्य भाषी' પૂર્વાપરનો વિચાર કરીને કથન કરે 'हिंसन्नियं कहं-हिंसान्वितां कथां' હિંસા સંબંધી કથન 'न करेज्जा-न कुर्यात्' ન કરે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—આ લોકમાં જેઓ સંયમમય જીવન વીતાવવા ઇચ્છે છે, તેઓ આય, અર્થાત્ કર્મનો આસ્રવ ન કરે ઘર, પુત્ર, કલત્ર, વિગેરે કોઇ પણ વસ્તુમાં આસક્ત થયા વિના વિચરણ કરે, સઘળા વિષયોમાં ગૃદ્ધિ ભાવનો ત્યાગ કરીને તથા પૂર્વાપરનો વિચાર કરીને ભાષણ કરે તથા હિંસાયુક્ત કથન ન કરે ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આ સંસારમાં સંયમ જીવનની ઈચ્છા વાળો પુરૂષ આય અર્થાત્ દ્વિપદ-બે પગવાળા ચતુષ્પદ-ચાર પગ વાળા જીવો ધન આદિનો અથવા તે પ્રકારના લાભથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કર્મોનો લાભ ન કરે. અર્થાત્ આજીવિ-

કાના ભયથી દ્રવ્યનો સંગ્રહ ન કરે તથા પુત્ર, સ્ત્રી, ધન, ધાન્ય, (અનાજ) વિગેરે પદાર્થોમાં અનાસક્ત-આસક્તિ વિનાના થઈને રહે અર્થાત્ સઘળી વસ્તુઓમાં વિરક્તિને ધારણ કરતા થકા મોક્ષના અનુષ્ઠાનમાં ચિત્તને જોડવું.

શબ્દ, સ્પર્શ, વિગેરે વિષયોમાં આસક્તિને છોડીને તથા પૂર્વાપર-આગળ પાછળનો વિચાર કરીને ભાષા બોલવી. હિંસા યુક્ત કથન કરવું નહીં. અર્થાત્ જેનાથી પોતાની અથવા પરની અગર બન્નેની હિંસા થાય એવા પ્રકારની ભાષા બોલવી નહીં જેમકે-ખાવ, પીવો, મોજ કરો, ઘાત કરો, છેદો, પ્રહાર કરો. રાંધો, વિગેરે આવા પ્રકારની પાપના કારણ રૂપ ભાષા ક્યારેય પણ બોલવી નહી.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે-- લાંબા કાળ સુધી જીવતા રહેવાની ઈચ્છાથી દ્રવ્યનું ઉપાર્જન-પ્રાપ્તિ કરવું નહીં. સ્ત્રી વિગેરેમાં આસક્તિ વિનાના રહીને સંયમમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. અને જે બોલવું તે વિચારીને જ બોલવું. શબ્દ વિગેરે વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી નહીં અને હિંસા કરવાવાળી ભાષાનો પ્રયોગ ન કરવો. ॥૧૦॥

'अहाकडं वा ण णिकामएज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अहाकडंवा ण णिकामएज्जा-आधाकृतं वा न निकामयेत' સાધુ આધાકર્મી આહારની ઈચ્છા ન કરે, તથા 'णिकामयंते ण संथवेज्जा-निकामयतश्च न संस्तूयात्' જે આધાકર્મી આહારની ઈચ્છા કરે છે, તેની સાથે પરિચય ન કરે 'अणुवेहमाणे उरालं धुणे-अनुप्रेक्षमाणः उदारं धुनीयात्' નિર્જરા માટે શરીરને કૃશ કરે अणवेक्खमाणे सोयं चिच्चा-अनपेक्षमाणः शोकं त्यक्त्वा' શરીરની દરકાર કર્યા વિના શોકનો ત્યાગ કરીને સંયમનું પાલન કરે ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—સાધુના નિમિત્તે બનાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરે ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા પણ ન કરે. જેઓ એવા આહાર વિગેરેની ઈચ્છા કરતા હોય તેમની સાથે સંસ્તવ-અર્થાત્ પરિચય પણ રાખવો નહીં કર્મ નિર્જરાનો વિચાર કરતા થકા ઔદારિક શરીરને તપથી કૃશ કરે શરીરની પરવા કર્યા વિના શોકનો ત્યાગ કરીને સંયમનું પાલન કરે ॥૧૧॥

ટીકાર્થ--આધાકર્મ-સાધુના નિમિત્તે બનાવવામાં આવેલ આહાર પાણી વિગેરેની કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા ન કરવી. અને જે આધાકર્મ આહારની ઈચ્છા રાખે છે, અથવા તેને ગ્રહણ કરે છે તેની સાથે આદાન, પ્રદાન વાર્તાલાપ અથવા સહવાસનો સંબંધ ન રાખવો. ઔદારિક શરીરને તપસ્યાથી અત્યંત કૃશ-દુર્બલ કરી દેવું. અર્થાત્ ઉરાલ એટલે કે અનેક પૂર્વભવોમાં સંચિત કરેલ કર્મ, મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે તે કર્મોને દૂર કરવા તપ-

શ્ચરણ દ્વારા શરીર કૃશ-દુર્બલ થાય ત્યારે કદાચ શોક ઉત્પન્ન થાય તો તેનો ત્યાગ કરીને અને શરીરની અપેક્ષા કર્યા વિના અર્થાત્ શરીરને કૃશ કરીને અને શોકનો ત્યાગ કરીને સંયમનું પાલન કરવું.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—સાધુ આધાકર્મિક ઔદ્દેશિક આહારની ઈચ્છા ન કરે. અને જે એવા પ્રકારના આહાર વિગેરેની ઇચ્છા કરે છે, તેની સાથે પરિચય ન રાખે. કર્મ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ માટે સ્થૂલ શરીરને દુર્બલ કરવું. અને શરીરની પરવાહ કર્યા વિના તપશ્ચરણ કરતા રહે. તથા સંયમની આરાધના કરે. ॥૧૧॥

'एगंत मेयं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एगंतमेयं अभिपत्थएज्जा-एकत्वमेतदभिप्रार्थयेत्' સાધુ સદા એકત્વની ભાવના કરે 'एवं पमोक्खो न मुसंति पासं-एवं प्रमोक्षो न मृषेति पश्य' એકત્વની ભાવના કરવાથી જ સાધુ નિઃસંગતાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ વાત સત્ય સમજો. 'एसप्पमोक्खो अमुसेवरेवि-एषप्रमोक्षोऽमृषा वरोऽपि' આ એકત્વની ભાવનાજ ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ છે. તથા એજ સત્ય ભાવસમાધિ અને પ્રધાન છે. 'अकोहणे सच्चरते तवस्सी-अक्रोधनः सत्यरतस्तपस्वी' જે ક્રોધ રહિત તથા સત્યમાં તત્પર રહે છે અને તપસ્વી છે એજ બધાથી ઉત્તમ કહેવાય છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—સાધુ એકત્વ (અસહાયત્વ)ની ભાવના રાખે અર્થાત્ પોતાને એકાકી પણાનો અનુભવ કરે આ પ્રકારની એકત્વની ભાવનાથી જ નિઃસંગતા (નિર્મમત્વ ભાવના) ઉત્પન્ન થાય છે. જુઓ આ મિથ્યા નહીં પણ સત્ય છે. આજ મોક્ષ છે. આજ પ્રધાન અને સાચી ભાવસમાધિ છે. જે ક્રોધ, માન માયા, અને લોભથી રહિત થઈને સત્યમાં તત્પર અને તપમાં નિષ્ઠા યુક્ત હોય છે તેજ સૌથી પ્રધાન કહેવાય છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—મોક્ષની ઈચ્છા વાળા સાધુએ એકલાપણાની ભાવનાનો સ્વીકાર કરવો અર્થાત્ એવો જ વિચાર કરે કે-હું એકાકી અર્થાત્ એકલો છું. બીજો કોઇ પણ મારો સહાયક નથી. જન્મ, જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) અને મરણથી વ્યાપ્ત એવા આ સંસારમાં કોઇ પણ ભયથી રક્ષણ કરવાવાળું નથી. કહ્યું પણ છે કે—'एगो मे सासओ अप्पा' ઈત્યાદિ

જ્ઞાન અને દર્શનથી યુક્ત એક મારો આત્મા જ શાશ્વત છે. આત્મા સિવાય સઘળા પદાર્થો એટલે કે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય (અનાજ) હિરણ્ય, સ્વર્ણ (ચાંદી) છેવટે પોતાનું શરીર પણ કર્મથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ

બધા બાહ્ય-બહારના છે. મારા નિજ સ્વરૂપ નથી. હું આ બધાથી જુદો અને એકલો જ છું.

આવા પ્રકારની એકલા પણાની ભાવના કરવી. જે એકલા પણાની ભાવના વાળા હોય છે, તેમાં અસંગ પણું-(નિર્મમત્વ ભાવના) અવશ્ય જ ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, આ કથન અસત્ય નથી જ તેને જુઓ. આ એકત્વ ભાવના જ મોક્ષ છે. એજ સત્ય છે. અને એજ ઉત્તમ ભાવસમાધિ છે.
અને જે અક્રોધ અને ઉપલક્ષણથી નિરભિમાની, નિષ્કપટી અને નિર્લોભી હોય છે. તથા સત્યમાં રત રહે છે. એજ સર્વ પ્રધાન પુરૂષ છે.

એકત્વની ભાવનાથી જ સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભાવનાથી ભાવિત થઈને જે ક્રોધ વિગેરે કરતા નથી, અને સત્યમાં તત્પર રહે છે. તથા તપસ્યા કરે છે, એ પુરૂષ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ॥૧૨॥

'इत्थिसु या' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इत्थिसु-स्त्रीषु' જે પુરૂષ સ્ત્રિયોની સાથે 'आरयमेहुणाओ-आरतो-मैथुनात्' મૈથુનથી નિવૃત્ત બને છે 'च परिग्गहं अकुव्वमाणे-च परिग्रहं अकुर्वाणः' તથા પરિગ્રહ કરતો નથી 'उच्चावएसु विसएसु ताई-उच्चावचेषु विषयेषु त्रायी' તથા અનેક પ્રકારના વિષયોમાં રાગદ્વેષથી રહિત થઇને જીવોની રક્ષા કરે છે. એવો 'निस्संसयं भिक्खू समाहिपत्ते-निःसंशयं भिक्षुः समाधिप्राप्तः' તે સાધુ સંદેહ વિનાજ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જેઓ ત્રણે પ્રકારના મૈથુનથી વિરત હોય છે, જેઓ પરિગ્રહ કરતા નથી, જેઓ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ વિષયોમાં રાગદ્વેષ વાળા હોતા નથી અને જેઓ સ્વ-પરના ત્રાતા (રક્ષણ કરવાવાળા) હોય છે. એવા ભિક્ષુકોજ નિઃશંક રીતે સમાધિને પ્રાપ્ત કરવાવાળા બને છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી મૈથુનથી જે પૂર્ણ રૂપે નિવૃત્ત થઈ ચૂકેલ છે, જે દ્વિપદ કહેતા બે પગવાળા, ચતુષ્પદ કહેતાં ચાર પગવાળા, વિગેરેનો પરિગ્રહ કરતા નથી. જે જુદા જુદા પ્રકારના ઉંચ અને નીચ અર્થાત્ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં રાગવાળા કે દ્વેષવાળા હોતા નથી જે ત્રાતા અર્થાત્ સઘળા પ્રાણિયોને અભય આપનારા હોય છે, અથવા વિશેષ પ્રકારનો ઉપદેશ આપીને બીજાઓ પાસે અન્ય જીવોની રક્ષા કરાવે છે, એવો ભિક્ષુ નિયમથી સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-મૂળ અને ઉત્તર ગુણોથી સંપન્ન આવા મુનિ

ભાવ સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે. જેમાં આ ગુણો હોતા નથી. તે ભાવસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે સાધુ, મૈથુન અને પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે, જીવોને અભય આપવાવાળા હોય છે, અને જુદા જુદા વિષયોમાં રાગદ્વેષ વિનાના હોય છે, તે નિશ્ચય ભાવસમાધિને પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે. ॥૧૩॥

'अरइं रइंच' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'अरइं रइं च अभिभूय-अरतिं रतिं चाभिभूय' સંયમમાં અરતિ અર્થાત્ ખેદ તથા અસંયમમા રતિ અર્થાત્ રાગનો ત્યાગ કરીને 'तणाइफासं-तृणादिस्पर्शं' તૃણ વિગેરેનો સ્પર્શને 'तह-तथा' અને 'सीयफासं-शीतस्पर्शं' શીતસ્પર્શને 'उण्हच-उष्णं च' ઉષ્ણસ્પર્શને 'च दंसं-च दंशम्' તથા દંશમશકના સ્પર્શને 'अहियासएज्जा-अधिसहेत' સહન કરે તથા 'सुब्भिंव दुब्भिंव-सुरभिं चासुरभिंच' સુગંધ અને દુર્ગંધને 'तितिक्खएज्जा-तितिक्षयेत्' સહન કરે ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—પરમાર્થને જાણવાવાળા ભિક્ષુએ સંયમમાં અરતિ-અપ્રીતિ અને અસંયમમાં રતિ-પ્રીતિનો ત્યાગ કરીને તૃણ વિગેરેના સ્પર્શને શીત સ્પર્શને ઉષ્ણ સ્પર્શને અને દંશમશક વિગેરેના સ્પર્શને સહન કરવો તથા સુગંધ અને દુર્ગંધને પણ સહન કરી લેવી ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—જે વિષયોથી વિરક્ત છે, તેને ભાવસમાધિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, તે બતાવવામાં આવે છે-શરીર અને ઘર વિગેરેમાં સ્પૃહા વિનાનો અર્થાત્ ઈચ્છા રહિત મોક્ષ ગમનમાં કુશળ ભાવ સાધુ સંયમ સંબંધી અરતિ અરૂચિ અર્થાત્ અનાદર અને અસંયમ સંબંધી રતિ-પ્રીતિ અર્થાત્ આદરને હટાવીને આગળ કહેવામાં આવનારા સ્પર્શોને સહન કરે. તે સ્પર્શ આ પ્રમાણે છે-તૃણ વિગેરેના સ્પર્શને તથા આદિ શબ્દથી કાંકરા, કાંટા, અને કઠોર પૃથ્વી વિગેરેના સ્પર્શને, ઠંડા સ્પર્શને ગરમ સ્પર્શને અર્થાત્ ટાઢ તડકાને તથા દંશ મશક-ડાંસ મચ્છર વિગેરેના સ્પર્શને કર્મ નિર્જરા કરવા માટે સહન કરવા. આ સિવાય સુગંધને પણ સહન કરવી. મોક્ષની ઈચ્છા વાળાઓએ આ બધા પરીષહોને સહન કરવા જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે--સાધુએ સંયમમાં અરતિ અને અસંયમમાં રતિનો ત્યાગ કરીને તૃણ વિગેરેના અને ઠંડા, ઉના તથા ડાંસ, મચ્છર વિગેરેના સ્પર્શોને સહન કરવા સુગંધ અને દુર્ગંધને પણ સહન કરવી. ॥૧૪॥

'गुत्तो वईए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—વइए य गुत्तो समाहिपत्तो-वाचागुप्तो समाधिं प्राप्तः' જે સાધુ વચનથી ગુપ્ત રહે છે. તે ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. 'लेसं समाहट्टु परिव्वएज्जा-लेश्यां समाहृत्य परिव्रजेत्' સાધુ શુદ્ધ લેશ્યાને ગ્રહણ કરીને સંયમનું પાલન કરે 'गिहं न छाए-गृहं न छदेत्' ઘરને પોતે ઢાંકવું નહીં અને 'णवि छवएज्ज-नापि छादयेत्' બીજાની પાસે પણ ઢંકાવવું નહીં 'पयासु-प्रजासु' સ્ત્રિયોમાં 'संमिस्सभावं पयहे-संमिश्रभावं प्रजह्यात्' મિશ્રભાવનો ત્યાગ કરે અર્થાત્ સ્ત્રિયોની સાથે સંસર્ગ ન રાખે ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—વચનથી ગુપ્ત અર્થાત્ મૌન વ્રત તથા ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલ સાધુ શુકલ વિગેરે પ્રશસ્ત લેશ્યાને ગ્રહણ કરીને કૃષ્ણ વિગેરે અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓનો પરિત્યાગ કરે તથા સંયમ માર્ગમાં વિચરે. ઘરનું પોતે છાદન ન કરે તથા બીજાઓ પાંસે પણ તેનું છાદન ન કરાવે અને સ્ત્રિયોના વિષયમાં સંમિશ્રભાવનો ત્યાગ કરે ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—વચન ગુપ્તિથી યુક્ત તથા દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત થયેલ મુનિ શુદ્ધ લેશ્યાને ગ્રહણ કરીને કૃષ્ણ વિગેરે અશુદ્ધ લેશ્યાઓનો પૂર્ણ રૂપથી ત્યાગ કરે. અને સંયમનું પરિ પાલન કરે.

સાધુ મકાનનું છાદન ન કરે. જેમ સર્પ પોતાને માટે નિવાસ બનાવતા નથી. પરંતુ ઉંદર વિગેરે કોઈ બીજાએ બતાવેલ દરમાં રહીને પોતાનો સમય વીતાવે છે. એજ પ્રમાણે સાધુએ પણ ઘરના સંસ્કાર વિગેરે સ્વયં ન કરવા અને બીજાઓ પાંસે કરાવવા પણ નહીં.

જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેને પ્રજા કહે છે. તેના વિષયમાં સંમિશ્ર ભાવ અર્થાત્ એકીકરણ ન કરવું.

તાત્પર્ય એ છે કે—દીક્ષા લીધા પછી (વિષયાભિલાષી) પોતે રાંધે અને અન્ય પાંસે રંધાવે તેને સંમિશ્રભાવ કહેવાય છે. તેનો ત્યાગ કરવો. અથવા પ્રજા એટલે સ્ત્રિયો સ્ત્રિયોની સાથે સાથે સંમિશ્ર ભાવ અર્થાત્ મેળ રાખવો ન જોઈએ.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે સાધુ વચન ગુપ્તિથી ગુપ્ત હોય છે, તે ભાવ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. સાધુએ શુદ્ધ લેશ્યાને ધારણ કરીને અને કૃષ્ણ વિગેરે અશુદ્ધ લેશ્યાઓનો ત્યાગ કરીને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું. તથા ઘર વસતિ—સણગારવું. વિગેરે ક્રિયાઓ સ્વયં કરવી નહીં અને બીજા પાંસે કરાવવી નહીં તેણે પ્રજા અર્થાત્ સ્ત્રિયોની સાથે સંવાસ અર્થાત્ મેળાપ પણ રાખવો નહીં. ॥૧૫॥

જે કેઇ લોગંમિ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--લોગંમિ-લોકે' આ લોકમાં 'જે કેઇ અકિરિયઆયા-યે કેપિ અક્રિયાત્માનઃ' જે લોકો આત્માને ક્રિયા રહિત માને છે, એ લોકો 'અન્નેય પુટ્ઠા ધુયમાદિસંતિ'-અન્યેન પૃષ્ઠાઃ ધુતમ્ આદિશન્તિ' બીજાના પૂછવાથી મોક્ષનું પ્રતિપાદન કરે છે. એવા તે સાંખ્યમતાવલંબિઓ 'આરંભસત્તા-આરંભસક્તાઃ' આરંભમાં આસક્તિ વાળા અને 'લોએ ગઢિયા-લોકે ગૃદ્ધાઃ' વિષયભોગોમાં મૂર્છિત અર્થાત્ આસક્તિવાળા હોય છે. તેઓ 'વિમોક્ખહેઉં-વિમોક્ષહેતુમ્' મોક્ષના કારણરૂપ 'ધમ્મં-ધર્મં' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'ણ જાણંતિ-ન જાનન્તિ' જાણુતા નથી. ।૧૬।

અન્વયાર્થ—આ સંસારમાં જે કોઈ આત્માને નિષ્ક્રિયપણાથી સ્વીકારે છે, અને બીજા કોઇ પૂછે ત્યારે મોક્ષનું પ્રતિપાદન કરે છે. તેવા સાંખ્યમતાવલમ્બીયો આરંભસમારંભમાં આસક્ત હોય છે. તેમાંજ લાગેલા રહે છે અને મોક્ષના કારણભૂત ધર્મના સ્વરૂપને સમજતા નથી. ।।૧૬।।

ટીકાર્થ—જગતમાં કોઇ અર્થાત્ સાંખ્ય શાસ્રના અભ્યાસ કરવાવાળા આત્મને અક્રિય-ક્રિયા વગરનો માને છે. તેઓનું કહેવું છે કે-આત્મા ક્રિયા વગરનો છે કેમ કે તે સર્વવ્યાપી છે. કહ્યું છે કે-'અકર્તા નિર્ગુણો ભોક્તા' ઇત્યાદિ

સાંખ્ય દર્શનમાં આત્મા શુભ અને અશુભ કર્મનો કર્તા નથી, નિર્ગુણ અર્થાત્ ગુણાતીત છે. અને કર્મના ફળને ભોગવવાળો છે.

આ કથન પ્રમાણે તેઓ આત્માને અકર્તા, અક્રિય પરંતુ ભોક્તા હોવાનું સ્વીકારે છે. જ્યારે તેઓને કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે છે, કે-આત્મા જો ક્રિયા વિનાનો છે, તો તેને બંધ અને મોક્ષ કઈ રીતે થાય છે? ત્યારે તેઓ મોક્ષ થવાનું કહે છે, કોઇ પણ પ્રકારથી કુટિલ માર્ગનો આશ્રય લઇને તેઓ બંધ અને મોક્ષની વ્યવસ્થા ઘટાવે પણ છે, તો પણ તેઓ બાલ અર્થાત્ અજ્ઞાની છે તેઓ ષટ્ જીવનિકાયની વિરાધના કરવાવાળા પચન પાચન વિગેરે સાવદ્ય કાર્યોમાં આસક્ત છે; ગૃદ્ધિભાવને પ્રાપ્ત છે, મોક્ષના કારણ ભૂત શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને જાણુતા નથી. કુમાર્ગનું અવલમ્બન લેવાને કારણે તેઓ ધર્મને સારી રીતે સમજતા નથી.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સાંખ્યવાદીઓ આત્માને અક્રિય માને છે. અને મોક્ષના વિષયમાં બીજાઓ પૂછે ત્યારે તેનો સદ્ભાવ બતાવે પણ છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે સાવદ્ય કર્મોના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર એવા તેઓ મોક્ષના કારણ ભૂત ધર્મને જાણુતા નથી. ।।૧૬।।

'पुढोय छंदा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'इह माणवा उ पुढोय छंदा-इहमानवास्तु पृथक् छन्दः આ લોકમાં મનુષ્યોની રૂચિ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની હોય છે. 'किरियाकिरियंच पुढोयवायं -क्रियाक्रियंच पृथक्वादं' તેથી કોઇ ક્રિયાવાદને અને કોઈ અક્રિયા વાદને એવી રીતે જૂદા જૂદા રૂપે માને છે. 'जातस्स बालस्स देहं पकुव्व-जातस्य बालस्य देहं प्रकर्त्त्य' તેઓ જન્મેલા બાળકના શરીરને કાપીને પોતાનું સુખ ઇચ્છે છે. 'असंजयस्स-असंयतस्य' એવા અસંયત પુરૂષનું 'वेरं पवड्ढइ-वैरं प्रवर्द्धते' વેર વધતું રહે છે. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ--આ લોકમાં મનુષ્ય જુદા જુદા અભિપ્રાયવાળા હોય છે. કોઇએ ક્રિયાવાદનો અને કોઈએ અક્રિયાવાદનો સ્વીકાર કરેલ છે. તરતના જન્મેલા બાળકના શરીરના ટુકડા ટુકડા કરીને જેઓ પોતાના સુખની ઇચ્છા રાખે છે. એવા તે અસંયતનું વેર વધતું જાય છે ॥૧૭॥

ટીકાર્થ--આ લોકમાં મનુષ્યો જૂદા જૂદા અભિપ્રાયવાળા હોય છે, આ ભિન્ન ભિન્ન અભિપ્રાયોને કારણે કોઇ ક્રિયાવાદનો અને કોઈ અક્રિયા વાદનો સ્વીકાર કરે છે. ક્રિયાવાદી ક્રિયાથી જ મોક્ષ માને છે. અને જ્ઞાનનો નિષેધ કરે છે. કહ્યું છે કે-'क्रियैव फलदा पुंसां' ઈત્યાદિ

મનુષ્યને ક્રિયા જ ફલ આપવા વાળી હોય છે. જ્ઞાન ફળને આપનાર હોતું નથી. કેમ કે-મિષ્ટાન્નના ભોગ અથવા મિષ્ટાન્ન અને ભોગના જ્ઞાનમાત્રથી એટલે કે જાણવા માત્રથી કોઈ સુખી થતું નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ક્રિયા જ મોક્ષ આપવા વાળી છે, જ્ઞાન નહીં. જો જ્ઞાન માત્રથી જ ફલની પ્રાપ્તિ થતી હોત તો મિષ્ટાન્નનું જ્ઞાન થતાં જ મુખમાં મિષ્ટાન્નના સ્વાદનો અનુભવ થાત. અને ઉદરની પૂર્તિ થઇ જાત.

અક્રિયા વાદિયોની માન્યતા આનાથી જૂદી છે. ઇન્દ્રિયોના દાસ તે અક્રિયાવાદીયો શું કહે છે? તે અહિયાં બતાવવામાં આવે છે. તે આ રીતે છે.-તેઓ તત્કાળ ઉત્પન્ન થયેલા બાળકના શરીરને નરમેધ યજ્ઞમાં કકડા-કકડા કરીને પોતાને માટે સુખ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા પ્રકારની પાપક્રિયાનું આચરણ કરવાવાળા અસંયમીનું વેર સેંકડો જન્મ સુધી ચાલુ રહીને વધતું રહે છે. કહ્યું પણ છે.-'विभिन्नरुचयो लोका' ઈત્યાદિ

આ લોકમાં જૂદી જૂદી રૂચી વાળા લોકો હોય છે. તેથી જ કોઈ ક્રિયા વાદને માને છે, અને કોઇ અક્રિયા વાદનો સ્વીકાર કરે છે. ॥૧॥

'जातमात्रस्य बालास्य' ઈત્યાદિ

જે લોક તત્કાળ જન્મેલા બાળકના શરીરને કાપીને પોતાના સુખની ઈચ્છા રાખે છે, તેઓમાં દયાનો અંશ કયાં છે? ॥૨॥ ॥૧૭।

'आउक्खयं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आउक्खयं चेव अबुज्झमाणे-આયુઃક્ષયં ચૈવાડવબુધ્યમાનઃ' આરંભમાં આસક્ત એવો પુરૂષ આયુષ્યના ક્ષયને જાણતો નથી. 'ममातिसे–ममत्ववान्' પરંતુ તે પુરૂષ વસ્તુઓ ઉપર પોતાની મમતા રાખીને 'साहसकारिमंदे–साहसकारिमन्दः' પાપકર્મ જ કરતો રહે છે. અને 'अहोय राओय–परीतप्पमाणे अहनि च रात्रौ च परितप्यमानः' રાતદિવસ ચિંતા યુક્ત બનીને દુઃખનો અનુભવ કરે છે. તેમજ 'अट्ठेसु–अर्थेषु' ધન ધાન્ય વિગેરેમાં 'अजरामरेव्व अजरामरवत्' પોતાને અજર અને અમર માનીને 'मूढे–मूढः' ધન વિગેરેમાં આસક્તિ વાળો બની રહે છે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ--પોતાની આયુષ્યના ક્ષયને ન જાણતો મમતાવાળો પુરૂષ સાહસિક થાય છે. તે રાત દિવસ સંતાપ યુક્ત બનીને ધન, ધાન્ય વિગેરે અર્થોપાર્જનમાં પોતાને અજર અમર માનીને મૂઢજ રહે છે. તેને કયારેય શુભ અધ્યવસાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ--અજ્ઞાની જીવો જાણતા નથી કે તેઓના આયુષ્ય કર્મના દલિકો ક્ષણ ક્ષણમાં ક્ષીણ થતા જાય છે. અને કોઈ પણ સમયે સઘળા દલિકોનો ક્ષય થઈ જાય ત્યારે જીવનનો અન્ત થઇ જાય છે. તેજ કારણથી તે મમત્વથી ઘેરાયેલો રહે છે. 'હું' આનો સ્વામી છું આ મારા છે આવા પ્રકારના મોહથી યુક્ત રહે છે. તે સાહસ કરવા વાળો બને છે. અર્થાત્ વગર વિચારે આરંભ ક્રિયાઓ કરે છે, તેથી તે મંદમતિ અજ્ઞાની જ છે. તે રાત–દિવસ સંતાપનો અનુભવ કરતા રહે છે. અને ચિત્તમાં વ્યાકુળ હોવાથી શારીરિક કષ્ટોનો પણ અનુભવ કરે છે.

કહ્યું પણ છે, 'अजरामरवद्बालः' ઈત્યાદિ

અજ્ઞાની મનુષ્ય પોતાના જીવન અને ધનને શાશ્વત સમજીને ધનની કામનાથી કલેશના પાત્ર બની રહે છે. તે સમજે છે કે હું અજર અમર છુ આ રીતે તે આર્તધ્યાનથી ગ્રસ્ત થઈને એમજ વિચારતો રહે છે કે–સાર્થ ક્યારે રવાના થાય છે? વેચવા માટે કયો માલ લઈ જવો જોઈએ? કેટલે દૂર જવાનું છે? વિગેરે તથા તે કોઈ વાર પહાડ અને કોઈ વાર પૃથ્વી પણ ખોદી નાખે છે, જીવોનો ઘાત (હિંસા) કરે છે, રાત્રે ઉંઘતો પણ નથી. અને દિવસે પણ શંકા યુક્ત રહે છે, તે ધન સંબંધમાં પોતાને અજર અને અમર સરખો માનીને શુભ અધ્યવસાયોથી રહિત બનીને રાતદિવસ આરંભમાં પ્રવૃત્ત રહે છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે--આરંભમાં આસક્ત અજ્ઞાની જીવ પોતાની આયુષ્યના ક્ષયને જાણતો નથી. ધન ધાન્ય વિગેરેમાં આસક્ત થઈને પાપકર્મથી ડરતો નથી. રાત દિવસ ધનની ચિંતામાં મગ્ન, અને પોતાને અજર અમર માનીને ધનમાં જ આસક્ત રહીને દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૧૮॥

'जहाहि वित्तं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ---'वित्तं सव्वं पसवो य जहाहि-वित्तं सर्वं पशूंश्च जहाहि' ધન તથા પશુ વિગેરે બધાનો જ ત્યાગ કરો તથા 'जं बंधवा जे य पिया य मित्ता-ये बान्धवाः ये च प्रियाश्च मित्राणि' જે બાંધવો અને પ્રિય મિત્રો છે, 'से वि लालप्पई मोहं एई-सोऽपि च लालप्यते मोहमेति' તેઓ પણ વારંવાર અત્યંત મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. અને જે અત્યંત દુઃખ પૂર્વક મેળવેલ છે. એવા 'तेसिं-तस्य' તેના 'वित्तं-वित्तम्' ધનને 'अन्ने जणा हरंति-अन्ये जनाः हरन्ति' તેના મરણ પછી બીજા લોકો હરણ કરી લે છે. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ--સઘળા ધનનો અને સઘળા પશુઓનો ત્યાગ કરો. જેઓ બંધુ, પિતા અને માતા આદિ પરિવારિક જન છે તેમજ જે મિત્ર છે તે સઘળાનો ત્યાગ કરો મનુષ્ય તે બધા માટે વારંવાર પ્રલાપ કરે છે અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે તથા જ્યારે તે મરી જાય છે ત્યારે ઘણાજ દુઃખથી મેળવેલ તેના ધન ધાન્યનો બીજા લોકો હરણ કરી લે છે ॥૧૯॥

ટીકાર્થ--ધન વિગેરે બાહ્ય પદાર્થ અશુભ ધ્યાન ઉત્પન્ન કરે છે તેથી સઘળા ધન તથા પશુઓનો ત્યાગ કરો જે બાન્ધવ વર્ગ-તથા માતા પિતા વિગેરે છે. પત્ની છે, અને મિત્ર છે, એ બધાનો પણ ત્યાગ કરો કેમકે એ તમારૂં રક્ષણ કરનાર નથી પરંતુ અનર્થમાં નાખવાવાળા છે, મનુષ્ય તેને

માટે પ્રલાપ કરે છે. અને મોહને પ્રાપ્ત કરે છે. અથવા ધનની ઈચ્છાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી ઉપાર્જન કરેલા કર્મોના ઉદયથી રોગ વિગેરેથી ગ્રસિત થાય ત્યારે વારંવાર અત્યંત શોકથી વ્યાકુલ થઈને બકવાદ કરે છે, અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે. રૂપ વાન હોવા છતાં પણ કન્દલીક સરખા ધનવાન હોવા છતાં પણ મમ્મણ શેઠની માફક, ધાન્યવાન્ હોવા છતાં નિગૂઢ માયા-વાળા ખેડુતની જેમ, પરંતુ મહાન્ કષ્ટથી મેળવેલા તેના ધનને બીજાઓ હરણ કરી લે છે. આવા પ્રકારનો વિચાર કરીને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ-કર્મોનો ત્યાગ કરવો. અને સંયમનુ જ અનુષ્ઠાન કરતા રહે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે--ધન અને પશુ વિગેરેનો ત્યાગ કરો, બન્ધુ બાંધવ વિગેરે કોઈ ઉપકાર કરી શકતા નથી. તો પણ મનુષ્ય તેઓને માટે રડે છે. અને મોહને પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે તે મોહનો ત્યાગ કરીને સંસા-રનો ત્યાગ કરે છે, ત્યારે તેના ધનને બીજાઓ હરી લે છે. ।।૧૯।।

'सीहं जहा खुड्डमिगा चरंता' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'चरंता खुड्डमिगा सिहं जहा परिसंकमाणा–चरन्तः क्षुद्रमृगाः सिंहं यथा परिशंकमानाः' વનમાં ફરતા એવા નાના મૃગો જેમ સિંહ વિગેરેની શંકાથી 'दूरे चरंति-दूरं चरन्ति' દૂર જ ચર્યા કરે છે. અર્થાત્ દૂર જ ફર્યા કરે છે. 'एवं तु मेहावी–एवं तु मेधावी' એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'धम्मं समिक्ख–धर्मं समीक्ष्य' શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો વિચાર કરીને 'पावं दूरेण परिवज्जा–पापं दूरेण परिवर्जयेत्' પાપકર્મનો દૂરથી જ ત્યાગ કરે. ।।૨૦।।

અન્વયાર્થ--જેમ વનમાં ચરવા વાળા ક્ષુદ્રમૃગ, સિંહની શંકા કરીને તેનાથી દૂરના પ્રદેશમાં જ ફરે છે. એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ ધર્મનો વિચાર કરીને દૂરથી જ પાપકર્મનો ત્યાગ કરી દે ।।૨૦।।

ટીકાર્થ--જેમ વનમાં ફરવાવાળા નાના મૃગો વિગેરે પશુઓ સિંહની શંકાથી ભયભીત રહીને પોતાના પર ઉપદ્રવ કરવા વાળા સિંહને દૂરથી જ ત્યજીને વિચરણ કરે છે, એજ પ્રમાણે ડાહ્યા માણસો અર્થાત્ સત્ અસત્ના વિવેક વાળા પુરૂષ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મના વિચાર કરીને પાપકર્મને મન વચન અને કાયાથી ત્યાગ કરે અને સંયમ તથા તપનું અનુષ્ઠાન કરે.

ભાવાર્થ એ છે કે--વનના હરણ વિગેરે પશુઓ વનમાં વિચરણ કરે છે ત્યારે સિંહ વિગેરે હિંસક પશુઓના થવાવાળા ભયની શંકાથી તેનાથી દૂરજ રહે છે. એજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ અનર્થ કારક સાવદ્ય અનુષ્ઠાનને દૂરથી જ છોડીને અર્થાત્ ત્યાગીને તથા ધર્મને જ મોક્ષનું કારણ સમજીને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે. ।।૨૦।।

'संबुज्झमाणे उ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—संबुज्झमाणे मतिमं णरे-संबुध्यमानः मतिमान्नरः' ધર્મને સમજવાવાળો બુદ્ધિમાન પુરૂષ 'पावा उ अप्पाण निवट्टएज्जा-पापत्वात्मानं निवर्त्तयेत्' પાપ કર્મથી પોતાને નિવૃત્ત કરે 'हिंसप्पसूयाइं-हिंसा प्रसूतानि' હિંસાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કર્મ 'वेराणुबंधीणि-वैरानुबंधीनि' વેર ઉત્પન્ન કરાવે છે. 'महब्भयाइं-महाभयानि' એ ઘણુજ ભય કારક હોય છે. 'दुहाइं-दुःखानि' નરક નિગોદ વિગેરે પરિભ્રમણ લક્ષણવાળા દુઃખકારક હોય છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—ભાવ સમાધિરૂપ ધર્મને જાણનારો મેધાવી પુરૂષ પોતાના આત્માને પાપથી નિવૃત્ત કરે. હિંસાથી થવાવાળા કર્મ વેરની પરંપરાને વધારનારા મહાન્ ભયને ઉત્પન્ન કરવાવાળા અને દુઃખ જનક હોય છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને અથવા ભાવસમાધિને જાણતા એવા મોક્ષની ઈચ્છા વાળા પુરૂષે શાસ્ત્રમાં વિહિત-કહેલા અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. અર્થાત્ સત્ અને અસત્ના વિવેક કરવાવાળી વિશેષ પ્રકારની પ્રજ્ઞાથી યુક્ત મુનિ પોતાને હિંસા વિગેરે પાપથી નિવૃત્ત કરે. પાપને અનર્થનું મૂળ સમજીને અને ધર્મને સંસારથી છોડાવવા વાળો સમજીને પાપથી દૂર રહે. હિંસા અર્થાત્ પ્રાણિયોના પ્રાણવ્યપરોપણ (ઘાત) થી ઉત્પન્ન થવાવાળા જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મ નરક નિગોદ વિગેરે યાતનાઓના સ્થાનોમાં દુઃખ જનક હોય છે તેઓ જન્મ જન્માન્તરમાં વેરની પરંપરા વધારવા વાળા અને મહાન્ ભય ઉત્પન્ન કરવાવાળા હોય છે, તેમ સમજીને મેધાવી-ડાહ્યા માણસે પાપથી નિવૃત્ત થવું.

કહેવાનો હેતુ એ છે કે—ધર્મ પરાયણ પુરૂષે પાપથી નિવૃત્ત થવું હિંસાથી થવાવાળું વેર સેંકડો જન્મો સુધી ચાલુ રહે છે, તે ઘણુંજ ભયંકર છે, તેમ સમજીને પોતાના આત્માને હિંસાથી નિવૃત્ત કરે ॥૨૧॥

'मुसं न बूया' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अत्तगामी मुणी मुसं न बूया-आप्तगामी मुनिःमृषां न ब्रूयात्' સર્વજ્ઞોક્ત માર્ગથી ચાલવાવાળા મુનિએ જુઠું બોલવું નહીં 'एयं निव्वाणं कसिणं समाहिं-एतन्निर्वाणं कृत्स्नं समाधिम्' આ અસત્ય બોલવાનો ત્યાગ સંપૂર્ણ ભાવસમાધિ અને મોક્ષ કહેલ છે. 'सयं न कुज्जा न य कारवेज्जा-स्वयं न कुर्यान्न च कारयेत्' સાધુ અસત્ય વચન તથા બીજા વ્રતોના અતિચારનું સ્વયં સેવન ન કરે અને બીજાઓ પાસે તેનું સેવન ન કરાવે. 'करंतमन्नंपि य णाणुजाणे-कुर्वन्तमन्यमपि च नानुजानीयात्' તથા દોષોનું સેવન કરતા એવા બીજાને સારો ન માને ।૨૨।

અન્વયાર્થ—આપ્ત અર્થાત્ સર્વજ્ઞના વીતરાગ માર્ગ પર અથવા મોક્ષના માર્ગમાં ચાલવાવાળા મુનિ મૃષાભાષા ન બોલે મૃષાવાદનો ત્યાગજ ભાવ સમાધિ અથવા નિર્વાણનું કારણ છે. એજ રીતે બીજા પાપોને પણ સ્વયં ન કરે. તેમજ બીજાની પાંસે કરાવે નહીં તથા કરવાવાળાનુ અનુમોદન પણ ન કરે ।।૨૨।।

ટીકાર્થ—જે પ્રાપ્ત કરિ શકાય તે આપ્ત કહેવાય છે. અહિયાં આપ્તનો અર્થ 'મોક્ષ' છે. અથવા સઘળા દોષોથી રહિત તીર્થંકર ભગવાન્ આપ્ત કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-મોક્ષના અથવા વીતરાગના માર્ગ પર ચાલવા વાળા મુનિએ અસત્ય ભાષણ કરવું નહીં સત્ય પણ જો પ્રાણિયોની હિંસા કરનાર હોય તો તેવું સત્ય પણ ન કહેવું. આ રીતે અહિયાં મૃષાવાદનો સર્વથા નિષેધ કરેલ છે. આ મૃષાવાદનો ત્યાગ એજ સંપૂર્ણ ભાવ સમાધિ અથવા નિર્વાણ-મોક્ષ છે.

સાંસારિક સમાધિ દુઃખ પ્રતીકારનું કારણ માત્ર જ હોવાથી અપૂર્ણ છે, ભાવસમાધિ પૂર્ણ છે. મૃષાવાદ મોક્ષરૂપ ભાવ સમાધિનો અતિચાર છે. તેને મુનિએ સ્વયં કરવો નહિં, બીજાઓ પાંસે પણ ન કરાવે અને કરવાવાળાને અનુમોદન પણ કરવું નહીં એજ પ્રમાણે અન્ય પાપોનો પણ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી પરિત્યાગ કરવો ।।૨૨।।

'सुद्धे सिया' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सिया सुद्धे जाए न दूसएज्जा-स्यात् शुद्धे जाते न दूषयेत्' ઉદ્ગમ વિગેરે દોષો વિનાનો શુદ્ધ આહાર મળવાથી સાધુ રાગદ્વેષ કરીને ચારિત્રને દૂષિત ન કરે 'अमुच्छिए ण य अज्झोववन्ने-अमूर्च्छितो वा नचाध्युपपन्नः' તથા એ આહારમાં આસક્ત થઇને એકદમ તેના અભિલાષી ન બને 'धितिमं विमुक्के-धृतिमान् विमुक्तः' સાધુએ ધીરતાવાળા અને પરિગ્રહથી મુક્ત બનવું 'न य पूयणट्ठी न सिलोयगामी-न च पूजनार्थी न च श्लोकगामी' સાધુએ પોતાની પૂજા, પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિની ઇચ્છા ન કરવી જોઈએ. પરંતુ 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' સમ્યક્ પ્રકારથી શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવું જોઇએ. ।।૨૩।।

અન્વયાર્થ--ઉદ્ગમ વિગેરે દોષો વિનાનો શુદ્ધ આહાર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સાધુ રાગદ્વેષ કરીને તેને દોષિત ન કરે તે અહારમાં મૂર્ચ્છિત ન થતા થકા આસક્તિ ધારણ ન કરે. સંયમમાં ધૈર્યયુક્ત તથા બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથી વિમુક્ત થવું. તેમજ પૂજા સત્કાર અથવા કીર્તિની ઇચ્છા વાળા ન થતાં સંયમનુંજ અનુષ્ઠાન કરવું. ।।૨૩।।

ટીકાર્થ—હવે શાસ્ત્રકાર ઉત્તર ગુણોના સંબંધમાં કહે છે. ઉદ્દ્ગમ ઉત્પાદના, અને એષણા વિગેરેના દોષોથી રહિત નિર્દોષ આહાર કદાચ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે આહારને રાગદ્વેષથી દોષ વાળો ન કરે કહ્યું પણ છે કે-'બાયાલીસ' ઇત્યાદિ

હે જીવ ૪૨ બેંતાલીસ (૧૬ ઉદ્દ્ગમ સંબંધી ૧૬ ઉત્પાદના સંબંધી અને ૧૦ દસ એષણા સંબંધી) આવા દોષોથી તું ન છેતરાયો પણ હવે આહારના સમયે અત્યંત રાગદ્વેષથી તુ ન છેતરાય તો સઘળું સફળ થાય. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સઘળા દોષોથી રહિત આહારમંડલના પાંચ દોષોનું નિવારણ ન કરવાથી. રાગ અથવા દ્વેષની ભાવના સાથે જો એ આહાર ગ્રહણ કર્યો હોય તો નિર્દોષ આહારનો લાભ પણ ફોગટ થઈ જાય. કેમકે-છેવટ સુધી રાગ દ્વેષ દ્વારા આત્મા મલિન થઈ ગયો અને ચારિત્રમાં મલિનપણું આવી જ ગયું તેથી નિર્દોષ આહારનું અન્વેષણ કરવું અને તે પ્રાપ્ત થવું ત્યારે સફળ થાય કે જ્યારે અંગાર દોષ અને ધૂમાદિ દોષને દૂર કરે.

આજ કારણને સૂત્રકાર આગળ કહે છે-મનોજ્ઞ રસ વિગેરેમાં મૂર્છિત ન થવું. અને એજ પ્રકારના આહારથી વારંવાર અભિલાષા-ઇચ્છા ન કરવી. તથા સંયમમાં ધૈર્યવાન્ થવું. અને બાહ્ય અને આંતરિક પરિગ્રહની ગ્રંથિયોથી રહિત થવું. સાધુએ કોઇ વાર વસ્ત્ર વિગેરે દ્વારા પૂજાની ઇચ્છા ન કરવી. તથા કીર્તિની ઇચ્છા પણ કરવી નહીં કેવળ વિશુદ્ધ એવા સંયમ માર્ગમાં વિચરવું. ॥૨૨॥

'નિક્ખમ્મ ગેહા ઉ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'गेहा उ निक्खम्म-गेहात्तु निष्क्रम्य' સાધુએ ઘેરથી નીકળીને અર્થાત્ પ્રવ્રજ્યાનો સ્વીકાર કરીને 'निरावकंखी-निरवकांक्षी' પોતાના જીવનની અપેક્ષા રહિત બની જવું જોઈએ 'कायं विउसेज्ज-कायं व्युत्सृजेत्' તથા શરીરનો વ્યુત્સર્ગ ત્યાગ કરે. 'णियाणछिन्ने-निदानछिन्नः' તેમજ તેઓ પોતે કરેલા તપના ફળની ઇચ્છા ન કરે 'वलयाविमुक्के-वलयाद्विमुक्तः' તથા સંસારથી મુક્ત બનીને 'नो जीवियं णो मरणाभिकंखी चरेज्ज-नो जीवितं नो मरणावकांक्षो चरेत्' તેણે જીવન મરણની ઇચ્છા રાખ્યા વિના સંયમના અનુષ્ઠાનમાંજ પ્રવૃત્ત રહેવું ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—પોતાના ઘેરથી નીકળીને અર્થાત્ દીક્ષિત થઈને પોતાના જીવન પ્રત્યે પણ નિષ્કામ રહેવું. શરીરનો ઉત્સર્ગ કરીને અર્થાત્ શરીરની મમતા, શારીરિક સંસ્કાર તથા ચિકિત્સા કર્યા વિના અને તપ કર્યા વિના નિદાન

રહિત બનીને સંસારના અથવા કર્મના ચક્રથી વિમુક્ત થવું. જીવન અને મરણ બન્ને પ્રત્યે અપેક્ષા રાખ્યા વિના પૂર્ણ વૈરાગ્યની સ્થિતિમાં તત્પર રહેવું

'ત્તિ બેમિ' આ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—સાધુએ ઘરનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ વૈરાગ્યની પ્રબલતાથી પ્રવ્રજ્યાનો અંગીકાર કરીને સર્વથા નિરપેક્ષ અને નિર્જરાની કામનાવાળા થઇને કાયાનો પણ ઉત્સર્ગ–ત્યાગ કરી દેવો. શરીરના સંસ્કાર અને ઉપચાર વિગેરેથી નિવૃત્ત થઈ જવું જીવવાની પણ ઇચ્છા ન કરવી. તેમ મરવાની ઇચ્છા કરવી નહીં. જીવતા રહેવામાં હર્ષ અને મરવામાં દ્વેષ ભાવ કરવો નહીં તેણે સંસાર અથવા કર્મના વલય–ચક્રથી સર્વથા મુક્ત થઇને સંયમનું પાલન કરવું.

સાધુએ ઇચ્છા પ્રમાણેના દેશ દેશાન્તરમાં વિચરણ કરવું. તમામ પ્રકારના દ્વંદો અને બંધનોથી મુક્ત થઈ જવું. અને સંયમની આરાધનામાં એટલા તાત્પર થઈ જવું કે–જીર્ણ થતા શરીરનું પણ તેને ભાન ન રહે.

'ઈતિ' શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિનો સૂચક છે સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે–ભગવાનના મુખથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે જ હું કહું છું ॥૨૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું સમાધિ નામનું દસમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૦॥

અગિયારમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ—

દશમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે અગિયારમું અધ્યયન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનો પહેલાના અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે.–દસમા અધ્યયનમાં સમ્યગ્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ રૂપ ધર્મ–સમાધિનો ઉપદેશ આપવામાં આવેલ છે. સમાધિથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી જ મોક્ષમાર્ગનુ નિરૂપણુ કરવા વાળું આ અગ્યારમું અધ્યયન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી આવેલ આ અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે.–'कयरे मग्गे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मईमया–मतिमता' કેવળજ્ઞાની એવા 'माहणेणं–माहनेन' માહન, માહન એ પ્રમાણેનો અહિંસાનો ઉપદેશ આપવાવાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ 'कयरे मग्गे–कतरः मार्गः' કયા પ્રકારનો મોક્ષ પ્રાપ્તિનો માર્ગ 'अक्खाए–आख्यातः' કહ્યો છે. 'जं मग्गं उज्जुं पावित्ता–यं मार्गम् ऋजुं प्राप्य' સરળ એવા જે માર્ગનો આશ્રય લઈને 'दुत्तरं ओघं तरइ–दुस्तरं ओघं तरति' જીવ દુસ્તર એવા સંસારને તરી જાય છે. અર્થાત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧॥

અન્વયાર્થ—મતિમાન્ માહન (કોઇ પણુ પ્રાણીને ન મારો) એ પ્રમાણેનો ઉપદેશ આપવાવાળા તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કયો મોક્ષ માર્ગ કહ્યો છે? કે જે સરલ માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને દુસ્તર એવા ભવપ્રવાહને ભવ્ય જીવ પાર કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ–એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો પન્થ–માર્ગ કહેવાય છે. માર્ગ બે પ્રકારનો છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત અથવા દ્રવ્યમાર્ગ અને ભાવમાર્ગ અથવા લૌકિક માર્ગ અને લોકોત્તર માર્ગ તેમાં દ્રવ્ય માર્ગ

લૌકિક છે. અને ભાવમાર્ગ લોકોત્તર છે. જે મોક્ષમાં પહોંચાડે છે. તે કેમકે-મોક્ષ એ લોકોત્તર છે. જેમની દૃષ્ટિ મિથ્યાત્વના દોષવાળી છે, તેઓએ પ્રતિપાદન કરેલ માર્ગ કુટિલ હોય છે. અને સઘળા દોષોનો ક્ષય-નાશ કરવાવાળા વીતરાગ તીર્થંકરોનો માર્ગ સરળ છે. તેમાંથી તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલ માર્ગના સંબંધમાં જંબૂ સ્વામીએ સુધર્મા સ્વામીને પૂછ્યું, હે મહામુનિ કેવળજ્ઞાન રૂપ સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ વિષય કરવાવાળી મતિવાળા અર્થાત્ કેવળજ્ઞાની તથા સઘળા જીવો જીવવાની ઈચ્છા કરે છે, મરવાની નહીં તેથી હનન કરવાવાળા ને 'मा हन मा हन' ન મારો, ન મારો આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ આપવાવાળા ભગવાન્ તીર્થંકરે લોકોના કલ્યાણને માટે મોક્ષનો માર્ગ કેવી રીતે કહેલ છે? જે માર્ગ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવાથી તથા સામાન્ય અને વિશેષ તથા નિત્ય અને અનિત્ય વિગેરે રૂપ અનેકાન્ત વાદનું અવલમ્બન કરવાના કારણે અત્યંત સરળ છે. અને સઘળાને બોધ આપીને ઉપકાર કરે છે, જે માર્ગનું અવલમ્બન કરીને સંસારના મોક્ષની ઈચ્છાવાળા જીવો દુષ્પ્રાપ્ય એવા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, અને અત્યંત ન તરી શકાય એવા સંસાર સાગરને પાર કરે છે?

જોકે સંસારને પાર કરવું કઠણ નથી. કેમકે—પરિપૂર્ણ કારણ કલાપ (સાધનો) મળવાથી મહાન્ કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું જોવામાં આવે છે. પરંતુ તેવી સામગ્રીની પ્રાપ્તિ થવી તેજ કઠણ છે.-કહ્યું પણ છે.-'माणुस्सं खेत्त जाई' ઈત્યાદિ મનુષ્ય પણું, આર્ય ક્ષેત્ર, ઉત્તમ જાતિ, (માતૃ પક્ષ) ઉત્તમ કુળ (પિતૃ-પક્ષ) રૂપ, આરોગ્ય, દીર્ઘાયુ, સદ્ બુદ્ધિ, ધર્મ શ્રવણ, અવગ્રહણ (ધર્મને સ્વીકારવો) શ્રદ્ધા, અને સંયમ આ બધા ઉત્તરોત્તર-પછિ પછિના મળવાવાળા દુર્લભ-અપ્રાપ્ય છે.

કહેવાનો આશય એછે કે-અહિંસાનો ઉપદેશ, આપનારા કેવળ જ્ઞાની તીર્થંકરે એવા કયા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરેલ છે? કે જેને પ્રાપ્ત કરવાથી જીવ સંસાર સાગરને પાર કરે છે. ॥૧॥

'तं मग्गं णुत्तरं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू महामुणी-भिक्षो महामुने' હે ભિક્ષુ હે સાધો। 'सव्व दुक्खाविमोक्खणं-सर्वदुःखविमोक्षकम्' બધા પ્રકારના દુઃખોથી છોડાવવાવાળા 'सुद्धं णुत्तरं-शुद्धम् अनुत्तरम्' શુદ્ધ અને સૌથી શ્રેષ્ઠ એવા 'जं मग्गं-यं मार्गम्' એ માર્ગને 'जहा जाणासि-यथा जानासि' જે રીતે જાણો છો. 'तं णो बूहि-तं नः ब्रूहि' એ રીતે અમને કહો ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જંબૂસ્વામી ફરીથી કહે છે હે મહા મુનિ? સઘળા દુઃખોથી છોડાવવા વાળા નિર્દોષ અને અનુત્તર (પ્રધાન) એ માર્ગને આપ જે રીતે

જાણો છો હે ભિક્ષો ! એજ રૂપથી અમને કહેવા કૃપા કરો ॥૨॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂ સ્વામી મોક્ષ માર્ગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી ફરીથી પ્રશ્ન કરતા કહે છે કે–હે મહામુને ! હે ભિક્ષો ! સઘળા દુઃખોનો ક્ષય કરવાવાળા સર્વોત્કૃષ્ટ અને શુદ્ધ અથવા પૂર્વાપર વિરોધ વિગેરે દોષો વિનાના હોવાથી તથા સાવદ્ય કૃત્યોના ઉપદેશનો અભાવ હોવાથી તીર્થંકરે ઉપદેશેલા માર્ગને આપ જે રીતે જાણતા હો. એજ પ્રમાણે અમોને કહો.

જમ્બૂ સ્વામી સુધર્મા સ્વામીને નિવેદન કહે છે–કે–હે મહામુને ! આપ સઘળા દુઃખોનો નાશ કરવાવાળા અને તીર્થંકર ભગવાને ઉપદેશેલા ધર્મને જાણો છો, તેથીજ તે ધર્મનું અમોને શ્રવણ કરાવો. અર્થાત્ અમોને કહો ॥૨॥

'जइ वो केइ पुच्छिज्जा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जइ केइ देवा अदुवा माणुसा पुच्छिज्जा-यदि केचित् देवा अथवा मनुष्याः' पृच्छेयुः' જો કોઇ દેવ અથવા મનુષ્ય અમને પૂછે તો 'तेसिं कयरं मग्गं आइक्खेज्जा-तेषां कतरं मार्गम् आख्यास्ये' તેને અમે કયા માર્ગનું કથન કરીએ 'णो कहाहि-नः कथय' એ આપ અમને કહો ॥૩॥

અન્વયાર્થ—જો કોઇ દેવ અથવા મનુષ્ય મારી પાંસે આવીને મને પૂછે કે મોક્ષનો માર્ગ કયો છે ? તો હું તેને કયો માર્ગ બતાવું ? તેથી આપ કૃપા કરીને મને તે માર્ગ બતાવો ॥૩॥

ટીકાર્થ—હે મુનિવર ! જો કોઇ દેવ અથવા મનુષ્ય મારી પાંસે આવીને મને પૂછે કે–મોક્ષનો માર્ગ કયો છે ? તો હું તેઓને કયો માર્ગ બતાવું ? તેથી આપ કૃપા કરીને મને તે માર્ગનું કથન સંભળાવો. અર્થાત્ તેવા માર્ગનો ઉપદેશ આપ અમોને સંભળાવો.

કહેવાનો આશય સ્પષ્ટ છે જંબૂસ્વામીએ મોક્ષની પ્રરૂપણા કરવા માટે પોતાના ગુરૂ સુધર્મા સ્વામીને આ પ્રમાણેનું નિવેદન કરીને મોક્ષ માર્ગનું કથન કરવા પ્રેરણા કરી ॥૩॥

'जइ वो केइ पुच्छिज्जा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—जइ केइ देवा अदुवा माणुसा-यदि केपि देवा अथवा मनुष्याः' જો કોઇ દેવ અથવા મનુષ્ય 'वो पुच्छिज्जा-वः पृच्छेयुः' આપને પૂછે તો 'तेसिं मं पडिसाहिज्जा-तेषां इमं प्रतिसाधयेत्' તેને આ માર્ગનું કથન કરવું જોઇએ કે જે 'मग्गसारं-मार्गसारम्' સાર રૂપ માર્ગનુ કથન 'मे सुणेह-मे श्रुणुत' મારી પાસેથી તમો સાંભળો ॥૪॥

અન્વયાર્થ—સુધર્મા સ્વામીએ કહ્યું કે—જો કોઈ દેવ અથવા મનુષ્ય તમને સમ્યગ્ મોક્ષ માર્ગના સંબંધમાં પૂછે તો તેને આ માર્ગ બતાવવો જોઈએ તે ઉત્તમ માર્ગનું હું કથન કરૂં છું.

ટીકાર્થ—આ પ્રમાણે જમ્બૂ સ્વામીએ પ્રશ્ન કરવાથી સુધર્મા સ્વામીએ કહ્યું કે હે શિષ્યો ! કદાચ તમોને કોઇ દેવ અથવા જન્મ મરણના ભયથી ભયભીત અને મોક્ષની અભિલાષા વાળો મનુષ્ય, એવું પૂછે કે-સંસાર સાગરથી તરવાનો માર્ગ કયો છે ? તો તમારે આગળ કહેવામાં આવનારા ષટ્ કાયની રક્ષા રૂપ ઉત્તમ માર્ગ તેઓને બતાવવો. તમો તેઓને જે માર્ગ કહેશો તે હું કહું છું તે તમો સાવધાનતાથી મારી પાંસેથી સાંભળો.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો કોઇ દેવ અથવા મનુષ્ય મોક્ષ માર્ગના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે. તો આગળ કહેવામાં આવનાર માર્ગ તેઓને કહેવો. તે માર્ગ હું કહું છું તે તમો સાંભળો ॥૪॥

'आणुपुव्वेण महाघोरं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'कासवेण पवेइयं काश्यपेन प्रवेदितम्' કાશ્યપ ગોત્રવાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ કહેલ 'महाघोरं-महाघोरम्' અત્યંત કઠણ એવા માર્ગનું કથન 'आणुपुव्वेणं-आनुपूर्व्या' ક્રમ પૂર્વક હું કહું છું. 'समुद्दं ववहारिणो-समुद्रं व्यवहारिणः' જેમ વ્યવહાર કરવાવાળા પુરૂષો સમુદ્રને પાર કરે છે, તથા 'इओ पुव्वम्-इतः पूर्वम्' આ સદુપદેશથી પહેલાં 'जमादाय-यं आदाय' શ્રુત અને ચારિત્ર લક્ષણવાળા આ માર્ગનું અવલમ્બન કરીને અનેક લોકો આ સંસાર સાગરને પાર કરી ચૂકયા છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—અર્થાત્ કાશ્યપમહાવીર સ્વામીએ પ્રરૂપિત કરેલ અત્યંત કઠણ માર્ગનું હું અનુક્રમથી કહું છું. જેમ વેપારી લોકો નૌકાનું અવલંબન કરીને પોતાના વ્યાપાર માટે સમુદ્રને તરીને પાર કરે છે. તેજ રીતે ભગવાને પ્રતિપાદન કરેલા આ માર્ગનું અવલમ્બન કરીને પહેલા ઘણા લોકો અપાર એવા આ સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ પ્રરૂપિત અને કાયર પુરૂષો દ્વારા ન તરી શકાય એવા, તીર્થંકરોની પરંપરા પ્રમાણે આવેલા માર્ગને હું અનુક્રમથી કહું છું અથવા જે અનુક્રમથી ભગવાને કહેલ છે, એજ પ્રમાણેના ક્રમથી હું તમોને કહું છું. જે માર્ગનો સ્વીકાર કરીને આથી પહેલાં પરમાર્થના જાણવાવાળા સંસારને પાર કરી ચૂકયા છે. જેમ ક્રય-વિક્રય-ખરીદ વેચાણ કરવા રૂપ વ્યાપારમાં ચતુર

વેપારી નૌકા-વહાણને લઇને અત્યંત ભયંકર એવા સમુદ્રને પાર કરી જાય છે, એજ પ્રમાણે અનેક મહાપુરૂષો જે માર્ગ એટલે કે-સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, વિગેરેનું અવલમ્બન કરીને સંસાર સાગરથી તરી ચૂકયા છે. આવા પ્રકારનો માર્ગ હું તમોને કહું છું. ॥૫॥

'अत्तरिंसु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जंतवो-जन्तवः' ઘણા ખરા પ્રાણિયો 'अत्तरिंसु-अतार्षुः' આ માર્ગનો આશ્રય લઈ ને ભૂતકાળમાં અનેક લોકોએ આ સંસાર સાગરને પાર કર્યો છે, तरंतेगे-तरन्त्येके' તથા કોઈ ભવ્ય જીવ વર્તમાનમાં પણ પાર કરે છે. 'अणागया तरिस्संति-अनागताः तरिष्यन्ति' તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા લોકો સંસારને પાર કરશે. 'तं सोच्चा पडिवक्खामि-तं श्रुत्वा प्रतिवक्ष्यामि' એ માર્ગનું કથન ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના મુખથી સાંભળીને આપને કહીશ 'तं सुणेह मे-तं मे श्रुणुत' એ કથનને મારી પાંસેથી તમો સાંભળો ॥૬॥

અન્વયાર્થ—જે માર્ગનું અવલમ્બન કરીને ઘણા જીવો સંસારને પાર કરી ચુકયા છે, અને હાલમાં પણ કોઈ ભવ્ય જીવ પાર કરી રહેલ છે, અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ પાર કરશે તે માર્ગનું ભગવાન્ તીર્થંકરને મુખેથી મેં જે પ્રમાણે શ્રવણ કર્યું છે હે જમ્બૂ એ પ્રમાણે હું તમને કહીશ તે તમો મારી પાંસેથી સાંભળો ॥૬॥

ટીકાર્થ—મહાપુરૂષોએ આચરેલ જે ભાવમાર્ગનો આશ્રય લઇને સંસારથી વિરક્ત માનસ વાળા અનેક મહા પુરૂષો સંસારને તરી ચૂકેલા છે, વર્તમાનમાં પણ પરિપૂર્ણ સાધન પ્રાપ્ત કરવાવાળા ઘણા જીવો તરી રહ્યા છે. અર્થાત્ શ્રુત ચારિત્ર રૂપ માર્ગને સ્વીકારીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે, તથા અનન્ત ભવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા જીવો તરશે. આ રીતે ત્રણે કાળમાં સંસાર સાગરથી તારવાવાળો મોક્ષના કારણ રૂપ શ્રેષ્ઠ માર્ગ તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

અહિયાં વર્તમાન કાળમાં સંસાર સાગરથી તરવાનું જે કથન કરેલ છે. તે ગણધરોના સમયની અપેક્ષાથી કહેલ છે, તેમ સમજવું. ગણધરોના કાળમાં મોક્ષમાર્ગ અવરૂદ્ધ (બન્ધ) નહતો. તે પછી જ તેનો અવરોધ થયેલ છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી વર્તમાન કાળમાં પણ જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેની અપેક્ષાથી અહિંયાં વર્તમાન કાળનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે.

તે ભાવમાર્ગનું કથન મેં તીર્થંકરોના મુખેથી જે રીતે સાંભળેલ છે. તે પ્રમાણે તમોને સંભળાવું છું. સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહે છે. જે માર્ગનો આશ્રય લઈને ઘણા જીવો સંસાર સાગરને તરી ગયા છે. વર્તમાનમાં પણ તરી રહ્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ તરશે. એ ભાવમાર્ગને કહેતા એવા મને સાંભળો અર્થાત્ મારા કથનનું શ્રવણ કરો ॥૬॥

'पुढवी जावा पुढो सत्ता' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'पुढवी जीवा पुढो सत्ता–पृथिवीजीवाः पृथक् सत्वाः' પૃથ્વી અથવા પૃથ્વીના આશ્રયથી રહેલા જીવો જુદા જુદા જીવો છે. 'आउ जीवा–आपो जीवाः' તથા પાણીના જીવો પણ જુદા જુદા પ્રકારના છે. 'तहाऽगणी–तथाऽग्नयः' તથા અગ્નિકાય જીવો પણ જુદા જુદા છે 'वाउजीवा पुढो सत्ता–वायुजीवाः पृथक् सत्वाः' તથા વાયુકાયના જીવો પણ જુદા જુદા છે. 'तणरुक्खा सबीयगा–तृणवृक्षाः सबीजकाः' એજ પ્રમાણે તૃણ વૃક્ષો અને બીજ પણ પૃથક્ જીવ છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—પૃથ્વી જ જેનું શરીર છે. અથવા જેઓ પૃથ્વીના આશ્રયે રહે છે. તેઓ પૃથ્વી કાય જીવો કહેવાય છે. પ્રત્યેક શરીર હોવાને કારણે તેમનું પૃથક્ પૃથક્ અસ્તિત્વ છે. એજ પ્રમાણે અપૂકાયિક જીવો પણ પૃથક્ પૃથક્ સત્તાવાળા છે. અગ્નિકાય વાયુકાય તથા તૃણવૃક્ષ અને બીજ પૃથક્ પૃથક્ સત્તાવાળા છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—ચારિત્ર માર્ગ અહિંસા પ્રધાન છે. અને અહિંસાનો અર્થ જીવોની રક્ષા કરવી. હિંસા પ્રાણિયોની જ થઈ શકે છે, કેમકે પ્રાણોનો વિયોગ કરવાવાળો વ્યાપાર એટલે કે પ્રવૃત્તિ કરવી તેજ હિંસા છે. તે હિંસા પણ સચેતનની જ થઇ શકે છે. અચેતનની નહીં. એથી જ ચારિત્ર માર્ગને સમજવા માટે જીવોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવું જરૂરી છે. તેથી ષટ્જીવનિકાયના જીવોનું જ્ઞાન કરાવવા માટે સૌથિ પહેલાં જીવોના ભેદો બતાવવામાં આવે છે.

પૃથ્વીજ જેઓનું શરીર છે, અથવા જે પૃથિવીના આશ્રયે રહેલા છે, તેઓ પૃથ્વીજીવ કહેવાય છે. તેઓ પૃથક્ પૃથક્ પ્રાણી છે. આ રીતે પૃથ્વી

કાય સચિત્ત છે. તથા અપૂ કહેતાં જળ એજ જેમનું શરીર છે, અથવા અપ્‌ના આશ્રયથી જે જીવો રહે છે, તેઓ અપ્‌કાયિક કહેવાય છે. તેઓ પૃથક્ પૃથક્ શરીરવાળા હોવાથી પ્રત્યેક શરીર કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે અગ્નિકાય વાળા જીવોના સંબંધમાં પણ સમજવું. વાયુકાયિક પણ પ્રત્યેક શરીર વાળા હોવાથી પૃથક્ પૃથક્ અસ્તિત્વ વાળા છે. વનસ્પતિકાયિકોમાં જે સૂક્ષ્મ છે, તે બધા સાધારણ અથવા નિગોદ છે. બાદર વનસ્પતિના બે ભેદો કહ્યા છે. સાધારણ અને અસાધારણ તેમાંથી પ્રત્યેક શરીર વાળા અસાધારણના અનેક ભેદો છે. જેમાંથી કેટલાક ભેદો અહિયાં કહેવામાં આવે છે. જેમકે–તૃણ, વૃક્ષ, અને બીજ, કાશ, તાલ વિગેરે તૃણ કહેવાય છે. અંદરમાં સારવાળા અશોક, ચંદન વિગેરે વૃક્ષો કહેવાય છે. અને ઘહુ ચણા વિગેરેને બીજ કહેવાય છે. આ બધા વનસ્પતિ કાયિક જીવો પણ પૃથક્ પૃથક્ જીવ રૂપ છે. આ ગાથામાં પાંચ પ્રકારના જીવનિકાયોનું કથન કરેલ છે. છઠ્ઠા ત્રસ જીવનિકાય આગળની ગાથામાં કહેશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પૃથ્વીકાય વિગેરે ઘણા જીવો છે. આ જીવોની વિરાધના ન કરવાથી ચારિત્રનો માર્ગ વિશુદ્ધ થાય છે. ।।૭।।

'अहावरा तसा' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'अहावरा तसा पाणा–अथापरे त्रसाः प्राणाः' આનાથી જુદા ત્રસકાયવાળા જીવો હોય છે. 'एवं छक्काय आहिया–एवं षट्काया आख्याताः' આ રીતે તીર્થંકરોએ જીવોના છ પ્રકારના ભેદો કહ્યા છે. 'एतावए जीवकाए –एतावानेव जीवकायः' આટલા જ જીવોના ભેદો કહ્યા છે. 'णावरे कोइ विज्जई नापरः कश्चिद्विद्यते' આનાથી અન્ય કોઇ પણ ભેદ જીવના હોતા નથી ।।૮।।

અન્વયાર્થ—આ સિવાય ત્રસ પ્રાણી અર્થાત્ द्वीन्द्रिय–त्रीन्द्रिय–चतुरि-

ન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો છે. એ બધાને છ જીવનિકાય કહ્યા છે. આટલી જ જીવરાશી છે. આ શિવાય બીજા કોઇ જીવનિકાય નથી. ॥૮॥

ટીકાર્થ—ષટ્જીવનિકાયનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે.- પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના જીવો એકેન્દ્રિય છે. સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્તક, અપર્યાપ્તક, વિગેરે ભેદોથી તેઓ અનેક પ્રકારના થઇ જાય છે. આ શિવાય એક ત્રસકાય છે. જે જીવો એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન પર જાય છે, અને ટાઢ વિગેરેથી ત્રાસ જનક દુઃખનો અનુભવ કરીને પોતાનો બચાવ કરે છે. તે કૃમિ વિગેરે બે ઇન્દ્રિય, કીડી, વિગેરે ત્રીન્દ્રિય-ત્રણ ઇન્દ્રિયો વાળા ભમરા માખ, મચ્છર વિગેરે. ચતુરિંદ્રિય-ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા જીવો અને મનુષ્યો વિગેરે પંચેન્દ્રિય જીવો કહેવાય છે. બે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીદ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એવા ભેદ હોવાથી આ છ પ્રકારના થાય છે. પંચેન્દ્રિયો ચાર પ્રકારના હોય છે. સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી, પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત આ રીતે બધાને મેળવવાથી ચૌદ પ્રકારના ભૂતગ્રામ છે. તીર્થંકર ભગવાને આ છએને ષટ્જીવનિકાય કહેલ છે. આ શિવાય કોઈ (સંસારી) જીવ નથી. તેમ કોઈ જીવરાશિપણ નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પૃથ્વીકાય વિગેરે પાંચ અને છઠ્ઠા ત્રસ જીવનિકાય છે. તીર્થંકરોએ આજ છ જીવનિકાય કહેલ છે. આટલાજ જીવો છે. આ શિવાય અન્ય કોઈ પણ જીવો નથી. ॥૮॥

'सव्वाहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मइमं-मतिमान्' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'सव्वाहिं अणुजुत्तीहिं-सर्वाभिरनुयुक्तिभिः' બધા પ્રકારની યુક્તિયોથી 'पडिलेहिया-प्रतिलेख्य' આ જીવોની સિદ્ધિ કરીને 'सव्वे अकंतदुक्खा-सर्वे अकान्तदुःखाः' બધા પ્રાણિયોને દુઃખ અપ્રિય છે. એ વાત સમજે 'अओ सव्वे न हिंसया-अतः सर्वान्न हिंस्यात्' એટલા માટે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ બધીજ યુક્તિયોથી પૃથ્વિકાય વિગેરેનો વિચાર કરીને એ સમજે કે-બધા જ પ્રાણિયોને દુઃખ અપ્રિય છે. અને બધા પ્રાણિયો સુખની ઇચ્છા કરવાવાળા છે. તેથી કોઇ પણ પ્રાણીની વિરાધના કરવી નહીં ॥૯॥

ટીકાર્થ—સામાન્ય રીતે છ જીવનિકાય બતાવવામાં આવેલ છે. હવે સૂત્રકાર એ કહે છે કે-તેઓની પ્રત્યે અમારૂં શું કર્તવ્ય છે? સઘળી અનુકૂળ યુક્તિયોથી અર્થાત્ પોતાની સુખ પ્રિયતા વિગેરેના વિચારથી અથવા નિર્દોષ અનુમાન આદિરૂપ યુક્તિયોથી સત્ અસત્નો વિવેક સમજનારા બુદ્ધિ-

માન્ પુરૂષ ષટ્ જીવનિકાયનો વિચાર કરે તે એમ વિચારે કે-બધા જ પ્રાણિયો દુઃખને અપ્રિય સમજે છે. બધા જ દુઃખના દ્વેષી અને સુખને ઇચ્છનારા છે. તે કારણે બુદ્ધિમાન્ કોઈ પણ પ્રાણીની વિરાધના ન કરે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આ છ એ નિકાયોમાં જીવ પણું સિદ્ધ કરીને અને એવો નિશ્ચય કરીને-સઘળા જીવો સુખને ઇચ્છનારા છે. અને દુઃખનો દ્વેષ કરનારા છે. કોઇની હિંસા ન કરે. ॥૯॥

'एवं खु णाणिणो' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'णाणिणो-ज्ञानिनः' જ્ઞાની પુરૂષનો 'एवं खु सारं'-एवं खलु सारं' એજ અર્થાત્ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થવું એજ સાર છે. 'जं न कंचण हिंसइ-यन्न कञ्चन हिनस्ति' જે તે કોઈ પણ જીવની હિંસા કરતો નથી. 'अहिंसा समयं चेव-अहिंसासमयं चैव' અહિંસાનું સમર્થ ન કરવાવાળા શાસ્ત્રનું પણ 'एयावंतं विजाणिया-एतावन्तं विज्ञाय' એજ સિદ્ધાંત સમજીને હિંસા કરવી નહીં ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—જીવના સ્વરૂપને તથા તેની વિરાધનાથી થવાવાળા પાપ-કર્મને જાણવાવાળા જ્ઞાની જનોપ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત થવું એજ સાર અર્થાત્ પ્રધાન છે. અને અહિંસા પ્રતિપાદન કરવાવાળા શાસ્ત્રનો પણ એજ સાર છે. કે કોઈ પણ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. એ સત્ય સમજીને કોઈ પણ પ્રાણિની વિરાધના ન કરવી. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ જ્ઞાનીઓ છે, અર્થાત્ જીવના સ્વરૂપને અને તેની હિંસાથી થવાવાળા પાપકર્મના બંધને જાણવાવાળા છે. તેઓ એ સમજે કે-પ્રાણાતિપાતનો પરિત્યાગ એજ સૌમાં મુખ્ય છે. અને પ્રાણિયોની વિરાધ-નાથી નિવૃત્ત થવું એજ જ્ઞાનીઓનું જ્ઞાની પણું છે. એમ સમજીને તેઓ મન, વચન, અને કાયાથી કોઇની પણ હિંસા કરતા નથી. 'किं ताए पढि-याए' ઇત્યાદિ

બીજાઓને પીડા પહોંચાડવી ન જોઈએ. જો એ સમજણ ન આવે તો પલાલ (ઘાસ-પરાળ)ની જેમ સાર વિનાના કરોડો પદોને ભણવાથી પણ શું લાભ છે? શાસ્ત્રનો સાર પણ અહિંસા જ છે. જ્ઞાનીને એટલું જ જાણવા યોગ્ય છે, કે કોઈની હિંસા ન થાય.

તાત્પર્ય એ છે કે—મેધાવી પુરૂષે કોઇની હિંસા કરવી નહી. એટલો જ અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત જાણવા યોગ્ય છે. ॥૧૦॥

'उड्ढं अहे य तिरियं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'उड्ढं अहे य तिरियं-ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्' ઉપર નીચે અને તિરછા 'जे केइ तसथावरा-ये केचन त्रस स्थावराः' જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિ છે 'सव्वत्थ विरतिं कुज्जा-सर्वत्र विरतिं कुर्यात्' તેમની હિંસાથી સર્વત્ર-સર્વ પ્રકારથી નિવૃત્ત રહેવું જોઈએ. संति निव्वाणमाहियं शान्तिनिर्वाणमाख्यातम्' આ રીતે જીવને શાન્તિમય મોક્ષ પ્રાપ્તિ કહી છે. કારણ કે વિરતિયુક્ત પુરૂષથી કોઇ ડરતું નથી. ।।૧૧।।

અન્વયાર્થ—ઉંચી, નીચી. અને તિરછી દિશાઓમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તે બધામાં પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિ કરવી જોઇએ. એમ કરવાવાળાને જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કહી છે. ।।૧૧।।

ટીકાર્થ—ઉર્ધ્વ (ઉપરની) દિશામાં રહેલ અધો (નીચે)ની દિશામાં રહેલ તથા તિર્છી દિશાઓમાં રહેલ જે કોઇ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે. તે સઘળાના સંબંધમાં મન, વચન અને કાયાથી પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તિ કરવી. આ પ્રાણાતિપાતની નિવૃત્તી જ પ્રધાન છે. કેમકે-એ નિર્વાણમોક્ષનું કારણ હોવાથી તેને નિર્વાણ જ કહેલ છે. આ નિવૃત્તિ સ્વપરની શાન્તીનું કારણ હોવાથી શાન્તિ પણ કહેવાય છે. કેમ કે જે હિંસાથી નિવૃત્ત થાય છે, તેનાથી કોઈ ભય પામતા નથી, તેમજ તે પોતે પણ આ લોકમાં કે પરલોકમાં કોઈથી ભય પામતો નથી. 'અધોદિશા, ઉર્ધ્વ દિશા, અને તિર્છી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં રહેલા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા ન કરવાથી મુક્તિ થાય છે. આજ જૈન શાસ્ત્રની ઉક્તિ (કથન-સિદ્ધાંત) છે. ।।૧૧।।

'पभू दोसे निराकिच्चा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'पभू-प्रभुः' જીતેન્દ્રિય પુરૂષ 'दोसे निराकिच्चा-दोषान् निराकृत्य' મિથ્યાત્વ અવિરતિ વિગેરે દોષોને હટાવીને 'केणइ-केनचित्' કોઈ પણ પ્રાણીથી 'मणसा वयसा चेव कायसा चेव अंतसो-मनसा वचसा चैव कायेन चैव अन्तशः' મન, વચન અને કાયના દ્વારા જીવન પર્યન્ત 'ण विरुज्झेज्ज-न विरुध्येत' વિરોધ ન કરે ।।૧૨।।

અન્વયાર્થ—ઈન્દ્રિય દમનમાં શક્તિવાળા સાધકે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ વિગેરે દોષોને દૂર કરીને કોઇ પણ પ્રાણી સાથે મનથી, વચનથી અથવા કાયાથી જીવન પર્યંત વિરોધ ન કરવો ।।૧૨।।

ટીકાર્થ—પ્રભુ અર્થાત્ ઈંદ્રિયોને જીતવામાં મર્થ-એટલે કે જીતેન્દ્રિય

અથવા સઘળા સાવદ્ય કાર્યોનો ત્યાગ કરીને મોક્ષ માર્ગના પાલનમાં સમર્થ પુરૂષ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ વિગેરે આત્માને દૂષિત કરવાવાળા દોષોને અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોનો ત્યાગ કરીને કોઈ પણ જીવની સાથે મનથી, વચનથી અને કાયાથી જીવનના અંત સુધી વિરોધ ન કરે ।।૧૨।।

'संवुडे से महापन्ने' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से संवुडे महापन्ने धीरे-सः संवृतः' महाप्रज्ञः धीरः' એ સાધુ થશે। બુદ્ધિશાળી અને ધીર છે કે જે 'दत्तेसणं चरे-दत्तैषणां चरेत्' આપવામાં આવેલ એષણીય આહાર વિગેરે લેય છે. 'णिच्च' एसणासमिए-नित्य' एषणा समितः' તથા જે સદા એષણા સમિતિ યુક્ત રહિને 'अणेसणं वज्जयंते-अनेषणं वर्जयन्तः' અનેષણીય આહારનો ત્યાગ કરે છે. તે સાધુ બુદ્ધિમાન્ અને વીર છે. ।।૧૩।।

અન્વયાર્થ—આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા મહાપ્રાજ્ઞ (મેધાવી) અને ધીર મુનીએ આપેલ એષણીય આહારને જ ગ્રહણ કરે, અનેષણીય આહારનો ત્યાગ કરતા થકા સદૈવ એષણાસમિતિવાળા બને ।।૧૩।।

ટીકાર્થ—કર્માસ્રવના દ્વારોનો નિરોધ કરીને એટલે કે રોકીને સંવૃત, અતિશય જ્ઞાની અર્થાત્ જીવ અજીવ વિગેરે તત્વોને જાણવાવાળા પરીષહો અને ઉપસર્ગો ઉપસ્થિત થાય ત્યારે પણ ક્ષોભ ન પામનારા સાધુ આહાર વિગેરે તેના સ્વામી દ્વારા આપેલ હોય તે જ ગ્રહણ કરે અનેષણા અર્થાત્ દોષવાળા આહાર વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરતા થકા એષણા સમિતિથી સમિત થઇને અર્થાત્ ગવેષણા, ગ્રહણૈષણા અને ગ્રાસૈષણામાં યતનાવાન્ થવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુ સઘળા આસ્રવદ્વારોને રોકીને સંવરની સાધના કરે છે. અત્યંત બુદ્ધિશાળી અને ધીર હોય છે. તે દત્ત (બીજાએ આપેલ) આહાર વિગેરેનું જ અન્વેષણ-ગ્રહણ કરે છે. હંમેશા અનેષણાથી બચીને એષણા સમિતિથી યુક્ત થાય છે. સંયમ પાલનમાં કટિબદ્ધ થાય છે. ।।૧૩।।

'भूयाइं च समारम्भ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भूयाइं च समारम्भ-भूतानि च समारभ्य' જે આહાર ભૂતોનો આરંભ કરીને બનાવવામાં આવ્યો હોય 'तं-तम्' એ સાધુને 'उद्दिस्सा य जं कडं-उद्दिश्य च यत्कृतम्' ઉદ્દેશીને આપવા માટે તૈયાર કર્યો હોય 'तारिसं अन्न पाणं-तादृशमन्नपानम्' એવા અન્ન અને પાનને 'सुसंजए न गिण्हज्जा-सुसंयतः न गृह्णीयात्' ઉત્તમ સાધુ ગ્રહણ ન કરે ।।૧૪।।

અન્વયાર્થ—જે આહાર વિગેરે પ્રાણિયોનો આરંભ સમારંભ કરીને અથવા તેમને પીડા પહોંચાડીને તૈયાર કરવામાં આવ્યો હોય અથવા જે આહાર સાધુને ઉદ્દેશીને બનાવેલ હોય એવા અન્નપાણીને સંયમી સાધુએ ગ્રહણ ન કરવો ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--ત્રણે કાળમાં વિદ્યમાન્ રહેવાના કારણે જીવને ભૂત કહેવામાં આવે છે, તે ભૂતોનો આરંભ સમારંભ કરીને અર્થાત્ ષટ્કાયના જીવોની વિરાધના કરીને તથા સાધુને ઉદ્દેશીને જે આહાર વિગેરે બનાવેલ હોય તે આહાર વિગેરેને સંયમવાન્ સાધુ સ્વીકાર ન કરે. તેમ કરવાથી જ સંયમ માર્ગનું પાલન થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—સાધુના માટે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરીને જે આહાર પાણી વિગેરે તૈયાર કરવામાં આવેલ હોય તેને સાધુ ગ્રહણ ન કરે ॥૧૪॥

'पूईकम्मं न सेविज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--पूईकम्मं न सेविज्जा-पूतिकर्म न सेवेत' જે આહાર આધાકર્મી આહારના એક કણથી પણ યુક્ત હોય તેવા આહારનું સેવન કરવું ન જોઈએ 'बुसीमओ एस धम्मे-संयमवतः एष धर्मः' શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરવા વાળા સાધુનો એજ ધર્મ છે. 'जं किंचि अभिकंखेज्जा-यत् किञ्चित् अभिकांक्षेत्' શુદ્ધ આહારમાં પણ જો અશુદ્ધપણાની આશંકા રહેતી હોય તો 'सव्वसो तं न कप्पए-सर्वशः तन्न कल्पते' તે આહાર પણ સાધુને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—સાધુએ પૂતિકર્મ આહારનો અર્થાત્ જે આહારમાં આધાકર્મિનો થોડો અંશ પણ (સિયમાત્ર) મળેલ હોય તેનુ સેવન કરવું નહીં આ સંયમવાળા સાધુનો ધર્મ છે. આ શિવાય જે આહારમાં શંકા હોય તેવો આહાર પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—આધાકર્મિક આહારનો એક સીથ (અંશ) પણ જેમાં મળેલ હોય તે પૂતિકર્મ કહેવાય છે. સાધુએ એવો આહાર ગ્રહણ કરવો નહીં સંયમીનો એજ ધર્મ છે. એજ આચાર છે, અને એજ રીત છે, કે, તેઓ પૂતિકર્મનું સેવન કરે નહીં. કદાચ આહાર શુદ્ધ હોય, પરંતુ તેમાં અશુદ્ધ પણાની શંકા હોય તો તેને ગ્રહણ કરવું પણ સર્વથા કલ્પતું નથી. આ રીતે શંકિત આહારને પણ ગ્રહણ ન કરવો.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—આધાકર્મી આહારના એક અંશથી

યુક્ત આહારને સાધુએ ગ્રહણ ન કરવો. તથા સંદિગ્ધ અર્થાત્ આ શુદ્ધ છે, અથવા અશુદ્ધ છે, આવા પ્રકારની શંકા વાળા આહારને પણ ગ્રહણ કરવો નહીં આ પ્રમાણે સાધુઓનો આચાર છે. ॥૧૫॥

'हणंत णाणुजाणेज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'सड्ढीणं-श्रद्धावतां' ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા 'गामेसु नगरेसु वा-ग्रामेषु नगरेषु वा' ગામોમાં અથવા નગરોમાં 'ठाणाणि संति-स्थानानि सन्ति' સાધુઓનો નિવાસ થાય છે 'आयगुत्ते जिइंदिए-आत्मगुप्तः जितेन्द्रियः' તેથી આત્મગુપ્ત અને જીતેન્દ્રિય એવો સાધુ 'हणंतं णाणुजाणेज्जा-घ्नन्तं नानुजानीयात्' જીવહિંસા કરવાવાળાને અનુમતિ ન આપે ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા ગૃહસ્થોના ગામોમાં અને નગરોમાં એવા સ્થાનો હોય છે, કે જ્યાં સાધુઓ રહી શકે છે. (ત્યાં કોઇ જીવહિંસા કરે તો) આત્માનું ગોપન કરવાવાળા તથા જીતેન્દ્રિય સાધુએ જીવની વિરાધના કરવાવાળાની અનુમોદના કરવી નહીં ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખવાવાળા ગૃહસ્થ જનોના ગામો અને નગરોમાં સ્થાન બનેલા હોય છે. ત્યાં કોઈ કૂવો, વાવ, સરોવર, વિગેરે કે જેમાં જીવહિંસા અવશ્ય થવાની છે, તેવા વાવકૂવા વિગેરે બનાવવાની ઇચ્છાથી સાધુની પાસે આવીને પૂછે કે—હે ભગવન્! મારૂં આ કાર્ય ધર્મ જનક છે કે નહીં? તે વખતે તેના આગ્રહથી અથવા ભયથી પ્રાણિયોની હિંસા કરવાવાળા તે ગૃહસ્થનું અનુમોદન કરવું નહીં. કેવા પ્રકારના સાધુએ અનુમોદન ન કરવું, આ વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે કે—જે સાધુ, વચન, અને કાયથી ગુપ્ત છે, અને જે પોતાની ઈન્દ્રિયોને જીતી ચૂકેલા છે. એવા સાધુએ સાવદ્ય કાર્યની અનુમોદના કરવી નહીં.

ગ્રામ વિગેરેમાં પ્રાયઃ શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોનો નિવાસ હોય છે, કે જ્યાં સાધુ રહી જાય છે. એવા સ્થાનોમાં અથવા જો કોઈ ધર્મ શ્રદ્ધાલુ ધર્મબુદ્ધિથી હિંસામય કાર્યકરે અને સાધુને પૂછે કે—મારૂં આ કાર્ય સારૂં છે કે નહીં? તો આત્મગુપ્ત અને જીતેન્દ્રિય એવા સાધુએ તે સાવદ્ય કાર્યમાં અનુમતિ આપવી નહીં. ॥૧૬॥

સાધુ સાવદ્ય કાર્યમાં અનુમતિ ન દે, આ વિષયમાં સૂત્રકાર કહે છે કે—'तहा गिरं समारब्भ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'तहा गिरं समारब्भ-तथा गिरं समारभ्य' એવા પ્રકારની વાણી સાંભળીને 'अत्थि पुण्णंति णो वए-अस्ति पुण्यमिति नो वदेत्' પુણ્ય થાય છે. તેમ ન કહેવું, 'अहवा णत्थि पुण्णंति-अथवा नास्ति पुण्यमिति' અથવા પુણ્ય નથી

થતું એવા પ્રકારનું કથન પણ 'एवमेयं महब्भयं–एवम् एतन्महाभयम्' મહાભય જનક છે. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—કૂવો ખોદવામાં પુણ્ય છે, અથવા નથી? આવા પ્રકારના વાકયને સાંભળીને સાધુએ 'પુણ્ય છે' તેમ ન કહેવું. અને 'પુણ્ય નથી' તેમ કહેવું તે પણ ભયકારી છે. અર્થાત્ અત્યંત અનિષ્ટ કર છે તેથી તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—કૂવો ખોદવો વિગેરે સાવદ્ય કર્મમાં પ્રવૃત્ત થયેલો કોઈ ગૃહસ્થ મુનિને પૂછે કે–મારા દ્વારા કરવામાં આવતા આ કાર્યથી પુણ્ય થશે ? કે પાપ થશે ? આવા પ્રકારના વચન અર્થાત્ પ્રશ્ન સાંભળીને 'આપને આ કાર્યથી પુણ્ય થશે' તેમ કહેવું નહીં. તેમજ 'પુણ્ય નહીં થાય' તેમ પણ કહેવું નહીં' આ રીતે બન્ને પ્રકારથી મહાન્ ભય સમજીને બીજાના દ્વારા કરવામાં આવનારા દોષોના કારણભૂત સાવદ્ય કર્મના અનુષ્ઠાનનુ અનુમોદન ન કરે !

કહેવાનો સાર એ છે કે—કૂવો વિગેરે ખોદવામાં પ્રવૃત્ત થયેલ કોઈ પુરૂષ સાધુને પૂછે કે–આ કાર્યમા પૂણ્ય છે કે પાપ છે? તો સાધુએ 'પુણ્ય છે' તેમ પણ કહેવું નહીં. અને 'પાપ છે,' તેમ પણ કહેવું નહીં, કેમ કે વિધાન કરવું અને નિષેધ કરવો એ બન્ને મહાન્ ભયના કારણરૂપ છે. ॥૧૭॥

'दाणट्ठया' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'दाणट्ठया–दानार्थाय' અન્નદાન અથવા જલદાન આપવા માટે 'जे तसथावरा पाणा हम्मंति–ये त्रसस्थावराः प्राणाः हन्यन्ते' જે ત્રસ સ્થાવર પ્રાણીયો મારવામાં આવે છે. 'तेसिं सारक्खणट्ठाए–तेषां संरक्षणार्थाय' એ જીવોની રક્ષા કરવા માટે 'अत्थीति नो वए–अस्ति इति नो वदेत्' પુણ્ય થાય છે તેમ ન કહેવું. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—અન્નદાન અથવા જળદાન માટે ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો ઘાત કરવામાં આવે છે. તેની રક્ષા માટે 'પુણ્ય છે' તેમ કહેવું ન જોઇએ ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—પચન પાચન વિગેરે ક્રિયાઓ કરીને અથવા કૂવો ખોદવો વિગેરે ક્રિયા કરીને દાનને માટે જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોનો ઘાત કરવામાં આવે છે, તેમના રક્ષણ માટે 'પુણ્ય છે' તેમ ન કહેવું.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જીતેન્દ્રિય સાધુ 'પુણ્ય છે' તેમ ન કહે. કારણ કે પુણ્યનું વિધાન કરવાથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની વિરાધનાના ભાગીદાર બનવું પડે છે. ॥૧૮॥

'जेसिं तं उवकप्पंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जेसिं तं-येषाँ तत्' જે પ્રાણિયોને દાન આપવા માટે 'तहा-विहं अन्नपानं उवकप्पंति-तथाविधं अन्नपानं उपकल्पयन्ति' એવા પ્રકારનું અન્ન પાન તૈયાર કરવામાં આવે છે. 'तेसिं लाभान्तरायंति-तेषां लाभान्तराय इति' તેઓના લાભમાં અંતરાય-વિઘ્ન રૂપ ન થાય 'तम्हा-तस्मात' તે માટે 'नत्थित्ति नो वए नास्तीति नो वदेत्' પુણ્ય નથી એવું પણ ન કહેવું ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ--જે પ્રાણિયો માટે પ્રાણી ઘાત પૂર્વક અન્નપાણી તે ગૃહસ્થો તૈયાર કરે છે. તેમને લાભાન્તરાય થાય તે કારણે 'પુણ્ય નથી' એ પ્રમાણે પણ કહેવું નહીં ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જો 'પુણ્ય છે' તેમ કહેવાથી પાપ થતું હોય તો 'પુણ્ય નથી' તેમ કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણેનું કથન ઉપસ્થિત થતાં નિષેધક પક્ષને પણ

નિષેધ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-જે પ્રાણિયોને માટે તે જીવોના ઉપમર્દન વિગેરે દોષોથી દોષવાળા અન્નપાણી ધર્મ બુદ્ધિથી બનાવવામાં આવેલ છે, તેનો નિષેધ કરવાથી તેઓને તે અન્ન પાણીની પ્રાપ્તિ થશે નહીં તેના લાભમાં વિઘ્ન આવી જશે. તેથીજ 'પુણ્ય નથી' તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ. ॥૧૯॥

ઉપસંહાર કરતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-'जे य दाणं पसंसंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जे य दाणं पसंसंति-ये च दानं प्रशंसन्ति' જેઓ દાનની પ્રશંસા કરે છે 'वहमिच्छंति पाणिणं-वधमिच्छन्ति प्राणिनाम्' તેઓ પ્રાણિયોના વધની ઇચ્છા કરે છે. 'जे य णं पडिसेहंति-ये च तं प्रतिषेधन्ति' અને જેઓ દાનનો નિષેધ કરે છે 'ते वित्तिच्छेयं करंति-ते वृत्तिच्छेदं कुर्वन्ति' તેઓ બીજાઓની આજીવિકાનું છેદન કરે છે. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ--જેઓ એ દાનની પ્રશંસા કરે છે. તેઓ પ્રાણિયોના વધની ઇચ્છા અથવા સમર્થન કરે છે. અને જેઓ દાનનો નિષેધ કરે છે, તેઓ પ્રાણિયોની આજીવિકામાં વિઘ્ન કરે છે. અર્થાત્ તેમના આહાર પાણીમાં અંતરાય કરે છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—જેઓ અન્ન પાણીના તે દાનની પ્રશંસા કરે છે, તેઓ પ્રાણિયોના વધની ઇચ્છા કરે છે, કેમકે પચન, પાચન વિગેરે ક્રિયા કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ તે આહાર હિંસા થયા વિના થઈ શકતો નથી. તેજ રીતે તે દાનની પ્રશંસા કરવાથી પ્રાણિયોની વિરાધના (હિંસા)ની પણ પ્રકારાન્તરથી પ્રશંસા થઈ જ જાય છે. અને જો તે દાનનો નિષેધ કરવામાં આવે તો, તેઓ એવા પ્રાણિયોની આજીવિકામાં વિઘ્ન રૂપ થાય છે, કે જેઓ તે દાન

પર જીવતો હોય, તેથી જે કર્મમાં પુણ્ય અને પાપનું સંમિશ્રણ હોય તેનું વિધાન કરવું તે યોગ્ય નથી. તેમજ નિષેધ કરવો તે પણ યોગ્ય નથીજ ॥૨૦॥

તો સાધુએ શું કરવું જોઈએ ? તે માટે કહે છે કે-'दुहवो वि ते ण भासंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'ते दुहओ वि अत्थि वा नत्थि वा पुणो ण भासंति-ते द्विधापि अस्ति वा नास्ति वा पुनः न भाषन्ते' સાધુએ દાન કરવાથી પુણ્ય થાય છે, અથવા નથી થતું આ પ્રમાણેની બન્ને પ્રકારની વાત કહેવી ન જોઈએ. 'रयस्स-रजसः' કર્મના 'आयं हेच्चा-आयं हित्वा' આવવાને છોડીને 'ते निव्वाणं पाउणंति-ते निर्वाणं प्राप्नुवन्ति' તેઓ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ--એવી પરિસ્થિતિમાં સાધુએ પુણ્ય છે, અથવા પુણ્ય નથી એ બન્ને વાત કહેવી ન જોઈએ. તેઓ કર્મના આસ્રવનો ત્યાગ કરીને મૌન ધારણ કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ--દાનની વિધિ રૂપ અથવા નિષેધ રૂપ એ રીતે બન્ને પ્રકારની વાતો સાધુ કહેતા નથી. તેઓ 'પુણ્ય છે અથવા પુણ્ય થતું નથી' તેમ ન કહે હિંસાથી થનાર દાનનું વિધાન કરવાથી અને નિષેધ કરવાથી પણ દોષ લાગે છે. તેથી જ તેમણે બન્ને પૈકી એક પણ વાત કહેવી ન જોઈએ. દૂરદર્શી સાધુએ એવા અવસરે મૌનનોજ આશ્રય લેવો જોઈએ.

આ રીતે બન્ને તરફ બોલવાથી પાપના કારણનો ત્યાગ કરીને મહા પુરૂષ નિર્વાણને અર્થાત્ સર્વોત્તમ સુખમય અને સઘળા કર્મોના ક્ષય સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

'निव्वाणं परमं बुद्धा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'नक्खत्ताणं चंदिमाव-नक्षत्राणां चन्द्रमा इव' જેમ નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા પ્રધાન છે. એજ પ્રમાણે 'निव्वाणं परमं बुद्धा-निर्वाणं परमंबुद्धाः' નિર્વાણને સૌથી ઉત્તમ માનવાવાળો પુરૂષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. 'तम्हा-तस्मात्' આકારણથી 'सया-सदा' સર્વકાળ 'जए-यतः' યત્નશીલ 'दंते-दान्तः' અને જીતેન્દ્રિય 'मुणी-मुनिः' મુનિ 'निव्वाणं-संघए-निर्वाणं साधयेत्' મોક્ષનું સાધન કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—નક્ષત્રોમાં ચંદ્રમા સમાન નિર્વાણને સર્વપ્રધાન માનવાવાળા પુરૂષજ ઉત્તમ છે. તેથી જ મુનિ સદા યાતનાવાન્ થઈ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરી નિર્વાણની ઉપાસના કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—જેમ ચન્દ્રમા સઘળા નક્ષત્રોમાં મુખ્ય છે, એજ પ્રમાણે મોક્ષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. એમ માનવાવાળા જ્ઞાનીપુરૂષ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. જ્યારે મોક્ષ

પ્રધાન-શ્રેષ્ઠ છે, તેથી હંમેશાં ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવાને કારણે દાન્ત, યતનાવાન્ અને સાવદ્ય કાર્યમાં મૌન ધારણ કરવાવાળા મુનિ નિર્વાણ માટે જ સઘળિ ક્રિયા કરે. ॥૨૨॥

'वज्झमाणाणं पाणाणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--वज्झमाणाणं-उह्यमानानां' મિથ્યાત્વકષાય વિગેરે પ્રકારની ધારામાં વહી જતા એવા 'सकम्मुणा किच्चताणं-स्वकर्मणा कृत्यमानानाम्' તથા પોતાના કર્મથી દુઃખ પામતા 'पाणिणं-प्राणिनां' પ્રાણિયો માટે 'साहु तं दीवं' आघाइ-साधु तत् द्वीपं आख्याति' ઉત્તમ એવો આ જૈન માર્ગરૂપ દ્વીપ તીર્થંકરો કહે છે. 'एसा पतिट्ठा पवुच्चइ-एषा प्रतिष्ठा प्रोच्यते' એજ મોક્ષનું સાધન છે. એ પ્રમાણે વિદ્વાન્ પુરૂષો કહે છે. ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—મિથ્યાત્વ કષાય વિગેરેની ધારામાં વહેવરાવીને લઈ જવાતા અને પોતાના જ કરેલા કર્મોના ઉદયથી પીડા પામતા પ્રાણિયો માટે તીર્થંકર વિગેરે શોભન દ્વીપ કહેવાય છે. સમ્યક્ દર્શન વિગેરેથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ જ્ઞાનીજનો કહે છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સંસાર સાગરની મિથ્યાત્વ, અવિરતિ કષાય, વિગેરે લહેરો (તરંગો)થી વહેવડાવવામાં આવતા અર્થાત્ એક ભવથી બીજા ભવમાં લઈ જવામાં આવનાર તથા પોતાનાથી કરેલા દુષ્કર્મોના દુર્વિપાકથી પીડા પામનારા સંસારના જીવો માટે તીર્થંકર, ગણધર વિગેરે મહા પુરૂષોએ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેને દ્વીપ-રૂપ કહેલ છે. જેમ સમુદ્રમાં પડેલા અને તેના પ્રબળ-બળવાન્ તરંગો દ્વારા આમ તેમ વહેવામાં આવતા પુરૂષોને દ્વીપ વિશ્રાંતિનું સ્થાન થાય છે, એજ પ્રમાણે સંસારમાં દુઃખ પામવાવાળા જીવોને માટે સમ્યક્ દર્શન વિગેરે મોક્ષમાર્ગ જ ત્રાણ-(રક્ષા)નું કારણ છે. આ સિવાય ત્રાણ-રક્ષાનું બીજુ કાંઈ જ સાધન નથી. સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન, વિગેરેથી થવાવાળી મોક્ષની પ્રાપ્તી જ પ્રતિષ્ઠારૂપ છે તેમ તત્વને જાણવાવાળા પુરૂષોએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. ॥૨૩॥

કેવા સાધુ વિશ્રાન્તિ માટે દ્વીપ જેવા છે, આ વિષયમાં કહે છે કે-'આયગુત્તે' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आयगुत्ते-आत्मगुप्तः' પોતાના આત્માને પાપથી ગોપન-રક્ષણ કરવાવાળા 'सया दंते-सदा दान्तः' તથા સદા જીતેન્દ્રિય બનીને રહેવાવાળા 'छिन्नसोए-छिन्नस्रोताः' સંસારની મિથ્યાત્વ વિગેરે ધારાને તોડવાવાળા તથા 'अणासवे-अनाश्रवः' આશ્રવ રહિત 'जे-यः' જે પુરૂષ છે એજ

'पडिपुण्णं-प्रतिपूर्णम्' संपूर्ण 'अणेलिसं-अनीदृशम्' અને ઉપમા વિનાનુ 'सुद्धं धम्मं अक्खाइ-शुद्धं धर्मम् आख्याति' શુદ્ધ ધર્મનું કથન કરે છે. ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આત્માને ગોપન કરવાવાળા ઇન્દ્રિયોને સદા વશમાં રાખવાવાળા કર્મના સ્રોતો-આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા-આશ્રવથી રહિત જે મુનિ પરિપૂર્ણ અનુપમ અને શુદ્ધ ધર્મનું કથન કરે છે. તેજ આશ્વાસના દ્વીપરૂપ છે. ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—મન, વચન અને કાયાથી જેઓનો આત્મા ગુપ્તિ વાળો છે, જે હમેશાં જીતેન્દ્રિય છે, સંસારના કારણ એવા આસ્રવ દ્વારોને રોકવાવાળા અને પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્મના આગમન રૂપ આસ્રવથી રહિત છે, તે સાધુ શુદ્ધ અર્થાત્ સઘળા દોષોથી રહિત પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિના અસાધારણ કારણ સર્વવિરતિ રૂપ અને જેની બારોબર બીજો કોઈ ધર્મ નથી. એવા શ્રુતચારિત્રધર્મ (નિરતિચાર સંયમ) નું કથન કરે છે.

જે સાધુ મન, વચન, અને કાયાથી આત્માના રક્ષક છે, જીતેન્દ્રિય છે. કષાયોનો નાશ કરવાવાળા છે, કર્મોના દ્વારને રોકવાવાળા છે, તેજ અનુપમ, સર્વ દોષોથી રહિત અને સર્વથા વિશુદ્ધ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોય છે, એજ સંસારી જીવોને માટે દ્વીપ સરખા છે. ॥૨૪॥

'तमेव अविजाणंता' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'तमेव अविजाणंता-तमेवमविजानानाः' એ પરિપૂર્ણ ધર્મને ન જાણનારા 'अबुद्धा बुद्धमाणिणो-अबुद्धा बुद्धमानिनः' અજ્ઞાની હોવા છતાં પણ પોતાને જ્ઞાની માનવાવાળા 'बुद्धामोत्तिय मन्नंता-बुद्धाः स्म इति मन्यमानाः' હું જ્ઞાની છું એ પ્રમાણે માનવાવાળા 'एए समाहिए अंते-एते समाधेः अन्ते' પુરૂષ સમાધિ અર્થાત્ ભાવસમાધિથી દૂર છે.. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આ પ્રકારના શુદ્ધ અને અનુપમ ધર્મને જાણતા નથી. જેઓ અજ્ઞાની છે. પરંતુ પોતાને જ્ઞાની માને છે. અને અમે અજ્ઞાની છીએ એમ બોલે છે- તેવા લોકો ભાવ સમાધીથી દૂર રહે છે. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ--પૂર્વોક્ત અત્યંત વિશુદ્ધ, અનુપમ અને પરિપૂર્ણ સર્વવિરતિ વિગેરે ધર્મને ન જાણતાં, વિવેક વિનાના પુરૂષ, પોતાને પંડિત માનવાવાળો અને 'હું તત્વને જાણનાર છું' અર્થાત્ 'તત્વવેત્તા' છું. એવું સમજવાવાળો અન્ય દર્શનવાળો પુરૂષ, સમ્યક્ દર્શન રૂપ ભાવસમાધિથી વસ્તુતઃ દૂર જ રહે છે. તેઓમાં અભિમાન તો ઘણું જ હોય છે. પરંતુ તેઓ મોક્ષના

વાસ્તવિક માર્ગને અર્થાત્ વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતા નથી તે કારણથી તેઓ મોક્ષથી દૂરજ રહે છે. ॥૨૫॥

'તે ય બીઓદગં ચેવ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'તેય બીઓદગં ચેવ-તે ચ બીજોદકં ચૈવ' તેઓ બી અને કાચું પાણી 'ય તમુદ્દિસ્સ જં કડં-તમુદ્દિશ્ય ચ યત્કૃતમ્' તથા તેમને માટે જે આહાર બનાવવામાં આવેલ છે. 'મોચ્ચા-ભુક્ત્વા' તેને ભોગવીને તેઓ 'જ્ઞાણં જ્ઞિયાયંતિ-ધ્યાનં ધ્યાયન્તિ' આર્ત્તધ્યાન કરે છે. તેઓ 'અખેયન્ના-અખેદજ્ઞાઃ' ધર્મના જ્ઞાનથી રહિત અને 'અસમાહિયા-અસમાહિતાઃ' સમાધિથી દૂર છે. ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ--તે શાકય અથવા દંડી વિગેરે સચિત્ત બીને જલને તથા તેમને માટે બનાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરેને ભોગવીને આર્તધ્યાન કરે છે, પારકા દુઃખને ન સમજવાવાળા તેઓ મોક્ષમાર્ગથી દૂરજ રહે છે. ॥૨૬॥

ટીકાર્થ--જીવ, અજીવ વિગેરે તત્વોને પરમાર્થિક પણાથી ન જાણતા એવા પૂર્વોક્ત બૌદ્ધો તથા દંડીયો વિગેરે વાદવાળા સચિત્ત બીજોનો, સચિત્ત પાણીનો, તથા ભક્તોએ તેમને ઉદ્દેશીને બનાવવામાં આવેલ આહાર વિગેરેનો ઉપભોગ કરે છે. અને તેની પ્રાપ્તિ માટે-આર્તધ્યાન અને રૌદ્ર વિગેરે ધ્યાન ધરે છે. ખરીરીતે તે ધનની કામના વાળાઓનું તે ધ્યાન ધર્મધ્યાન હોતું નથી. કહ્યું પણ છે કે-'ગ્રામક્ષેત્રગૃહાદીનાં' ઈત્યાદિ જેમાં ગામ, ક્ષેત્ર, ઘર, ગાયો, સેવક વર્ગ, વિગેરેનો પરિગ્રહ જોવામાં આવે છે. ત્યાં શુભધ્યાન કેવી રીતે થઇ શકે? ॥૧॥

બીજું પણ કહ્યું છે કે--'मोहस्यायतनं धृतेरपचयः' ઇત્યાદિ

આ પરિગ્રહ મોહ, મમતાનું ઘર છે. ધૈર્યનો નાશ કરવાવાળો છે. શાન્તિનો શત્રુ છે, ચિત્ત વિક્ષેપનો મિત્ર છે, મદ અને ઉન્માદનું ભવન છે. પાપનું નિજનિવાસ સ્થાન છે. દુઃખોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે, અને સુખ અને ધ્યાનનો નાશ કરવાવાળો છે, આ કષ્ટ કારક વેરી છે, ઉત્તમ બુદ્ધિશાળીને માટે પણ આ ક્લેશકર અને નાશકારી જ સિદ્ધ થાય છે. ॥૨॥

આ રીતે જે પચન પાચન વિગેરે ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલ છે, અને તે તરફ જેની નજર લાગેલી છે, તેમાં શુભ ધ્યાનની સંભાવના પણ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે? તેઓ અખેદજ્ઞ છે, અર્થાત્ હિંસા વિગેરેમાં અન્યને પીડા થાય છે, રાગને કારણે શયન આસન વિગેરેને પણ શુભ ધ્યાનનું કારણ માને છે.

'कल्किक' એવું બીજું નામ આપીને માંસનું પણ ભક્ષણ કરે છે, આ સિવાય સંઘને માટે કરવામાં આવનારા આરંભને નિર્દોષ માને છે. પરંતુ તેમ માનવાથી જ નિર્દોષપણું સિદ્ધ થતું નથી. આવા અશુભ ધ્યાનવાળા મોક્ષમાર્ગ રૂપ ભાવ સમાધિથી રહિત થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગથી દૂર અને દૂરતર જ રહે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—બીજાને, તથા સચિત્ત પાણીને, અને પોતાને માટે બનાવવામાં આવેલ-આવારનો ઉપભોગ કરવાવાળા આર્તધ્યાન કરતા થકા ભાવ સમાધિથી અત્યંત દૂર જ રહે છે ॥૨૬॥

'जहा ढंकाय कंकाय' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जहा-यथा' જે પ્રમાણે 'ढंकाय ककाय कुलला मग्गुका सीही-ढंकाश्च कंकाश्च कुररा मद्गुकाः शिखिनः' ઢંક, કંક, કુરર, જલમર્ગા અને શિખિ નામના જલચર પક્ષિ વિશેષ 'मच्छेसणं कलुसाधमं झाणं झियायंति-मत्स्यैणं कलुषाधमं ध्यानं ध्यायन्ति' માછલા પકડવાના ખરાબ વિચારમાં તત્પર રહે છે ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ--જે રીતે ઢંક, કંક, કુરર મદ્ગુક અને શિખી નામના

જલાશ્રયને આશ્રયે રહેવાવાળા પક્ષિઓ માછલીયોની પ્રાપ્તિનું અધમધ્યાન કરે છે, એજ રીતે તેઓ પણ અશુભ ધ્યાનમાં લીન રહે છે. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—ઢંક, કંક, કુરર, મદ્દ્ગુક, અને શિખી આ પક્ષિયોના નામો છે. કે જે જલાશયોના આશ્રયથી રહે છે. આ પક્ષિયો કાયમ માછલિયોનું અન્વેષણ-શોધન અને મારણ-મારવાનું જ અત્યંત મલિન ધ્યાન કર્યા કરે છે. આ દૃષ્ટાંત પ્રતિપાદન કરવાવાળો શ્લોક છે. દૃષ્ટાન્ત દ્વારા બતાવેલ અર્થ સુગમ પણાથી સમજવામાં આવી જાય છે. તેમ માનીને દૃષ્ટાંત બતાવવામાં આવેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ ઢંક, કંક વિગેરેનું ધ્યાન મત્સ્યવધ રૂપ સાવદ્ય વ્યાપારમય હોવાથી અધમ છે, એજ પ્રમાણે તેઓનું ધ્યાન પણ આર્ત અને રૌદ્રરૂપ હોવાથી અધમજ છે. ॥૨૭॥

'एवंतु समणा एगे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं तु-एवं तु' આજ પ્રમાણે 'मिच्छदिट्ठीअणारिया-मिथ्या दृष्टयो अनार्याः' મિથ્યા દૃષ્ટિવાળાઓ અને અનાર્ય એવા 'एगे समणा-एके श्रमणाः' કોઈ શ્રમણ 'विसएसणं झियायंति-विषयैषणं ध्यायन्ति' વિષય પ્રાપ્તિનું ધ્યાન કરે છે. 'कंकावा कलुसाहमा-कङ्का इव कलुषाधमाः' તેઓ કંક પક્ષિની જેમ પાપી અને અધમ કોટિના છે. ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—આજ પ્રમાણે કોઈ કોઇ મિથ્યા દૃષ્ટિ અનાર્ય શ્રમણ શાક્યાદિ વિષયૈષણા અર્થાત્ કામભોગોની પ્રાપ્તિનું ધ્યાન કરતા રહે છે. તેઓ કંક પક્ષિની જેમ કલુષિત તથા અધમ હોય છે ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—જેમ ઢંક કંક વિગેરે પક્ષિયો આર્ત અને રૌદ્ર ધ્યાન કરે છે, એજ પ્રમાણે મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા અને આરંભના પરિગ્રહ વાળા હોવાના કારણે અનાર્ય એવા કોઇ કોઈ શ્રવણ, જેમકે-શાક્ય વિગેરે શબ્દાદિ કામભોગોની પ્રાપ્તિનું જ ધ્યાન કર્યા કરે છે. તેઓ આર્ત ધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાન કરવાવાળા છે. તેથી જ કંક પક્ષિની જેમ મલિન ચિત્તવૃત્તિ વાળા હોવાના કારણે કલુષિત છે. અને તેજ કારણથી અધમ છે,

તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ કંક વિગેરે પક્ષિયો જલાશય પર, રહેતા થકા માછલિયોની જ શોધમાં તત્પર રહે છે, એજ પ્રમાણે શાક્ય વિગેરે પણ વિષયોના અન્વેષણમાં તત્પર તથા કલુષિત-મલિન વૃત્તિવાળા હોવાથી અધમ છે. ॥૨૮॥

'सुद्धं मग्गं विराहित्ता' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ લોકમાં 'एगे उ दुम्मई-एके तु दुर्मतयः' કોઈ દુર્મતિવાળો પુરૂષ 'सुद्धं मग्गं विराहित्ता-शुद्धं मार्गं विराध्य' શુદ્ધ માર્ગને દૂષિત કરીને उम्मग्गगता-उन्मार्गगताः' ઉન્માર્ગમાં પ્રવૃત્તિવાળા બને છે. 'दुक्खं घायं ते तहा एसंति-दुःखम् घातम् तत्तथा एष्यन्ति' તેથી તેઓ દુઃખ અને નાશની પ્રાર્થના કરે છે. ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ—આ લોકમાં કોઇ કોઇ દુર્બુદ્ધિ શાકચ વિગેરે શુદ્ધ માર્ગની વિરાધના કરીને અર્થાત્ તેને દોષવાળો બતાવીને અથવા તેને છોડિને ઉન્માર્ગમાં—સંસારના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેઓ દુઃખને તથા મરણને જ પ્રાપ્ત કરશે. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં અથવા મોક્ષ માર્ગની પ્રરૂપણામાં કોઈ કોઈ શાકય દંડી વિગેરે સાવદ્ય વ્યાપારનો સ્વીકાર કરવાની બુદ્ધિ વાળા હોવાથી દુર્મતિ અર્થાત્ મહા મોહથી વ્યાકુળ અંતરાત્માવાળા, શુદ્ધ અર્થાત્ સંશય, વિપરીત અને અનધ્યવસાય વિગેરે દોષોથી રહિત સમ્યગ્ દર્શન વિગેરે મોક્ષ માર્ગને કે જેને ભાવસમાધિ પણ કહે છે, તેને વિરાધિત કરે છે, અર્થાત્ અસન્માર્ગની પ્રરૂપણા કરીને તેને દોષવાળો હોય તેમ બતાવે છે, કેમકે જે સ્વયં નિષ્કલંક છે, તેમાં દોષના હોવાનો સંભવ રહેતો નથી તેઓ તેમાં દોષનું આરોપણ કરીને વિપરીત માર્ગને અર્થાત્ સંસારમાં ડૂબવાના માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમ કરીને તેઓ આત્મવિનાશની તથા ધર્મની વિરાધના કરવાના કારણે મરણની જ પ્રાર્થના કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં શુદ્ધ માર્ગની વિરાધના કરીને પ્રતિકૂળ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત એવા શાકય દંડી વિગેરે સેંકડો દુઃખો અને મરણને જ પ્રાપ્ત કરતા રહે છે. ॥૨૯॥

'जहा आसाविणिं नावं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જે પ્રમાણે 'जाइअंधो-जात्यन्धः' જન્માન્ધ પુરૂષ 'आसाविणिं नावं-अस्राविणीं नौकां' છિદ્રવાળી નાવ પર 'दुरूहिया-दुरूह्य' ચઢીને 'पारमागंतुं इच्छई-पारमागन्तुम् इच्छति' નદીને પાર કરવા ઇચ્છે છે 'अंतरा य विसीयई-अन्तरा च विषीदति' પરંતુ તે વચમાંજ ડૂબી જાય છે. ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ—જેવી રીતે કોઇ જન્માંધ પુરૂષ છિદ્રોવાળી નૌકા પર બેસીને કિનારા પર પહોંચવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ તે વચમાજ ડૂબી જાય છે. ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત શાકય વિગેરેને થવાવાળા અનર્થની પ્રાપ્તિ સૂત્રકાર ફરિથી બતાવે છે. જેમ જન્મથી જ આંધળો પુરૂષ પાણી જેમાં પ્રવેશ કરી રહેલ હોય એવી સેકડો છિદ્રોવાળી નાવ પર બેસીને સમુદ્રને કિનારે પહોંચવાની ઈચ્છા જ કરે છે, પણ તે તેમ પાર પહોંચી શકતો નથી, તે વચમાં પાણીમાં જ ખેદને પ્રાપ્ત થાય છે, દુઃખી થાય છે, અને ડૂબી જાય છે. કેમકે તેનું સાધન દોષવાળું હોવાથી કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં અસમર્થ હોય છે ॥૩૦॥

'एवं तु समणा एगे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'एवं तु मिच्छदिट्ठी अणारिया एगे समणा-एवं तु मिथ्यादृष्टयः अनार्याः एके श्रमणाः' એજ પ્રમાણે મિથ્યા દૃષ્ટિ વાળો કોઈ અનાર્ય શ્રમણ 'कसिणं सोयं आवन्ना-कृत्स्नं स्रोतः आपन्नाः' પૂર્ણ રૂપથી આસ્રવોનું સેવન કરે છે. 'महब्भयं आगंतारो-महद्भयम् आगन्तारः' તેથી તેઓ, મહાભય પ્રાપ્ત કરશે. ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ--એજ રીતે કોઇ કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ અનાર્ય શ્રમણ કર્માસ્રવરૂપ ઝરણાને પ્રાપ્ત કરીને મહાન્ ભયને પ્રાપ્ત કરવાવાળા થાય છે. ॥૩૧॥

ટીકાર્થ--જે શ્રમણ દંડી વિગેરે મિથ્યાદષ્ટિ અને અનાર્ય છે. તથા સંપૂર્ણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કર્માસ્રવના સ્રોતોને પ્રાપ્ત થયેલા છે, તેઓ છિદ્રવાળી નૌકા પર બેસીને સમુદ્રને તરવાવાળા જન્માન્ધ પુરૂષથી જેમ નરક નિગોદ વિગેરેના દુઃખરૂપ મહા ભયને પ્રાપ્ત થવાવાળા છે. કેમકે-તેઓ ભવ ભ્રમણના કારણભૂત કર્મોનો સંચય કરવામાં જ પ્રયત્નવાળા છે, જ્યારે દુઃખોનું કારણ વિદ્યમાન હોય તો દુઃખ રૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ કેમ ન થાય? કહેવાનો

અભિપ્રાય એ છે કે-જન્માન્ધ પુરૂષ-આસ્ત્રાવિણી અર્થાત્ છિદ્રોવાળી નૌકા પર બેસીને સમુદ્રની પાર પહોંચવાની ઈચ્છા રાખે છે, પરંતુ તે પહોંચી શકતો નથી. વચમાં જ ડૂબી જાય છે. અને કલેશ પામે છે. એજ પ્રમાણે આ શાકય દંડી વિગેરે શ્રમણો પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે, પરંતુ તેના કારણ રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેને પ્રાપ્ત કરતા નથી. અને ઉલ્ટા સંસારના કારણભૂત કર્માસ્ત્રવનેજ પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી જ સંસારનેજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓ સંસારમાં એક ગર્ભથી બીજા ગર્ભને, એક જન્મથી બીજા જન્મને, અને એક દુઃખથી બીજા દુઃખને પ્રાપ્ત કરતા થકા ઘટિયંત્રની માફક (રેંટ)ની જેમ અનંત કાળ સુધી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે અર્થાત્ ભટકતો રહે છે. ॥૩૧॥

'इमं च धम्ममादाय' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'कासवेणं पवेइयं-काश्यपेन प्रवेदितं' કાશ્યપગોત્રવાળા ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ બતાવેલ 'इमं च धम्मं आदाय-इमं च धर्ममादाय' આ જૈન ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને 'महाघोरं सोयं-महाघोरं स्रोतः' મહાઘોર એવા સંસાર સાગરને 'तरे-तरेत्' પાર કરે તથા 'अत्तत्ताए परिव्वए-आत्मत्राणाय परिव्रजेत्' આત્મ રક્ષા માટે સંયમનું પાલન કરે ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપ શ્રી વર્ધમાન સ્વામી દ્વારા પ્રણીત તથા દુર્ગતિને રોકીને સુગતિ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળા આ ધર્મને ગ્રહણ કરીને અત્યંત ઘોર સંસારને પાર કરે. તથા નરક નિગોદ વિગેરેના દુઃખોથી આત્માનું રક્ષણ કરવા માટે સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. ॥૩૨॥

ટીકાર્થ—બૌદ્ધ-દંડી વિગેરે શ્રમણો અનાર્ય છે, મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા છે, અને સંપૂર્ણ કર્માસ્ત્રવને પ્રાપ્ત થયેલા છે, અને તેના ફલ રૂપે ભવ ભ્રમણ

કરવાવાળા છે આ કારણુથી આ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે કે–કાશ્યપ ગોત્રીય ભગવાન્ મહાવીરે કહેલ દુર્ગતિને રોકીને સુગતિમાં પહોંચાડનાર શ્રુત-ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને અત્યંત ભયંકર એવા આ સંસારથી પાર ઉતરે. અથવા સંસાર ભ્રમણના કારણુ રૂપ મિથ્યાત્વ અવિરતિ વિગેરેને દૂર કરે. તથા નરક નિગોદ વિગેરેથી આત્માની રક્ષા કરવા માટે સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--શ્રી વર્ધમાન ભગવાને પ્રરૂપિત–કહેલ ધર્મનો સ્વીકાર કરીને બુદ્ધિશાળી જન ઘોર મિથ્યાત્વ તથા અવિરતિ રૂપ ભાવસ્રોતોને પાર કરે. અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત વિગેરે આસ્રવોને રોકે તથા આત્માનું રક્ષણ કરવા માટે સંયમનું આચરણ કરે. ॥૩૨॥

'विरए गामधम्मेहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'गामधम्मेहिं विरए- ग्रामधर्मेभ्यो विरतः' સાધુ શબ્દાદિ વિષયોથી નિવૃત્ત બનીને 'जगई जे केई जगा-जगति ये केचित् जगन्ति' જગત્માં જે કોઈ પ્રાણી છે 'तेसिं अत्तुवमायाए–तेषां आत्मोवमया' તેઓને પોતાની બરોબર સમજીને 'थामं कुव्वं परिव्वए–स्थामं कुर्वन् परिव्रजेत्' બળ પૂર્વક સંયમનું પાલન કરે ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ--ગ્રામ ધર્મોથી અર્થાત્ શબ્દ વિગેરે વિષયોથી વિરત પુરૂષ આ જગત્માં જે કોઇ પ્રાણી છે. તેને પોતાના આત્મા સરખા સમજીને તેને દુઃખ ન ઉપજાવતાં અને તેમની રક્ષા માટે પરાક્રમશીલ બનીને વિચરે ॥૩૩॥

ટીકાર્થ--શબ્દ આદિ ઈન્દ્રિયોનો વિષય તથા પ્રાણાતિપાત આદિ પાપ ગ્રામ ધર્મ કહેવાય છે, જે પુરૂષ તેનાથી નિવૃત્ત થયેલ હોય અર્થાત્ ઇષ્ટ વિષયમાં રાગ તથા અનિષ્ટ વિષયમાં દ્વેષ કરતા નથી તથા તે આ જગતમાં જીવવાની ઇચ્છા વાળા જે કોઈ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તેમનું પોતાના આત્મા પ્રમાણે રક્ષણ કરતા થકા સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે, સઘળા પ્રાણિયોને સમાન રૂપથી સુખ પ્રિય છે. અને દુઃખ અપ્રિય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અન્યની રક્ષા માટે પ્રયત્ન કરે ॥૩૩॥

'अइमाणं च मायं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पंडिए–पण्डितः' વિવેક શીલ એવા 'मुणी–मुनि' સાધુ 'अइ-माणं च–अतिमानं च' અતિમાન એવા 'मायं च–मायां च' માયા અને લોભ તં-તત્' એ કષાય ચતુષ્કને 'परिन्नाय–परिज्ञाय' સંસારના કારણ રૂપ સમજીને

'एयं सव्वं–एतत्सर्वम्' આ બધાને 'णिराकिच्चा–निराकृत्य' ત્યાગ કરીને निव्वाणं-निर्वाणम्' નિર્વાણ અર્થાત્ મોક્ષની 'संधए–संधयेत्' સાધના કરે ॥૩૪॥

અન્વયાર્થ—પંડિત મુનિ અતિમાનને, ક્રોધને તથા માયાઅને લોભને અર્થાત્ ચારે કષાયોને સંસારનું કારણ માનીને તે બધાનો ત્યાગ કરે અને મોક્ષની આરાધના કરે ॥૩૪॥

ટીકાર્થ—મેધાવી મુનિ અત્યંત માનને ચારિત્રનો નાશ કરવા વાળા માનનો ત્યાગ કરે 'च' શબ્દથી માનના પૂર્વમાં રહેલ ક્રોધનો અને માયાનો પણ ત્યાગ કરે 'च' શબ્દથી લોભનો પણ ત્યાગ કરે આ ચારે કષાયોને સંસારમાં ભટકવાના કારણ રૂપ જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરીને મોક્ષની સાધના કરે કેમકે–અનન્તાનુંબંધી અપ્રત્યાખ્યાના-વરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયના ઉદયમાં સર્વ વિરતિ સંયમનો પ્રાદુર્ભાવ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ થતી નથી. કહ્યું પણ છે.–'सामण्णमणुचरंतस्स' ઇત્યાદિ

શ્રામણ્ય અર્થાત્ ચારિત્રનું પાલન કરવાવાવાળા જે પુરૂષને કષાયો ઉત્કૃષ્ટપણાથી ઉદયમાં આવે છે, તેનું શ્રમણપણું સેલડીના ફૂલની જેમ નિષ્ફલ થાય છે.

જ્યાં સુધી સંયમમાં વિકલ પણું (અતિચાર) છે, ત્યાં સુધી મોક્ષની સંભાવના કરવામાં આવતી નથી. તેથી કષાય વિગેરેનો ત્યાગ કરીને ભાવ સમાધિ દ્વારા મુનિ ઉત્કૃષ્ટ માન માયા વિગેરે સંસારના કારણ રૂપ કષાયોને હટાવીને મોક્ષની સાધના કરે ॥૩૪॥

'संधए साहुधम्मं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'उवहाणवीरिए–उपधानवीर्यः' તીવ્ર તપ કરવામાં શક્તિમાન્ 'भिक्खू–भिक्षुः' સાધુ 'साहुधम्मं–साधुधर्मम्' શ્રુત ચારિત્ર લક્ષણવાળા અથવા ક્ષાંત્યાદિ દશ પ્રકારના ધર્મને 'संधये–साधयेत्' પાલન કરે 'च–च' તથા 'पावधम्मं–पावधर्मम्' પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ ધર્મને 'णिराकरे–निराकुर्यात्' ત્યાગ કરે તથા 'कोहं–क्रोधम्' ક્રોધ તથા 'माणं–मानम्' ગર્વની 'न पत्थए–न प्रार्थयेत्' ઇચ્છા ન કરે ॥૩૫॥

અન્નયાર્થ—તપમાં પરાક્રમ શીલ ભિક્ષુએ સાધુ ધર્મની અર્થાત્ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મની અથવા ક્ષમા વિગેરે દસ પ્રકારના ધર્મની સાધના કરવી. પાપ ધર્મ અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત વિગેરેનો ત્યાગ કરવો તથા ક્રોધ અને માનની ઇચ્છા પણ કરવી નહીં ॥૩૫॥

ટીકાર્થ—ષષ્ઠ ભક્ત, અષ્ટમ ભક્ત આદિ ઉગ્ર તપની શક્તિથી યુક્ત,

સાધુ ધર્મનું અર્થાત્ ક્ષમા વિગેરે દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મનું પાલન કરે. અથવા દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર તપ રૂપ ધર્મનું પાલન કરે. તેની વૃદ્ધિ કરે હમેશાં એવો પ્રયત્ન કરે કે જ્ઞાનાદિકની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થતી રહે. તે હિંસા વિગેરે પાપકર્મોનો ત્યાગ કરે. ક્રોધ, અને માન પામવાની ઈચ્છાપણ ન કરે.॥૩૫॥

'जे य बुद्धा अइक्कंता' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जे य-ये च' જેઓ 'अइक्कंता-अतिक्रान्ताः' ભૂતકાળમાં 'बुद्धा-बुद्धाः' ઋષભાદિ તીર્થંકરો થઇ ગયા છે. 'जे य-येच' અને જેઓ 'अणागया अनागताः' ભવિષ્યકાળમાં बुद्धा-बुद्धाः' પદ્મનાભ વિગેરે તીર્થંકરો થશે 'तेसिं तेषां' એ મુનિયોનો 'संतो-शान्तिः' અહિંસારૂપી અથવા મોક્ષ રૂપી શાન્તિ 'पइट्ठाणं-प्रतिष्ठानम्' આધાર છે. 'जहा यथा' જેમ 'भूयाणं-भूतानां' પ્રાણિયોનો આધાર ભૂત 'जगती-जाती' પૃથ્વી છે. ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ--જે જ્ઞાની પુરૂષો ભૂતકાળમાં થઇ ચૂકયા છે. અને જે જ્ઞાની ભવિષ્યમાં થશે તે બધાનો આધાર અહિંસા અર્થાત્ મોક્ષરૂપ શાંતિજ છે. કે જે પ્રમાણે પ્રાણિયોને માટે પૃથ્વી આધાર રૂપ છે. ॥૩૬॥

ટીકાર્થ--આ રીતે ભાવમાર્ગનો ઉપદેશ મહાવીર સ્વામીએ જ આપેલ છે, અથવા બીજા કોઇએ પણ કહેલ છે? શું આ માર્ગના ઉપદેશક ભૂતકાળમાં પણ થયા છે? અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ થશે? આ પ્રમાણેની શંકા કરીને સૂત્રકાર ભાવસ્રોતના અનાદિપણાનું પ્રતિપાદન કરે છે

ઋષભ તીર્થંકર વિગેરે જે જ્ઞાનીઓ ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકેલા છે, અને જે પદ્મનાભ વિગેરે તીર્થંકરો ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થશે અહિયાં અતીત અને અનાગત કાળના ગ્રહણ કરવાથી એ પણ સમજી લેવું કે-વર્તમાનકાળમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જે સીમન્ધર આદિ તીર્થંકર વિદ્યમાન છે, તે બધાનો આધાર શાન્તી જ છે. અર્થાત્ ષટ્કાયના જીવોની રક્ષા રૂપ અહિંસાજ છે. તે સિવાય જ્ઞાની પણું થઈ જ શકતું નથી. અથવા શાંતિનો અર્થ મોક્ષ છે, તેજ સઘળા તીર્થંકરોનો આધાર છે. જેમ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો આધાર પૃથ્વી છે, મોક્ષની પ્રાપ્તિ ભાવમાર્ગ વિના સંભવતી નથી. તેથીજ સઘળા તીર્થંકરોએ ભાવ માર્ગનું જ કથન અને અનુષ્ઠાન કરેલ છે. ॥૩૬॥

अह णं वयमावन्नं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'अह-अथ' તે પછી 'वयं-व्रतम्' સાધુ વ્રતમાં 'आवन्नं-आपन्नम्' રહેલા 'णं-तं मुनिम्' મુનિને 'उच्चावया-उच्चावचाः' અનેક પ્રકારના फासा-स्पर्शाः'પરીષહ અને ઉપસર્ગ फुसे-स्पृशेयुः' સ્પર્શ કરે 'तेसु-तैः' એ પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી 'ण विणिहणेज्जा-न विनिहन्यात्' પરાજીત ન થાય અર્થાત્ સંયમ પાલનમાં મજબૂત રહેવું. કેવી રીતે મજબૂત રહેવું જોઇએ? તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'वाएण-वातेन' મહાવાતથી અર્થાત્ વંટોળી-યાથી 'महागिरि इव-महागिरिरिव' મેરૂ પર્વતની જેમ દૃઢ રહે ॥૩૭॥

અન્વયાર્થ--ભાવ માર્ગનો અંગીકાર કરીને પછીથી સાધુધર્મને પ્રાપ્ત કરવાવાળા મુનિને કદાચ તીવ્ર અથવા મંદ અનેક પ્રકારના પરીષહો અને ઉપસર્ગો આવે તો મુનિએ તેનાથી અપ્રતિહત ન થવું. અર્થાત્ ચલિત ન થવું જેમ વાવાઝોડાથી સુમેરૂ ચલિત થતો નથી તેમ જ સ્થિર રહેવું. ॥૩૭॥

ટીકાર્થ--ભાવમાર્ગનો સ્વીકાર કર્યા પછી સર્વ વિરતિ રૂપ મહાવ્રતને જેણે ધારણ કરેલ છે. એ સાધુને કદાચ અનેક પ્રકારના સ્પર્શ અથવા શીત (ઠંડા) ઉષ્ણ, (ગરમ) વિગેરે પરીષહ અને દેવ વિગેરેએ કરેલા અનુકૂળ અથવા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ સતાવે તો તે એ ઉપદ્રવોને કારણે સંયમના અનુષ્ઠાનથી લેશ માત્ર પણ ચલાયમાન ન થાય આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવતાં કહે છે કે-જેમ પ્રલય કાળનો પવન ચાલતો હોય તો પણ મેરૂ પર્વત ડગતો નથી. એજ પ્રમાણે સાધુએ સંયમથી ચાલાયમાન થવું નહીં. ॥૩૭॥

'संवुडे से महापन्ने' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'से-सः' પહેલા વર્ણવેલ એવો તે સાધુ 'महापन्ने-महाप्रज्ञः' સમ્યક્ જ્ઞાનયુક્ત તથા 'धीरे-धीरः' ધૈર્યશીલ બનીને 'दत्तेसणं-दत्तेषणाम्' બીજા દ્વારા આપવામાં આવેલ એષણીય આહારજ 'चरे-चरेत्' ગ્રહણ કરે તથા 'निव्वुडे-निर्वृतः' શાંત ચિત્ત બનીને 'कालं-कालम्' પંડિત મરણની 'आकंखी-आकाङ्क्षेत' ઈચ્છા કરે 'एयं-एतत्' એજ 'केवलिणो-केवलिनः' તીર્થંકર વિગેરેનો 'मयं-मतम्' મત છે. ॥૩૮॥

અન્વયાર્થ--પૂર્વોક્ત મુનિ સંવરથી યુક્ત સમ્યક્ જ્ઞાનથી સંપન્ન, ધીર-ધૈર્યવાન્ અથવા વિશેષ પ્રકારની બુદ્ધિથી સુશોભિત થઈને ગૃહસ્થ દ્વારા આપવામાં આવેલ આહાર વિગેરેની ત્રણ પ્રકારની એષણાનું પાલન કરે. કષાયોની શાંતી થવાથી શીતલ બનેલ મુનિ પંડિતમરણની આકાંક્ષા કરે આ કેવલી ભગવાનનો મત છે. અમારી કલ્પના નથી. ॥૩૮॥

ટીકાર્થ--અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે.-પૂર્વોક્ત દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રથી યુક્ત મુનિ આસ્રવ દ્વારોનો નિરોધ કરતા થાય. મહા પ્રાજ્ઞ થાય અર્થાત્ વિશાળ બુદ્ધિવાળા અથવા હેય-ઉપાદેયની બુદ્ધીથી યુક્ત થાય, પરીષહો અને ઉપસર્ગથી ચલાયમાન ન થાય તથા દાતા દ્વારા અપાયેલા આહાર વિગેરેનીજ ગવેષણા કરે. કષાયોને ઉપશાન્ત કરીને શાન્ત થાય તથા પંડિત મરણની ઇચ્છા કરવી.

પહેલા જે કહેવામાં આવેલ છે, તે કેવલિયોનો મત છે, મારો સ્વતંત્ર મત નથી. તીર્થંકરોએ જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન ન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે મેં કહેલ છે.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે-તમોએ માર્ગના સંબન્ધમાં પ્રશ્ન કરેલ હતો, તેનો ઉત્તર મેં તીર્થંકરોના મત પ્રમાણે આપેલ છે. મારી સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી કંઈ પણ કહેલ નથી.

'त्ति बेमि' જે પ્રમાણે તીથંકરની પાંસેથી સાંભળ્યું હતું એજ પ્રમાણે મેં કહ્યું છે. ।।૩૮।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું મોક્ષ નામનું અગ્યારમું અધ્યયન સમાપ્ત ।।૧૧।।

卐

બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

અગિયારમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે આ બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનો આગલા અધ્યયન સાથે આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે. અગિયારમા અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે અને પ્રસંગોપાત કુમાર્ગનું પણ સ્મરણ કરાવવામાં આવેલ છે. તેથી કુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરવા માટે આ બારમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. કુમાર્ગને જાણવાથી જ તેનું નિરાકરણ થઇ શકે છે, અને તેનો પ્રતીકાર થાય ત્યારેજ માર્ગનો નિશ્ચય થઈ શકે છે, તેથી જ કુમાર્ગનું નિરાકરણ કરવા માટે તેનું સ્વરૂપ અવશ્ય સમજી લેવું જોઈએ. તેના નિરૂપણ માટેજ આ અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'चत्तारि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इमाणि-इमानि' આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ એવા 'चत्तारि-चत्वारि' ચાર 'समोसरणाणि-समवसरणानि' પરતીર્થિકોનો સમૂહ છે. 'जाइं-यानि' જે પરતીર્થિકોનો સમુદાય 'पावादुया-प्रावादुकाः' પ્રજલ્પક થઈને 'पुढो वयंति-पृथक् वदन्ति' એ ચારે જૂદા જૂદા પ્રકારના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરે છે, કોઈ પરતીર્થિક 'किरियं-कियां' ક્રિયાને અર્થાત્ જીવાદિ પદાર્થના અસ્તિત્વ-રૂપ 'आहंसु-आहुः' કહે છે. આ પહેલું સમવસરણ છે. ૧ કોઈ કોઇ 'अकिरियं-अक्रियां' જીવાદિ પદાર્થ નથી વિગેરે પ્રકારથી 'आहंसु-आहुः' કહે છે. આ બીજું સમવસરણ છે. ૨ એજ પ્રમાણે કોઈ 'विणयत्ति-विनयमिति' કેવળ વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એ પ્રમાણે 'तइयं-तृतीयं' ત્રીજો જ મત 'आहुः' કહે છે. આ ત્રીજું સમવસરણ છે. ૩ 'चउत्थमेव-चतुर्थमेव' અને ચોથા પરતીર્થિક 'अन्नाणं-अज्ञानम्' અજ્ઞાનથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રમાણે 'आहुः' કહે છે. આ ચોથું સમવસરણ છે. ૪ આ ઉપરથી કહેવામાં આવેલ ચારેય પરતીર્થિકો પ્રાવાદુક અર્થાત્ વાણીનો વિલાસજ માત્ર કરવાવાળા હોય છે. એ લોકો ફોગટજ વાણીનો વિલાસ કરતા રહે છે. એટલે કે કેવળ બડબડાટ જ કરે છે. ॥૧॥

અન્વયાર્થ—અન્યતીર્થિકો જેને જુદા જુદા પ્રકારથી કહે છે, તે સમવસરણ અર્થાત્ તેઓના ચાર સિદ્ધાંતો આ પ્રમાણે છે. (૧) કોઈ કોઈ પરતીર્થિકો ક્રિયાવાદ અર્થાત્ જીવ વિગેરે પદાર્થોના અસ્તિત્વને સ્વીકારે છે. આ પહેલું સમવસરણ છે.

(૨) કોઇ કોઇ અક્રિયાવાદનો સ્વીકાર કરે છે. આ બીજું સમવસરણ છે.

(૩) ત્રીજા સમવસરણવાળા વૈનયિકો છે. તેઓની માન્યતા એવી છે કે એકલા વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

(૪) ચોથું સમવસરણ અજ્ઞાનવાદીઓનું છે. તેઓના મત પ્રમાણે અજ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે.

આ ચારે પરતીર્થિકો અલગ અલગ પોતાના મતનું સમર્થન કરતા થકા વગર વિચાર્યે કથન કરવાના કારણે મૃષાવાદજ કરે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયથી જ સમજી લેવી. અહિયાં ગાથાના વિશેષ અર્થનું વિવરણ કરવામાં આવે છે, જીવ વિગેરેના અસ્તિત્વરૂપ ક્રિયાનું કથન સ્વીકાર કરવાવાળા 'ક્રિયાવાદી' કહેવાય છે. આ ક્રિયાવાદિયોના ૧૮૦ ભેદો છે. તે આ પ્રમાણે છે. જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ આ નવ પદાર્થ છે. તેના સ્વતઃ અને પરતઃ એ પ્રકારના બે ભેદથી અઢાર ભેદો થઈ જાય છે. આ અઢારે ભેદોને નિત્ય અને અનિત્ય આ બે ભેદોથી ગુણવાથી છત્રીસ ભેદ થઈ જાય છે. તે પછી કાલ, નિયતિ. સ્વભાવ ઇશ્વર અને આત્મા આ પાંચ પ્રકારના ભેદોને છત્રીસથી ગુણવાથી એકસો એંસી ભેદ થઈ જાય છે, ઉદાહરણ નિમિત્તે અહિયાં કેટલાક ભેદો નીચે બતાવવામાં આવે છે જેમકે—

(૧) જીવ સ્વતઃ નિત્ય છે કાળથી.

(૨) જીવ સ્વતઃ અનિત્ય છે, કાળથી.

(૩) જીવ પરતઃ નિત્ય છે, કાળથી.

(૪) જીવ પરતઃ અનિત્ય છે, કાળથી.

આ રીતે સ્વતઃ અને પરતઃ તથા નિત્યપણા અને અનિત્યપણાની સાથે કાળને ગણીને ચાર વિકલ્પો બને છે, એજ પ્રમાણે નિયતિ, સ્વભાવ, ઈશ્વર અને આત્માની સાથે પણ ચાર ચાર વિકલ્પો કેવળ જીવ પદાર્થને લઈને થયા. આ રીતે ૫+૪=૨૦ વિકલ્પો કેવળ જીવ પદાર્થને લઈને થયા એજ રીતે અજીવ આદિ આઠેના પણ વીસ વીસ ભેદો થવાથી ૨૦+૯=૧૮૦ એકસો એંસી ભેદો થઈ જાય છે. એ રીતે સઘળા ક્રિયાવાદિઓ ૧૮૦ એકસો એંસી પ્રકારના છે,

અક્રિયાવાદીયોના ૮૪ ચોર્યાશી ભેદો છે. તેઓની માન્યતા એવી છે કે જીવ વિગેરે પદાર્થોનું અસ્તિત્વ જ નથી. તેના ભેદો આ પ્રમાણે હોય છે. પુણ્ય અને પાપને છોડીને જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ આ સાત પદાર્થોને સ્વ અને પરના ભેદથી તથા કાલ, યદૃચ્છા, નિયતિ, સ્વભાવ, ઇશ્વર અને આત્મા આ છ ની સાથે ગુણવાથી ચોર્યાશી ભેદો થઇ જાય છે, જેમકે—

(૧) જીવ નથી સ્વતઃ કાળથી

(૨) જીવ નથી પરતઃ કાળથી

આજ પ્રમાણે યદચ્છા વિગેરેની સાથે યોજવાથી બાર ભેદો થાય છે. અને સાતે પદાર્થોના બાર ભેદો થવાથી ૧૨+૭=૮૪ ભેદો થઈ જાય છે.

ત્રીજા વૈનયિકવાદી છે. તેઓ વિનયથી જ મોક્ષને માનવાવાળા છે. તેમના બત્રીસ ભેદો છે, કહ્યું છે કે–'वैनयिकमतं विनयः' ઈત્યાદિ

વૈનયિકનું મન્તવ્ય છે કે–મન, વચન, કાય અને દાન આ ચાર પ્રકારોથી દેવતા૧, રાજા૨, યતિ૩, જ્ઞાની૪ (સ્થવિર) વૃદ્ધજન૫, અધમ૬, માતા૭, અને પિતા૮ આ આઠેને હંમેશાં વિનય કરવો જોઈએ.

આ રીતે આઠની સાથે ચારને ગુણવાથી બત્રીસ ભેદો થઈ જાય છે.

ચોથા અજ્ઞાનવાદી છે. તેઓના મત પ્રમાણે અજ્ઞાનથીજ સુખ અને ઈષ્ટ પદાર્થોની સિદ્ધિ થાય છે.

અજ્ઞાનવાદી સડસઠ (૬૭) પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે છે–જીવ, અજીવ, વિગેરે નવ પદાર્થોને ક્રમથી લખવામાં આવે અને દરેકની નીચે આગળ કહેવામાં આવનારા સાત ભાંગાઓ લખવામાં આવે તે સાત ભંગાઓ આ પ્રમાણે છે. સત્, અસત્ સદસત્, અવક્તવ્ય, સત્ અવક્તવ્ય, અસત્ અવક્તવ્ય અને સત્ અસત્ અવક્તવ્ય. વિકલ્પોનું ઉચ્ચારણ આ પ્રમાણે કરવું જોઈએ.

(૧) જીવ સત્ છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૨) જીવ અસત્ છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ શું છે ?

(૩) જીવ સત્ અસત્ છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૪) જીવ અવક્તવ્ય છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૫) જીવ સત્ અવક્તવ્ય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૬) જીવ અસત્ અવક્તવ્ય છે. તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૭) જીવ સત્ અસત્ અવક્તવ્ય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

આ પ્રમાણે અજીવ વિગેરેની સાથે સાત સાત ભંગોનો સંયોગ કરવાથી ૯×૭=૬૩ ભેદો થાય છે. આ ત્રેસઠ ભેદોમાં ચાર વિકલ્પો ઉત્પત્તિ સંબંધી મેળવવામાં આવે છે. જેમકે-(૧) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સતી છે. અર્થાત્ વિદ્યમાન પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તેને જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

(૨) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અસતી છે, અર્થાત્ અસત્ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે, એ કોણ જાણે છે ? અને તેને જાણવાથી લાભ શું છે ?

(૩) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ સદસતી છે, અર્થાત્ સત્ અસત્ પદાર્થોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી શું લાભ છે ?

(૪) પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અવક્તવ્ય છે, અર્થાત્ અવક્તવ્ય પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કોણ જાણે છે ? અને તે જાણવાથી લાભ પણ શું છે ?

આ રીતે ત્રેસઠમાં આ ચાર ભેદો મેળવવાથી અજ્ઞાનવાદીયોના ૬૭ સડસઠ ભેદો થઇ જાય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-પરતીર્થિકોએ જે જે મતનો અંગીકાર કરેલ છે, તે બધા ક્રિયાવાદ અક્રિયાવાદ, વિનયવાદ, અને અજ્ઞાનવાદમાં સમાઈ જાય છે. ॥૧॥

'अण्णाणिया' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ता-ते' એ 'अण्णाणिया-अज्ञानिकाः' અજ્ઞાનવાદીયો 'कुसला वि संता-कुशला अपि सन्तः' પોતાને પોતપોતાના મતના જ્ઞાનમાં કુશલ માનતા હોવા છતાં પણ 'णो-नो' ન તેઓ 'वितिगिच्छतिन्ना-विचिकित्सा तीर्णाः' સંશય રહિત છે. અર્થાત્ તેઓ સંશય રહિત નથી સંશય યુક્તજ છે. તેથી તેઓ 'असंथुया-असंस्तुताः' મિથ્યાવાદી હોવાથી લોકોના સ્તુતિપાત્ર નથી. 'अकोविया-अकोविदाः' તેઓ સદ્ અસદ્ વિવેક વિનાના હોવાથી અજ્ઞાની છે. અને 'अकोविएहिं-अकोविदेभ्यो' અજ્ઞાની શિષ્યોને 'अणाणुवीइत्तु-अननुविचिन्त्य' વગર વિચાર્યેજ 'आहु-आहुः' પોતાના મતનું કથન કરે છે. એ લોકો 'मुसं वयंति-मृषा वदन्ति' અસત્ પ્રરૂપણાજ કરે છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાનવાદિયો પોતાના મતના જ્ઞાનમાં નિપુણ હોવા છતાં પણ તેઓ સંશય વિનાના નથી. અકુશલજનો, અકુશલજનોને વગર વિચાર્યે જ ઉપદેશ આપે છે. તેથી ખરી રીતે તેઓ મિથ્યાપ્રલાપજ કરે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—સૌથી પહેલાં અજ્ઞાનવાદિયોના મતને દૂષિત બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે. 'अण्णाणिया' ઈત્યાદિ

પહેલી ગાથામાં બતાવવામાં આવેલ અજ્ઞાનિકો પોતાના મતના જ્ઞાનમાં કુશળ હોવા છતાં પણ અથવા પોતાને કુશળ માનતા કે કહેવા છતાં પણ સંશયથી પર થઈ શકયા નથી. તેઓનું કથન આ પ્રમાણે છે.-જે આ જ્ઞાન-વાળા છે, તેઓ પરસ્પર વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરવાને કારણે યથાર્થવાદી નથી. જેમકે-કોઈ આત્માને વ્યાપક કહે છે, તો કોઈ તેને અવ્યાપક કહે છે. આ રીતે તેઓમાં એકવાકયપણું નથી. એવો કોઈ અતિશય જ્ઞાની નથી કે જેનું વચન પ્રમાણરૂપ માની શકાય.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સર્વજ્ઞ જે પદાર્થોને જાણે છે, તે બધા પદાર્થોને અમે જાણી લઈએ અને એ નિશ્ચય કરી લઈએ કે-તેમણે સઘળા પદાર્થોને યથાર્થ રૂપે જાણ્યા છે, ત્યારે જ સર્વજ્ઞનું જાણવું કહી શકાય છે, પરંતુ જે સ્વયં અસર્વજ્ઞ છે, તે આ રીતે જાણી શકતા નથી. તેથી જ એ સ્પષ્ટ છે કે-અસર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞને જાણી શકતા નથી ભૂતકાળના સર્વજ્ઞને જાણવાની તો વાત જ દૂર રહી પણ સર્વજ્ઞના સમકાલીન જેઓ અસર્વજ્ઞજનો હતા, તેઓ પણ જાણી શકતા નહોતા કે આ પુરૂષ સર્વજ્ઞ છે.

આ રીતે સર્વજ્ઞ કોઇ જ નથી અને અસર્વજ્ઞ વાસ્તવિક રૂપથી પદાર્થોને જાણી શકતા નથી. તથા સઘળાવાદીઓ પરસ્પરના વિરૂદ્ધ પદાર્થોના સ્વરૂપને સ્વીકારે છે, તેથી અજ્ઞાનજ શ્રેયસ્કર છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનવાદિયોનું કહેવું છે.

અજ્ઞાનવાદિયો અજ્ઞાનનેજ શ્રેયસ્કર કહીને અસમ્બદ્ધ બોલનારા હોવાથી લોકમાં પ્રશંસા રહિત છે, તેઓ સત્ અને અસત્‌ના વિવેક વિનાના છે. અવિદ્વાન્ છે, અને વિવેકથી રહિત પોતાના શિષ્યોની સામેજ પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે. બીજાઓની સામે નહીં.

વાસ્તવિક રીતે અજ્ઞાનવાદી સમ્યક્‌જ્ઞાનથી રહિત છે. તે આ રીતે સમજવું–અજ્ઞાનવાદી પરસ્પર વિરોધી અર્થોના પ્રતિપાદક હોવાને કારણે યથાર્થવાદી નથી. કેમકે તેઓ–અસર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમના અર્થનો સ્વીકાર કરે છે. સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમનો સ્વીકાર કરવાવાળાઓને આ દોષ લાગુ પડતો નથી કેમકે–તે આગમથી પરસ્પરમાં વિરોધ રહેતો નથી. આ સિવાય અજ્ઞાનજ શ્રેયસ્કર છે, આ કથનમાં જે 'અજ્ઞાન' પદ છે તેમાં નઞ્ સમાસ છે. નઞ્ સમાસ પર્યુદાસ અને પ્રસજ્યના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. અહિયાં તે બન્નેમાંથી કયા પ્રકારનો નિષેધ છે? જો પર્યુદાસ સમાસ કહેવામાં આવે તો તેનો અર્થ એવો થશે કે જ્ઞાનથી જે ભિન્ન છે, તે અજ્ઞાન છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાન્તર આ સ્થિતિમાં અજ્ઞાનવાદ રહેશે નહીં, કેમકે પર્યુદાસ એકાન્ત અભાવનો નહીં પરંતુ સદૃશનો ગ્રાહક હોય છે, અગર જો પ્રસજ્ય પક્ષનો સ્વીકાર કરો તો અજ્ઞાન તુચ્છ–સર્વથા નિઃસ્વરૂપ પ્રસિદ્ધ થશે. તે બધા જ પ્રકારના સામર્થ્યથી રહિત હોવાના કારણે કેવી રીતે શ્રેયસ્કર થઈ શકે?

આ રીતે સર્વથા અજ્ઞાની પોતાના અજ્ઞાની શિષ્યોને જ ઉપદેશ આપે છે, તેઓ વિદ્વાનોના સમૂહમાં બોલવા માટે શક્તિવાળા થઈ શકતા નથી.

આ અજ્ઞાનપક્ષનું અવલમ્બન લેવાને કારણે તેઓ વાસ્તવિકનો વિચાર ન કરતાં મૃષાવાદ જ કરે છે. ॥૨॥

'सच्चं असच्चं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सच्चं-सत्यम्' સત્ય એવા સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગને 'असच्चं-असत्यम्' આ માર્ગ એવો નથી. 'इति-इति' એ પ્રમાણે 'चिंतयंता-चिन्तयन्तः' મનમાં માનીને તથા 'असाहुं-असाधुम्' જેઓ સાધ્વાચાર વિનાના હોય તેઓને 'साहु-साधुः' આ સાધુ છે. 'त्ति-इति' આ પ્રમાણે ઉદાહરંતા-ઉદાહરન્તઃ' કહેવાવાળા 'जे मे- ये इमे' જે આ 'अणेगे-अनेके' અનેક 'वेणइया जणा-वैनयिका जनाः' વિનય વાદી મતને અનુસરનારાઓ છે તેઓ 'पुट्ठावि-पृष्टा अपि' કોઇ જીજ્ઞાસુએ પૂછવા છતાં પણ 'भावं नाम-भावं नाम' વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે એ પ્રમાણે 'विणइंसु-व्यनैषुः' કહેતા રહે છે ॥૩॥

અન્વયાર્થ—સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, અને તપ એ મોક્ષના માર્ગો છે, ઇત્યાદિ જે સત્ય છે તેને અસત્ય માનવાવાળા અને અસાધુને સાધુને કહેવાવાળા જે આ વૈનયિક છે તેઓને કોઇ મોક્ષાભિલાષી પુરૂષ પૂછે તો તેમને વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થવાનું કહે છે. અને બધાને વિનય ગ્રહણ કરવાનું જ કહે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—હવે વિનયવાદનું નિરાકરણ કરવા માટે કહે છે કે-'सच्चं असच्चं' ઇત્યાદિ

જે સત્પુરૂષોને માટે હિતકર હોય છે, તે અથવા વાસ્તવિક પદાર્થનું નિરૂપણ સત્ય કહેવાય છે, મોક્ષને અથવા સંયમને પણ સત્ય કહે છે.

વૈનયિકવાદિયો તે સત્યને અસત્ય કહે છે. જેમકે-સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન

અને ચારિત્ર તપ એ મોક્ષનો માર્ગ છે. આ સત્ય છે, તેને તેઓ અસત્ય માને છે. તથા વિનયથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થવી તે અસત્ય છે, પરંતુ તેને તેઓ સત્ય માને છે. એજ પ્રમાણે જે વાસ્તવમાં સાધુ નથી હોતા, તેને તેઓ સાધુ કહે છે. અને જેઓ સાધુના આચારથી રહિત હોય છે, ગૃહસ્થને યોગ્ય એવો વહેવાર કરે છે, તેને પણ વંદના કરીને વિનય બતાવી તેઓને સાધુ માને છે, એવા જેઓ બત્રીસ પ્રકારના વૈનયિકવાદિયો છે, તેઓ કોઈ મોક્ષાભિલાષી દ્વારા પ્રશ્ન કરવાથી અથવા વિના પૂછે પણ પોતે માનેલાને પરમાર્થ કહીને કહે છે કે-વિનયથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું પણ છે— 'तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः' ઇત્યાદિ અર્થાત્ વિનય એજ બધાજ કલ્યાણોનું પાત્ર છે. કહેવાનો આશય એ છે કે—સત્યને અસત્ય અને અસાધુને સાધુ માનનારાઓ વૈનયિકો પ્રશ્ન કરવામાં આવે ત્યારે વિનયને જ મોક્ષ માર્ગ કહે છે. ॥૩॥

'अणोवसंखाइ ति ते उदाहु' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' એ વિનયમતને અનુસરનારા લોકો 'अणोवसंखाइ-अनुपसंख्यया' વસ્તુતત્વનો વિચાર કર્યા વિનાજ 'त्ति-इति' એ પ્રમાણે 'उदाहू-उदाहुः' કથન કરતા રહે છે. 'सट्ठे-स्वोऽर्थः' તેઓ કહે છે કે-અમારા પ્રયોજનની સિદ્ધિ 'अम्ह-अस्माकम्' અમને 'एवं-एवम्' વિનયથી જ થાય છે. આ પ્રમાણે 'ओभासइ-अवभासते' અમને દેખાય છે. તથા 'लवावसंकी-लवापशंकिनः' બૌદ્ધ મતને અનુસરનારાઓ કે જેઓ કર્મબંધની શંકાવાળા છે એ લોકો અને 'अकिरियावादी-अक्रियावादिनः' અક્રિયાવાદી લોકો 'अणागएहिं अनागतैः' ભૂત અને ભવિષ્ય દ્વારા વર્તમાનની અસિદ્ધિ માનીને 'किरियं क्रियां-' ક્રિયાનો 'णो आहंसु-नो आहुः' નિષેધ કરે છે. ॥૪॥

અન્વયાર્થ—વિનયવાદિયો વસ્તુતત્વનો વિચાર ન કરતાં એવું કહે છે કે-વિનયથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. અમને અમારા પ્રયોજનની (મોક્ષ) સિદ્ધિ વિનયથી જ થવાની ખાત્રી છે. લવ અર્થાત્ કર્મબંધન પ્રત્યે શંકા કરવાવાળા બૌદ્ધ અને અક્રિયાવાદી અર્થાત્ સાંખ્યવાદી વિગેરેના મતમાં અતીત, અને અનાગત ક્ષણોની સાથે વર્તમાન કાળના સંબંધનો સંભવ નથી તેથી જ તેઓ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—ઉપસંખ્યાનો અર્થ યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ પ્રમાણે થાય છે. એવું જ્ઞાન ન થવું તે અનુપમ સંખ્યા છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ

છે કે-વાસ્તવિક જ્ઞાનનો અભાવ હોવાના કારણે મૂઢ મતિ બાલ અજ્ઞાની એવા વૈનયિકો કેવળ વિનય માત્રથી જ મોક્ષ કહે છે, તેઓ જ્ઞાન વિગેરેની આવશ્યકતા માનતા નથી તેઓનું કથન શું છે ? તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે અમને આપણું પ્રયોજન અર્થાત્ મોક્ષપ્રાપ્તિ વિનયની પ્રતિપત્તિથી જ પ્રતીત થાય છે. અર્થાત્ અમને એમજ જણાય છે કે-વિનયથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓનું આ કથન મોહનું જ પરિણામ છે. સત્ય તો એ છે કે-મોક્ષ જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જ થાય છે. આ સ્થિતિમાં કેવળ વિનયથી જ મોક્ષ થવાનું કહેવું તે યુક્તિ શૂન્ય છે. એટલુંજ નહીં જ્ઞાન વિગેરેથી રહિત પુરૂષ વિનયથી યુક્ત હોવા છતાં પણ બધાના તિરસ્કારને પાત્ર બને છે.

ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં અક્રિયાવાદીના મતનું નિરાકરણ કરવામાં આવેલ છે. લવનો અર્થ કર્મ એ પ્રમાણે છે, જેનો સ્વભાવ લવ પર શંકા કરવા વાળો અથવા તેનાથી હટવાનો છે, અર્થાત્ કર્મનો સ્વીકાર ન કરવાનો છે, તેને 'લવાપશંકી' કહેવામાં આવે છે. ચાર્વાક અને શાકય એવા 'લવાપશંકી' છે. તેઓના મનમાં આત્મા જ નથી. તો ક્રિયા કેવી રીતે થાય છે ? અને જ્યારે ક્રિયાજ નહીં થાય તો ક્રિયાથી થવાવાળો બંધ પણ કેવી રીતે થઈ શકે છે ? અક્રિયાવાદીના મતમાં અતીત અને અનાગત ક્ષણોની સાથે વર્તમાન ક્ષણનો કંઈ જ સંભવ ન હોવાથી ક્રિયાનું હોવું સંભવતું નથી. તો ક્રિયાથી થવાવાળો કર્મબંધ પણ થઈ શકતો નથી. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-જૈનદર્શન પ્રમાણે જેમ પર્યાયોનો પ્રત્યેક ક્ષણે વિનાશ થવા છતાં પણ ત્રિકાળસ્થાયી દ્રવ્ય વ્યવસ્થિત રહે છે, એ રીતે એકાન્ત ક્ષણિકવાદનો સ્વીકાર કરવાવાળા બૌદ્ધોના મતમાં કોઈજ સ્થાયી દ્રવ્ય નથી. ક્ષણ (પદાર્થ) ઉત્પન્ન થયા પછી જ તરત જ નાશ પામે છે, એવી સ્થિતિમાં તેનો ભૂતકાળના કે ભવિષ્ય કાળના ક્ષણોની સાથે કોઈજ સંબન્ધ સિદ્ધ થતો નથી. તેને પરસ્પર સંબન્ધ કરવાવાળું તત્વ દ્રવ્ય છે. જેને તેઓ સ્વીકારતા નથી.

જ્યારે વર્તમાન ક્ષણનો અતીત અનાગત ક્ષણોની સાથે કોઈ સંબન્ધજ નથી. તો ક્રિયા અને ક્રિયાથી થવાવાળો બંધ પણ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી. એજ કારણથી તેઓ ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે.

આ સિવાય જેઓના મતમાં આત્મા વ્યાપક છે, અને તે કારણથી તે નિષ્ક્રિય છે, તેઓ પણ અક્રિયાવાદીજ છે. એવા અક્રિયાવાદી સાંખ્યો છે. આ રીતે ચાર્વાક, બૌદ્ધ, અને સાંખ્ય એ બધા અક્રિયાવાદી અજ્ઞાનના કારણે પૂર્વોક્ત કથન કરતા રહે છે. ॥૪॥

'सम्मिस्सभावं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ઉપર પહેલાં કહેવામાં આવેલ લોકાયતિકાદિયો 'गिरा-गिरा' પોતાની વાણીથી 'गहीए-गृहीते' સ્વીકાર કરવામાં આવેલ પદાર્થનો નિષેધ કરતા લોકાયતિક વિગેરે 'संमिस्सभावं-संमिश्रभावम्' મિશ્ર પક્ષને અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ રૂપ દ્વિધા ભાવથી કહે છે. અર્થાત્ પદાર્થની સત્તા અને અસત્તા બન્ને થકી મિશ્રિત પક્ષનો સ્વીકાર કરે છે. 'से-सः' તે લોકો કોઇ જીજ્ઞાસુ દ્વારા પૂછવામાં આવે ત્યારે 'मुम्मुई-मूकमूकः' મૌનનું અવલમ્બન કરવાવાળા 'होइ-भवति' થાય છે. એટલું જ નહીં પણ 'अणाणुवाई-अननुवादी' સ્યાદ્વાદવાદિયોના કથનનો અનુવાદ કરવામાં પણ અસમર્થ બનીને મૂંગા બની જાય છે. અને 'इमं-इदम्' આ પરમતને 'दुपक्खं-द्विपक्षम्' પ્રતિપક્ષવાળો કહે છે. અને इमं-इदम्' પોતાના મતને 'एगपक्खं-एकपक्षम्' પ્રતિપક્ષ વિનાનો છે એ પ્રમાણે 'आहंसु-आहुः' કહે છે. તથા 'छलायतणं-छलायतनम्' કપટ ભરેલા 'कम्मं-कर्म' વાણિવિલાસ રૂપ કર્મ કરતા રહે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત નાસ્તિક વિગેરે પોતાના વચનોથી સ્વીકારેલા પદાર્થમાં પણ સંમિશ્રભાવ કરે છે. અર્થાત્ જ્યારે પોતે સ્વીકારેલા અર્થનોજ નિષેધ કરે છે. તો વિધિ અને નિષેધ બન્ને એકી સાથે કરી બેસે છે. તેઓને

જ્યારે કોઈ એ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે તો તે વખતે તેઓ મૌન ધારણ કરે છે. એટલું જ નહીં પણ બીજાના કથનનું અનુકરણ કરવામાં પણ અસમર્થ બની જાય છે. તેઓ અન્યના મતને પ્રતિપક્ષ વાળો અને પોતાના મતને પ્રતિપક્ષ વિનાનો હોવાનું કહે છે. કપટ યુક્ત વચન પ્રયોગ કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત ક્રિયાવાદી લોકાયતિક (નાસ્તિક) પોતાના જ વચનથી સ્વીકારેલ અર્થમાં સંમિશ્રભાવ કરે છે. અર્થાત્ કોઈ વાર તેનું અસ્તિત્વ કહે છે, તો કોઇ વાર નાસ્તિત્વ કહે છે. 'च' શબ્દથી એ સૂચવ્યું છે કે-પહેલાં જે અર્થને નાસ્તિત્વ બતાવ્યો હોય તેનું જ અસ્તિત્વ કહીને પ્રતિપાદન કરવા લાગી જાય છે. જેમ બૌદ્ધો પરલોકમાં જવાવાળા આત્માનો સ્વીકાર કરતા નથી, પરંતુ છ ગતિયો માને છે; અર્થાત્ બંધ, મોક્ષ, સ્વર્ગ, નરક વિગેરેની વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે. એવા વિષયમાં જ્યારે કોઈ સ્યાદ્વાદવાદી તેઓને પ્રશ્ન કરે ત્યારે તેઓ ગણગણવા મંડે છે, અથવા બિલ્કુલ મૂક બની જાય છે. એટલું જ નહીં પરંતુ બીજાઓએ કહેલા સાધનનો અનુવાદ કરવામાં પણ સમર્થ થતા નથી. તો પણ તેઓનો દાવો એવો છે કે-અમારો આ મત અપ્રતિપક્ષ-અર્થાત્ પ્રતિપક્ષ વિનાનો છે, એટલે કે અવિરોધી અર્થનું પ્રતિ પાદન કરવાવાળો હોવાથી બાધા વિનાનો છે, તેનો કોઈ જ વિરોધ કરી શકે તેમ નથી. અને બીજાઓનો મત પ્રતિપક્ષ સહિત છે, અર્થાત્ બાધાવાળો છે, તેઓ સ્યાદ્વાદ સાધક સાધનનો નિરાસ (પરાસ્ત) કરવામાં કપટનો પ્રયોગ કરે છે.

વક્તાના અભીષ્ટ-ઇચ્છિત અર્થનો જાણી બૂજીને ત્યાગ કરીને તેના દ્વારા કહેલ શબ્દનો બીજો અર્થ લઈને ખંડન કરવું તે છલ-કપટ કહેવાય જેમકે-દેવદત્ત નવ કમ્બલ છે.' અહિયાં કહેનારનો અભિપ્રાય એવો છે કે-દેવદત્તની પાંસે નવી કાંબળો છે. પરંતુ છલવાદી આ અર્થને છોડીને 'નવ' શબ્દમાં સંખ્યાનો આરોપ કરીલે છે, અને કહે છે કે-દેવદત્તની પાસે નવ કાંબળો કયાં છે? આ અક્રિયાવાદીયો પણ એજ પ્રમાણે છળનો પ્રયોગ કરે છે. ॥૫॥

'ते एवमक्खंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' એ ઉપર કહેવામાં આવેલ 'अकिरियावाई-अक्रियावादिनः' વસ્તુના યથાર્થ પણાને ન સમજવા વાળા ચાર્વાક બૌદ્ધ વિગેરે અક્રિયાવાદિયો 'अबुज्झमाणा-अबुध्यमानाः' સદસદ્બોધને ન સમજવાવાળા 'एवं-एवम्' આ પ્રકારથી 'विरूवरूवाणि-विरूपरूपाणि' અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોનું 'अक्खंति-आख्यान्ति' કથન કરે છે. 'जे मायइत्ता-यमादाय' જે શાસ્ત્રોનો આશરો લઇને 'बहवे मणूसा-बहवो मनुष्याः' ઘણા એવા અજ્ઞાની મનુષ્યો

'अणोवदग्गं-अनवदग्रम्' અનંત કાળ પર્યન્ત 'संसारं-संसारम्' ચાર ગતિ-વાળા આ સંસારમાં 'भमंति-भ्रमन्ति' ભ્રમણ કરે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—અક્રિયાવાદિયો તત્વને સમજ્યા વિના આવી રીતે અનેક પ્રકારના શાસ્ત્રોનું પ્રતિપાદન કરે છે. જેનો આશ્રય લઈને ઘણા લોકો અનંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—મિથ્યાત્વના પડદાથી છૂપાયેલા અંતઃકરણવાળા ચાર્વાક, બૌદ્ધ, વિગેરે પારમાર્થિક તત્વને ન જાણતા થકા અનેક પ્રકારના મિથ્યા શાસ્ત્રોનું પ્રણયન (સમર્થન) કરે છે. જેમકે-પૃથ્વી વિગેરે ભૂતો (તત્વો)જ તત્વ છે. આનાથી ભિન્ન પરલોકમાં જવાવાળો કોઈ આત્માજ નથી. વિગેરે આવા પ્રકારના મિથ્યા શાસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને ઘણાજ અજ્ઞાનીયો અનંત એવા ચતુર્ગતિ સંસારમાં ઘટિયંત્ર (રેંટ)ની માફક ફર્યા કરે છે. અર્થાત્ જન્મ મરણ ધારણ કર્યા કરે છે, તેનાથી છૂટતા નથી.

અક્રિયાવાદીયોના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે શાસ્ત્રનો મત પ્રગટ કરવામાં આવે છે. જો બૌદ્ધના મત પ્રમાણે સર્વશૂન્યપણાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે; અર્થાત્ જગતમાં કોઇ પણ પદાર્થની સત્તા માનવામાં ન આવે, તો પ્રમાણની પણ સિદ્ધિ થશે નહીં અને પ્રમાણના અભાવમાં સર્વશૂન્ય પણ કેવી રીતે સિદ્ધ થશે ? જો ચાર્વાકનાં મત પ્રમાણે એક માત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રમાણજ સ્વીકારવામાં આવે તો પિતા, પિતામહ આદિ સંબંધના વ્યવહારનો અભાવ થઈ જશે. ક્ષણિક વાદી બૌદ્ધોના મત પ્રમાણે વસ્તુ ક્ષણિક હોવાથી તેમાં વસ્તુત્વ જ સિદ્ધ થતું નથી જે અર્થ ક્રિયાકારી હોય; એજ વસ્તુ કહેવાય છે. પરંતુ એક ક્ષણ માત્ર રહેવાવાળી વસ્તુ ક્રમથી અર્થ ક્રિયા કરી શકતી નથી. તેમજ અક્રમથી પણ ક્રિયા કરી શકતી નથી. ક્રમથી કરવાનું માનવામાં આવે તો તે ક્ષણિક રહેશે નહીં અક્રમથી અર્થાત્ એકી સાથે અર્થ ક્રિયા કરવામાં આવે તો સઘળા કાર્યો એકી સાથેજ ઉત્પન્ન થઇ જશે. પરંતુ એમ દેખવામાં આવતું નથી. તેમ માનવામાં પણ આવી શકતું નથી.

આ સિવાય અતિરિક્ત જ્ઞાનના આધાર ભૂત ગુણી (આત્મા)ની વિના ગુણ રૂપ સંકલના પ્રત્યય અર્થાત્ (જોટા રૂપ જ્ઞાન કોઈ પણ પ્રકારે સંભવતું નથી. તેથી જ ચાર્વાકદ્વારા અભિમતભૂત ચૈતન્યવાદ તથા બૌદ્ધો દ્વારા અભિમત શૂન્યવાદ અથવા ક્ષણિકવાદ સિદ્ધ થતો નથી.

આ પ્રકારની મિથ્યા પ્રરૂપણા કરવાવાળા તેઓના શાસ્ત્રોનું અનુસરણ કરીને અનેક મનુષ્યો સંસાર રૂપી અરણ્યમાં ભટકતા રહે છે. ॥૬॥

'णाइच्चो' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—સર્વ શૂન્ય મતને અનુસરનારાએ કહે છે કે-'आइच्चो-आदित्यः' સૂર્ય 'ण उएइ-न उदेति' ઉગતો નથી. 'ण अत्थमेइ-नास्तमेति' અને તેનો અસ્ત પણ થતો નથી. એજ પ્રમાણે 'चंदिमा-चन्द्रमा' ચંદ્ર 'न वड्ढइ-न वर्धते' શુકલ પક્ષમાં વધતો નથી. 'वा-वा' અથવા 'न हायइ-न हीयते' કૃષ્ણ પક્ષમાં ઘટતો નથી. તથા 'सलिला-सलिलानि' પાણી 'न संदंति-न स्यन्दन्ते' વહેતું નથી. તથા 'वाया-वाता' પવન 'ण वंति-न वान्ति' વાતો નથી તેથીજ 'कसिणे लोए-कृत्स्नो लोकः' આ સમગ્ર લોક અર્થાત્ જગત્ 'नियतो-नियतः' સદા રહેવાવાળો છે. 'वंझो-वन्ध्यो' મિથ્યાભૂત છે અર્થાત્ શૂન્ય રૂપ છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—સર્વશૂન્ય વાદિયોનું કથન છે કે-સૂર્યનો ઉદય થતો નથી. તેમ અસ્તપણુ થતો નથી. ચંદ્રની વધ ઘટ પણુ થતી નથી. જલ વહેતુ નથી. તેમ પવન વાતો નથી. આ સમગ્ર લોક મિથ્યા અને શૂન્ય અર્થાત્ અસ્તિત્વ વિનાનું છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—સર્વશૂન્યવાદી સૂર્ય વિગેરે પદાર્થના અસ્તિત્વનેજ વાસ્તવિક માનતા નથી. તેથી જ તેના ઉદય અને અસ્ત પણાનો પણ નિષેધ કરે છે. આ રીતે પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ માન્યતાને બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે-જગતના માટે દીવાની જેમ પ્રકાશ આપનાર આ સૂર્ય ઉગતો નથી. તેમ અસ્ત પણ પામતો નથી. અર્થાત્ જ્યારે સૂર્ય જ નથી તો તેનો ઉદય અને અસ્ત થવાનો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી, જે આ સૂર્ય દેખવામાં આવે છે, તે બે ચંદ્રમાના દર્શનની જેમ કેવળ ભ્રમજ છે, તેમજ ચંદ્રમા શુકલ પક્ષમાં વધતો નથી તેમજ કૃષ્ણ પક્ષમાં ઘટતો પણ નથી. તે છેજ નહીં તો પછી વધવા ઘટવાની વાત જ ક્યાં રહી ? પાણી ડુંગર વિગેરે પર્વતીય પ્રદેશોમાંથી ઝરતું નથી. તેમ

નદી વિગેરેમાં વહેતું પણ નથી. તથા પવન વાતો નથી. અર્થાત્ આ બધાનું અસ્તિત્વ જ નથી. આ દેખાવ આપનાર સંપૂર્ણ જગત્ કેવળ પ્રપંચ માત્ર છે-તે મિથ્યા છે, અને સત્તાથી રહિત છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે--સર્વ શૂન્યતા વાદિયોનું કથન એવું છે છે કે-આ સઘળું જગત્ શૂન્ય રૂપજ છે. તેમાં કોઈ પણ પદાર્થની સત્તા જ નથી. સૂર્ય ઉગતો કે આથમતો નથી. ચન્દ્રમા વધતો નથી તેમ ઘટતો પણ નથી. જળ વહેતું નથી, વાયુ વાતો નથી.

જોકે શૂન્યતાવાદિયો કોઈ પણ વસ્તુના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી. તો પણ અહિયાં સૂર્ય વિગેરેના નિષેધ દ્વારા તેઓનો મત બતાવવામાં આવ્યો છે, તે તેઓના અત્યંત પ્રત્યક્ષ બાધિત પણાને બતાવવા માટે જ છે. તેથી તેઓના મન્તવ્યનો ઉપહાસ પણ ધ્વનિત થાય છે. ॥૭॥

શૂન્યતા વાદિયોના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે-'जहाहि अंधे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जहाहि-यथा' જેમ 'अंधे-अन्धः' જન્માંધ અથવા 'हीणनेत्ते-हीननेत्रः' જન્મની પછી જેની આંખનું તેજ નાશ પામ્યું હોય એવો કોઈ પુરૂષ 'जोइणावि सह-ज्योतिषापि सह' દીવા વિગેરેના પ્રકાશ સાથે હોવા છતાં પણ 'रूवाइं-रूपाणि' વસ્તુના સ્વરૂપને 'णो पस्सति-न पश्यति' દેખતો નથી. 'एवं-एवम्' એજ પ્રમાણે 'ते-ते' તે પહેલા કહેવામાં આવેલ બુદ્ધિ વગરના 'अकिरियावाई-अक्रियावादिनः' અક્રિયાવાદીઓ 'संतंपि-सतीमपि' વિદ્યમાન એવી 'किरियं-क्रियां' ક્રિયાને 'ण पस्संति-न पश्यन्ति' દેખતા નથી. એ લોકો કેમ દેખતા નથી? એ કહે છે કે-'निरुद्धपन्ना-निरुद्धप्रज्ञाः' તેઓ જ્ઞાનાવરણીય આદિના ઉદય થવાથી જેઓના સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરે ઢંકાઈ ગયા છે, એવા છે. અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેના રોકાઈ જવાથી તે લોકો વાસ્તવિક અર્થને પણ સમજતા નથી. ॥૮॥

અન્વયાર્થ—જેમ જન્માંધ અથવા પાછળથી આંધળો બનેલ કોઇ પુરૂષ પોતાના હાથમાં દીવો હોવા છતાં પણ વસ્તુને જોઈ શકતો નથી. એજ રીતે આ અક્રિયાવાદી સદ્ભૂત ક્રિયાને પણ જોઇ શકતા નથી. કેમકે તેઓની પ્રજ્ઞા જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ઉદયથી ઢંકાઈ ગઈ છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—જન્મથી આંધળા અથવા જન્મ પછી કોઈ વ્યાધિને કારણે નેત્ર વગરનો થયેલ કોઇ પુરૂષ જેમ દીવાની સાથે રહેવા છતાં પણ ઘટ-પટ વિગેરે અથવા લીલા પીળાં વિગેરે રૂપોને જોઈ શકતો નથી. વિદ્યમાન વસ્તુને

પણ ન જોઈ શકવાનું કારણ શું છે ? તે બતાવતાં કહે છે કે-તેઓની પ્રજ્ઞા અર્થાત્ બુદ્ધિ જ્ઞાનાવરણ કર્મના ઉદયથી ઢંકાઇ ગઇ છે, દરરોજ સૂર્યનો ઉદય થાય છે. આ સત્ય સમગ્ર જગત્માં પ્રત્યક્ષ છે, ચંદ્રમાનું વધવું અને ઘટવું એ પણ બધાને પ્રત્યક્ષ જ છે. પર્વતના ઝરણાઓમાંથી પાણી ઝરે છે, પવન વહેતો રહે છે. આ બધાનો દરેકને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ જ રહ્યો હોય છે. જે વસ્તુ સઘળાને પ્રત્યક્ષ નઝરમાં આવી રહી છે, તેને છૂપાવવું બની શકતું નથી. એવી સ્થિતિમાં એમ કહેવું કે આ બધો ભ્રમ છે, તે સ્વપ્ન બરોબર છે. સત્ય નથી, કોઇ વાર સત્ય વસ્તુ હોવા છતાં ભ્રમ થાય છે. જે વસ્તુનું કયાંઈ અસ્તિત્વ જ હોતું નથી. તેના સંબંધમાં ભ્રમ થઈ જ શકતો નથી. સ્વપ્નમાં દેખાવા વાળા પદાર્થો પણ ખરી રીતે બિલ્કુલ અસત્ય હોતા નથી. પરંતુ જાગ્રત અવસ્થામાં જોયેલા અથવા સાંભળેલા, અથવા અનુભવ કરવામાં આવેલા પદાર્થોજ સ્વપ્નમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે-'अणुहूयदिट्ठचिंतिय' ઈત્યાદિ

'અનુભવ કરેલા, જોયેલા, મનથી વિચારેલા, કાનોથી સાંભળેલા પદાર્થો પ્રકૃતિ વિકાર અર્થાત્ વાત, પિત્ત, કફનું વિષમ પણુ દેવતા, પુણ્ય, અને પાપ આ બધા સ્વપ્નના કારણ રૂપ હોય છે. અભાવ સ્વપ્નનું કારણ હોતું નથી.

આ સિવાય શૂન્ય વાદ પ્રમાણે ગુરૂની સત્તા નથી, તેમ શિષ્યની સત્તા પણ નથી. તથા ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય કોઈ વસ્તુ પણ નથી. આવી સ્થિતિમાં બુદ્ધનો સર્વ શૂન્યનો ઉપદેશ પણ કેવી રીતે સંગત થઈ શકે ! આ રીતે વિદ્યમાન પદાર્થોને પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયથી ઢંકાયેલી બુદ્ધિવાળા આ અક્રિયાવાદિયો જોઈ શકતા નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ જન્માંધ પુરૂષ વિદ્યમાન ઘટ વિગેરે પદાર્થોને જોઇ શકતા નથી. એજ પ્રમાણે જ્ઞાનથી રહિત આ અક્રિયાવાદિયો પણ વિદ્યમાન સૂર્ય વિગેરે સઘળા જગતને દેખી શકતા નથી. જો ઘુવડ વિદ્યમાન સૂર્યને ન દેખે તો તેમાં અમારો કે સૂર્યનો શું અપરાધ છે? એજ પ્રમાણે જો અક્રિયાવાદિયો પ્રત્યક્ષ એવા આ જગતને ન પણ દેખે તો અમો અથવા અન્ય કોઈ શું કરી શકીએ ? તે તેઓની દષ્ટિનોજ દોષ છે. ॥૮॥

ફરીથી અક્રિયાવાદનું ખંડન કરતાં કહે છે કે-'संवच्छर' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'संवच्छरं-संवत्सरं' સુકાળ અથવા દુષ્કાળને બતાવવા વાળું જ્યોતિઃશાસ્ત્ર (૧) सुविणं-स्वप्नम्' સારા અથવા ખરાબ સ્વપ્નના ફળને બતાવવાવાળું સ્વપ્નશાસ્ત્ર (૨) 'लक्खणं च-लक्षणं च' અંદરના તથા બહારના લક્ષણોથી ફળ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૩) 'निमित्तं-निमित्तम्' શુભ અથવા અશુભ

શુકન વિગેરેના ફળ બતાવવાવાળું નિમિત્ત શાસ્ત્ર (૫) 'देहं च-देहं च' શરીરમાં રહેલા મષ-મસા, તલ વિગેરે પરથી ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૬) 'उप्पाइयं च-औत्पातिकं च' ભૂકંપ વિગેરે ઉત્પાતથી ફળ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૮) 'एयं-एतत्' આ 'अट्ठंगं-अष्टाङ्गम्' આઠ પ્રકારના શાસ્ત્રને 'अहित्ता-अधीत्य' ભણીને 'लोगंसि-लोके' જગતમાં 'बहवे-बहवः' ઘણા મનુષ્યો 'अणागताइं-अनागतानि' ભવિષ્ય કાળ સંબંધી વાતો 'जाणंति-जानन्ति' જાણે છે. એ સુવિદિત છે. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—(૧) સંવત્સર-સુકાળ દુકાળ વિગેરે બતાવનારૂં જ્યોતિઃશાસ્ત્ર (૨) સ્વપ્ન-શુભ અથવા અશુભ સ્વપ્નાઓનું ફળ બતાવનારૂં શાસ્ત્ર (૩-૪) લક્ષણ-આંતરિક અને બાહ્ય લક્ષણોને બતાવનારૂં શાસ્ત્ર (૫) નિમિત્ત શાસ્ત્ર (૬) દેહ-શરીરમાં થવાવાળા મષ-તલ, વિગેરેને, તથા અંગ ફરકવાનું બતાવનારૂં શાસ્ત્ર (૭-૮)' ઔત્પાતિક ભૂમિ સંબંધી અને આકાશ સંબંધી ઉત્પાતોના ફલ બતાવનારાં બન્ને શાસ્ત્ર આ અષ્ટાંગ અર્થાત્ આઠ અંગોવાળા

શાસ્ત્રનુ અધ્યયન કરીને લોકમાં ઘણા માણસો ભવિષ્ય કાળ સંબંધી વસ્તુઓને જાણે છે. આ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. સર્વ શૂન્યતા માનવામાં આવે તો આ તમામ વસ્તુઓ કેવી રીતે માની શકાય ? અથવા થઈ શકે ? તેથીજ એ સિદ્ધ છે કે-સર્વશૂન્યતા વાદ પ્રમાણથી બાધવાળું હોવાથી અપ્રમાણ છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—ટીકા અન્વયાર્થ પ્રમાણે જ છે, તેમ સમજી લેવું ॥૯॥

'केइ निमित्ता' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'केइ निमित्ता-केचिन्निमित्तानि' કોઇ કોઇ નિમિત્ત 'तहिया-तथ्यानि' સાચા 'भवंति-भवन्ति' હોય છે તથા 'केसिंचि-केषांचित्' કોઈ કોઈ નિમિત્તવાદિનું 'ते णाणं-तत् ज्ञानम्' એ નિમિત્ત જ્ઞાન 'विप्पडिएति-विपर्येति' ઉલ્ટા પ્રકારનું હોય છે. તેથી 'ते-ते' તે તે અક્રિયાવાદિયો 'विज्जभावं-विद्याभावम्' જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાવાળી વિદ્યાને 'अणहिज्जमाणा-अनधीयानाः' અધ્યયન કર્યા વિના નિમિત્તને કહે છે. તે સાચા ન થવાથી 'विज्जापलिमोक्खमेव-विद्यापरिमोक्षमेव' એ વિદ્યાનોજ ત્યાગ કરવા 'आहंसु-आहुः, કહે છે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત નિમિત્તોમાંથી કોઇ નિમિત્ત સત્ય હોય છે. અને કોઈ નિમિત્તવેત્તાઓનું તે જ્ઞાન વિપરીત હોય છે, એથી અક્રિયાવાદી વિદ્યાનું

અધ્યયન કર્યા વિના વિદ્યાના ત્યાગનો જ ઉપદેશ આપે છે. અથવા એકલા જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થવાનું કહે છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આઠ અંગથી નિમિત્તને કહેનારા નિમિત્તવિદોના નિમિત્ત પણ વિપરીત થઈ જાય છે. હવે તે બતાવવામાં આવે છે.-કોઈ કોઈ નિમિત્ત સાચા હોય છે, અને કોઇ કોઇ નિમિત્તજ્ઞોનું જ્ઞાન વિપરીત પણ હોય છે. આ રીતે નિમિત્ત શાસ્ત્રનું અસત્ય પણું સમજીને તે અક્રિયાવાદીઓ શ્રુત જ્ઞાનનું અધ્યયન ન કરતાં અર્થાત્ નિમિત્ત શાસ્ત્રને જુઠું સમજીને વિદ્યાધ્યયન કરવાનો ત્યાગ કરીને શ્રુત જ્ઞાનના ત્યાગનોજ ઉપદેશ આપે છે, અથવા ક્રિયાનો અભાવ હોવાથી એકલી વિદ્યા (જ્ઞાન)થી જ મોક્ષ થવાનું કહે છે. પરંતુ અક્રિયાવાદિયોનું આ કથન બરોબર નથી. એક જગો એ ક્યાંક વિપર્યાસ હોવાથી સર્વથા તેનો ત્યાગ કરવો કલ્યાણકારક નથી. મૃગતૃષ્ણામાં પાણીનું જ્ઞાન થવું તે વિપરીત જ્ઞાન છે. તો શું આ દષ્ટાંતથી કૂવો અને સરોવર વિગેરેમાં થવાવાળું પાણી સંબંધી જ્ઞાન પણ વિપરીત થઇ જશે? ત્યાં પણ પાણિનો અભાવ થઇ જશે? તેમ થતું નથી. કોઇ વખતે કોઇના નેત્રે જો વિપરીત જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી દીધું હોય તો શું તે પોતાના નેત્રને જ ઉખાડીને ફેંકી દે છે? કદાચ વ્યાપારમાં લાભ ન થયો હોય તો શું વ્યાપાર કરવાનો જ ત્યાગ કરી દેવાય છે? કોઇ નિમિત્ત સત્ય હોય છે, અને કોઇ નૈમિત્તિકનું કોઇ નિમિત્ત ક્યાંક અસત્ય પણ થઈ જાય છે. તો એટલા માત્રથી તે જ્ઞાનને બધેજ અસત્ય માનીને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવાવાળા વિદ્યાનો ત્યાગ કરી દેતા નથી. તેમજ બીજાઓને વિદ્યાના ત્યાગનો ઉપદેશ પણ આપતા નથી, તેથીજ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્ને મોક્ષના માર્ગ છે. ॥૧૦॥

આ પ્રમાણે તર્કના બળથી અક્રિયાવાદિયોના મતનું ખંડન કરીને હવે ક્રિયાવાદિયોના મતને બતાવીને સૂત્રકાર તેનું નિરાકરણ કરે છે. 'ते एवमक्खंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' એ 'समणा-श्रमणाः' શ્રમણ અર્થાત્ શાક્યાદિ ભિક્ષુકો 'च-च' તથા 'माहणा-माहनाः' માહન અર્થાત્ બ્રાહ્મણ 'एवं-एवम्' પૂર્વોક્ત પ્રકારથી 'अक्खंति-आख्यान्ति' પ્રતિપાદન કરે છે. તેઓ શું પ્રતિપાદન કરે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'लोगं-लोकम्' સ્થાવર અને જંગમાત્મક

લોકને 'समिच्च-समेत्य' પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જાણીને 'तहा तहा-तथा तथा' જેજે રીતે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, એ એ પ્રકારથી સ્વર્ગ નરક વિગેરે પ્રકારથી ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ કહે છે, અને જે કંઇ દુઃખ અથવા સુખ મળે છે, તે બધું જીવ 'सयं कडं-स्वयं कृतम्' પોતે પોતાની મેળેજ કરેલા 'दुःखं-दुखम्' દુઃખ અથવા સુખનો અનુભવ કરે છે. 'णन्नकडं-नान्यकृतम्' અન્યના દ્વારા અર્થાત્ ઈશ્વર અથવા કાળ વિગેરેથી કરવામાં આવેલ નથી. તેઓનું આ કથન યુક્તિ સંગત નથી. કારણ કે તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'विज्जाचरणं-विद्याचरणम्' વિદ્યા-જ્ઞાન ચરણ અર્થાત્, ચારિત્ર જેનું કારણ છે એવા 'पमोक्खं-प्रमोक्षम्' મોક્ષને 'आहंसु-आहुः' કહે છે. અર્થાત્ મોક્ષ, જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને દ્વારા સાધ્ય કરી શકાય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરાદિ કહે છે. ।।૧૧।।

અન્વયાર્થ—કોઈ કોઈ શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ સ્થાવર જંગમ રૂપ જગત્ને પોતાના કર્મોના ફળને ભોગવનાર સમજીને કહે છે કે-ક્રિયા પ્રમાણે જ ફળ મળે છે, તેઓ એવું પણ કહે છે કે-દુઃખ પોતે પોતાના જ પેદા કરેલ છે. અન્ય દ્વારા કરાયેલ નથી. પરંતુ તીર્થંકર અને ગણધરોનું કથન છે કે-જ્ઞાન અને ક્રિયાથી જ મોક્ષ થાય છે. ।।૧૧।।

ટીકાર્થ—શાકય વિગેરે શ્રમણ અને પરતીર્થિક બ્રાહ્મણ કે જેઓ ક્રિયા વાદિયો છે, તેઓ જ્ઞાન સિવાય એકલા તપ અને સંયમની આરાધના રૂપ ક્રિયાથી જ મોક્ષ માને છે. તેઓ કહે છે કે-આ સ્થાવર અને જંગમ જગત્ પોત પોતાના કરેલ કર્મોને જ ભોગવે છે. જેઓ જે રીતની ક્રિયા કરે છે, તેને એજ પ્રમાણે સ્વર્ગ, નરક વિગેરે રૂપ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. તથા જે કાંઈ સુખ અથવા દુઃખ થાય છે, તે બધુંજ પોતે પ્રાપ્ત કરેલ કર્મના ફળ રૂપે ભોગવવામાં આવે છે. ઇશ્વર અથવા કાળ વિગેરે કોઈ બીજાએ કરેલ કર્મના ફળને ભોગવવામાં આવતું નથી. તેઓ આ પ્રમાણે કહીને ક્રિયાને જ કાળકૃત કહે છે, પરંતુ તેઓનું આ કથન યુક્તિ સંગત નથી. કેમકે તીર્થંકર અને ગણધર આદિ જ્ઞાન અને ક્રિયા બન્નેને મોક્ષનું કારણ કહે છે. અર્થાત્ તીર્થંકરનો મત એવો છે કે-એકલી ક્રિયાથી મોક્ષ થતો નથી. અને એકલા જ્ઞાનથી પણ મોક્ષ થતો નથી. પરંતુ એ બન્ને મોક્ષના અનિવાર્ય કારણ છે. ।।૧૧।।

'ते चक्खुलोगंसीह' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' તે તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'इहलोगंसि-इहलोके' આ

લોકમાં 'चक्खु-चक्षुः' નેત્ર સરખા છે. 'उ-तु' તથા 'णायगा-नायकाः' નાયક એટલે કે નેતા હોવાથી પ્રધાન અર્થાત્ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. અતએવ તેઓ 'पयाणं-प्रजानां' પ્રાણિયોના 'हित-हितम्' આ લોક અને પરલોકમાં હિત કરવાવાળા 'मग्गं-मार्गम्' મોક્ષ માર્ગને 'अणुसासंति-अनुशासति' બતાવે છે. અને 'लोए-लोकः' ચૌદરજ્જવાત્મક અથવા પંચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક જે જે પ્રકારથી શાશ્વત -નિત્ય છે 'तहा तहा-तथा तथा' એએ પ્રકારથી 'सासयं-शाश्वतम्' સર્વ કાળ વિદ્યમાન રહેવાથી નિત્ય 'आहु-आहुः' કહે છે. 'मणव-हे मानव' હે મનુષ્યો 'जंसि-यस्मिन्' જે લોકમાં 'पया-प्रजाः' પ્રાણી-જીવ 'संपगाढा-संप्रगाढाः' નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવપણાથી વ્યવસ્થિત છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ—તીર્થંકર વિગેરે આ લોકમાં નેત્ર સરીખા છે. નાયક-પ્રધાન છે. પ્રાણિયોને હિતકારી માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે. જે રીતે લોકશાશ્વત છે. તે રીતે તેને શાશ્વત કહે છે. હે મનુષ્ય! જેમાં પ્રાણી માત્ર નિવાસ કરે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં તીર્થંકર તથા ગણધર વિગેરે ચક્ષુની બરાબર છે. જેમ નેત્ર યોગ્ય દેશમાં રહેલા પદાર્થોના સમૂહને પ્રકાશિત કરે છે, એજ પ્રમાણે આ મહાનુભાવો સઘળા પદાર્થોને યથાર્થ રૂપે બતાવે છે. તેઓ નાયક છે. અર્થાત્ સદુપદેશ આપીને માર્ગ બતાવવા વાળા હોવાથી સર્વ પ્રધાન છે. તે કારણથી પ્રાણિયોના હિતકર આલોક અને પરલોકમાં સુખદાયી મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે. તથા આ ચૌદ રાજૂ પ્રમાણ લોક અથવા પંચાસ્તિકાય રૂપ લોક જે અપેક્ષાથી શાશ્વત અર્થાત્ નિત્ય છે, એ અપેક્ષાએ તેને નિત્ય કહે છે.-અર્થાત્ સદા કાળ સ્થિર રહેવાવાળા કહે છે. અથવા જેમ જેમ મિથ્યાત્વ વિગેરેની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ સંસાર (ભવ ભ્રમણ) ની વૃદ્ધિ થાય છે, એમ કહે છે. હે મનુષ્ય! લોક એ છે કે-જેમાં પ્રજા અર્થાત્ ષટ્ કાયના જીવો નિવાસ કરે છે. અહિયાં 'મનુષ્ય! શબ્દના પ્રયોગનું કારણ એ છે કે-પ્રાયઃ મનુષ્યો જ ઉપદેશને યોગ્ય હોય છે. ॥૧૨॥

હવે સૂત્રકાર જીવોના કેટલાક ભેદો બતાવીને તેઓના સંસારમાં પર્યટનના પ્રકારો કહે છે.

'जे रक्खसा वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-ये' જે 'रक्खसा-राक्षसाः' રાક્ષસ અર્થાત્ વ્યન્તર વિશેષ છે તથા જે 'जमलोइया-यमलौकिकाः' અમ્બા અમ્બરીષ વિગેરે પરમાધામિક

છે 'वा–वा' અથવા 'जे–ये' જે કોઈ 'सुरा–सुराः' સૌધર્માદિ વૈમાનિક દેવ ઉપલક્ષણથી અસુરકુમારાદિ ભવનપતિ 'य–च' અને 'गंधव्वा–गंधर्वाः' ગંધર્વ તથા 'काया–कायाः'પૃથ્વીકાયાદિ છ પ્રકારના જીવનીકાયો 'य–च' અને 'आगासगामी–आकाशगामिनः' પક્ષિ સમૂહ અથવા જેઓને આકાશમાં જવાની લબ્ધી પ્રાપ્ત થઈ છે એવા વિદ્યાચારણ જંઘાચારણ વિગેરે તથા 'जे–ये' જે કોઈ 'पुढोसिया–पृथिव्याश्रिताः' પૃથ્વીના આશ્રયથી રહેવાવાળા પૃથિવ્યાદિ એકેન્દ્રિયથી પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા પ્રાણિયો છે, તેઓ બધા પોતે પોતાની મેળેજ કરેલા કર્મથી 'पुणो पुणो–पुनः पुनः' વારંવાર 'विप्परियासं–विपर्यासम्' રેંટચક્રની માફક પરિભ્રમણને 'उवेंति–उपयन्ति' પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થાત્ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે એટલે કે સંસારમાં જ ભટકયા કરે છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જો કોઈ રાક્ષસ અર્થાત્ એક પ્રકારના વ્યંતર જેઓ અમ્બ વિગેરે પરમાધાર્મિક છે, અથવા જે સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં રહેવાવાળા વૈમાનિક દેવ છે, ઉપલક્ષણથી અસુરકુમાર વિગેરે ભવનવાસી છે, 'च' શબ્દથી જ્યોતિષ્ક છે, તથા ગંધર્વ અને વિદ્યાધર છે, તથા છ જીવનિકાય છે, આકાશમાં જવાવાળા પક્ષી છે, અથવા આકાશગામી લબ્ધીવાળા વિદ્યાચારણ વિગેરે છે, તથા જે કોઈ પૃથ્વીના આશ્રિત એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરીન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય છે, અર્થાત્ ચોવીસે દંડકોના અંતર્ગત સઘળા પ્રાણિયો છે, તેઓ રેંટની જેમ પોત પોતાના કરેલા કર્મોથી ભવભ્રમણ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—અહિયાં 'રાક્ષસ' શબ્દથી સઘળા વ્યન્તરોને ગ્રહણ કરેલા છે. તેથી જે વ્યન્તર છે, તથા યમ લોકમાં રહેનારા જે અમ્બ, અમ્બરીષ વિગેરે પરમાધાર્મિક છે, જે સૌધર્મ વિગેરે વિમાનોમાં રહેવાવાળા વૈમાનિક દેવો છે, તથા 'च' શબ્દથી બતાવેલા સૂર્ય વિગેરે જ્યોતિષ્ક દેવ છે, જે ગંધર્વ નામના વ્યન્તર દેવ છે, પૃથિવિકાયિક વિગેરે છ જીવનિકાય છે, જે આકાશમાં જવાવાળા પક્ષી અથવા આકાશની લબ્ધિવાળા વિદ્યાચારણ જંઘાચારણ, વિગેરે વિદ્યાધરો છે, અને જે પૃથ્વી આશ્રિત પૃથ્વી, અપ્ તેજ, વાયુ, વનસ્પતિના તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો છે, તે સઘળા પોત પોતાના પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોથી વારંવાર રેંટની માફક અનેક પ્રકારના ભવ ભ્રમણને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૩॥

'जमाहु ओहं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जं–यम्' જે સંસારને 'सलिलं ओहं- सलिलम् ओघं' સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના પાણીના સમૂહ જેવો 'अपारगं–अपारकम्' પાર કરવામાં અશકય 'आहु–आहुः' તીર્થંકર અને ગણધરોએ કહેલ છે તથા હે મનુષ્યો

આ 'भवगहणं-भवगहनम्' સંસાર રૂપી વનને 'दुमोक्खं-दुर्मोक्षम्' દુઃખથી જ પાર પામી શકાય એવું 'जाणाहि-जानीहि' જાણો કારણ કે 'जंसी-यस्मिन्' જે સંસારમાં મનુષ્યો 'विसयंगणाहिं-विषयाङ्गनाभिः' શબ્દાદિ વિષયો દ્વારા અને સ્ત્રિયોથી 'विसण्णा-विषण्णाः' વશ કરાયલા બને છે. અર્થાત્ વિષયોં અને સ્ત્રિયોમાં આસક્ત બને છે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—જે સંસારને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના જલસમૂહની જેમ અપાર કહેલ છે, એ ગહન એવા સંસારને દુસ્તર સમજો. જેમાં વિષયો અને સ્ત્રિયોમાં આસક્ત થયેલ જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પણાથી અથવા ભૂચર અને ખેચર થઈને લોકમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ-તીર્થંકરો અને ગણધરોએ આ સંસારને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની સરખો અપાર-દુસ્તર કહેલ છે. જેમ વિશાળ એવા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને કોઈ જલચર અથવા સ્થલચર પ્રાણી પાર કરવામાં સમર્થ થતા નથી, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન વિગેરેથી રહિત કોઇ પણ મનુષ્ય આ સંસારને પાર કરવામાં સમર્થ નથી. આ ભવ-વન ચોર્યાશી લાખ જીવ યોનિયોથી યુક્ત અને સંખ્યાત અસંખ્યાત તથા અનંત સ્થિતિવાળા છે, તેને દુર્મોક્ષ-ન છુટી શકાય તેવો સમજો. આમાંથી છુટા થવું કઠણ છે. આ જગત્માં શબ્દાદિ વિષયો અને સ્ત્રિયોમાં આસક્ત અથવા તેને વશ થયેલા પ્રાણી બન્ને પ્રકારના લોકમાં અર્થાત્ સ્થાવર જંગમ અથવા પૃથ્વીચર-આકાશ ચર રૂપ જગતમાં પરિભ્રમણ કરતા રહે છે. અથવા વેષમાત્રની દીક્ષા અને અવિરતિથી અથવા રાગ અને દ્વેષથી આવા બે પ્રકારના કારણોથી લોકમાં ભ્રમણ કરતા રહે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-પોત પોતાના કરેલા કર્મોથી પ્રેરાઇને પ્રાણી સંસાર રૂપ અટવી-જંગલમાં ભટકયા કરે છે. ॥૧૪॥

'कम्मुणा कम्म खवेंति बाला' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'बाला-बालाः' કર્મથી જ કર્મનો નાશ થાય છે તેમ માનવાવાળા અજ્ઞાનીયો 'कम्मुणा-कर्मणा' સાવદ્યના આરમ્ભ રૂપ આસ્રવ દ્વારથી 'कम्म-कर्म' પાપકર્મ 'न खवेंति-न क्षपयन्ति' નાશ કરી શકતા નથી. અર્થાત્ પાપકર્મ કરવાને કારણે પોતાના કર્મોનો નાશ કરી શકતા નથી. પરંતુ 'धीरा-धीराः' ધીર પુરૂષ 'अकम्मुणा-अकर्मणा' આસ્રવોને રોકીને 'कम्म-कर्म' પાપ કર્મ 'खवेंति-क्षपयन्ति' ખપાવે છે. તેથી 'मेहाविणो-मेधाविनः' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'लोभमयावतीता-लोभमयादतीताः' પરિગ્રહથી દૂર રહે છે. તેથી કરીને

'संतोसिणो-संतोषिणः' સંતુષ્ટ બનીને 'पावं पापम्' સાવદ્ય અનુષ્ઠાન 'नो पकरेंति-नो प्रकुर्वन्ति' કરતા નથી ।।૧૫।।

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાની જીવ (સાવદ્ય) કર્મથી કર્મનો ક્ષય કરાવી શકતા નથી. ધીર પુરૂષ અકર્મથી (આસ્રવોને રોકવાથી) કર્મનો ક્ષય કરે છે તેથી મેધાવી પુરષ પરિગ્રહથી (અથવા લોભ અને મદથી) રહિત બનીને સંતોષ ધારણ કરીને પાપ કર્મ કરતા નથી. ।।૧૫।।

ટીકાર્થ—સત્ અસત્‌ના વિવેક રહિત અને મિથ્યાત્વ વિગેરે દોષોથી પરાજય પામેલા અજ્ઞાની જીવો પ્રાણાતિપાત રૂપ સાવદ્ય કર્મના અનુષ્ઠાનથી કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે ઉત્સુક થતા હોવા છતાં પણ ક્ષય કરવામાં સમર્થ થતા નથી. પરંતુ જે પુરૂષ ધીર છે, અર્થાત્ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરવામાં સમર્થ તથા હેય ત્યાગવા યોગ્ય અને ઉપાદેયના (ગ્રહણ) વિવેકથી યુક્ત છે, તેજ અકર્મ દ્વારા અથવા આસ્રવનો નિરોધ કરીને પૂર્ણ રૂપથી શૈલીશી અવસ્થામાં કર્મોનો ક્ષય કરે છે. જેમ ચિકિત્સા દ્વારા સારો વૈદ્ય રોગનો નાશ કરી દે છે. તે ધીર પુરૂષ મેધાવી હોય છે. હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહાર દૂર કરવા માટે સમજે છે, બાહ્ય-બહારના તથા આભ્યંતર-અંદરના પરિગ્રહથી પર હોય છે, અને જીન વચન રૂપી અમૃતનું પાન કરવાથી સંતોષી હોય છે. એવા પુરૂષો પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ વિગેરે પાપકર્મ કરતા નથી. ।।૧૫।।

'ते तीयउप्पन्नमणागयाइं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' આસ્રવના રોકવાથી કર્મનો ક્ષય માનવાવાળા વીતરાગપુરૂષો 'लोगस्स-लोकस्य' પ્રાણિયોના સમૂહના 'तीयउप्पन्नमणागयाइं-अतीतोत्पन्नानागतानि' ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય એમ ત્રણે કાળના વૃત્તાંતોને 'तहागयाइं-तथागतानि' યથાર્થપણાથી 'जाणंति-जानन्ति' જાણે છે. અને તીર્થંકરાદિ 'अन्नेसिं-अन्येषां' બીજા જીવોના 'णेतारो-नेतारः' નેતા અર્થાત્ માર્ગદર્શક છે. પરંતુ સ્વયં 'अणन्नणेया-अनन्यनेताः' નેતા રહિત છે, અર્થાત્ તેઓનો કોઈ નેતા નથી 'ते-ते' તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીપુરૂષ 'हु-च' નિશ્ચય 'बुद्धा-बुद्धाः' સ્વયં બુદ્ધ હોવાથી 'अंतकडा-अन्तकृताः' સકલ કર્મોનો નાશ કરવાવાળા હોય છે. ।।૧૬।।

અન્વયાર્થ—આસ્રવોનો નિરોધ કરીને કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળા તીર્થંકર પ્રાણિયોના ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળને સુખ દુઃખ અને યથાર્થ પણાથી જાણે છે. તેઓ અન્ય જીવોના નેતા-માર્ગદર્શક બને છે, પરંતુ

તેઓના કોઈ નેતા હોતા નથી કેમ કે તીર્થંકર સ્વયંબુદ્ધ અને અંતકર હોય છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—લોભથી સર્વથા પર હોવાના કારણે જેઓ બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથી મુક્ત થઇ ચૂકેલા છે, તે વીતરાગ પુરૂષો લોકમાં રહેલા પ્રાણિયોના ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા, વર્તમાનમાં ઉત્પન્ન થતા અને ભવિષ્ય કાળમાં ઉત્પન્ન થનારા સઘળા સુખો અને દુઃખોને વાસ્તવિક રૂપથી જાણે છે વિભંગ જ્ઞાનીયોની જેમ વિપરીત રૂપથી જાણતા નથી.

આગમમાં કહ્યું છે કે—હે ભગવાન્ માયાવી અને મિથ્યાદૃષ્ટિ અનગાર રાજગૃહ નગરમાં રહીને શું વારાણસી નગરીના રૂપો (પદાર્થો)ને જાણે કે દેખે છે? તેનો ઉત્તર એવો છે કે-હા જાણે છે, અને દેખે છે. પરંતુ તેને દર્શન વિપર્યાસ હોય છે. અર્થાત્ તે વિપરીત રૂપથી જાણે અને દેખે છે. ઈત્યાદિ.

તીર્થંકર અન્ય ભવ્ય જીવોના નેતા હોય છે. સદુપદેશ આપીને તેઓને મોક્ષ માર્ગ બતાવે છે, પરંતુ તેઓ અન્યથી લઈ જવાય તેમ હોતા નથી. અર્થાત્ તેઓના કોઈ નેતા હોતા નથી. કેમકે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ હોય છે. અને સમસ્ત કર્મનો અન્ત કરવાવાળા હોય છે. ॥૧૬॥

તીર્થંકર જ્યારે મોક્ષ જતા નથી ત્યારે શું કરે છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-'ते णेव कुव्वंति' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—'ते-ते' એ પહેલા વર્ણવેલ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની અર્થાત્ તીર્થંકરાદિ 'दुगुंछमाणा-जुगुप्समानाः' પાપ કર્મની ઘૃણા કરતા થકા 'भूताहिसंकाइ-भूताभिशङ्कया' પ્રાણિયોના ઘાતના ભયથી 'नेव कुव्वंति-नैव कुर्वन्ति' પોતે પાપકર્મ કરતા નથી. તથા 'न कारवंति-न कारयन्ति' પાપનું આચરણ કરવા માટે બીજાને પ્રેરણા કરતા નથી. 'धीरा-धीराः' પરીષહ અને ઉપસર્ગને સહન કરવાવાળા એવા તે પુરૂષો 'सया-सदा' સર્વકાળ 'जया-यताः' યતનાવાળા બનીને 'विप्पणमंति-विप्रणमन्ति' સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે. 'य-च' અને 'एगे-एके' કોઇ અલ્પ સત્વ 'विण्णत्तिधीरा-विज्ञप्तिधीराः' સંયમના જ્ઞાન માત્રથી સંતોષી 'हवंति-भवन्ति' થાય છે. અર્થાત્ ક્રિયાપૂર્વક સંયમનું અનુષ્ઠાન કરતા નથી. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીયો પાપકર્મની નિંદા કરતા થકા પ્રાણિયોના ઉપમર્દન (વિરાધના) ની સંભાવનાથી પોતે પાપ કર્મ કરતા નથી તેમજ બીજા પાંસે પાપકર્મ કરાવતા નથી તથા પાપ કર્મ કરવાવાળાની અનુ-

મોદના પણુ કરતા નથી. એવા તે ધીર પુરૂષો હમેશાં યતનાવાન્ રહે છે, તેમજ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં નમ્ર હોય છે. પરંતુ કોઇ કોઇ સત્વ વગરના અન્ય દર્શનવાળા જ્ઞાન શૂરજ હોય છે. સંયમના જ્ઞાનમાં તો તેઓ કુશળ હોય છે. પરંતુ તેઓ તેનું આચરણુ કરતા નથી, ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીયો અથવા જાણુવા યોગ્ય પદાર્થને જાણુવાવાળાઓ પરોક્ષ જ્ઞાની તીર્થંકર ગણુધર વિગેરે પાપકર્મની દુગુંછા–નિષેધ કરે છે, ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના ઉપમર્દન (વિરાધના) ની આશંકાથી સ્વયંહિંસા વિગેરે અઢાર પ્રકારના પાપ સ્થાનોનું સેવન કરતા નથી. તથા બીજાઓને તેનું સેવન કરવાથી પ્રેરણા કરતા નથી, અને (ઉપલક્ષણથી) પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળાનું અનુમોદન કરતા નથી. તે ધીર પુરૂષો પરીષહો અને ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન ન થતા હમેશાં યતનાવાન્ રહે છે. અને વિનય પૂર્વક સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે છે. આનાથી વિપરીત કોઇ કોઈ ભારે કર્મવાળા સત્વ વગરના પુરૂષો જ્ઞાન સંતોષી હોય છે. અર્થાત્ જ્ઞાનથી જ અભીષ્ટની સિદ્ધિની અભિલાષા ઇચ્છા કરતા રહે છે. ॥૧૭॥

'डहरे य पाणे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सव्वलोए-सर्वलोके' પંચાસ્તિકાયવાળા આ સંપૂર્ણ લોકમાં 'डहरे य-डहराश्च' નાના નાના એક ઇન્દ્રિયવાળા કુંથુ પિપીલિકા (કીડી) વિગેરે 'पाणे-प्राणाः પ્રાણિયો છે. 'य-च' અને 'वुड्ढे य-वृद्धाश्च' મોટા મોટા હાથી વિગેરે બાદર શરીરવાળા 'पाणे-प्राणाः' પ્રાણિયો છે. 'ते-तान्' એ બધાને 'आत्तओ पासइ-आत्मवत् पश्येत्' પોતાના સરખા જોવા જોઈએ, તથા 'इणं-इमम्' આ પ્રત્યક્ષ દેખાતા 'महंतं-महान्तम्' વિશાળ लोयं-लोकम्' જીવા જીવાત્મક લોકને 'उव्वेहती-उत्प्रेक्षेत' કર્મના વશીભૂત હોવાથી દુઃખ રૂપ વિચારે તથા 'बुद्धे-बुद्धः' તત્વને જાણુવાવાળા મુનિ 'अप्पमत्तेसु-अप्रमत्तेषु' સંયમનું પાલન કરવામાં 'परिव्वएज्ज· परिव्रजेत्' દીક્ષા અંગીકાર કરીને વિશુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—આ પંચાસ્તિકાયાત્મક સંપૂર્ણ લોકમાં જેઓ નાના અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક આદિ એકેન્દ્રિય તથા કુન્થુ પિપીલિકા વિગેરે પ્રાણિયો છે, અને જેઓ મોટા અર્થાત્ હાથી વિગેરે જે બાદર પ્રાણી છે, તે બધાને પોતાની જેમજ જુએ, અને પોતાની બરોબર સમજે. આ વિશાલ લોકને દુઃખરૂપ વિચારે તથા કુશલ મુનિ અપ્રમત્ત યોગોમાં વિચરે અને વિશુદ્ધ સંયમનું પાલન કરે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—મુનિએ શું કરવું જોઈએ, તે કહેવામા આવે છે, આ પંચ અસ્તિ કાય રૂપ લોકમા કુથુ વિગેરે જે સૂક્ષ્મ પ્રાણી છે, અને મોટા હાથી

વિગેરે જે જીવો છે, તે બધાજ એટલે કે નાના મોટાને પોતાની બરોબરજ સમજવા. અર્થાત્ એમ વિચારવું કે જેમ મને દુઃખ અપ્રિય છે, એજ પ્રમાણે આ બધા પ્રાણીયોને પણ દુઃખ અપ્રિય છે. બધાજ પ્રાણિયો જીવવાની ઇચ્છા વાળા જ હોય છે. કોઇ મરવાની ઇચ્છા કરતા નથી. આ વચન પ્રમાણે બધા જ પ્રાણિયોમાં જીવવાની ઇચ્છા અને મરણનો ભય સરખો હોય છે. કહ્યું પણ છે કે-'अमेध्यमध्ये कीटस्य' ઇત્યાદિ

અશુચિમાં રહેલા જીવોમાં અને સ્વર્ગ લોકમાં રહેનારા દેવેન્દ્રમાં જીવવાની જીજ્ઞાસા અને મરણથી ડર એક સરખા જ હોય છે

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સઘળા જીવોને આત્મા તુલ્ય-પોતાની સરખા સમજવા સૂક્ષ્મ અને બાદર જીવોથી વ્યસ્ત હોવાને લીધે તથા કાળ ભાવથી અનાદિ-અનન્ત હોવાના કારણે આ લોક મહાન્ કહેલ છે. મુનિ આ મહાન્ લોકને દુઃખમય સમજે અને અપ્રમત્ત યોગમાં વિચરણ કરે અર્થાત્ સત્તર-પ્રકારના સંયમનું પાલન કરે ॥૧૮॥

'जे आयओ वा वि णच्चा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે અર્હંત વિગેરે 'आयओ-आत्मतः' પોતે 'वा-वा' અથવા ગણધરાદિ 'परओ-परतः' તીર્થંકર વિગેરેના ઉપદેશથી ધર્મના તત્વને 'णच्चा-ज्ञात्वा' જાણીને 'अप्पणो-आत्मनः' પોતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં 'अलं होइ-अलं भवति' સમર્થ થાય છે તથા 'परेसिं-परेषां' બીજા લોકોના ઉદ્ધાર કરવા માટે પણ 'अलं होई-समर्थो भवति' શક્તિમાન્ થાય છે. 'तं-तम्' સ્વ અને પર એ બન્નેને તારવાવાળા તથા 'जोइभूयं च-ज्योतिर्भूतम्' પ્રકાશવાળા તે મુનિની સમીપ 'सया-सदा' સર્વ કાળ 'वसेज्जा-वसेत्' નિવાસ કરે અર્થાત્ તેઓની આજ્ઞાનું પાલન કરે 'जे-यः' ગુરૂની સમીપે રહેવાવાળા જે મુનિ 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુત ચારિત્ર વાળા ધર્મને 'अणुवीइ-अनुविचिन्त्य' સમ્યક્ વિચાર પૂર્વક 'पाउकुज्जा-प्रादुष्कुर्यात्' ઉપદેશ કરે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—જે તીર્થંકર વિગેરે પોતાની સહજ પ્રજ્ઞાથી અથવા જે ગણધર વિગેરે તીર્થંકર વિગેરેના ઉપદેશથી લોક અલોક અથવા જીવ અજીવ વિગેરેના સ્વરૂપને જાણીને પોતાના ઉદ્ધાર માટે સમર્થ થાય છે, એ જ્યોતિ-સ્વરૂપ તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષનું જીવન પર્યન્ત સેવન કરે અર્થાત્ તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરે એ રીતે કોણ કરે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગ્રંથકાર કહે છે કે-જે ગુરૂકુલમાં વાસ કરવાવાળા મુનિ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનું વારંવાર ચિંન્તવન કરીને ઉપદેશ કરે છે તેઓ એ રીતે વર્તે છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—જે તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષ સ્વયંબોધ પ્રાપ્ત કરીને પોતાની મેળે અથવા જે ગણધર આદિ તીર્થંકર વિગેરેથી બોધ પ્રાપ્ત કરીને લોક અને અલોકના સ્વરૂપને અથવા પંચાસ્તિકાયમય લોકને જાણે છે, અર્થાત્ એ જાણે છે કે-કર્મને વશીભૂત થઇને સંસારી જીવો ચાર ગતિયોમાં ભ્રમણ કરે છે. તે પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં અર્થાત્ તપ અને સંયમની આરાધના દ્વારા સઘળા કર્મોના ક્ષય કરવામાં સમર્થ થાય છે. તેજ પોતાથી જૂદા અન્ય પ્રાણિયોના ઉદ્ધાર કરવામાં પણ વહાણની માફક સમર્થ થાય છે. આ પ્રકારના જ્યોતિ સ્વરૂપ અર્થાત્ ચન્દ્ર અને સૂર્યની સરખા પ્રકાશ ફેલાવનારા મોક્ષ-માર્ગના પ્રકાશક મહાપુરૂષનું મુનિએ સદા સેવન કરવું. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-સંસારના ભયથી ઉદ્વેગ પામીને આત્મહિતની ઇચ્છા કરવાવાળા મુનિ પોતાને કૃતાર્થ માનતા થકા રાત દિવસ નિરંતર ગુરૂની સમીપે જ નિવાસ કરે. કહ્યું પણ છે કે-'नाणस्स होइ भागी' ઇત્યાદિ

જે મુનિ જીવનના અન્તિમ ક્ષણ સુધી ગુરૂકુળમાં રહે છે, તે ધન્ય છે. તે જ્ઞાનનું પાત્ર બને છે. અને દર્શન તથા ચારિત્રમા તથા તપમાં વધારે દૃઢ બની જાય છે. એવું કોણ હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અહિયાં આ પ્રમાણે આપવામાં આવે છે-ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા જે મુનિ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનું અથવા ક્ષમા વિગેરે દસ પ્રકારના ધર્મનો વારંવાર વિચાર કરીને બીજાઓને તેનો ઉપદેશ આપે છે. અર્થાત્ ધર્મની આરાધનાથી મોક્ષ થાય છે, આ પ્રમાણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને જીનોક્ત ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ॥૧૯॥

'अत्ताण जो जाणइ जो य लोग" ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जो-यः' જો કોઇ 'अत्ताण-आत्मानम्' આત્માને 'जाणइ-जानाति' જાણે છે. તથા जो-यः' જો કોઈ 'लोगं-लोकम्' પંચાસ્તિકાયવાળા લોક તથા અલોકને જાણે છે. તથા 'जो-यः' જો કોઈ 'गइं-गतिम्' પરલોક ગમન રૂપ ગતિને 'च-च' અને 'णागइंच-अनागतिंच' અનાગતિને 'जाणइ-जानाति' જાણે છે તથા 'जो-यः' જે 'सासयं-शाश्वतम्' સર્વ વસ્તુ સમૂહને દ્રવ્યાર્થિકનયથી નિત્ય 'च-च' અને 'असासयं-अशाश्वतम' પર્યાયાર્થિક નયથી અશાશ્વત-અનિત્ય 'जाण-जानाति' જાણે છે તથા 'जाइं-जातिम्' જીવોની ઉત્પત્તિને 'च-च' તથા 'मरणं-मरणम्' જીવોની મરણ ગતિને 'च-च' અને 'जणोववायं-जनोपपातम्' પ્રાણિયોની અનેક ગતિયોમાં જવાનું જાણે છે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ આત્માને જાણે છે, જે લોકને જાણે છે, જે ગતિ અને અનાગતિને જાણે છે. અથવા મોક્ષને જાણે છે. જેઓ શાશ્વત અને અશાશ્વતને જાણે છે. જેઓ જીવોના જન્મ અને મરણને જાણે છે, ઉત્પાત અર્થાત્ દેવભવ અને નરકભવમાં ઉત્પન્ન થવાનુ જાણે છે. એજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—જે જ્ઞાની પુરૂષ એ જાણે છે કે આ આત્મા સતત ગમન અને આગમન કરતો રહે છે. તે શરીરથી ભિન્ન છે. સુખ દુઃખનો આધાર છે. અને પરલોકમાં જવાવાળો છે, જે પંચાસ્તિકાય મય અથવા ચૌદ રાજુ પરિમાણવાળા લોકને જાણે છે. 'ચ' શબ્દથી કેવળ આકાશમય આલોકને પણ જાણે છે. જે એ જાણે છે કે જીવ અહીંથી મરીને પરલોકમાં જાય છે અને પરલોકથી આવીને આ ભવમાં જન્મ લે છે. અથવા જે જીવના પુનર્જન્મને જાણે છે, અથવા અનાગતિને અર્થાત્ મોક્ષમાં ગયેલા જીવના પુનરાગમનના અભાવને જાણે છે, તથા જે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી સઘળી વસ્તુઓના નિત્યપણાને તથા પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી અનિત્યપણાને જાણે છે. અથવા શાશ્વત અર્થાત્ મોક્ષ અને અશાશ્વત અર્થાત્ સંસારને જાણે છે, તથા જે જીવોની પોત પોતાના કર્મ પ્રમાણે થવાવાળી ઉત્પત્તિને, આયુષ્યના ક્ષય રૂપ મરણને અથવા બાલમરણને અને પંડિત મરણને જાણે છે, તથા જે જીવોના દેવ અને નારક રૂપથી થવાવાળા ઉત્પાદને જાણે છે, એજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય હોય છે. ॥૨૦॥

'अहो वि सत्ताण' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'च-च' અને 'जो-यः' જો કોઇ 'सत्ताण-सत्त्वानाम्' પ્રાણિયોના 'अहोवि-अधोऽपि' નરક આદિમાં પણ જો 'विउट्टणं-विकुट्टनम्' નરક વિગેરેની યાતના રૂપ તથા 'आसवं-आस्रवम्' કર્મના આગમન રૂપ આસ્રવને 'च-च' તથા 'संवरं-संवरम्' કર્મના નિરોધ રૂપ સંવરને 'जाणइ-जानाति' જાણે છે. 'च-च' તથા 'दुक्खं-दुःखम्' અશાતા રૂપ દુઃખને તથા 'च' શબ્દથી સુખને 'च-च' તથા निज्जरं-निर्जराम्' નિર્જરાને 'जाणइ-जानाति' જાણે છે. 'सो-सः' તે 'किरियावायं-क्रियावादम्' ક્રિયાવાદને 'भासिउं-भाषितुम्' કથન કરવાને 'अरिहइ-अर्हति' યોગ્ય થાય છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—તથા જે પુરૂષ પ્રાણિયોને નરક વિગેરેમાં થવાવાળી યાતના (પીડા)ને જાણે છે જે આસ્રવ અને સંવરને જાણે છે. સુખ, દુઃખ અને નિર્જરાને જાણે છે, એજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—જે નીચેના લોકમાં અશુભ કર્મના ઉદયથી રત્નપ્રભા વિગેરે નરકભૂમિયોમાં ગયેલા પ્રાણિયોની વિવિધ પ્રકારની પીડાને જાણે છે, અને જે એ જાણે છે કે-કર્મોના આગમનનું દ્વાર શું છે? અર્થાત્ હિંસા વિગેરેને; રાગદ્વેષને અને મિથ્યા દર્શન વિગેરે આસ્રવોને જાણે છે, અને જે આસ્રવને રોકવાના ઉપાયને અર્થાત્ હિંસા વિરતિ, વીતરાગ પણું અને સમ્યગ્દર્શન યોગનિરોધ વિગેરેને જાણે છે. જે દુઃખને અર્થાત્ અસાતાને અથવા જન્મ, જરા, મરણ, રોગ; શોક વિગેરેથી ઉત્પન્ન થવાવાળી શારીરિક પીડા અથવા તેના કારણોને જાણે છે, અને જે તપ, સંયમ વિગેરે રૂપ નિર્જરાને જાણે છે. એવા તત્વવેત્તા મુનિજ ક્રિયાવાદનો ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય હોય છે. ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—મુનિ 'सद्देसु-शब्देषु' વીણા વિગેરેના શબ્દમાં 'रूवेसु-रूपेषु' તથા રૂપમાં ''असज्जमाणो-असज्जमानः' આસક્ત થયા વિના તથા 'गंधेसु-गन्धेषु' ગંધમાં 'च-च' અને रसेसु-रसेषु' રસોમાં 'अदुस्समाणे-अद्विषन्' દ્વેષ ભાવ કર્યા વિના 'जीवियं-जीवितम्' જીવન ધારણ કરવાની 'नो अभिकंखा-नो अभिकाङ्क्षेत्' ઈચ્છા ન કરે તથા 'मरणं-मरणम्' મરણની પણ 'नो अभिकंखी-नो अभिकाङ्क्षेत्' ઈચ્છા ન કરે 'वलयाविमुक्के-वलयाद्विमुक्तः' માયા અને કપટ રહિત બનીને 'आयाणगुत्ते-आदानगुप्तः' સંયમ યુક્ત બનીને વિચરણ કરે 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—મનોજ્ઞ શબ્દોમાં અને રૂપોમાં આસક્ત ન થનાર અને ઉપલક્ષણથી અમનોજ્ઞ શબ્દ અને રૂપોમાં દ્વેષ ન કરનાર તથા દુર્ગંધ અને અમનોજ્ઞ રસોમાં દ્વેષ ન કરનાર તથા મનોજ્ઞ ગંધ અને રસમાં આસક્તિ ધારણ ન કરનાર તેમજ મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ સ્પર્શમાં પણ રાગદ્વેષ ન કરનાર મુનિ, જીવનની આકાંક્ષા ન કરે તેમજ છલ ન કરનાર કપટથી રહિત અને સંયમ યુક્ત બની વિચરણ કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં કહે છે કે-મુનિએ વેણુ વીણા આદિથી ઉત્પન્ન થવાવાળા શ્રોત્રને પ્રિય લાગનારા શબ્દોમાં નેત્રોને આનંદ આપનારા સુંદર એવા રૂપોમાં આસક્ત થવું નહીં એજ પ્રમાણે અમનોજ્ઞ-મનને ન ગમે તેવા શબ્દો અને રૂપોમાં દ્વેષભાવ રાખવો નહીં. 'સડે' મરેલાના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થનાર દુર્ગન્ધમાં લુખા સુકા વાસી આહાર વિગેરેના રસમાં ઉપલક્ષણથી કોષ્ટ પુટ અર્થાત્ સુગંધીવાળા પદાર્થના પડિકા વિગેરેની સુગંધમાં અને દરાખ વિગેરેના મીઠા રસમાં અને તેના સહચર મનોજ્ઞ અમનોજ્ઞ એવા સ્પર્શમાં પણ રાગદ્વેષ ન કરે.

અસંયમ મય જીવનની આકાંક્ષા-ઇચ્છા ન કરે અને આયુષ્યના ક્ષય રૂપ મરણની અથવા બાલ મરણની આકાંક્ષા-ઇચ્છા ન કરે. પરંતુ કપટથી રહિત થઈને અને સંયમથી યુક્ત થઇને મન, વચન, અને કાયાના અપ્રશસ્ત વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને વિચરણ કરે. અર્થાત્ નિષ્કપટ ભાવથી ત્રણે યોગોથી સંયમનું પાલન કરે ॥૨૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું સમવસરણનામનું બારમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૨॥

'તેરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

સમવસરણ નામનું બારમું અધ્યયન પુરૂં થયું. હવે તેરમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આના પહેલાના અધ્યયન સાથે આ અધ્યયનનો આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે.–બારમા અધ્યયનમાં પરવાદિયોના મતનું નિરૂપણ અને નિરાકરણ કરવામાં આવેલ છે, તે નિરાકરણ ખરી રીતે યાથાતથ્યથી થાય છે, તેથી આ અધ્યયનમાં યાથાતથ્યનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે આ સંબન્ધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. **'आहत्तहीयं'** ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—**आहत्तहीयं तु–याथातथ्यं तु'** યથાર્થ અર્થાત્ સાચું–તત્વ **'पुरिसस्स–पुरुषस्य'** જીવને જે **'जायं–जातम्'** પ્રાપ્ત થયેલ છે તથા **'नाणप्पकारं–ज्ञानप्रकारम्'** જ્ઞાનનો પ્રકાશ અર્થાત્ સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું **'पवेयइस्सं–प्रवेदयिष्यामि'** કથન કરીશ **'तु'** શબ્દથી મિથ્યાવાદિયોના દોષોને પણ કહીશ **'सओय–सतश्च'** ચારિત્રશીલ ઉત્તમ સાધુના **'धम्मं–धर्मम्'** શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ તથા **'सीलं–शीलम्'** શીલ–સ્વભાવ અને **संतिं–शान्तिम्'** સકલ કર્મ ક્ષયરૂપ શાન્તિને–નિર્વૃત્તિને **'पाउकरिस्सामि–प्रादुः करिष्यामि'** પ્રકટ કરીશ તથા **'असओ य–असतश्च'** પરતીર્થિકોના અધર્માચરણને તથા **'असंतिं–अशान्तिम्'** સંસારના સ્વરૂપને પ્રગટ કરીશ ॥૧॥

અન્વયાર્થ—પરમાર્થ દૃષ્ટિથી વિચારતાં જીવને વાસ્તવિક પણાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા સમ્યક્ જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ જ્ઞાન પ્રકારનું નિરૂ-

પણ કરીશ. અને મિથ્યાદષ્ટિયોના દોષોનું પણ કથન કરીશ તેમજ ચારિત્ર શીલ પુરૂષોના સકલ કર્મક્ષય રૂપ શાંતિને પણ પ્રગટ કરીશ તેજ રીતે અસચ્ચારિત્રવાળા પરતીર્થિક પુરૂષોના પાપ, અધર્મ અશીલ, કુત્સિતશીલ અને અશાંતી વિગેરે સઘળા દુર્ગોણોને પણ પ્રગટ કરીશ. ॥૧॥

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે-યથાર્થપણાને યાથાતથ્ય કહે છે. તેનો અભિપ્રાય છે તત્વ। પરમાર્થ દષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવે તો સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર સમ્યક્ તપજ યાથાતથ્ય અર્થાત્ તત્વ છે. તેથીજ અહિયાં તેને જ દેખાડવામાં આવે છે.

જીવને ઉત્પન્ન થવાવાળા 'નાણપ્પયાર' અર્થાત્ જ્ઞાન પ્રકારને હું કહીશ અહિયાં પ્રકાર શબ્દ આદિના અર્થમાં છે, તેથી જ તાત્પર્ય એ થયું કે –સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપનું કથન કરીશ. અહિયાં ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિકને સમ્યક્ દર્શન સમજવું જોઈએ. બીજા વ્રતોને તથા કષાયોનો નિગ્રહ ચારિત્ર શબ્દથી ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ શિવાય જે કુશીલ (કુત્સિત આચાર)માં પ્રવૃત્ત છે. તેઓના દોષોને પ્રગટ કરીશ અથવા 'नाणप्पयार' નો અર્થ નાના પ્રકાર એ પ્રમાણે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રાણિયોના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત અથવા શુભ અને અશુભ જે સ્વભાવ છે, તેનું કથન કરીશ. 'तु' શબ્દથી એ બતાવ્યું છે કે-મિથ્યા દષ્ટિવાળાઓના દોષોને પણ હું પ્રગટ કરીશ. તથા શુભ અનુષ્ઠાન કરવાવાળા સત્પુરૂષના શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ અને ઉગ્ર વિહાર વિગેરે શીલને, સઘળા કર્મોના ક્ષયરૂપ મોક્ષને પ્રગટ કરીશ. તથા અસત્પુરૂષના અધર્મને, કુશીલને, અને મોક્ષભાવને પણ પ્રગટ કરીશ. ॥૧॥

'अहो य राओ य' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—अहो य–अहनि च' દિવસમાં 'राओ य–रात्रौ च' રાત્રે 'समुट्ठिएहिं समुत्थितेभ्यः' ઉત્તમ અનુષ્ઠાન કરવાવાળા શ્રુત ચારિત્રને ધારણ કરવા વાળાને તથા 'तहागएहिं–तथागतेभ्यः' તીર્થંકરો પાસેથી 'धम्मं–धर्मम्' શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મને 'पडिलब्भ–प्रतिलभ्य' પ્રાપ્ત કરીને 'अघायं–आख्यातम्' તીર્થંકરોક્ત समाहिं–समाधिं' સમાધિનું 'अजोसयंता–अजोषयन्तः' સેવન ન કરીને (જમાલી વિગેરે નિહ્નવો) 'सत्थारं–शास्तारम्' પોતાના ગુરૂ વિગેરેને જ 'एवं–एवम्' ઉક્ત રીતે 'फरुसं–परुषम्' કઠોર વચન वयंति–वदन्ति' કહે છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જે રાતદિવસ સમ્યક્ પ્રકારથી ઉત્થિત છે અર્થાત્ રાતદિવસ ઉત્તમ (ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયા) અનુષ્ઠાન કરવાવાળા હોય અને શ્રુતચારિત્રને ધારણુ કરવાવાળા હોય તેમની પાંસેથી તથા તીર્થંકરો પાંસેથી સંસાર સાગરથી તારવામાં સમર્થ એવા શ્રુતચારિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ જમાલી તથા દિગમ્બર વિગેરે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રયાત્મક મોક્ષ માર્ગનું સેવન ન કરતાં કઠોર વચનો દ્વારા મોક્ષ માર્ગને બતાવવા વાળા આચાર્ય વિગેરે ગુરૂની જ નિંદા કરે છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—પહેલાં કહેવામાં આવેલ છે કે—પુરૂષના ગુણુ દોષોને તથા તેઓના અનેક પ્રકારના સ્વભાવને કહીશ. હવે તેને જ કહેવામાં આવે છે. જે રાત અને દિવસ સારી રીતે-સમ્યક્ પ્રકારથી આરાધનામાં તત્પર થયેલા છે, અર્થાત્ ઉર્ધ્વ ગતિએ પહોંચેલા છે, એટલે કે-યોગ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત અને શ્રુતચારિત્રના ધારક છે, તેઓથી તથા તીર્થંકરોથી સંસાર સાગરથી તારવામાં સમર્થ શ્રુતચારિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને પણ કર્મના ઉદયથી હત ભાગ્ય જમાલિ વિગેરેએ કહેલ સમાધિનું અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરે રત્નત્રયનું અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગનું સેવન કરતા નથી. જમાલિ વિગેરે સમ્યગ્ આચરણુ ન કરતાં તીર્થંકરના માર્ગને જ નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. કુમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે છે. તેઓ કહે છે કે-મહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞજ નથી. કેમકે તેઓ કરવામાં આવતા કાર્યને કરેલું કહે છે, આ રીતે સર્વજ્ઞના વચન પર શ્રદ્ધા ન કરતાં અને શરીર વિગેરેની દુર્બલતાને કારણે સંયમના ભારને વહન કરવામાં સમર્થ ન થનારા તેઓને કોઇ સત્ગુરૂ વાત્સલ્યભાવથી પ્રતિબોધ આપે તો તેઓ તે પ્રતિબોધ આપનારને જ કઠોર વચનો કહે છે॥૨॥

'विसोहियंते अणुकाहयंते' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते-ते' પૂર્વોક્ત જમાલિ વિગેરે નિહ્નવો 'विसोहियं'-विशोधितम्' દોષ રહિત અને તીર્થંકરાદિકો એ પ્રરૂપેલ એવા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગને 'अणुकाहयंते-अनुकथयन्ति' તીર્થંકરની પ્રરૂપણાથી વિરૂદ્ધ પ્રતિપાદન કરે છે. 'जे-ये' જેઓ 'अत्तभावेण-आत्मभावेन' પોતાની રૂચી પ્રમાણે 'वियागरेज्जा-व्यागृणीयुः' આચાર્ય પરંપરાથી વિરૂદ્ધ રીતે સૂત્રોનો અર્થ કરે છે. એવા તેઓ बहूगुणाणं-बहुगुणानाम्' અનેક ગુણોના 'अट्ठाणिए होई-अस्थानिकाः भवन्ति' અસ્થાન રૂપ થાય છે. 'जे-ये' જે કોઈ જમાલિ વિગેરે અપાત્ર 'णाणसंकाइ-ज्ञानशङ्कया' વીતરાગના જ્ઞાનમાં શંકાશીલ બનીને 'मुसंवएज्जा-मृषा वदेयुः' મિથ્યા ભાષણ કરે છે. તેઓ ઉત્તમ ગુણોના પાત્રરૂપ બનતા નથી. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—તે જમાલિ વિગેરે સઘળા દોષથી રહિત અર્થાત્ નિર્દોષ એવા તીર્થંકરાદિકોએ પ્રતિપાદન કરેલ સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપરૂપ મોક્ષ માર્ગનું વિપરીત પણાથી જ પ્રતિપાદન કરે છે. જેઓ અત્યંત દુરાગ્રહી અને હઠીલા પણાથી પોતાની ઈચ્છાનુસાર જ સૂત્રનો અભિપ્રાય કહીને અનેક સદ્ગુણોના અપાત્ર થાય છે. અને પોતાના દુરાગ્રહને વશ થઈને જ્ઞાનમાં પણ સંદેહવાળા બનીને જુઠૂં જ કહે છે. અને મૃષાવાદની જ પ્રરૂપણા કરે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—જે જમાલિ વિગેરે નિર્દોષ અર્થાત્ સઘળા દોષોથી રહિત એવા અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષનું પ્રતિપાદન તીર્થંકરોથી ચાલતી પરંપરાથી વિરૂદ્ધ રૂપે કરે છે, તેઓ દુરાગ્રહ રૂપી ગ્રહથી ગ્રસ્ત થઈને પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે આચાર્ય પરં-

પરાથી આવેલા અર્થનું ઉલ્લંઘન કરીને સૂત્ર વિગેરેના અન્યથા જ એટલે કે વિરૂદ્ધ રૂપે જ વ્યાખ્યાન કરે છે, ગંભીર રહસ્ય વાળા સૂત્રના અર્થને પૂર્વાપરના સંબંધ પૂર્વક વ્યાખ્યાન-ઉપદેશ કરવામાં કર્મોદયથી અસમર્થ હોવા છતાં પણ પોતાને પંડિત માને છે, તેઓ સૂત્રના યથાર્થ માર્ગનો ત્યાગ કરીને પ્રરૂપણા કરે છે, પરંતુ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે સૂત્રના અર્થની પ્રરૂપણા કરવી તે અનર્થ કારક હોય છે, એવું કરનારા તે જમાલિ વિગેરે ઘણા એવા ગુણોના અપાત્ર બની જાય છે, આગમમાં કહેલા તે ઉત્તમ ગુણો આ પ્રમાણે છે.—'सुस्सूसइ' ઇત્યાદિ

શુશ્રૂષા કરવી અર્થાત્ ગુરૂમુખથી શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા કરવી, પૃચ્છા કરવી, ગુરૂના કથનને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવું અર્થને ગ્રહણ કરવા તથા ગ્રહણ કરેલા અર્થનું ચિંતન કરવું. અપોહ કરવું. અર્થાત્ વ્યતિરેકવાળા ધર્મોનું નિવારણ કરવું. સમ્યગ્ ધર્મને ધારણ કરવું. અને પાછા તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવું.

ગુરૂની શુશ્રૂષા (સેવા) કરવાથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે પછી સમ્યક્ અનુષ્ઠાન થાય છે અને તે પછી કર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

જે તીર્થંકરની પરમ્પરાથી વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે, તે સમ્યક્ ગુણોથી રહિત થાય છે, આના શિવાય શ્રુતજ્ઞાનમાં શંકા કરીને જે મૃષાવાદ કરે છે. જેમકે-આ આગમ સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે કે નથી? આનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે? કે નથી થતો? અથવા પોતાના પાંડિત્ય-પંડિતપણાના અભિમાનથી જે મિથ્યા ભાષણ કરે છે, અર્થાત્ તેઓ કહે છે કે હું જે કહું છું એજ કથન ઠીક છે, અન્યથા નથી વિગેરે

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે--સર્વજ્ઞનો આ માર્ગ સર્વ દોષો વિનાનો છે; તો પણ પોતાના આગ્રહથી જેઓ તેમાં દોષ કહે છે. જેઓ આચાર્ય પરંપરાનો ત્યાગ કરીને પોતાનું મન માન્યું વ્યાખ્યાન કરે છે, તથા જે સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમમાં શંકા બતાવીને મિથ્યા ભાષણ કરે છે, તે ઉત્તમ ગુણોનો અધિકારી થતો નથી. ॥૩॥

'जे यावि पुट्ठा पलिउंचयंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे यावि-ये चापि' જે લોકો ખરી રીતે શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતા નથી તેઓ બીજાઓ દ્વારા 'पुट्ठा-पृष्टाः' હે સાધુ આપના ગુરૂનું નામ શું છે? એ પ્રમાણે પૂછવામાં આવે ત્યારે 'पलिउंचयंति-परिकुञ्चयन्ति' પોતાના ગુરૂનું નામ છુપાવીને વધારે જ્ઞાનવાળા બીજા કોઈનું નામ પોતાના ગુરૂ તરીકે કહે છે. તે લોકો 'आयाणमट्ठं-आदानमर्थम्' જ્ઞાનાદિથી અથવા

મોક્ષરૂપ અર્થથી 'वंचयंति-वञ्चयन्ति' વંચિત થાય છે. છેતરાય છે. એમ કરવાવાળા 'साहुमाणी-साधुमानिनः' પોતાને સાધુ માનવાવાળા પરંતુ ખરી રીતે 'असाहुणो-असाधवः' અસાધુજ છે. 'मायण्णि-मायान्विताः' માયા કપટ વાળા તેઓ 'अणंतघायं-अनन्तघातम्' અનેકવાર સંસારને 'एसंति एष्यन्ति' પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪॥

અન્વયાર્થ--અન્ય કે જેઓ વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતા નથી તેઓ પણ 'કોણ તમારા ગુરૂ છે? એ રીતે બીજાઓ દ્વારા પૂછવામા આવે ત્યારે જેમની પાસેથી વિદ્યા ગ્રહણ કરી અથવા જેની પાંસેથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી એવા ગુરૂ અલ્પશ્રુત હોવાથી તેઓનુ નામ લેવામાં શરમાવાથી તેમનું નામ ન લેતાં કોઇ બીજા જ વધારે જ્ઞાનવાળા આચાર્યનું નામ કહે છે. તથા મોક્ષ માર્ગથી સ્વયં વંચિત થઇને ભ્રષ્ટ બની જાય છે એવું કરવાથી પોતાને સાધુ માનવાવાળા વાસ્તવિક રીતે અસાધુ જ છે. અને અત્યંત માયાવી હોવાથી અનંતઘાતને અથવા અનંતવાર સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ--જે વાસ્તવિક રીતે શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતા ન હોય પરંતુ અજ્ઞાનના બળથી જ અભિમાનના પર્વત પર ચઢેલા છે, તેઓને જ્યારે કોઇ પૂછે છે કે-આપના ગુરૂ કોણ છે? તો તેઓ જેની પાંસે ભણતા હોય અથવા જેનાથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તે અલ્પ અભ્યાસવાળા પોતાના ગુરૂનુ નામ કહેવામાં શરમાય છે, તેથી તેઓનું નામ ન લેતાં બીજા કોઇ અધિક વિદ્વાન્ આચાર્યનું નામ લે છે, એવાઓ આદાનથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિકથી અથવા મોક્ષથી વંચિત રહે છે. એટલે કે તેનાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. તેઓ પોતે પોતાને સાધુ માને છે; પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેઓ અસાધુ હોય છે. પાપનું સેવન કરે છે, પરંતુ પોતાને નિષ્પાપ કહે છે, તે તેઓનું વિવેક હીનપણું છે. કહ્યું પણ છે કે-'पावं काऊण सय' ઈત્યાદિ

જે પાપ કરીને પણ પોતાને શુદ્ધ જ કહે છે, તે બમણું પાપ કરે છે. મૂર્ખનું આ બીજુ મૂર્ખ પણું છે. ॥૧॥

આવા પ્રકારના અભિમાનના કારણથી જે માયાવી હોય છે, તેઓ અનંતવાર અર્થાત્ વારંવાર વિનાશને અથવા સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે. કેમકે તેઓ બે દોષોથી યુક્ત હોય છે. પહેલો દોષ પાપ કરવું. અને બીજો પોતાને પાપ વગરનો કહીને માયાચાર કરવો. તેઓ આ રીતે આત્મોત્કર્ષના કારણે બોધિલાભનો વિનાશ કરે છે. અને ભવભ્રમણને પ્રાપ્ત થયા કરે છે. ॥૪॥

માનનું ફળ બતાવીને હવે ક્રોધાદિક કષાયોનું ફળ બતાવે છે-

'जे कोहणे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે પુરૂષ 'कोहणे-क्रोधनः' ક્રોધવાળો 'होई-भवति' થાય છે. અર્થાત્ ક્રોધી હોય છે. તથા 'जगटुभासी-जगदर्थभाषी' બીજાના દોષો કહી બતાવે છે. તથા 'जे उ-ये तु' જે કોઇ 'विओसियं-व्यवशमितम्' શમી ગયેલા કલહને 'उदीरएज्जा-उदीरयेत्' ફરીથી ચાલુ કરે છે. 'से-सः' એમ કરવાવાળો તે પુરૂષ 'पावकम्मी-पापकर्मा' પાપકર્મ કરવાવાળા 'अंधेव-अन्ध इव' આંધળાની જેમ 'दंडपहं-दण्डपथम्' ટુંકા માર્ગને 'गहाय-गृहीत्वा' ગ્રહણ કરીને 'अविसोसिए-अव्यवशमितः' સદા કલહ કરવાવાળો 'घासइ-घृष्यते' પીડા યુક્ત થઇને દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ ક્રોધી હોય છે. અર્થાત્ ક્રોધ કરે છે. અને બીજાના દોષોનું ભાષણ કરે છે, અને જે કોઇ મિથ્યા દુષ્કૃત વિગેરે દ્વારા ઉપશાન્ત થવાથી પણ ફરીથી કલહ વિગેરેને ઉપસ્થિત કરે છે, એવો પાપી પુરૂષ આંધળાની માફક ટૂંકા માર્ગને અપનાવીને કાયમ કજીયા કંકાસ કરીને પોતે જ દુઃખી થાય છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ ક્રોધી હોય છે; અને બીજાના દોષો પ્રગટ કરે છે, અથવા જે યથાર્થ ભાષી-ખરૂં કહેનાર હોય છે, અર્થાત્ જે રીતના બોલવાથી વિજય મળે તેવા પ્રકારથી બોલે છે, તથા જે શાંત થયેલા કલહને ફરીથી ઉપસ્થિત કરે છે, જેમકે-કજીયો કરનારા બે મનુષ્યોનો ઝઘડો, ક્ષમાપના વિગેરે ઉપાયોથી ઠંડો પડી ગયો હોય તે ફરીથી ઉપસ્થિત થાય તેવું બોલવું અર્થાત્ મટી ગયેલા કજીયાની બાબતમાં એવા વચનો કહેવા જેનાથી તે બન્નેનો ક્રોધ ફરીથી સળગી ઉઠે, અને તેઓને ફરીથી ઝઘડો થાય, આવા પ્રકારના ક્રોધ પ્રિય પુરૂષને જે ફળ મળે છે, તે બતાવવામાં આવે છે,–તે પાપકર્મ કરવાવાળો પુરૂષ ચાર ગતિવાળા સંસારમાં નિરંતર દુઃખને ભોગવવાળો બને છે. જેમ પગદંડીથી ચાલવાવાળો આંધળો માણસ દુઃખ ભોગવે છે. ॥૫॥

'जे विग्गहीए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે પુરૂષ 'विग्गहीए-विग्रहीकः' કલહ કરવાવાળો હોય છે તથા 'अन्नायभासी-अन्यायभाषी' ન્યાય વિરૂદ્ધનું કથન કરે છે. 'से-सः' એવો પુરૂષ 'समे-समः' મધ્યસ્થ 'न होइ-न भवति' થઈ શકતો નથી તથા 'अझंझपत्ते-अझंझां प्राप्तः' તે કલહ વિનાનો પણ થઇ શકતો

નથી. અતઃ ક્રોધાદિ-કષાયોનો ત્યાગ કરવો એજ યોગ્ય છે. પરંતુ 'उववाय-कारी य-उपपातकारी च' જે ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે 'य-च' અને 'हरीमणे-ह्रीमनाः' પાપ કરવામાં ગુરૂ વિગેરે પાંસે શર્મિંદો બને છે. તથા 'एगंतदिट्ठी-एकान्तदृष्टिः' જીનોદિત માર્ગમાં અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હોય છે, એવો પુરૂષ 'अमायिरूवे-अमायिरूपः' માયા રહિત હોવાથી મધ્યસ્થ થઈ શકે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—જે કોઇ હમેશાં કલહપ્રિય હોય છે, અને ગુરૂજન વિગેરેનો પણ નિંદક હોય છે, એવો પુરૂષ કોઈ પણ સમયે મધ્યસ્થ થઈ શકતો નથી. અને કલહ રહિત પણ થઇ શકતો નથી. તેથી ક્રોધ વિગેરે દોષોને છોડી દેવા જોઈએ. ગુરૂજન વિગેરેના આજ્ઞાપાલક તથા અનુચિત કાર્ય કરવામાં શરમાવાવાળા પૂર્ણસંયમશીલ જીનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત મોક્ષ માર્ગમાં અત્યંત શ્રદ્ધાળુ અને માયા રહિત પુરૂષ જ મધ્યસ્થ થઈ શકે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—પરમાર્થ તત્વને ન જાણનારો એવો જે સાધુ કલહ (ક્લેશ) કરતો રહે છે, જો કે પ્રતિલેખન વિગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તો પણ કોઇ કલહ પ્રિય હોય છે. તથા જે અન્યાય બોલવાવાળો હોય છે, અર્થાત્ પોતાના ગુરૂ-વિગેરે મહા પુરૂષો પર પણ આક્ષેપ કરે છે, તેવો પુરૂષ સમભાવી થઈ શકતો નથી. કેમકે તે રાગદ્વેષથી યુક્ત હોય છે. તે કલહ રહિત પણ હોતો નથી-માયા વગરનો પણ હોતો નથી તેથી ક્રોધ વિગેરે બધા કષાયો ત્યાગવા યોગ્ય છે.

મધ્યસ્થ કોણ થઈ શકે છે? તે બતાવવામાં આવે છે-જે દોષ વિનાનો હોય છે, ગુરૂની આજ્ઞાનુ યથાર્થ પાલન કરનાર હોય, આચાર્યની આજ્ઞાનો અમલ કરતો હોય અથવા જે સૂત્રોના અર્થનો પ્રવર્તક હોય છે, જે મૂળ ગુણ અને ઉત્તર ગુણ રૂપ સંયમમાં મનને લગાડે છે. અથવા અનાચાર કરતાં, આચાર્ય વિગેરે ગુરૂજનો પાંસે લજ્જીત થાય છે, જે એકાન્ત દૃષ્ટિવાળો હોય છે, અર્થાત્ જેને એકાન્તતઃ જીવ અજીવ વિગેરે તત્વોનું અથવા મોક્ષનું જ્ઞાન હોય છે. અર્થાત્ જે જીનેન્દ્રના માર્ગમાં એકાન્ત શ્રદ્ધા વાળો હોય છે, તથા જે માયાથી રહિત હોય છે, એવો પુરૂષ ગુરૂ વિગેરેની સેવા કરે છે, અને પોતે કપટ યુક્ત વ્યવહાર કરતો નથી, તથા બીજા પાંસે કપટ વ્યવહાર કરાવતો નથી, તથા કપટ વ્યવહાર કરવાવાળાને અનુમોદન પણ આપતો નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે ક્રોધ કરે છે, તથા અન્યાય યુક્ત વચનો બોલે છે, તે કોઈ પણ પ્રકારે મધ્યસ્થ ભાવને પ્રાપ્ત કરી શકતો

નથી. તેથી સાધુએ સર્વદા આચાર્ય વિગેરેની આજ્ઞા પ્રમાણે જ વ્યવહાર કરવો, પાપકર્મ કરવામાં ગુરૂ વિગેરે મહાન્ જનોથી લજ્જીત થવું.—જીવા જીવ વિગેરે સઘળા તત્વો પર શ્રદ્ધા કરવી, એવો પુરૂષ જ વાસ્તવિક રીતે અમાયી થઈ શકે છે. ॥૬॥

'से पेसले सुहमे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—જે પુરૂષ સંસાર સાગરથી અત્યંત ઉદ્વેગવાળો થઈને 'बहुंपि—बहुअपि' અનેક વાર 'अणुसासिए—अनुशास्यमानः' આચાર્ય વિગેરેથી શિક્ષા પામીને પણ 'तहच्चा—तथार्चः' પોતાની ચિત્તવૃત્તિને શુદ્ધ રાખે છે. અર્થાત્ પહેલાં સંયમ પાલનમાં જેવી ચિત્તવૃત્તિ હતી આચાર્ય વિગેરેથી શિક્ષા પામીને પણ એવી જ ચિત્તવૃત્તિ રાખે છે से—सः' એવો તે પુરૂષ 'पेसले—पेशलः' વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત અને મૃદુ ભાષી હોય છે. તથા 'सुहमे-सूक्ष्मः' સૂક્ષ્મદર્શી એવં 'पुरिसजाए—पुरुषजातः' પુરૂષાર્થ કરવા વાળા છે. તથા 'जच्चन्निए चेव—जात्यान्वितश्चैव' એજ પુરૂષ ઉત્તમ જાતવાળો તથા 'सुउज्जुयारे—सुऋज्ज्वाचारः' સંયમ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવાળા છે. 'से-सः' એવો પુરૂષ જ 'समे—समः' મધ્યસ્થ થઇ શકે છે. 'अझंझपत्ते—अझंझां प्राप्तः' તેવો પુરૂષ ક્રોધ અને માયા વિગેરેથી રહિત હોય છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—જેઓ આ સંસાર રૂપ સાગરથી અત્યંત ઉદ્વેગવાળા છે, અને પ્રમાદવશ મોક્ષ માર્ગથી સ્ખલિત થવાથી ગુરૂજનો દ્વારા અનેકવાર અનુશાસિત કરાયેલ હોય અને શિક્ષા થયા બાદ પણ પહેલાંની માફક સંયમ પાલનમાં રૂચિ રાખતા હોય આવા પુરૂષોજ વિનયાદિ ગુણવાળા બનીને મૃદુ-ભાષા તથા સૂક્ષ્મદર્શી ઘાતિકર્મ ચતુષ્ટયના સ્વરૂપને જાણવાવાળા તથા પુરૂ-પાર્થી અને પરમ કુલીન કહેવાય છે અને એવાજ પુરૂષ સંયમ માર્ગના પ્રવર્તક બનીને મધ્યસ્થ બને છે. તથા ક્રોધ માયા રૂપ ઝંઝાને વશ થતા નથી ॥૭॥

ટીકાર્થ—ફરીથી સદ્ ગુણોને જ બતાવતાં કહે છે કે—જે આ સંસાર સાગરથી અત્યંત ઉદ્વેગ યુક્ત થાય છે, તથા પ્રમાદ વશાત્ સન્માર્ગથી સ્ખલિત થવાથી અનેકવાર ગુરૂ વિગેરે દ્વારા અનુશાસિત કરવામાં આવતાં અર્થાત્ ઉન્માર્ગ પ્રાપ્ત કરાવવાળા કારણોનો ત્યાગ કરવાની આજ્ઞા કરવામાં આવતાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિને પહેલાની જેમ પવિત્ર બનાવી લે છે, તે વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે, થોડું બોલવાવાળો હોય છે, તથા સૂક્ષ્મદર્શી, સૂક્ષ્મ અર્થોનો વક્તા—બોલનાર અને ઘાતિયાકર્મના સ્વરૂપનો વિચારવાન્ હોવાથી સૂક્ષ્મ હોય છે, એવો પુરૂષ જ વાસ્તવિક રીતે પુરૂષાર્થને કરવાવાળો હોય છે, એજ જાતિ-

માન્ હોય છે. કેમકે સારા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ જે શીલવાન્ હોય છે, તેજ કુલીન કહેવાય છે, ઉંચાકુળમાં ઉત્પન્ન થવા માત્રથી જ કોઈ કુલીન થઈ જતું નથી. એજ સંયમવાન્ અથવા સંયમનો પ્રવર્તક કહેવાય છે. એવો પુરૂષ જ સમ અથવા સમભાવી અને અઝંઝા પ્રાપ્ત અર્થાત્ ક્રોધ અથવા માયાથી રહિત હોય છે. અથવા વીતરાગની તુલ્ય હોય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—પ્રમાદને કારણે ક્યાંક સ્ખલન થઈ જવા છતાં આચાર્ય વિગેરેએ ઠપકો આપવાથી ચિત્તવૃત્તિને અન્યથા કરતો નથી એટલે કે ક્રોધ વિગેરે કરતો નથી, પરંતુ ફરીથી સંયમના પાલનમાં તત્પર થઈ જાય છે તે સાધુજ વિનય વિગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તેજ સૂક્ષ્મ દર્શી, પુરૂષાર્થ કારી, જાતિયુક્ત, સંયમનું પાલન કરનાર અને વીતરાગની તુલ્ય વખાણવા લાયક કહેવાય છે. ॥૭॥

સંયમના માર્ગમાં વિચરણ કરવાવાળા મુનિને પ્રાયઃગર્વ આવી જાય છે, તે બતાવતાં કહે છે. 'जेयावि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—जेयावि–यश्चापि' જો કોઈ 'अप्पं–आत्मानम्' પોતાને 'वसुमंति वसुमन्तम्' સંયમ રૂપ વસુયુક્ત તથા 'संखाय–संख्यावन्तम्' જીવાદિ પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાનરૂપ સંખ્યાવાળો 'मत्ता–मत्वा' માનીને અર્થાત્ હુંજ સંયમવાળો અને જ્ઞાની છું એવા અભિમાન યુક્ત થઈને 'अपरिक्ख–अपरीक्ष्य' વિચાર કર્યા વિનાજ 'वायं–वादम्' પોતાની મોટાઈ 'कुज्जा–कुर्यात्' કરે તથા 'अहं–अहम्' હુંજ 'तवेण–तपसा' તપથી 'सहिउत्ति–सहित इति' યુક્ત છું એ પ્રમાણે 'मत्ता–मत्वा' માનીને 'अण्णं जणं–अन्यम् जनम्' અન્ય જનને 'बिंबभूयं बिम्बभूतम्' પાણીમાં દેખાતી ચન્દ્રની છાયા અનુસાર નિરર્થક 'पस्सइ–पश्यति' જુએ છે. તે સર્વથા વિવેક વર્જીત છે. ॥૮॥

અન્વયાર્થ—બીજા પણ જે કોઈ પોતાને સંયમ રૂપ ધનવાળા અને જીવાદિ વિષય સંબંધી તત્વને જાણવાવાળા સમજીને હું જ સંયમી અને જ્ઞાની છું, એવું અભિમાન ધારણ કરીને વગર વિચાર્યે જ પૂર્વપક્ષ ઉત્તર પક્ષ રૂપ વાદને સબળ અને નિર્બલ કરે છે, અને હુંજ પૂર્ણ તપસ્વી છું એવું માનીને બીજાને જલ ચંદ્રવત્ બનાવટી તપસ્વી સમજે છે, એવો પુરૂષ સર્વથા વિવેકહીન માનવામાં આવે છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—જે મુનિ પોતાને સંયમવાન્ અથવા જ્ઞાનવાન્ માનીને હું જ સંયમી અને જ્ઞાની છું મારા સિવાય બીજો કોઈ એવો જ્ઞાની અથવા તપસ્વી નથી. એવું અભિમાન્ કરે છે, અને જે વિચાર કર્યા વિના જ વાદ કરે છે,–

ભાષણ કરે છે, અને હૂં જ તપસ્વી છું. એમ માનીને પોતાનાથી બીજા સાધુઓ અને ગ્રહસ્થોને નકામા સમજીને તેઓનો તિરસ્કાર કરે છે, તે અવિવેકી કહેવાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જે પોતાને સંયમ, જ્ઞાન અને તપથી યુક્ત માને છે, અને બીજાઓનો તિરસ્કાર કરે છે, તે અભિમાની તથા અવિવેકી હોય છે. ॥૮॥

'एगंत कूडेण उ से पलेइ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से-सः' પૂર્વોક્ત અહંકારી સાધુ 'एगंतकूडेण उ-एकान्तकूटेन तु' અત્યંત મોહ અને માયામાં ફસાઈને 'पलेइ-पर्येति' વારંવાર સંસારમાં ભમણ કરે છે. તે સંસારથી મુક્ત થઇ શકતો નથી. તથા 'मोणपयंसि-मौन-पदे' તે સંયમમાં 'गोत्ते-गोत्रे' આગમોના આધાર રૂપ 'ण विज्जइ-न विद्यते' થઈ શકતા નથી 'जे-यः' જે પુરૂષ સર્વજ્ઞના મતમાં 'माणणट्ठेण-माननार्थेन' સંમાન વિગેરેથી તથા 'वसुमन्नतरेण-वसुमन्यतरेण' સંયમના ઉત્કર્ષથી અથવા જ્ઞાનાદિથી મદ કરે છે એવો પુરૂષ 'अबुज्झमाणे-अबुध्यमानः' પરમાર્થને ન જાણતો થકો 'विउक्कसेज्जा-व्युत्कर्षयेत्' પોતાના આત્માને સત્કાર અને માનાદિથી નીચે પાડે છે. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—એ પૂર્વોક્ત અહંકારી અત્યંત મોહમાયાની જાળમાં ફસાઈને સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં વારંવાર ડુબે છે, કોઈ પણ સમયે સંસારથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. તથા નિરવદ્ય અગમના આધારભૂત સંયમ માર્ગમાં રહેતા નથી. અને પોતાના સન્માનાદિની, પ્રાપ્તિ માટે સંયમોત્કર્ષ તથા—જ્ઞાનાદિમાં મદ (અહંકાર) કરે છે. અને પરમાર્થ તત્વને જાણ્યા વિના જ પોતાને સત્કાર અને માનપાનથી નીચે પાડે છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ—જે સાધુ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અહંકાર કરે છે, તે મોહ અને માયામાં ફસાઈને સંસાર રૂપી સમુદ્રને વારંવાર પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ એક ગતિથી બીજી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને કયારેય સંસારથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. તે મુનિયોના પદમાં અર્થાત્ સંયમમાં સ્થિત થતા નથી. અને આગમમાં પણ સ્થિત થતા નથી. આવી રીતે કોણ સ્થિત થઈ શકતા નથી? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-જેઓ માન અને સન્માનની ઈચ્છાવાળા હોય છે, અને માન સન્માન મેળવીને અહંકાર કરે છે, અથવા જે સંયમ અથવા

જ્ઞાનનો મદ કરે છે, તે શાસ્ત્રને ભણીને પણ અને તેના અર્થને જાણવા છતાં પણ વાસ્તવિક રીતે સર્વજ્ઞના મતથી અજ્ઞાત છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અભિમાનવાળો પુરૂષ એકાન્ત ! મોહને વશ થઈને સંસારમાં ભટકે છે. ॥૯॥

દરેકને પ્રાયઃ જાતિમદ પ્રબળ હોય છે, તેથી હવે તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'जे माहणे' ઈત્યાદિ ગાથા કહે છે.

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે પુરૂષ 'जायए-जात्या' જાતિથી 'माहणो-ब्राह्मणः' બ્રાહ્મણ છે. 'वा-वा' અથવા 'खत्तिए-क्षत्रियः' ઈક્ષ્વાકુ વંશીય ક્ષત્રીય જાતના છે. 'तह-तथा' તથા 'उग्गपुत्ते-उग्रपुत्रः' ઉગ્રપુત્ર-ક્ષત્રિય જાતી વિશેષનો છે. 'तह-तथा' તેમજ 'लेच्छईवा-लेच्छकोवा' લેચ્છક જાતીના ક્ષત્રીય વિશેષ છે. 'जे-यः' જે 'पव्वइए-प्रव्रजितः' સંયમને ધારણ કરવા માટે દીક્ષિત થાય છે. અને 'परद-त्तभोई-परदत्तभोजी' બીજા દ્વારા આપવામાં આવેલ નિરવદ્ય આહારને ગ્રહણ કરે છે તથા 'जे-यः' જે પુરૂષ 'गोत्ते-गोत्रे' વંશથી 'माणबद्धे-मानबद्धे' અભિમાન યોગ્ય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં પણ 'ण थब्भइ-न स्तभ्नाति' અભિમાન કરતા નથી. એજ પુરૂષ સર્વજ્ઞના માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને યોગ્ય બને છે. ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—કોઈ પણ ભલે જાતિથી બ્રાહ્મણ હોય, ક્ષત્રિય હોય, ઈક્ષ્વાકુવંશીય હોય અથવા ઉગ્રપુત્ર ક્ષત્રિય જાતિ વિશેષ હોય, અગર લીછવી જાતિના હોય તે દીક્ષા ધારણ કરીને નિર્દોષ ભિક્ષાનો આહાર કરનાર અને સંયમનું પાલન કરનાર હોય અને જો ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ જાતિ કુલનું અભિમાન અથવા મદ કરતા નથી એજ સર્વજ્ઞ પ્રણીત માર્ગનું અનુસરણ કરવાવાળા કહેવાય છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જે જાતિથી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રીય, ઇક્ષ્વાકુ વંશવાળા અથવા ઉગ્ર વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ કે લિચ્છવી વંશમા ઉત્પન્ન થયેલ દીક્ષિત થયેલ હોય, અને બીજાએ આપેલ આહાર ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ ભિક્ષા પર નિર્વાહ કરે છે, અને અભિમાનને યોગ્ય કુળમાં ઉત્પન્ન થઇને પણ અભિમાન ન કરે, અર્થાત્ સર્વ લોકમાન્ય હોવા છતાં પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરીને ભિક્ષા માટે આમ તેમ ભ્રમણ કરતા થકા 'હું હાસ્યાસ્પદ થઇશ આ રીતનો મદ અથવા ગ્લાનિ ન કરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ઉગ્રપુત્ર અથવા લિચ્છવીવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ પુરૂષ પહેલાં બીજાઓને આજીવિકા આપતા હતા, અને હવે દીક્ષિત થયા પછી ભિક્ષા માટે બીજાઓના ઘરોમાં જતાં પોતાના

જન્મ વંશનું અભિમાન ન કરે. આવી રીતે જે અભિમાન કરતા નથી, એજ સર્વજ્ઞના માર્ગના અનુયાયી હોય છે. ॥૧૦॥

મદમત્ત પુરૂષનું ત્રાણુ (રક્ષણુ) કરી શકાતું નથી. તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે.-'न तस्स जाईव कुलंव ताणं' ઇત્યાદિ,

શબ્દાર્થ—'तस्स-तस्य' મદોન્મત્ત પુરૂષનો 'जाई वा-जाति र्वा' જાતિમદ અથવા 'कुलं वा-कुलं वा' કુલમદ 'न ताणं-न त्राणम्' સંસારથી રક્ષણુ કરવાવાળા હોતા નથી. 'णण्णत्थ-नान्यत्र' સિવાય 'विज्जाचरणं सुचिण्णं-विद्याचरणं सुचीर्णम्' સમ્યક્ પ્રકારથી સેવન કરવામાં આવેલ જ્ઞાન અને ચારિત્ર વિના સંસારથી કોઇ રક્ષણુ કરવાવાળુ હોતું નથી 'से-सः' જાતિ અને કુળના અભિમાન-વાળો સાધુ 'णिक्खम्म-निष्क्रम्य' પ્રવજ્યા ગ્રહણુ કરીને પણ 'अगारिकम्मं-अगारि कर्म' સાવદ્ય કર્માનુષ્ઠાન અર્થાત્ ગૃહસ્થના કર્મને 'सेवइ-सेवते' સેવે છે. 'से-सः' તે 'विमोयणाए-विमोचनाय' પોતાના કર્મને નિઃશેષપણાથી ક્ષપણુ કરવા માટે 'पारए-पारगः' સમર્થ 'न होइ-न भवति' થઈ શકતા નથી. ॥૧૧॥

અન્વયાર્થ—મહોન્મત્ત પુરૂષને જાતિમદ અથવા કુલમદ સંસારથી બચાવી શકતા નથી. પરંતુ તે સંસાર ચક્રમાં જ ફસાવનારા બને છે. તેથી સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્રને છોડીને બીજું કોઈ પણ રક્ષણુ કરનાર બની શકતું નથી. પરંતુ સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્ર જ સંસારથી બચાવી શકે છે. તેથી જાતિ અને કુલાભિમાન વાળા સાધુ દીક્ષાને ગ્રહણુ કર્યા છતાં પણુ નિંદિત કર્મનું સેવન કરે છે. અથવા જાતિ વિગેરેનો મદ કરે છે. એવો પુરૂષ નિઃશેષ કર્મનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઈ શકતો નથી. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—કરવામાં આવનારૂં અભિમાન અભિમાનીનું રક્ષણુ કરવાવામાં સમર્થ થઈ શકતું નથી. પરંતુ સંસારનું જ કારણુ થાય છે, તેજ બતાવે છે. માતૃપક્ષને જાતિ કહે છે, અને પિતૃપક્ષને કુળ કહેવામાં આવે છે. જાતિ અથવા કુળ આત્માનું રક્ષણુ કરી શકતા નથી. અહિયાં જાતિ અને કુળ એ ઉપલક્ષણુ છે, તેથી એ સમજવું જોઈએ કે-બળ મદ રૂપ મદ લાભમદ તપમદ સૂત્રમદ ઐશ્વર્ય મદ વિગેરેનું અભિમાન પણુ સંસારથી રક્ષણુ કરી શકતા નથી તે તો સંસારમાં ભ્રમણનું જ કારણુ હોય છે, સારી રીતે આચરવામાં આવેલ અર્થાત્ સમ્યક્ દર્શનથી યુક્ત જ્ઞાન અને ચારિત્ર જ સંસારથી રક્ષા કરી શકે છે, તેના સિવાય બીજું કોઈ રક્ષા કરવાવાળું નથી.

જે મુનિ પ્રવજ્યા-દીક્ષા ગ્રહણુ કરીને પણુ ગૃહસ્થોના કાર્યોનું અર્થાત્ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોનું સેવન કરે છે, અથવા મદ વિગેરે કરે છે, તે સઘળા

કર્મોનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઈ શકતો નથી. કહ્યું પણ છે-'जातिःकुलं ઈત્યાદિ

ધીર પુરૂષોનું કથન છે કે--જાતિ અથવા કુળ જીવની રક્ષા કરવામાં સમર્થ નથી. હે જ્ઞાની! જ્ઞાન-અને ચારિત્ર જ આત્માને રક્ષા કરવામાં સમર્થ થાય છે ।।

તેથીજ જેઓ દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને પણ ગૃહસ્થને યોગ્ય એવા કાર્યો કરે છે, અથવા જાતિ મદ આદિનું સેવન કરે છે, તે કર્મોનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઇ શકતા નથી. ।।૧૧।।

'णिक्किंचणे भिक्खू' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे भिक्खू-ये भिक्षुः' જે સાધુ 'णिक्किंचणे-निष्किंचनः' બાહ્ય પરિગ્રહથી રહિત અર્થાત્ દ્રવ્ય વિગેરે રાખતા નથી. તથા 'सुलूहजीवी-सुरूक्षजीवी' લુખો સુકો આહાર કરે છે. તથા 'जे-यः' જે 'गारवं-गौरवम्' ઋદ્ધિ રસ સાતા રૂપ ગૌરવ પ્રિય 'होइ-भवति' હોય છે તથા 'सिलोगगामी-श्लोकगामी' પોતાની શ્લાઘાની ઇચ્છા રાખે છે, તે 'अबुज्झमाणो-अबुध्यमानः' પરમાર્થથી-તત્ત્વતઃ મોક્ષમાર્ગને ન જાણવાવાળા 'एयं-एतत्' આ નિષ્કિંચનાદિને 'आजीवं-आजीवम्' આજીવીકાના સાધન રૂપ બનાવીને 'पुणो पुणो-पुनः पुनः' વારંવાર સંસારમાં 'विप्परियासं-विपर्यासम्' જન્મ, જરા શોક અને મરણાદિકને 'एति-उवैति' પ્રાપ્ત કરે છે. ।।૧૨।।

અન્વયાર્થ--જે સાધુ નિર્દોષ આહારને ગ્રહણ કરે છે, અને બાહ્ય પરિગ્રહથી વર્જીત લુખો સુકો આહાર કરવા વાળો છે એવો પુરૂષ પણ જો ઋદ્ધિ રસ શાતા ગૌરવપ્રિય હોય તથા આત્મશ્લાઘાને ઇચ્છનાર હોય તે પરમાર્થ એવા મોક્ષ માર્ગને ન જાણતો થકો પોતાની પ્રશંસામાં જ લીન અકિંચનત્વાદિ બાહ્ય પરિગ્રહના પરિત્યાગને જ આજીવીકાનું સાધન બનાવી વારંવાર સંસારમાં જન્મ, જરા, શોકને પ્રાપ્ત કરીને મરણ પામે છે. ।।૧૨।।

ટીકાર્થ—ફરીથી મદના દોષો બતાવે છે--જે ભિક્ષુ છે, અર્થાત્ ભિક્ષાથી શરીરનો નિર્વાહ કરે છે, પરિગ્રહથી રહિત છે, અને રૂક્ષ જીવી છે, અર્થાત્ લુખો સુકો અન્ત પ્રાન્ત છાશ મિશ્રિત વાસી ચણા વિગેરેથી પ્રાણ ધારણ કરે છે, અર્થાત્ શરીરનો નિર્વાહ કરે છે, એવો પુરૂષ પણ જો ઋદ્ધિ રસ અને સાતાના ગૌરવની ઇચ્છા કરે, અને પોતાની પ્રશંસાની ઇચ્છા કરે, તો તે પરમાર્થિક મોક્ષમાર્ગને ન જાણવાવાળા તે પુરૂષને પૂર્વોક્ત અકિંચનપણું નિષ્પરિગ્રહપણુ, વિગેરે ગુણો કેવળ આજીવિકા પુરતા જ છે. અર્થાત્ ગૌરવ પ્રિયતા અને આત્મપ્રશંસાની કામના-ઇચ્છાના કારણે એ ગુણોથી પણ તેના

આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકતું નથી. એવો પુરૂષ સંસારમાં વારંવાર જન્મ, જરા, મરણ, અને શોક વિગેરે પ્રાપ્ત કરે છે, જોકે તે સંસાર સાગરથી તરવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ ઉપર કહેલા દોષોને કારણે તેમાં ડૂબે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેઓ જગત્‌ના સઘળા પદાર્થોનો પરિત્યાગ કરી ચૂક્યા છે, અને ભિક્ષા દ્વારા પોતાના ઉદરની પૂર્તિ કરે છે, તે પણ જો મદ-અભિમાન કરે, અથવા પ્રશંસાની ઇચ્છા કરે તો તેનું ભિક્ષાટન કરવું એ કેવળ આજીવિકાના સાધન પુરતું જ છે, તે પુરૂષ સંસાર રૂપી અટવી જંગલમાં જ ભટકતો રહે છે. ॥૧૨॥

'जे भासवं भिक्खु सुसाहुवाई' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे भिखू-यः भिक्षु' જે સાધુ 'भासवं-भाषावान्' ભાષાના દોષો અને ગુણોને જાણવાવાળા હોવાથી સુંદર ભાષા પ્રયોગ કરનાર હોય તથા 'सुसाहुवाई-सुसाधुवादी' સુંદર ભાષા બોલવાવાળા હોય 'पडिहाणवं-प्रतिभानवान्' ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિના ગુણોથી સુંદર પ્રતિભાશાલી હોય તથા 'विसारए-विशारदः' વિશારદ અર્થાત્ અનેક પ્રકારના અર્થને પ્રગટ કરવામાં સમર્થ હોય તથા 'आगाढपन्ने-आगाढप्रज्ञः' વિશેષ પ્રકારથી પ્રજ્ઞાશાલી હોય અને 'सुभाविअप्पा-सुभावितात्मा' ધર્મની ભાવનાથી જેમનું હૃદય વાસિત હોય એજ સાધુ કહેવાય છે. પરંતુ હુંજ જ્ઞાની છું એ પ્રમાણેનું અભિમાન કરવાવાળો પુરૂષ 'अण्णं जणं-अन्यम् जनं' અન્યને 'प्रण्णया-प्रज्ञया' પોતાની બુદ્ધિની પ્રતિભાથી 'परिहवेज्जा-परिभवेत्' તિરસ્કૃત કરે તો એવો પુરૂષ સાધુ કહી શકાતો નથી. એવો પુરૂષ કેવળ સાધ્વાભાસજ કહેવાય છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જે સાધુ ભાષાના ગુણ દોષને જાણવાથી સુંદર ભાષા બોલનાર છે, તથા સુસાધુવાદી અને પૂર્ણ પ્રતિભાશાલી છે, અને ઔત્પત્તિકી

વિગેરે બુદ્ધિના ગુણોથી યુક્ત તથા વિશારદ અર્થાત્ અર્થ ગ્રહણ કરવામાં સમર્થ હોય એવા વિશેષ પ્રકારની બુદ્ધિવાળા તથા ધર્મભાવનાથી વાસિત આત્મા હોવા છતાં પણ 'હુંજ એકલો પંડિત છું', એવું સમજનાર બીજાને પોતાની બુદ્ધિ પ્રતિભાના બળથી અપમાનિત કરે છે, એ સાધુ નથી, પરંતુ સાધ્વાભાસજ છે ॥૧૩॥

ટીકાર્થ--જે ભિક્ષુ ભાષા જ્ઞાનવાન્ હોય છે, અર્થાત્ ભાષાના ગુણો અને દોષોને જાણુવાના કારણે સુંદર ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે. (સુંદર ભાષા લખે છે,) અથવા સંસ્કૃત પ્રાકૃત વિગેરે અનેક ભાષાઓને જાણુવા વાળો હોય છે) જે સાધુવાદી હોય છે, અર્થાત્ પ્રશસ્ત; પરિમિત, પથ્ય અને પ્રિય બોલવા વાળો છે, પ્રતિભાવાન્ અર્થાત્ ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિના ગુણોથી યુક્ત છે; જે વિશારદ છે, અર્થાત્ સૂક્ષ્મ તત્વને ગ્રહણ કરવામાં તથા અનેક પ્રકારના અર્થોનું કથન કરવામાં સમર્થ છે. જે તત્વમાં અત્યંત બુદ્ધિશાળી છે, તથા જેમાં પોતાના આત્માને ધર્મના સંસ્કારોથી ભાવિત કર્યા છે, તે જો પોતાના આ ગુણોને કારણે અભિમાન કરે, અને વિચારે કે-હુંજ ભાષા વિધિને જાણુવાવાળો છું. શોભનવાદી છું મારાથી વધારે અથવા મારી સરખો શાસ્ત્રાર્થમાં કોઈ કુશળ નથી. હું એક અદ્વિતીય પંડિત છું. આમ માનીને બીજાનું અપમાન કરે છે, તિરસ્કાર કરે છે, તો તે સાધુ નથી. પરંતુ સાધ્વાભાસ માત્ર વેષધારી સાધુ જ છે તેમ સમજવું.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જે ભાષાના ગુણો અને દોષોને સારી રીતે જાણે છે, મધુર, સત્ય અને હિતકર ભાષા બોલે છે, શાસ્ત્રના અર્થનો વિચાર કરવામાં નિપુણ હોય છે, અને ધર્મની વાસનાથી વાસિત આત્મા વાળો હોય છે, તે સુસાધુ છે, પરંતુ આજ ગુણોને કારણે અભિમાન કરીને બીજાઓનું જે અપમાન કરે છે. તે વાસ્તવિક રીતે સાધુ નથી. તેને સાધ્વાભાસ જ સમજવો જોઈએ ॥૧૩॥

'एवं ण से होइ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' પૂર્વોક્ત પ્રકારથી 'से-सः' બીજાનું અપમાન કરવાવાળો તે સાધુ પ્રજ્ઞાવાન્ હોવા છતાં પણ 'समाहिपत्ते-समाधिप्राप्तः' મોક્ષ માર્ગમાં ગમન કરવાવાળો 'ण होइ-न भवति' થતો નથી. 'जे-यः' જે 'भिक्खू भिक्षुः' સાધુ 'पण्णवं-प्रज्ञावान्' બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ 'बिउक्कसेज्जा-व्युत्कर्षयेत्' અભિમાન કરે છે. 'अहवा वि-अथवाऽपि' અથવા 'जे-यः' જે સાધુ 'लाभमयावलित्ते-लाभमदावलिप्तः' પોતાના લાભના મદથી મસ્ત છે તે 'बाल-

पन्ने–बालप्रज्ञः' મૂર્ખ છે તેથી તે 'अन्नं जनं–अन्यम् जनम्' અન્ય જનની खिंसइ–निन्दति' નિન્દા કરે છે. ।।૧૪।।

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી બીજાનું અપમાન કરવાવાળો સાધુ પ્રજ્ઞાવાન્ હોવા છતાં પણ મોક્ષ માર્ગમાં જઇ શકતો નથી. અને જે સાધુ બુદ્ધિમાન્ હોવા છતાં પણ અભિમાન કરે છે. અથવા જે સાધુ લાભમદ વાળો હોય એવો તે બાલ પ્રજ્ઞ–મૂર્ખ બીજા સાધુની નીંદા કરનાર હોય છે. તે સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. ।।૧૪।।

ટીકાર્થ—પહેલા કહેલ દોષોનું ફળ શું થાય છે? તે અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.–પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે પ્રજ્ઞાશાળી સાધુ અભિમાન કરે છે. બીજાઓનો તિરસ્કાર કરે છે, તે બધા જ શાસ્ત્રોમાં વિશારદ હોવા છતાં પણ અને તત્વનિષ્ઠ પ્રજ્ઞાવાન્ હોવા છતાં પણ સમ્યક્ જ્ઞાન–સમ્યક્ દર્શન–સમ્યક્ ચારિત્ર, તપ રૂપ અથવા ધર્મધ્યાન રૂપ સમાધિ (મોક્ષમાર્ગ) પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તે પરમાર્થ રૂપી સમુદ્રની સપાટિ પરજ તરતો રહે છે. તથા જે સાધુ થોડા અંતરાય વાળો અથવા લબ્ધિવાળો હોવાને કારણે પોતાને માટે અને બીજા સાધુઓ માટે શય્યા સંસ્તારક વિગેરે અથવા ઉપકરણ વિગેરે પ્રાપ્ત કરવામાં સામર્થ્યવાન્ હોય, અને હીન પ્રકૃતિવાળા હોવાથી લાભ મદથી યુક્ત થઈને બીજા સાધુની નિંદા કરે છે, અને કહે છે, કે–હું સર્વ સાધારણને માટે શય્યા સંસ્તારક વિગેરે તથા ઉપકરણ વિગેરે પ્રાપ્ત કરીને લઈ આવું છું બીજાઓ તો કુતરાઓની જેમ આમ તેમ ભટકીને પોતાનું પેટ પણ ભરી શકતા નથી. આ રીતે બીજાઓનો તિરસ્કાર કરવાવાળો અભિમાની સાધુ સમાધિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી ।।૧૪।।

હવે પ્રજ્ઞા વિગેરેનો મદ કરવો ન જોઇએ તે બતાવવા માટે 'पन्नामयं चेव तपोमदंच' ઈત્યાદિ ગાથા કહે છે.

શબ્દાર્થ–भिक्खू–भिक्षुः' સાધુ 'पण्णामयं चेव–प्रज्ञामदञ्चैव' હુંજ પૂર્વાદિના જ્ઞાનને જાણવાવાળો છું. આવા પ્રકારના જ્ઞાનમદને તથા 'तवोमयं–तपोमद' તપના મદને–હુંજ તપસ્વી છું. આવા પ્રકારના અભિમાનને તથા 'गोयमयं च गोत्रमदं च' પોતાના કુલ તથા જાતિ વિગેરેના મદને તથા 'चउत्थं–चतुर्थम्' ચોથા 'आजीवगं चेव–आजीवकञ्चैव' આજીવીકાના મદનો 'णिण्णामए–निर्नामयेत्' ત્યાગ કરે એવું કરવાવાળો 'से–सः' અર્થાત્ મદનો ત્યાગ કરવાવાળો તે સાધુ 'पंडिए–पण्डितः' બુદ્ધિમાન્ 'उत्तमपोग्गले–उत्तमपुद्गलः' ઉત્તમ ભવ્યાત્મા 'आहु–आहुः' કહેવાય છે. ।।૧૫।।

અન્વયાર્થ--નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ પ્રજ્ઞામદ અર્થાત્ જ્ઞાન-મદ અને એકાવલિ વિગેરે તપોમદને છોડીને અને એમ માને કે હું જ પૂર્ણ તપસ્વી છું. આવા પ્રકારનું અભિમાન કરવું ન જોઈએ. તથા ગોત્રમદ અર્થાત્ જાતિમદ કુલમદ, તથા આજીવિકા રૂપ અર્થ પરિગ્રહને છોડીદે એવા પૂર્વોક્ત મદનો ત્યાગ કરનાર સાધુ પંડિત એવં ભવ્યાત્મા મુક્તિમાર્ગને યોગ્ય ગણાય છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—સાધુએ મદનું ફળ સંસાર પર્યટન છે, તેમ સમજીને પ્રજ્ઞાનો મદ કરવો ન જોઇએ. તથા હું એકાવલી, મુક્તાવલી, ગુણરત્ન સંવત્સર વિગેરે તપસ્યાઓ કરવાવાળો છું. એ રીતે તપ સંબંધી મદ કરવો ન જોઈએ હું ઉગ્રવંશમાં ઉત્પન્ન થયો છું. આ રીતે પોતાના કુલનું અથવા પોતાની જાતનું પણ અભિમાન ન કરે તેમજ ચોથું આજીવિકાનો મદ ન કરે. જેની સહાયથી મનુષ્ય જીવે છે. તેને આજીવિકા કહે છે. સાધુ માટે અન્નપાણી એજ આજીવિકા છે. તે ઘણા પ્રમાણમાં મળતો હોય તો તે માટે અભિમાન કરવું ન જોઈએ. મદનો ત્યાગ કરવાવાળો પંડિત અર્થાત્ વિવેક શીલ કહેવાય છે. તેજ ઉત્તમ આત્મા છે.

ભાવાર્થ આનો એ છે કે--સાધુએ જ્ઞાનમદ, તપોમદ, ગોત્રમદ અને ચોથો આજીવિકા મદ ન કરવો. આ મદોનો જે ત્યાગ કરે છે, તેજ પંડિત અને પ્રધાન પુરૂષ કહેવાય છે. ॥૧૫॥

'एयाइं मयाइं विगिंच धीरा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'धीरा-धीराः' પરમાર્થને જાણવાવાળો ધીર પુરૂષ 'एयाइं-एतान्' આ જાતિ વિગેરેના 'मयाइं-मदान्' મદસ્થાનોને 'विगिंच-पृथक्कुर्युः' પોતાનાથી દૂર કરે એમ કરવાવાળો પુરૂષ 'सुधीरधम्मा-सुधीरधर्माणः' તીર્થંકરો દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ ધર્મનું પાલન કરવાવાળા છે. 'ताणि-तान्' આ મદસ્થાનોને 'ण सेवंति-न सेवन्ते' સેવન કરતા નથી. 'ते-ते' તેઓ सव्वगोत्तावयगा-सर्वगोत्रापगताः' બધા પ્રકારના મદસ્થાનોને ત્યાગ કરવાવાળા 'महेसी-महर्षयः' મહર્ષિ અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના તપથી પાપને દૂર કરવાવાળા 'उच्चं-उच्चाम्' સર્વોત્કૃષ્ટ 'अगोत्तंच-अगोत्राञ्च' ગોત્ર, જાતિ વિગેરે મદથી રહિત એવી 'गइं-गतिम्' મોક્ષરૂપ ગતિમાં 'वयंति-व्रजन्ति' ગમન કરે છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ધીર મેધાવી પરમાર્થ વેત્તા સાધુ પૂર્વોક્ત જાતિકુલ વિગેરે સંબંધી મદોને પોતાની અંદરથી દૂર કરે એવા ધીર સાધુ તીર્થંકરે પ્રતિપા-

દન કરેલ ધર્મનું પાલન કરતા થકા જાત્યાદિ મદનું સેવન ન કરનાર સર્વથા મદ રહિત થઇને વિશેષ પ્રકારના તપ દ્વારા પાપોને ક્ષીણ કરીને સર્વોચ્ચ મોક્ષ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—જેમની બુદ્ધિ સ્થિર છે, જેઓ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરવામાં સમર્થ છે, જેઓએ પરમાર્થના સ્વરૂપને સમજી લીધેલ છે. તેઓ આ જાતિ, ૧ કુલ, ૨ બલ ૩, રૂપ ૪, લાભ ૫, તપ ૬, શ્રુત ૬, અને ઐશ્વર્ય રૂપ, મદના આઠ સ્થાનોને ચાર ગતિવાળા સંસારનું કારણ સમજીને તેનો ત્યાગ કરે. જેઓ તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મનું પાલન કરે છે, તેઓ આ મદોનું સેવન કરતા નથી, તેને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી અનર્થનું કારણ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે છે. એવી રીતે બધા જ મદોનો ત્યાગ કરનાર અને કુલ ગોત્ર આદિથી પૃથક્ એવા મહર્ષિ ગણ સર્વોત્તમ અને ગોત્ર વિગેરેથી રહિત મોક્ષ ગતિમાં જાય છે. અથવા જો તેમના કોઇ કર્મ બાકી રહી જાય તો પાંચ કલ્પાતીત અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ધીર પુરૂષે સઘળા મદસ્થાનોનો ત્યાગ કરવો. જ્ઞાનવાન્ પુરૂષને ગોત્ર વિગેરેનું અભિમાન કરવું ન જોઇએ. જેઓ ગોત્ર વિગેરેના મદનો ત્યાગ કરે છે, તેઓ ગોત્ર રહિત ઉત્તમ મુક્તિ ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૬॥

'भिक्खू मुयच्चे तह दिट्ठधम्मे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मुयच्चे-मुदर्चः' ઉત્તમ લેશ્યાવાળો 'भिक्खु-भिक्षुः' સાધુ 'तह-तथा' તેમજ 'दिट्ठधम्मे-दिष्टधर्मा' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મવાળો સાધુ 'गामं च-ग्रामं च' નાના નાના ગામો અને 'णयरं च-नगरंच' નગરમાં 'अणुप्पविस्स-अनुप्रविश्य' ભિક્ષા વિગેરેના નિમિત્તથી પ્રવેશ કરીને 'से-सः' એ સાધુ 'एसणं-एषणाम्' એષણાને 'जाणं-जानन्' જાણીને તથા 'अणेसणं च-अनेषणाञ्च' અનેષણાને જાણીને 'अण्णस्स-अन्नस्य' અન્નના અને 'पाणस्स-पानस्य' પાનના 'अणाणुगिद्धे-अननुगृद्धः' ગૃદ્ધિભાવથી રહિત થઈને સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—અત્યન્ત પ્રશસ્ત શુકલાદિ લેશ્યાવાળો સાધુ શ્રુત ચારિત્ર સંપન્ન થઈને ગામ, નગર વિગેરેમા ભિક્ષાટન માટે પ્રવેશ કરીને ગવેષણાદિ એષણાને જાણીને તથા ઉદ્‌ગમાદિ દોષના પરિહાર રૂપ અનેષણા અને તેના

વિપાકને પણ જાણતા થકા અન્નપાનનો લોભ છોડીને સંયમમાર્ગમાં વિચરણ કરે. ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—અહિયાં ભિક્ષુનું એક વિશેષણ 'મુયચ્ચે' આપવામાં આવેલ છે, તેની સંસ્કૃત છાયા 'મુદર્ચઃ' એ પ્રમાણે થાય છે. તેનો અર્થ પ્રશસ્ત-લેશ્યાવાળા એ પ્રમાણે થાય છે. તથા તેની બીજી છાયા 'મૃતાર્ચઃ' એવી બને છે, તેનો અર્થ મરેલા શરીરવાળો આ પ્રમાણે થાય છે, અર્થાત્ સ્નાન વિલેપન વિગેરે સંસ્કારો ન કરવાનાં કારણે જેનું શરીર મરેલા જેવું છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ થયું કે જે ભિક્ષુ શુભ લેશ્યાથી યુક્ત હોય શરીરના સંસ્કારનો ત્યાગ કરવાવાળો હોય, તથા જે શ્રુત અને ચારિત્ર ધર્મને જાણવાવાળા છે, અર્થાત્ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી ધર્મને જાણીને આસેવન પરિજ્ઞાથી તેનું સેવન કરે છે, તે ગામ, ખેડ, વિગેરેમા અથવા નગર કે પત્તન વિગેરેમાં ભિક્ષા માટે પ્રવેશ કરીને ગવેષણા, ગ્રહણૈષણા અને પરિભોગૈષણા ને જાણતો થકો તથા ઉદ્ગમાદિ દોષ રૂપ અનેષણાને તેના પરિહાર અને વિપાક (ફળ)ને જાણતો થકો અન્ન અને પાણીમાં આસક્ત ન થતાં સંયમ માંર્ગમાં વિચરણ કરે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ઉત્તમ લેશ્યાવાળા તથા ધર્મને જાણવાવાળા મુનિ ભિક્ષા માટે ગામ અથવા નગરમાં પ્રવેશ કરીને એષણા અનેષણા વિગેરેનો વિચાર કરે. અન્નપાણીમાં આસક્ત ન બને અને શુદ્ધ અન્ન વિગેરેને જ ગ્રહણ કરે ॥૧૭॥

ભિક્ષુ અનુકૂળ રૂપ, શબ્દ, વિગેરેની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ રાગદ્વેષથી રહિત હોવાના કારણે દૃષ્ટ થયેલા વિષયોને અદૃષ્ટ શ્રુતને અશ્રુતની જેમ કરતા થકા એષણા અને અનેષણાના જ્ઞાનમાં ચતુર હોવા છતાં પણ ગામ વિગેરેમાં આહારને માટે પર્યટન કરતા થકા અન્ત પ્રાન્ત આહાર કરવાના કારણે તથા શરીરના સંસ્કારો ન કરવાથી મરેલાની જેમ શરીરનો અનુભવ કરીને સંયમમાં અરતિ-અરૂચિ ભાવ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો તેવા સમયે શું કરવું ? તે બતાવવા માટે નીચે પ્રમાણેની ગાથા કહે છે.

अरइं रइंच अभिभूय' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' નિરવદ્ય ભિક્ષાને ગ્રહણ કરવાવાળો સાધુ 'बहूजणे वा-बहुजनो वा' અનેક પુરૂષોની સાથે નિવાસ કરતા હોય 'तह-तथा' અગર 'एगचारी-एकचारी' એકલો જ હોય તો પણ 'अरइं-अरतिम्' સંયમમાં અરૂચિ અને रइंच रतिञ्च' અસંયમમાં રૂચિને 'अभिभूय-अभिभूय' દૂર કરીને एगस्स-एकस्य' એકલોજ 'जंतो-जन्तोः' જીવની गइं-गतिम्' ભવાન્તર ગમન રૂપ ગતિને તથા 'आगइंच-अगतिञ्च' ભવાન્તરથી આવવા રૂપ આગતિને 'एगं-तमोणेण-एकान्तमौनेन' સર્વથા શુદ્ધ સંયમનો આશ્રય કરીને 'वियागरेज्जा-व्यागृणीयात्' ધર્મકથાનો ઉપદેશ કરે ।।૧૮।।

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ ઘણા સાધુજનોથી યુક્ત હોય અર્થાત્ એકલા (રાગદ્વેષથી રહિત પડિમાધારી) જ હોય પરંતુ અરતિ રૂપ અરૂચીને દૂર કરીને જીવનું એકલાનું જ ભવાન્તરમાં ગમન અને ભવાન્તરથી આગમન રૂપ ગતિ આગતિનું એકાન્ત મૌન થઈને સંયમ પૂર્વક ઉપદેશ કરે ।।૧૮।।

ટીકાર્થ—સાધુ, ઘણા સાધુઓની સહાયથી યુક્ત હોય અથવા એકલા જ હોય (રાગદ્વેષ રહિત હોય) તથા પડિમા અંગિકાર કરવાની સ્થિતિમાં, જીનકલ્પિક અવસ્થામાં અથવા કોઇ બીજા સમયમાં એકલા વિચરણકરી રહ્યા હોય કહેવાનો હેતુ એ છે કે-કોઇ પણ અવસ્થામાં કેમ ન હોય ? કદાચ અરતિ ભાવને પ્રાપ્ત થઈ જાય તો અર્થાત્ સ્નાન ન કરવાથી (શરીર સંસ્કાર

રહિત હોવાથી) લુખો સુકો ઠંડો આહાર કરવાથી અથવા શરીરના સુકાવાથી તથા આભ્યન્તર કારણ મોહનીય કર્મના ઉદયથી તેને સંયમ પ્રત્યે અરતિ (અરૂચિ) ઉત્પન્ન થઇ જાય અને જ્યારે એક વસ્તુમાં અરતિ થાય ત્યારે તેનાથી જુદી અન્ય વસ્તુમાં રતિ પણ ઉત્પન્ન થાય. તેથી જ સંયમમાં અરતિ ઉત્પન્ન થવાથી અસંયમમાં રતિ (પ્રીતિ) ઉત્પન્ન થઈ જાય તો તેણે સંસારના સ્વરૂપનો વિચાર કરીને નરક, તિર્યંચ ગતિયોના દુઃખનો વિચાર કરીને તથા આયુષ્યના અલ્પપણાનો વિચાર કરીને તેને દૂર કરે. તે શુદ્ધ સંયમનો આશ્રય લઈને વચનનો પ્રયોગ કરે. ધર્મકથા કરતી વખતે અથવા અન્ય સમયમાં એવી રીતે બોલે કે જેનાથી સંયમમાં બાધા ન આવે, અને ધર્મની જ વાત કહે તેણે કહેવું કે—આ જીવ એકલો જ પોતાના શુભ અને અશુભ કર્મોની સાથે પરલોકમાં જાય છે. અને એકલોજ ભવાન્તરથી આવે છે, કહ્યું છે કે—'एकः प्रकुरुते कर्म' ઈત્યાદિ

આ જીવ એકલો જ કર્મનું ઉપાર્જન કરે છે. એકલો જ તેનું ફળ ભોગવે છે, એકલો જ જન્મે છે, અને એકલો જ મરે છે, અને પરલોકમાં પણ એકલો જ જાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—આ પ્રમાણેની ધર્મકથા સાધુએ કહેવી જોઇએ ।।૧૮।।

'सयं समेच्चा अदुवा वि सोच्चा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सयं-स्वयम्' બીજાના ઉપદેશ વિના પોતાની મેળેજ 'समेच्चा-समेत्य' સારી રીતે મોક્ષ માર્ગને જાણીને 'अदुवावि-अथवाऽपि' અથવા 'सोच्चा-श्रुत्वा' ગુરૂ પરંપરાથી સાંભળીને 'पयाणं-प्रजानाम्' પ્રજાઓના 'हियं-हितकम्' હિતકારક 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'भासेज्जा-भाषेत' કથન કરે 'जे-ये'—જે 'गरहिया-गर्हिताः' નિંદિત કાર્ય 'सणियाणप्पओगा-सनिदानप्रयोगाः' ફલની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે 'ताणि-तान्' એવા સનિદાન કાર્યનું 'सुधीरधम्मा-सुधीरधर्माणः' ધીર પુરૂષ 'ण सेवंति-न सेवन्ते' સેવન કરતા નથી ।।૧૯।।

અન્વયાર્થ—પોતેજ આત્મા દ્વારા પરોપદેશ વિનાજ મોક્ષ માર્ગને સારી રીતે જાણીને અથવા ગુરૂ પરંપરા દ્વારા સમજીને પ્રજાઓના હિતકારક શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરે અને જે સાધુજનો માટે નિંદિત સત્કાર સમ્માનાદિ કથન રૂપ વ્યાપાર છે, તેનું સુધીર ધર્મા (મેધાવી સાધુ) સેવન કરતા નથી. ।।૧૯।।

ટીકાર્થ—વિશેષ કહે છે—મનુષ્ય જન્મ આર્ય ક્ષેત્ર વિગેરે રૂપ

આ સંસાર ચાર ગતિવાળો છે. મિથ્યાત્વ વિગેરે સંસારના કારણ છે ભવબંધનોને નષ્ટ કરવાવાળા સઘળા કર્મોનો ક્ષય થવો તે મોક્ષ છે. સમ્યકૂજ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન અને ચારિત્ર સમ્યક્ તપ એ મોક્ષના કારણ રૂપ છે. વિગેરે પરોપદેશ વિના સ્વયં જાણીને અથવા ગુરૂપરંપરાથી બીજાઓની પાંસેથી સાંભળીને સ્થાવર અને ત્રસ જીવોને માટે હિત કરનાર શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કરે. સત્કાર સન્માન વિગેરેની અભિલાષાથી યુક્ત યોગોનો અથવા ધર્મકથા રૂપ પ્રબંધોનો કે જે મિથ્યાત્વ વિગેરે કર્મબંધ જનક હોય છે. ચારિત્રમાં બન્ધક થાય છે. તેનું ધર્મમાં દૃઢ એવા મુનિજન સેવન કરતા નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ધર્મને સ્વયં જાણીને અથવા બીજાઓ પાસેથી સાંભળીને જીવોનું હિત કરવાવાળા ધર્મનો ઉપદેશ કરવો જોઇએ, તથા જે યોગ વ્યાપાર નિન્દિત છે, ધર્મનો બાધ કરવાવાળા છે, અને પૂજા, લાભ વિગેરેની પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે, તેનું ધીર પુરૂષે સેવન કરવું નહીં ।।૧૯।।

દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને ભાવને જાણ્યા વિના જે મુનિ ઉપદેશ આપે છે. તેને કેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે બતાવતાં સૂત્રકાર 'केसिंचि तक्काइं' ઈત્યાદિ ગાથા કહે છે.

શબ્દાર્થ—'तक्काइं-तर्केण' પોતાની બુદ્ધિના તર્કથી 'केसिंचि-केषाञ्चित्' મિથ્યાત્વભાવથી જેમની બુદ્ધિ કુંઠિત થઈ ગઈ હોય એવા પુરૂષના 'भावं-भावम्' અભિપ્રાયને 'अबुज्झ-अबुदूध्वा' જાણ્યા વિના સાધુ જો ઉપદેશ આપે તો 'असद्दहाणे-अश्रद्दधानः' તે એ ઉપદેશમાં શ્રદ્ધા ન કરતાં પોતાના મંતવ્યોની નિંદા સાંભળીને 'खुद्दंपि-क्षुद्रत्वमपि' ઉપદેશ કરનાર પ્રત્યે વિરૂદ્ધ ભાવ 'गच्छेज्जा गच्छेत्' પ્રાપ્ત થાય અને 'आउस्स-आयुषः' તે ઉપદેશ કરનારના આયુષ્યનો 'कालाइयारं-कालातिचारम्' કાલાતિક્રમણ રૂપ 'वाघाए-व्याघातम्' વ્યાઘાત-બાધા પહોંચાડે તેથી 'लद्धाणुमाणे य-लब्धानुमानश्च' અનુમાન વિગેરેથી બીજાના અભિપ્રાયને જાણીને 'परेसु-परेषु' અન્ય તીર્થકોને 'अट्ठे-अर्थान्' સદ્ધર્માદિ પ્રરૂપણા રૂપ અર્થનો ઉપદેશ કરે ।।૨૦।।

અન્વયાર્થ—તર્કદ્વારા કોઈ મિથ્યાત્વથી અપહૃત બુદ્ધિવાળાઓના અભિપ્રાયને અનુમાન વિગેરેથી જાણ્યા વિનાજ જો સાધુ પરતીર્થિકોને ધર્મનો ઉપદેશ આપે તો શ્રોતાજન પોતાના ધર્મની નિંદા સાંભળીને અશ્રદ્ધા કરીને કદાચ ઉપદેશકનો જ વિરોધ કરી શકે છે અને ઉપદેશકના આયુષ્યનો પણ વિઘાત કરી શકે છે. તેથી અનુમાન વિગેરે દ્વારા અન્યના અભિપ્રાયને સમજીને પરતીર્થિકોને સદ્ધર્મ વિગેરેનો ઉપદેશ કરે ।।૨૦।।

ટીકાર્થ—જેઓનું અંતઃકરણ કુશાસ્ત્રોની વાસનાથી વાસિત છે, જેઓની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વથી ઉપહત-ઘેરાયલી છે, અને જે સ્વભાવથી ક્ષુદ્ર છે, એવા લોકોના અભિપ્રાયને જાણ્યા વિના અર્થાત્ આ શ્રોતા રાજા વિગેરે કોણ છે? કયા ધર્મના અનુયાયી છે? કયા દેવની આરાધના કરવાવાળા છે? વિગેરે બાબતોને ન જાણતાં કોઇ સાધુ જો બીજા મતવાળાઓને ઉપદેશ આપે અને તેમ કરતાં તેઓના દેવ અગર શાસ્ત્રની નિંદા થઈ જાય, તો તે નિંદાના વચનો સાંભળીને જૈનમત પર શ્રદ્ધા નહી કરે, અને અત્યંત કડવા પણાનો અનુભવ કરીને ઉપદેશ કરનાર પર ક્રોધ કરી બેસશે. અને ઉપદેશ આપવા વાળા મુનિ વિરૂદ્ધ પણ કંઈક કરી બેસે. જેવીરીતે પાલક નામના પુરોહિતે સ્કંદકાચાર્યની વિરૂદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી હતી. અને તે દીર્ઘસ્થિતિવાળી આયુષ્યનો વિઘાત પણ કરી બેસે તેથી સાધુ અનુમાન વિગેરેથી બીજાના અભિપ્રાયને જાણીને અન્યતીર્થિકોને યથાયોગ્ય અર્થોનો ઉપદેશ કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પોતાની બુદ્ધિથી બીજાના અભિપ્રાયને જાણ્યા વિના ધર્મોપદેશ કરવાથી શ્રોતાને અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. ક્રોધાયમાન થયેલ શ્રોતા સાધુને મારી પણ નાખે તેથી અનુમાન વિગેરેથી બીજાના અભિપ્રાયને સમજીને ધર્મોપદેશ કરવો જોઈએ. ॥૨૦॥

'कम्मं च छंदंच विगिंच धीरे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'धीरे-धीरः' ધીર સાધુ સાંભળવાવાળાના 'कम्मं-कर्म' કર્મ અને 'छंदं-छन्दम्' અભિપ્રાયને 'विगिंच-विवेचयेत्' સારી રીતે જાણી લે તથા 'सव्वओ-सर्वतः' બધા પ્રકારથી સાંભળવાવાળાના 'आयभावं-आत्मभावम्' અનાદિ ભવથી અભ્યસ્ત એવા મિથ્યાત્વાદિને 'विणइज्ज-विनयेत्' દૂર કરે 'भयावहेहिं-भयावहैः' ભય ઉત્પન્ન કરવાવાળા 'रूवेहिं-रूपैः' નેત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિય ગમ્ય રૂપાદિ વિષયોથી મનુષ્ય 'लुप्पंति-लुप्यन्ते' ચારિત્ર ધર્મથી સ્ખલિત થાય છે. તેથી 'विज्जं-विद्वान्' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'गहाय-ग्रहीत्वा' શ્રોતાઓના અભિપ્રાયને જાણીને 'तसथावरेहिं-त्रसस्थावरेभ्यः' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના કલ્યાણનો ઉપદેશ કરે ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—ધર્મમાર્ગથી વિચલિત ન થવાવાળા ધીર સાધુ શ્રોતાઓને અનુકૂલ એવા ધર્મ તથા તેમના અભિપ્રાયને સારી રીતે જાણીલે, અને શ્રોતાઓના અનાદિ ભવપરંપરાથી અભ્યસ્ત મિથ્યાત્વ વિગેરેને સારી રીતે દૂર કરે અને અત્યંત ભયંકર એવા સંસારના રૂપાદિ વિષયો પુરૂષને ચારિત્ર

ધર્મથી નીચે પાડી દે છે. તેથી વિદ્વાન્ સાધુએ દેશકાળની પરિસ્થિતિ અનુસાર શ્રોતાઓના અભિપ્રાયને જાણીને ત્રસ અને સ્થાવર એવા બધાજ પ્રાણિયોને હિતકારક ધર્મનો ઉપદેશ કરે ॥૨૧॥

ટીકાર્થ--જેની બુદ્ધિ પરિપક્વ છે, એવો સાધુ જ્યારે ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્ત થાય તો સાંભળવાવાળા શ્રોતાઓના સંબંધમાં અનુમાન વિગેરે દ્વારા એ જાણી લેવું જોઇએ કે-આ શું કરે છે? આમનો મત શું છે? આ કયા મતને અનુસરનારા છે? વિગેરે બાબતોને સારી રીતે સમજીને ધર્મ કથા કરે, કે જેથી શ્રોતાઓના મનમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન ન થાય. પરંતુ તેઓને વસ્તુતત્વનું જ્ઞાન થાય. એવો ઉપદેશ કરવો જોઈએ. એવા ઉપદેશ દ્વારાજ શ્રોતાના અનાદિ ભવોથી અભ્યસ્ત મિથ્યાત્વ વિગેરેને હટાવવા જોઇએ. એ સમજવું જોઇએ કે-આંખોને સુંદર જણાતા રૂપ, વિગેરે વિષયોના કારણે જે વાસ્તવમાં ભયંકર છે, એવા વિષયોમાં આસક્ત જીવ આ લોકમાં અનેક પ્રકારના દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. અને પરભવમાં પણ દુઃખો ભોગવે છે. તેથીજ દેશ, કાળ અને અભિપ્રાયને જાણવાવાળો વિદ્વાન્ પુરૂષ શ્રોતાના અભિપ્રાયને સમજીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને માટે હિતકર ધર્મનો ઉપદેશ કરે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—ધીર સાધુ સાંભળવાવાળા પુરૂષના અભિપ્રાયને સમજીને ધર્મદેશના દ્વારા ધીરે ધીરે તેના મિથ્યાત્વ પણાને દૂર કરે. હે જગતના જીવો! આ રૂપ વિગેરે સુંદર વિષયો ઉપર ઉપરથી જ સુંદર જણાય છે. આ અત્યંત ભય કારક છે. તેથી જ જેમ બને તેમ તેનો ત્યાગ કરો. વિગેરે પ્રકારથી બોધ કરાવે; તથા શ્રોતાના અભિપ્રાયને સમજીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને હિતકર એવો ઉપદેશ કરે ॥૨૧॥

વળી પણ કહે છે. 'न पूयणं चेव सिलोयगामी' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ--'अणाउले-अनाकुलः' આકુળ ન થવાવાળા 'य-च' અને 'अकसायी-अकषायी' ક્રોધ વિગેરે કષાયોને છોડવાવાળા 'भिक्खू-भिक्षुः સાધુ 'न पूयणं चेव-न पूजनं चैव' વસ્ત્ર, પાત્ર વિગેરેના લાભરૂપ પૂજનની ઇચ્છા ન કરે. તથા 'सिलोयगामी-श्लोककामी' આત્મશ્લાઘાવાળા ન બને તથા 'सव्वे अणट्ठे-सर्वान् अनर्थान्' બધા જ અનર્થોને 'परिवज्जयंते-परिवर्जयन्' વર્જીત કરીને 'कस्सइ-कस्यापि' કોઈનું પણ અર્થાત્ કોઈ પણ જીવનું 'पियमप्पियं-प्रियमप्रियम्' પ્રિય અથવા અપ્રિય 'णो करेज्जा-न कुर्यात्' ન કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—સૂત્રાર્થથી વિપરીત માર્ગ તરફ ગયા શિવાય અનાકુલ તથા ક્રોધ વિગેરે કષાયોથી મુક્ત થઈને સાધુ વસ્ત્ર પાત્રાદિ રૂપ પૂજાની ઇચ્છા ન

કરે. અને આત્મશ્લાઘી (પોતાના વખાણને ઈચ્છવાવાળા) ન બને તથા બધા જ અનર્થોને છોડીને કોઈ પણ પ્રાણીને પ્રિય અથવા અપ્રિય લાગે તેવું આચરણ ન કરે ।।૨૨।।

ટીકાર્થ--અનાકુળ અર્થાત્ સૂત્રના અર્થથી વિપરીત ન જનાર તથા ક્રોધ વિગેરે કષાયોથી રહિત સાધુ ધર્મદેશના કરતા થકા વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરેના લાભની ઈચ્છા ન કરે. તથા આત્મપ્રશંસાની પણ ઈચ્છા ન કરે. પૂજા-પ્રશંસાની ઈચ્છાથી દેશના આપવામાં પ્રવૃત્ત ન થવું. તથા કોઇનું પણ બુરૂ કરવું નહીં. અર્થાત્ રાજ કથા, દેશકથા, ભોજન કથા અને સ્ત્રીકથા રૂપ વિકથા, છલિત કથા, સઘળા પ્રકારના અનર્થોને અર્થાત્ પૂજાલાભ વિગેરેની ઈચ્છાથી થવાવાળા સ્વકૃત અનર્થોને અને અન્યની નિંદાના કારણથી ઉત્પન્ન થવાવાળા બીજાએ કરેલા અનર્થોથી બચતા થકા ધર્મકથા કરે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે--સાધુ ધર્મોપદેશથી પોતાના લાભ, પૂજન, પ્રશંસા વિગેરેની અભિલાષા ન કરે. કોઈને પણ અપ્રિય અથવા કડવું વચન ન કહે. સઘળા અનર્થોનો ત્યાગ કરતા થકા, અનાકુળ અને સઘળા કષાયોથી મુક્ત થઇને ધર્મદેશના કરે જેથી કોઇના મનમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન ન થાય ।।૨૨।।

'आहत्तहीयं समुपेहमाणे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आहत्तहीयं-याथातथ्य' વાસ્તવિકપણાથી સ્વસમય પરસમયાદિકને 'समुहपेहमाणे-समुत्प्रेक्षमाणाः' દેખીને 'सव्वेहिं पाणेहिं-सर्वेषु प्राणेषु' સ્થાવર જંગમાત્મક બધા જ પ્રાણિયોમાં 'दंडं-दण्डम्' પ્રાણાતિપાતાદિકને 'णिहाय-निहाय' ત્યાગ કરીને 'णो जीवियं-नो जीवितम्' અસંયત જીવનની ઈચ્છા ન કરે તથા 'णो मरणाहिकंखी-नो मरणाभिकाङ्क्षी' પરીષહ અને ઉપસર્ગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જલ પતન, અગ્નિદાહ, વિગેરેથી પોતાના મરણની ઈચ્છા પણ ન કરે. પરંતુ 'वलयाविमुक्के-वलयाद्विमुक्तः' માયા વિગેરે મોહનીય કર્મથી મુક્ત થઇને 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે ।।૨૩।।

અન્વયાર્થ—વાસ્તવિક પણાથી સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંત વિગેરેની પર્યાલોચના કરીને બધાજ સ્થાવર જંગમ પ્રાણિયોની પ્રાણાતિપાત રૂપ વિરાધનાને છોડીને સંયમ વિનાનું જીવન જીવવાની ઈચ્છા ન કરે. તથા અનેક પ્રકારના કષ્ટ અને વિપત્તિયો આવી પડે તો પણ જલ અગ્નિ વિગેરેની માર્ફત પોતાની આત્મહત્યાની ઈચ્છા પણ ન કરવી. પરંતુ માયા મોહનીય કર્માદિરૂપ વલયથી છુટકારો મેળવીને સંયમનું સેવન કરે ।।૨૩।।

ટીકાર્થ—યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપને અર્થાત્ 'बुज्झेज्जा तिउट्टेज्जा' આ પહેલી ગાથાથી લઈને 'आहत्तहीयं' આ પદ પર્યન્ત સારી રીતે સમજીને સ્વસમય અને પરસમય વિગેરેનો વિચાર કરતાં થકા તથા સૂત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ અર્થનો અભ્યાસ કરતા થકા સઘળા સ્થાવર જંગમ, સૂક્ષ્મ બાદર વિગેરે પ્રાણિયોના દંડ પ્રાણાતિપાત વિગેરેનો ત્યાગ કરે પ્રાણ નાશનો અવસર આવી જાય તો પણ જીવન પર્યન્ત દયાધર્મનો ત્યાગ ન કરે ત્રસ, સ્થાવર પ્રાણિયોની હિંસા વિગેરે રૂપ અસંયમમય જીવનની અથવા લાંબા આયુષ્યની અભિલાષા ન કરે. બીજાઓનો ઘાત કરીને પોતાના જીવનની કામના ન કરે. ઘોર પરી-ષહ અથવા ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થાય તો પણ પાણી અથવા અગ્નિમાં પડિને અથવા હિંસક પ્રાણિ પાંસે પોતાનો ઘાત કરાવીને પોતાના મરણની ઈચ્છા ન કરે. વલયથી અથવા માયાથી અથવા મોહનીય કર્મથી રહિત થઈને સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. સર્વથા પ્રમાદ રહિત થઇને સંયમના માર્ગમાં વિચરે.

અહિયાં 'इति' શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિનું સૂચન કરે છે. આ રીતે હે જમ્બૂ! હું તમને તીર્થંકરે કહેલ ધર્મજ યથાર્થ રૂપે કહું છું. તમોને હું સ્વ કપોલકલ્પિત કાંઈ પણ કહેતો નથી. આ કથનથી અપ્રમાણપણાની શંકાનું નિવારણ થઈ જાય છે. ભગવાન્ નિર્દોષ છે, કેમકે તેઓ આપ્ત છે, આપ્તે કહેલ શબ્દ પ્રમાણ યુક્ત હોય છે ॥૨૩॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું યાથાતથ્યનામનું તેરમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૩॥

ચૌદમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ—

યાથાતથ્ય નામનું તેરમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું. હવે ગ્રન્થ નામનું ચૌદમું અધ્યયન આરંભ કરવામાં આવે છે. પહેલાના તેરમા અધ્યયન સાથે આનો એવો સંબંધ છે કે-પહેલાના અધ્યયનમાં સમ્યક્ ચારિત્રનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ નિર્મળ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ ગ્રન્થના ત્યાગથી જ થઈ શકે છે, અને ગ્રન્થનો પરિત્યાગ ગ્રંથને જાણવાથી જ સંભવે છે. આ સંબંધથી આવેલા આ અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે.–'गंथं विहाय' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इह-इह' આ જીનશાસનમાં સંસારના સ્વભાવને જાણુવાવાળો કોઈ પુરૂષ 'गंथं-ग्रन्थम्' બાહ્ય અને આભ્યન્તર ધનધાન્ય વિગેરે પરિગ્રહને 'विहाय-विहाय' છોડીને પ્રવ્રજ્યા 'उट्ठाय-उत्थाय' ગ્રહણુ કરીને આસેવન રૂપ શિક્ષા ગ્રહણુ કરતો 'सुबंभचेरे-सुब्रह्मचर्यम्' સમ્યક્ પ્રકારથી સંયમમાં 'वसेज्जा-वसेत्' સ્થિર રહે તથા 'ओवायकारी-अवपातकारी' આચાર્ય વિગેરેની આજ્ઞાનું પાલન કરતો થકો 'विणयं-विनयम्' વિનયની 'सुसिक्खे-सुशिक्षेत्' શિક્ષાનો અભ્યાસ કરે આ રીતે 'जे-यः' જે પુરૂષ 'छेय-छेकः' સંયમ પાલન કરવામાં નિપુણુ બનીને 'विप्पमायं-विप्रमादम्' કોઈ પણુ પ્રકારનો પ્રમાદ 'न कुज्जा-न कुर्यात्' ન કરે અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારથી સંયમનું પાલન કરે ॥૧॥

અન્વયાર્થ—આ જીનશાસન રૂપ જૈનાગમથી સંસારના સ્વભાવને જાણુવાવાળો પુરૂષો બાહ્ય અને આભ્યન્તર ધન ધાન્ય લોભ ક્રોધાદિ કષાયોને છોડીને પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણુ કરવા માટે ઉદ્યમી થઈને દીક્ષા ગ્રહણુ કરીને ગ્રહણાસેવના રૂપ શિક્ષાનુ સમ્યક્ પ્રકારથી આસેવન કરીને આચાર્યની પાસે સારી

રીતે બ્રહ્મચર્ય રૂપ સંયમનું જીવન પર્યન્ત પાલન કરે અને ગુરૂની આજ્ઞા પાલક બનીને ગ્રહણાસેવના દ્વારા સારી રીતે વિનયનો અભ્યાસ કરે (સીખે) અને સંયમ પાલનમાં નિપુણ બનીને કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ ન કરે અર્થાત્ બધાજ પ્રમાદોનો ત્યાગ કરે ॥૧॥

ટીકાર્થ—આ જીનપ્રવચનમાં અથવા આ લોકમાં સંસારના સ્વભાવને જાણવા વાળો પુરૂષ આત્માના બંધના કારણભૂત દ્વિપદ, ચતુષ્પદ, ધન, ધાન્ય વિગેરે બાહ્ય અને આભ્યન્તર ગ્રન્થ, અર્થાત્ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને તથા દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને, સૂત્રાધ્યયન રૂપ ગ્રહણ શિક્ષાને અને પ્રક્ષેપણાદિ રૂપ આસેવન શિક્ષાનું સેવન કરતાં નવ વાડોથી યુક્ત બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે ! જીવન પર્યન્ત આચાર્ય સમીપે નિવાસ કરે. હમેશાં ગુરૂજનોની આજ્ઞાનું પાલન કરે ગ્રહણ અને આસેવન રૂપ વિનયનું સારી રીતે સેવન કરે. જે સંયમના અનુષ્ઠાનમાં કુશળ એવા અથવા આચાર્યના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવામાં કુશળ એવા શિષ્યે પ્રમાદ ન કરવો. જેમ રોગી વૈદ્યના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરતો થકો પ્રશંસા અને નીરોગી પણું પ્રાપ્ત કરે છે, એજ પ્રમાણે જીવન પર્યન્ત આચાર્યના ઉપદેશનુ તથા સંયમનું પાલન કરતા થકા સાવદ્ય ગ્રન્થનો ત્યાગ કરવાવાળા સાધુ પાપકર્મના ઔષધ રૂપ આચાર્યના વચનનું પાલન કરનાર પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. લોક તેને કહે છે કે—અહો ! ગુરૂની આજ્ઞાકારી આ મુનિને ધન્ય છે. તે સઘળા કર્મોનો ક્ષય કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—આ લોકમાં પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને સમ્યક્ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે. ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરતા થકા વિનય સીખે. સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવામાં પ્રમાદ ન કરે ॥૧॥

જેઓ જીવન પર્યન્ત ગુરૂ વચનને આધીન થઇને સંયમનું પાલન કરે છે, તેઓ સંસાર સાગરને પાર કરી લે છે, તેથી ઉલટા જે ગુરૂ આજ્ઞાનું પાલન ન કરતાં સ્વચ્છંદ બની જાય છે, અને ગચ્છથી બહાર નીકળીને એકલો વિહાર કરે છે, તેને શું અપાય (કષ્ટ) થાય છે, એ બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'ગહા' ઇત્યાદિ ગાથાનું કથન કરે છે.

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જે પ્રમાણે 'अवत्तजातं-अपत्रजातम्' જેને પાંખ આવી ન હોય એવું પક્ષીનું બચ્ચું 'सावासगा-स्वावासकात्' પોતાના નિવાસસ્થાનથી 'पविउं-प्लवितुम्' ઉડવાની 'मन्नमाणं-मन्यमानम्' ઇચ્છા કરતો

પરંતુ ઉડવામાં 'अचाइय'-अशक्नुवन्तम्' આશક્ત હોય છે એવા 'तं तरुणं-तं तरुणम्' પોતાને તરૂણ માનવાવાળા એ બાલ-અજ્ઞાનીને 'अपत्तजातं'-अपत्रजातम्' પાંખ વિનાના એવા 'दियापोतं-द्विजपोतम्' પક્ષિના બાલકની કે જે 'अव्वत्तगमं-अव्यक्तगमम्' ઉડીને જવામાં અસમર્થ છે. એવા પક્ષિના બચ્ચાને 'ढंकाइ-ढङ्कादयः' ઢંક વિગેરે માંસાહારી પક્ષી 'हरेज्जा-हरेयुः' હરી લે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જે પ્રમાણે જેની પાંખ આવી નથી તેવું પક્ષીનું બચ્ચું કે જે પોતાના માળામાંથી ઉડવા ઈચ્છે છે પરંતુ પાંખ ન હોવાથી ઉડીને બહાર જવા શક્તિમાન્ નથી. એવા અને પોતાને તરૂણ માનવાવાળા પાંખ વિનાના પક્ષીના બચ્ચાને ઢંક વિગેરે માંસભક્ષક પક્ષિયો મારી નાખે છે. અર્થાત્ નાના પક્ષિના બચ્ચાને કે જે માળો છોડીને આમ તેમ ભટકે છે, તેને માંસભક્ષક પક્ષિઓ જબર જસ્તીથી મારીને ખાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે એકલાજ-સમુદાયથી અલગ થઈને વિહાર કરવાવાળા અપરિપકવ બુદ્ધિવાળા સાધુને પણ અન્યતીર્થિક પોતાના મતનો સ્વીકાર કરાવવા માટે હરીને લઈ જાય છે. ॥૨॥

ટીકાર્થ—જેની પાંખ ઉગી નથી, એવું કોઈ પક્ષીનું બચ્ચું પોતાના માળાથી બહાર ઉડવાની ઇચ્છા કરે છે, અને તે વિચારે કે હું અહિંથી ઉડીને બીજે જઈશ. પરંતુ તે ઉડવામાં અસમર્થ થાય છે. અને ઢંક કંક વિગેરે હિંસક પક્ષિઓ તેના પાંખ વગરનું સમજીને તેને પકડીને લઈ જાય છે, અર્થાત્ મારી નાખે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ પક્ષીનું બચ્ચું કે જેને પાંખ ઉગી ન હોય, એવું તે પોતાના માળામાંથી બહાર નીકળીને ઉડવાની ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ તે પાંખોના અભાવને લીધે ઉડી શકતું નથી. તેને આમ તેમ એકલુ ફરતું જોઈને હિંસક પક્ષી તેને પકડીને લઈ જાય છે, અને મારી નાખે છે. એજ પ્રમાણે ગચ્છથી જૂદા પડીને એકલા વિચરણ (વિહાર) કરવાવાળા અપરિપકવ બુદ્ધિવાળા સાધુને જોઈને અન્ય મતવાળાઓ પોતાના મતમાં લઈ જવા માટે તેનું હરણ કરે છે. અર્થાત્ તેને ફસાવીને લઈ જાય છે. ॥૨॥

'एवं तु सेहंपि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं तु-एवं तु' પૂર્વોક્ત પ્રકારે 'अपुट्ठधम्मं-अपुष्टधर्माणम्' શ્રુત ચારિત્ર ધર્મમાં નિપુણ ન થવાવાળા 'सेहंपि-शिष्यमपि' નવીન દીક્ષા ધારણ કરેલ શિષ્યને પણ 'निस्सारियं-निस्सारितम्' ગચ્છની બહાર નિકળેલો જોઈને 'वुसिमं-वश्यम्' પોતાને આધીન 'मन्नमाणा-मन्यमानाः' માનવાવાળા 'अणेगे-अनेके' અનેક पावधम्मा-पापधर्माणः' પાખંડી એવા પરતીર્થિકો 'दियस्स-

द्विजस्य' પક્ષિના 'अपत्तजायं-अपत्रजातम्' પાંખ વિનાના 'छावंत्र-शावकमिव' બચ્ચાની જેમ 'हरेज्जा-हरेयुः' હરી લે છે. ॥૩॥

અન્વયાર્થ—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અપુષ્ટ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાળા નવ દીક્ષિત સાધુને સમુદાયથી બહાર નીકળેલ જોઈને તેને પોતાને વશ માનીને અનેક પાખંડી પરતીર્થિકો ઠગીને પાંખ ફૂટયા વિનાના પક્ષિના બચ્ચાની માફક તેને હરી લે છે. અર્થાત્ પોતાને વશ કરી પોતાના મતમાં ફસાવી લે છે. ॥૩॥

ટીકાર્થ—ઉપર બતાવેલા દૃષ્ટાન્તને દાર્ષ્ટાન્તિક સાથે ઘટાવે છે. જેમ પક્ષિનું બચ્ચું અપુષ્ટ પાંખોવાળું હોય છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં સાધુ અપુષ્ટ ધર્મવાળો હોય છે અર્થાત્ તેનામાં શ્રુતચારિત્ર ધર્મ સારી રીતે પરિણત થયેલ નથી તે ગચ્છની ક્રિયાને સમજેલ નથી. એવા અપરિપકવ સાધુને ગચ્છથી ગુરૂવર્ગ દ્વારા બહાર કહાડેલો અથવા સ્વયં બહાર નીકળેલો જોઈને પોતાના હાથમાં આવેલ સમજીને અનેક પાપધર્મી પાખંડી પરતીર્થિક અથવા તેના કુટુમ્બીયો લોભાવીને માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે. જેમકે પાંખ વિનાના પક્ષીના બચ્ચાને ઢંક કંક વિગેરે માંસ ખાનારા પક્ષી હરણ કરીને લઈ જાય છે. ॥૩॥

એકલા થઇને વિહાર કરવાવાળા સાધુને અનેક દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી સદા ગુરૂકુળમાં જ વાસ કરવો જોઇએ. તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે કે—'ओसाणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—मणुए-मनुजः' મનુષ્ય 'अणोसिए-अनुषितः' ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો અર્થાત્ સ્વચ્છંદ આચરણ કરવાથી 'णंतकरे-नान्तकरः' કર્મનો ક્ષય કરી શકતો નથી. 'इइ-इति' આ પ્રમાણે 'णच्चा-ज्ञात्वा' જાણીને 'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञः' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'ओसाणं-अवसानम्' ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાની 'इच्छे-इच्छेत्' ઇચ્છા કરે આ પ્રમાણે કરવાથી 'दवियस्स-द्रव्यस्य' મુક્તિમાર્ગને યોગ્ય સાધુને જે 'वित्तं-वृत्तं' સર્વજ્ઞે પ્રતિપાદન કરેલ સંયમ માર્ગને 'ओभासमाणे-अवभासयन्' પ્રગટ કરતો થકો 'बहिया-बहिः' ગચ્છની બહાર 'ण णिक्कसे-न निष्कसेत' ન નીકળે અર્થાત્ સ્વચ્છંદાચારી ન બને ॥૪॥

અન્વયાર્થ—મનસ્વી પણે વિચરવાવાળો અસ્થિર બુદ્ધિવાળો અને સ્વચ્છન્દાચારી સાધુ કર્મનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થઇ શકતો નથી. આ રીતે સમજીને અને વિચારીને સાધુ ગુરૂકુળમાં જ રહેવાની અને સંયમાનુષ્ઠાર કરવા-

નીજ ઇચ્છા કરે, તથા ભવ્ય મોક્ષ ગમન યોગ્ય સાધુના વૃત્તાંતને કે જે સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદિત સંયમ માર્ગ અને જૈનધર્મ છે, તેનો પ્રકાશ કરતા થકા ગુરૂકુળમાંથી અથવા ગચ્છમાંથી બહાર નીકળે નહીં અર્થાત્ સ્વચ્છંદાચારી ન બને ॥૪॥

ટીકાર્થ—જે મનુષ્ય અર્થાત્ સાધુ ગચ્છમાં નિવાસ ન કરતાં સ્વચ્છંદ વિચરણ (વિહાર) કરે છે, તે કર્મોનો ક્ષય કરી શકતા નથી. એવો વિચાર કરીને સાધુ હમ્મેશાં ગુરૂકુળમાં રહેવાની ઈચ્છા કરે, અને સમ્યક્ અનુષ્ઠાન કરવાની અભિલાષા-ઇચ્છા કરે, જે સર્વદા ગુરૂની પાસે નિવાસ કરશે, એજ પોતાની મર્યાદાના પાલનમાં સમર્થ થઇ શકશે. તે સિવાય પ્રતિજ્ઞાનું પાલન થઈ શકતું નથી ગુરૂકુળ વાસથી રહિત પુરૂષનું જ્ઞાન હાસ્યાસ્પદ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે-नहि भवति निर्विगोपकं' ઈત્યાદિ

જેમ ગુરૂના ઉપદેશ વિના પોતાના જ અનુભવના આધાર પર નાચવાવાળા મોરનો ગુહ્ય ભાગ છાનો રહી શકતો નથી. અર્થાત્ બહાર દેખાઈ આવે છે. એજ પ્રમાણે જે સાધુ ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરતા નથી. તેનું જ્ઞાન તેની રક્ષા કરવામાં સમર્થ થતું નથી.

તેથી જ મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છાવાળા સાધુએ સર્વજ્ઞના માર્ગને અર્થાત્ સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ સંયમ માર્ગને પ્રકાશિત કરતા થકા બુદ્ધિશાળી સાધુ ગુરૂકુળ અથવા ગચ્છથી બહાર ન નીકળે. ગુરૂકુળનો ત્યાગ કરીને અન્ય સ્થળે નિવાસ ન કરે, અર્થાત સ્વચ્છન્દચારી ન બને ॥૪॥

હવે ગુરૂકુળમાં વસનારના ગુણોનું કથન કરવામાં આવે છે.—'जे ठाणओ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો જે સાધુ 'ठाणओय-स्थानतश्च' સ્થાનથી અર્થાત્ ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાથી 'सुसाहुजुत्ते-सुसाधुयुक्तः' ઉત્તમ એવા સાધુગુણથી યુક્ત બને છે. 'य-च' અને 'सयणासणेय-शयनासनाभ्याम्' શયન અને આસનમાં સુસાધુ બને છે. 'यावि-अपिच' તેમજ 'समितिसु गुत्तिसु परक्कमे-समितिषु गुप्तिषु पराक्रमेत्' સમિતિ તથા ગુપ્તિમાં પરાક્રમ કરવાને સમર્થ બને છે. અર્થાત્ સંયમાનુષ્ઠાનમાં પરાક્રમી બને છે. તેથી 'आयपन्ने-आगतप्रज्ञः' કર્તવ્યમાં વિવેકી બને છે. અને બીજાને 'वियागरिंते-व्याकुर्वन्' કથન કરતો થકો 'पुढो-पृथक् पृथक्' ગુરૂકૃપાથી સમિતિ ગુપ્તિના યથાર્થ સ્વરૂપનું પાલન કરીને તેના ફળનું 'वएज्जा-वदेत्' પ્રતિપાદન કરે ॥૫॥

અન્વયાર્થ—જે વૈરાગ્યવાન્ સાધુ ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરે છે, તે સ્થાનથી સુસાધુની સામાચારીથી યુક્ત હોય છે અર્થાત્ શયન આસન અને સ્થાનનું

પ્રમાર્જન કરીને તથા યતના પૂર્વક શરીરનું સંકોચન, પ્રસારણ અને ઉપવે-
શન કરતા થકા સાધુ–સમાચારીથી યુક્ત હોય છે. તે ઈર્યા સમિતિ વિગેરે
પાંચ સમિતિયોમાં તથા ત્રણ ગુપ્તિયોમાં યથા યોગ્ય પરાક્રમ કરે છે. તેમાં
કર્તવ્ય સંબંધી વિવેક ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને તે અલગ અલગ અહિંસા
વિગેરેને પ્રકાશિત કરતા થકા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જે વૈરાગ્યવાળો સાધુ ગુરૂકુળમાં રહેવાવાળો હોય છે, તે સ્થાનની દૃષ્ટિથી સુ સાધુના ગુણોથી યુક્ત હોય છે. સુસાધુ યોગ્ય સ્થાનમાં કાયોત્સર્ગ વિગેરે ક્રિયાઓ કરે છે, તે એ સ્થાનનું સારી રીતે પ્રતિલેખન કરે છે, અને મેરૂની જેમ નિષ્કંપ થઇને તથા શરીરની પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઈને કાયોત્સર્ગ કરે છે. ગુરૂકુળમાં રહેવાવાળો સાધુ પણ એમ જ કરે છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે સુવે છે, ત્યારે સંસ્તારક (પાથરણા)નું પ્રતિલેખન પ્રમાર્જન કરીને અને તેજ પ્રમાણે ભૂમિ અને શરીરનું પ્રતિલેખન કરીને ઉચિત સમયે ગુરૂની આજ્ઞા મેળવીને સુવે છે. જ્યારે તે બેસે છે, ત્યારે શરીરને સંકો-ચીને બેસે છે, તથા સ્વાધ્યાય, અધ્યયન અને ધ્યાન કરે છે, ત્યારે પણ શરીરને સંકોચીને બેસે છે ગુરૂકુળમાં રહેનાર સાધુ પણ આજ પ્રમાણેની સુ સાધુને યોગ્ય ક્રિયાઓ કરે છે. ઈર્યાસમિતિ વિગેરે પાંચે સમિતિયોમાં, તથા મનોગુપ્તિ વિગેરે ત્રણે ગુપ્તિયોમાં તેને કર્તવ્યનો વિવેક પ્રગટ થઇ જાય છે. ગુરૂકૃપાથી સમિતિગુપ્તિ વિગેરેના સ્વરૂપનો જાણકાર બનીને તે બીજાઓને ઉપદેશ આપતો થકો યથાર્થ રૂપથી તેનું સ્વરૂપ અને ફળ વિગે-રેનું પ્રતિપાદન કરે છે. ॥૫॥

'सद्दाणि सोच्चा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू भिक्षुः' નિવદ્ય ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ 'सद्दाणि शब्दान्' કાનને ગમે તેવા વીણા, મૃદંગ વિગેરેના શબ્દોને 'सोच्चा-श्रुत्वा' સાંભળીને 'अदु-अथवा' અગર 'भेरवाणि-भैरवान्' ભયંકર કર્ણકઠોર સિંહ વિગેરેના શબ્દોને સાંભળીને 'तेसु-तेषु' અનુકૂળ પ્રતિકૂળ એવા શબ્દોમાં 'अणासवे-अनाश्रवः' રાગ અને દ્વેષ રહિત બનીને 'परिव्वएज्जा-परिव्रजेत्' સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહે તથા 'निद्दंच-निद्रांच' નિદ્રાને અને 'पमायं-प्रमादम्' પ્રમાદ 'न कुज्जा-न कुर्यात्' ન કરે તથા 'कह' कहंचा-कथंकथमपि' કોઈ પણ વિષયમાં 'वितिगिच्छतिन्ने-विचिकित्सातीर्णः' ચિત્તવિપ્લુતિ રૂપ ભ્રમને ગુરૂકૃપાથી પાર કરે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળો સાધુ કાનને પ્રિય વીણા, મૃદંગ વિગેરેના શબ્દોને સાંભળી અથવા અત્યંત ભયકારક કર્ણકઠોર સિંહ, વાઘ વિગેરેના શબ્દો સાંભળીને તે તે કર્ણપ્રિય અને કર્ણકટુ અનુકૂલ પ્રતિકૂલ શબ્દોમાં રાગદ્વેષ રહિત બનીને સંયમાનુષ્ઠાનમાં તત્પર બને અને નિદ્રા પ્રમાદનું સેવન ન કરે. આ પ્રમાણે કરવાથી ચિત્તવિપ્લુતિ (વ્યાકુળતા) રૂપ વિચિકિત્સાને પાર કરી શકાય છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—ઈર્યાસમિતિ વિગેરેથી યુક્ત સાધુનું જે કર્તવ્ય છે, તેનો ઉપદેશ કરે છે.—નિરવદ્ય ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા ભિક્ષુએ વેણુ મૃદંગ વિગેરેના કાનોને પ્રિય લાગવાવાળા શબ્દોને સાંભળીને અથવા ભયંકર એવા અને કાનને કડવા લાગે તેવા સિંહ, વાઘ વિગેરેના શબ્દોને સાંભળી રાગ દ્વેષથી યુક્ત ન થવું અર્થાત્ અનુકૂળ શબ્દોમાં રાગ ન કરવો અને પ્રતિકૂળ શબ્દોમાં દ્વેષ ન કરવો. પરંતુ મધ્યસ્થભાવને ધારણ કરવો. અને સંયમના અનુષ્ઠાનમાં તત્પર રહેવું.

સાધુ નિદ્રા, પ્રમાદ અથવા નિદ્રા અને પ્રમાદનું સેવન ન કરે. પ્રમાદ પાંચ પ્રકારનો કહેલ છે, કહ્યું છે કે—'मज्जं विसयकसाया' ઈત્યાદિ

(૧) મદ્ય (૨) વિષય (૩) કષાય (૪) નિદ્રા અને (૫) પાંચમો પ્રમાદ વિકથા છે. આ પાંચ પ્રમાદ જીવને સંસારમાં પાડે છે.

આ રીતે ગુરૂકુળવાસથી શયન આસન વિગેરેના સંબંધમાં જાણકાર થઈને તથા સઘળા કષાયોથી રહિત થઈને વિચિકિત્સાથી રહિત થઈ જાય છે. અથવા 'મારા દ્વારા વહન કરાતા પાંચ મહાવ્રતોનો આ ભારે ભાર કેવી રીતે નભશે ? આવા પ્રકારની વિચિકિત્સાને (સંદેહ)ને ગુરૂકૃપાથી પાર કરી લે છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—ઈર્યા સમિતિ વિગેરેથી યુક્ત સાધુ અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ શબ્દોને સાંભળીને મધ્યસ્થ રહે, નિદ્રા વિગેરે પ્રમાદોનો પરિ-

ત્યાગ કરે. કદાચ કોઇ વિષયમાં સંશય ઉત્પન્ન થાય તો ગુરૂની આજ્ઞાથી તે સંશયને દૂર કરે. ॥૬॥

ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા સાધુની કયાંક સ્ખલના થઈ ન જાય અને બીજો કોઇ સાધુ તેને સદુપદેશ આપે તો તેને પોતાનુ અપમાન ન સમજે, તે ભાવ અહિયાં બતાવતાં કહે છે-- डहरेण' ઈત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—'डहरेण–दहरेण' પોતાનાથી નાની ઉમરવાળા દ્વારા અથવા 'वुड्ढेण–वृद्धेन' મોટી ઉમરવાળા દ્વારા 'राइणिएणावि–रत्नाधिकेनापि' દીક્ષા પર્યા· યથી પોતાનાથી મોટી ઉમરવાળા દ્વારા અથવા 'समव्वएणं–समवयसा' દીક્ષા પર્યાયથી અથવા તો શાસ્ત્રાભ્યાસથી અથવા ઉમરથી બરોબરીયા દ્વારા 'अणु-सासिए उ–अनुशासितस्तु' કોઈ પ્રમાદ થાય ત્યારે પ્રતિબોધિત કરવા છતાં 'समंतयं–सम्यक्तया' સારી રીતે 'थिरतो–स्थिरतः' સંયમના પરિપાલનમાં સ્થિરતા રૂપ 'णाभिगच्छे–नाभिगच्छेत्' તેના ઉપદેશને સ્વીકારતા નથી. અને વારંવાર પ્રમાદ કરતો રહે ત્યારે 'से–सः' ને પ્રમાદ કરવાવાળો સાધુ 'णिज्जं-तएवावि–नीयमान एव' સંસાર સમુદ્રમાં લઈ જવાવાળો થાય છે. अपारए–अपा-रगः' સંસાર સાગરથી પાર કરવાવાળો થતો નથી. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—ડહર અર્થાત્ ઉમરમાં પોતાનાથી નાની ઉમરવાળા બાલ સાધુથી અથવા વયોવૃદ્ધ સાધુથી તથા દીક્ષા પર્યાયમાં પોતાનાથી મોટા સાધુ પાસેથી અથવા દીક્ષા પર્યાય શ્રુત અથવા વયમાં પોતાની બરોબર એવા સાધુ દ્વારા પ્રમાદ, સ્ખલનાચરણના સંબંધમાં સમજાવવામાં આવેથી જે સાધુ ક્રોધાદિને વશ બનીને સંયમનું પરિપાલન કરતા નથી અને ફરીથી પ્રમાદ, સ્ખલન અને ભૂલો કરતા જ રહે આવો પ્રમાદ કરવાવાળો સાધુ આ સંસાર રૂપી સમુદ્રના પ્રવાહમાં વહેતો થકો સંસારસાગરની પાર જઈ શકતો નથી. ॥૭॥

ટીકાર્થ—પોતાનાથી નાની ઉંમરવાળા દ્વારા અથવા વયોવૃદ્ધ દ્વારા રત્નાધિક અર્થાત્ દીક્ષા પર્યાયમાં વૃદ્ધ એવાથી અથવા વય દીક્ષા પર્યાય અથવા શ્રુતમાં બરાબર-સરખા એવા દ્વારા 'તમારા જેવાને આવી રીતનું પ્રમાદનું આચરણ કરવું યોગ્ય નથી આવી રીતે પ્રમાદના આચરણના સંબંધમાં અનુ· શાસિત થવા છતાં પણ જે સારી રીતે સ્થિરતાની સાથે તેનો સ્વીકાર કરતા નથી. તે સંસારના પ્રમાદમાં જ વહેતો રહે છે. તે સંસારસાગરની પાર પહોંચી શકતો નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કદાચ પ્રમાદને કારણે સ્ખલન થઈ જાય અને બીજા કોઈ નાના, મોટા કે સરખી ઉમરના સાધુ પ્રમાદનું પરિમાર્જન –નિવારણ કરવા માટે ઉપદેશ આપે તો જે સાધુ તેનું પાલન કરતા નથી.

'मिच्छामि दुक्कडं' આ પ્રમાણે કહેતા નથી. તે સાધુ સંસારના પ્રવાહમાં પડી રહે છે. અર્થાત્ સંસારસાગરની પાર પહોંચી શકતા નથી. ॥૭॥

'विउट्टिएणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'विउट्टिएणं-व्युत्थितेन' શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરનાર દ્વારા 'समएण-समयेन' સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ અનુસાર 'अणुसिट्ठे-अनुशासितः' અનુશાસિત મૂલોત્તર ગુણથી સ્ખલિત થવાથી 'चोइए य-नोदितश्च' પ્રેરિત કરવામાં આવેલ સાધુ 'डहरेण-दहरेण' નાની ઉમરવાળા દ્વારા 'वुड्ढेण उ-वृद्धेन तु' અથવા વધારે ઉમરવાળા દ્વારા 'चोइए य-नोदितोऽपि' શુભ કાર્ય તરફ પ્રેરિત કરવામાં આવેલ તથા 'अगारिणं वा-गृहस्थानां वा' કોઈ ગૃહસ્થજન દ્વારા 'समयाणुसिट्ठे-समयानुशिष्टः' ગૃહસ્થના ધર્મ પ્રમાણે શિક્ષા આપવામાં આવે ત્યારે અર્થાત્ ગૃહસ્થ દ્વારા અપમાન પૂર્વક આક્ષેપ કરવામાં આવે તો પણ સાધુએ ક્રોધ કરવો નહીં ॥૮॥

અન્વયાર્થ— વ્યુત્થિત-અર્થાત્ પરતીર્થિકો દ્વારા પોતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે અનુશાસિત થઈને અથવા સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ અનુસાર મૂલોત્તર ગુણાચરણમાં સ્ખલિત થવાથી પરતીર્થિકો દ્વારા આક્ષેપ કરવામાં આવે ત્યારે અથવા ડહર-અર્થાત્ નાની ઉમરવાળા તથા મોટિ ઉમર વાળાથી આક્ષેપ કરવામાં આવે ત્યારે તથા અત્યંત તુચ્છ સ્વભાવ વાળી દાસીથી અગર જલભરવાવાળી દાસી દ્વારા ઠપકો આપવામાં આવેથી અથવા ગૃહસ્થો દ્વારા પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ઠપકો આપવામાં આવેથી પણ સાધુએ ક્રોધ કરવો નહીં. ॥૮॥

ટીકાર્થ—પોતાના પક્ષની પ્રેરણા બતાવ્યા પછી હવે શાસ્ત્રકાર પોતાના પક્ષથી બીજા પક્ષની પ્રેરણાના સંબંધમાં કહે છે, જે ઉત્થિત તો છે, પરંતુ વિપરીત રૂપથી ઉત્થિત છે, અર્થાત્ સર્વજ્ઞ પ્રણીત શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે છે, તે પરતીર્થિક વ્યુત્થિત કહેવાય છે. કદાચ કોઈ પરતીર્થિક સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ પ્રમાણે મૂળ અથવા ઉત્તરગુણોમાં સ્ખલના થઈ જવાથી પ્રેરણા કરે જેમકે—આગમમાં તો આ પ્રમાણે કહેલ નથી, કે જે પ્રમાણે આપ કહી રહ્યા છો. એજ પ્રમાણે કોઇ નાની ઉમરવાળો અથવા વૃદ્ધ પુરૂષ પ્રેરણા કરે એટલે સુધી કે-અત્યંત નીચ સ્વભાવ વાળી દાસી અથવા પાણી ભરવાવાળી દાસી પ્રેરણા કરે તો પણ સાધુએ ક્રોધ ન કરવો. તથા કોઇ ગૃહસ્થો અનુષ્ઠાનને લઈને અનુશાસન કરે. જેમકે હે સાધુ! તમે આ શું કર્યું? આમ કરવું એ તો મારા જેવા ગૃહસ્થોને પણ યોગ્ય નથી. સાધુઓને આ કેવી રીતે શોભાસ્પદ થઇ શકે? આ પ્રમાણે અપમાનપૂર્વક આક્ષેપ

થાય તો પણ જરા પણ પોતાના મનને દૂષિત ન કરે. પરંતુ એજ વિચારે કે-આનું કથન મારે માટે કલ્યાણકારક છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ કાર્ય કરવાવાળો ગૃહસ્થ અન્ય મતાવલમ્બી, ઉમરમાં નાનો, મોટો, અથવા અત્યંત હલકો મનુષ્ય પણ જો સાધુ પર આક્ષેપ કરે (ઠબકોદે) તો પણ સાધુએ ક્રોધ કરવો નહીં. ।।૮।।

'ण तेसु कुज्झे ण य पव्वहेज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तेसु-तेषु' સ્વસમય પરસમયમાં રહેવા વાળા આક્ષેપ કરવા-વાળાઓ ઉપર સાધુ 'ण कुज्झे-न क्रुध्येत्' ક્રોધ ન કરે 'ण य--न च' તેમજ તેને 'पव्वहेज्जा-प्रव्यथयेत्' પીડા કરે અર્થાત્ આ રીતે કહેવાવાળાઓને પીડા ન કરે 'ण यावि-नचापि' તેમજ ન 'किंचि फरुसं वएज्जा--किञ्चित् परुषं वदेत्' કોઈ પણ કઠોર વચન કહેવું પરંતુ તેના વચનને સાંભળીને 'तहा करिस्संति पडिसुणेज्जा-तथा करिष्यामि इति प्रतिश्रुणुयात्' હવે હું એમ જ કહીશ આ પ્રમાણે સાધુ નિશ્ચય કરે મિથ્યાદુષ્કૃત દઈને અસદાચરણથી નિવૃત્ત થઈ જાય. 'सेयं खु मेयं' श्रेयं खलु ममेदं' અને એવું સમજે કે આમાં મારૂં જ શ્રેય છે. 'पमायं-प्रमादम्' પ્રમાદ 'न कुज्जा-न कुर्यात' ન કરે ।।૯।।

અન્વયાર્થ—એ પૂર્વોક્ત આક્ષેપ કરવાવાળા સ્વસિદ્ધાંત અને પરસિદ્ધાંત મતાવલંબી પુરૂષો ઉપર સાધુએ ક્રોધ કરવો નહી. અને એ આક્ષેપ કરવાવાળાને પીડિત પણ ન કરે. તથા તેઓ પ્રત્યે થોડો એવો કટુ શબ્દનો પ્રયોગ પણ ન કરે. પરંતુ તેઓના વચનો સાંભળીને 'તમો જેમ કહો છો તેજ પ્રમાણે હવે હું કરીશ, આ રીતે કહીને મિથ્યા દુષ્કૃત આપીને અસત્ આચરણથી નિવૃત્ત બની જાય આમ કરવાથી મારૂં જ કલ્યાણ છે. કેમ કે આ લોકોના ભયથી પ્રમાદ ન કરવાં સદાચરણમાં જ મન લાગશે તેમ વિચારે ।।૯।।

ટીકાર્થ—ક્ષમાવાન્ તપસ્વી તે પૂર્વોક્ત સ્વમત વાળા કે અન્યમતવાળા આક્ષેપ કરે-અથવા હિતકર શિક્ષા-શિખામણ દે તો તેના પર ક્રોધ ન કરે તેને દંડા વિગેરેના પ્રહારથી પીડા ન પહોંચાડે તથા તેના પ્રત્યે કઠોર વચનોનો પ્રયોગ પણ ન કરે. પરંતુ સાધુ એવો વિચાર કરે કે-મારી નિંદા કરે છે, પણ તેઓનું કથન સાચું છે? કે અસત્ય છે? જો સત્ય છે, તો મારે ક્રોધ કરવો ન જોઇએ. અને જો તેઓનું કથન અસત્ય છે, તો પણ તેને વિદૂષક પ્રમાણે સમજીને ક્રોધ કરવાથી શું લાભ છે? કહ્યું પણ છે કે—'आक्रुष्टेन मति-मता' ઈત્યાદિ

જ્યારે કોઈ આક્રોશ કરે તો બુદ્ધિશાળી પુરૂષ તત્વનો વિચાર કરે તે આ પ્રમાણે વિચારે કે-જો આ સત્ય કહે છે, તો ક્રોધ કરવાથી લાભ શું છે? અને જો તેનુ કહેવું અસત્ય હોય તો પણ ક્રોધ શા માટે કરવો?

જો તેઓ એમ કહે કે—આપે અયોગ્ય આચરણ કરવું ન જોઇએ તો તેમનું એ કથન સાંભળીને સાધુએ કહેવું કે 'ઠીક છે, આપ જેમ કહો છો, એજ પ્રમાણે કરવાનો ભાવ રાખુ છું'. આ પ્રમાણે તેના કથનને મધ્યસ્થ ભાવથી સ્વીકાર કરીને તેમજ કરે. અને મિથ્યાદુષ્કૃત દઈને અસદ્ આચ-રણથી નિવૃત્ત થઇ જવું. તથા એવો વિચાર કરે કે-આમ કરવાથી તો મારૂં જ કલ્યાણ છે, તેના ભયથી પણ પ્રમાદ ન કરે. અને સદાચરણમાં મન લગાવે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જો કોઇ સાધુને હિત કર શિખામણ દે તો સાધુએ શિખામણ આપનારા ઉપર ક્રોધ કરવો નહીં તેને દંડા વિગેરેથી અથવા કડવા વેણથી પ્રહાર ન કરવો. પરંતુ એવું કહેવું કે-હવે તેમ ન કરવાનો મારો ભાવ છે. આપે મને સારી હિતકર શિખામણ આપી છે. આ રીતે પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને સદાચરણમાં બુદ્ધિને સ્થાપિત કરે ॥૯॥

'वणंसि मूढस्स जहा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જે પ્રમાણે 'अमूढग-अमूढाः' સદસન્માર્ગને જાણવાવાળો પુરૂષ 'वणे-वने' વનમાં 'मूढस्स-मूढस्य' દિશાનો ભ્રમ થવાથી માર્ગથી ભૂલા પડેલા પુરૂષને 'पयाणं-प्रजानाम्' પ્રજાના 'हियं-हितम्' હિત કરવાવાળા 'मग्गं-मार्गम्' માર્ગને 'अणुसासंति-अनुशासति' શિક્ષા આપે છે. એજ રીતે 'तेण वि-तेनापि' સાધુએ પણ એજ વિચારવું યોગ્ય છે કે-'मज्झं-मह्यम्' મને 'इणमेव सेयं-इदमेव श्रेयः' આજ કલ્યાણ કારક છે. 'जं-यत्' જે 'मे-मम' મને वुड्ढा-वृद्धाः' આ બાલ, વૃદ્ધ, ગૃહસ્થ વિગેરે 'समणुसासयंति-सम्यक् अनुशासति' શિક્ષા આપે છે. અર્થાત્ આ બધા મને જે શિક્ષા વચન કહી રહ્યા છે એ મારે માટે જ હિતકારક છે. એમ વિચાર કરીને કોઇના પર ક્રોધ ન કરે ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—જે પ્રમાણે સત્ અસત્ માર્ગના જાણનાર વિદ્વાન્ લોક અત્યંત ગાઢ વનમાં માર્ગ ભૂલેલા મૂર્ખ પુરૂષને તેને હિતકારક એવો માર્ગ બતાવે છે. અર્થાત્ માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે. એજ પ્રમાણે સાધુ જને પણ એવોજ વિચાર કરવો જોઈએ કે મારે માટે આજ કલ્યાણપ્રદમાર્ગ છે. કે જે મને આ બધા બાલ, વૃદ્ધ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, ગૃહસ્થ, ઘરદાસી વિગેરે સારી રીતે શિખવે છે. આ લોકોની શિક્ષાથી મારૂં જ હિત થશે આમ વિચાર કરીને સાધુને હિતકર શિક્ષા બતાવનાર પર કયારેય ક્રોધ કરવો ન જોઇએ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આ કથનને દૃષ્ટાંત દ્વારા દૃઢ કરતાં કહે છે કે-'वणंसि ઇત્યાદિ જેમ વનમાં દિગ્મૂઢ થઈને માર્ગ ભૂલેલા પુરૂષને સન્માર્ગ જાણનારા અમૂઢ પુરૂષ, હિતકર સઘળા દોષોથી રહિત અને યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડનારો માર્ગ બતાવે, તો તેથી તે મૂઢ પુરૂષનુ હિતજ થાય છે, તે પોતાના ઇચ્છિત સ્થાન પર પહોંચી જાય છે, સાધુએ પણ એમ જ વિચારવું જોઇએ કે-મને આ બાલક મિથ્યાદૃષ્ટિ ગૃહસ્થ અથવા ઘર દાસી-પાણી ભરવા વાળી દાસી વિગેરે સારી શિખામણ આપે છે. આજ મારે માટે શ્રેયસ્કર છે. આમની શિક્ષાથી મારૂં જ કલ્યાણ થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ક્રોધ કરવો ન જોઇએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ માર્ગ ભૂલેલો પુરૂષ કોઈ બીજાના ઉપદેશથી યોગ્ય માર્ગ પર આવી જાય છે. અને પોતાની મંજીલે પહોંચી જાય છે. જે મેળવવા તે માર્ગ પર ચાલ્યા વિના અસંભવ જેવું છે. એજ પ્રમાણે વૃદ્ધજનોના ઉપદેશથી મારૂં કલ્યાણ જ થશે. એવો વિચાર કરીને ક્રોધ ન કરવો. ॥૧૦॥

'अह तेण मूढेन' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अह-अथ' તે પછી 'तेण-तेन' એ 'मूढेण मूढेन' મૂર્ખ પુરૂષે 'अमूढस्स-अमूढस्य' સન્માર્ગને। ઉપદેશ આપવાવાળા પુરૂષની 'सविसेसजुत्ता-सविशेषयुक्ताः' વિશેષ આદર સન્માન પૂર્વક 'पूया-पूजा' પૂજા 'कायव्वा-कार्या' કરવી જોઈએ एओवमं-एतदुपमां' આ ઉપમા 'तत्थ-तत्र' તે વીષયમાં 'वीरे -वीरः' તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ उदाहु-उदाहृतवान्' કહેલ છે. 'अट्ठं-अर्थम्' પદાર્થને 'अणुगम्म-अनुगम्य' સારી રીતે જાણીને 'सम्मं-सम्यक्' સમ્યક્ પ્રકારથી 'उवणेइ-उवनयति' પોતાનામાં સ્થિર કરે છે. ।।૧૧।।

અન્વયાર્થ—જે રીતે એ પૂર્વોક્ત માર્ગ ભૂલેલ વ્યાકુળ મૂઢ પુરૂષ પોતાને સન્માર્ગ બતાવનાર પુરૂષનો વિશેષ આદર માન પૂર્વક કોમલ શબ્દાદિ દ્વારા આદર સત્કાર કરે છે. એજ રીતે ઉક્ત ઉપમાને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ઉદાહરણના રૂપમાં કહેલ છે. તેથી એ પરમાર્થને સારી રીતે જાણીને સાધુએ તેને પોતાના આત્મામાં ધારણ કરવું. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અન્ય દ્વારા કરવામાં આવેલ હિતકર શિક્ષાને પોતાનો પરમ ઉપકાર કરનારી સમજીને પોતાની અંદર તેને ધારણ કરવી જોઈએ. ।।૧૫।।

ટીકાર્થ—આ કથનને ફરીથી દૃઢ કરે છે, જેમકે માર્ગ ભૂલેલ હોવાથી વ્યાકુળ ચિત્ત તે મૂઢ પુરૂષ દ્વારા અમૂઢ પુરૂષનો અત્યંત ઉપકાર માનવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીએ કહ્યું છે કે—પરમાર્થને જાણીને સાધુ પ્રેરણા કરવાવાળાના ઉપકારને પોતાના આત્મામાં સ્થાપિત કરે. તે વિચારે કે—આ પરમ ઉપકારી મહાભાગે મને સંસાર સાગરથી તારી દીધો છે, તેથી જ મને તેનો (જો તે સાધુ હોય તો) અભ્યુત્થાન અને વિનય નમ્રભાવ વિગેરેથી સત્કાર કરવો જોઇએ.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે—જેમ માર્ગ ભૂલેલો પુરૂષ માર્ગ બતાવવા વાળાનો વિશેષ પ્રકારથી આદર કરે છે, એજ પ્રમાણે અસદ્ આચરણમાં પ્રવૃત્ત થયેલા સાધુએ સન્માર્ગ પર લાવવાળાનો મધુરવચનાદિ દ્વારા આદર કરવો જોઈએ. આ વિષયમાં ઘણા જ દૃષ્ટાન્તો છે. જેમકે—गेहंमि अग्गिजाला' ઈત્યાદિ

ઘરમાં આગ લાગી ગઈ હોય, અને તે ઘર જવાલાઓથી વ્યાપ્ત થઇ ગયું હોય, એવા અવસરે જે દયાળુ પુરૂષ તે ઘરની અંદર સૂતેલા પુરૂષને જગાડી દે છે, તે તેનો શ્રેષ્ઠ બંધુ કહેવાય છે.

અથવા જેમ ઝેર મેળવેલો આહાર કરતા પુરૂષને જો કોઇ રોકી દે, તો તે તેનો પરમ હિતૈષી કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રમાદને વશ થયેલા તથા અસદ્ આચરણમાં પ્રવૃત્ત થયેલા પુરૂષને જે રોકી દે છે, તે પણ તેનો પરમ હિતૈષી કહેવાય છે. ॥૧૧॥

'णेया जहा अंधकारं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'जहा-यथा' જેમ 'णेया-नेता' નાયક અર્થાત્ માર્ગદર્શક-ઉપદેશક 'अंधकारंसि-अन्धकारायाम्' અંધકારયુક્ત 'राओ-रात्रौ' રાત્રે 'अपस्समाणे अपश्यन्' પોતાના શરીરને પણ ન જોઇ શકાય તેવા 'मग्गं-मार्गम्' માર્ગને 'न जाणइ-न जानाति' જાણતો નથી 'से-सः' એવો તે નાયક 'सूरियस्स-सूर्यस्य' સૂર્યના 'अब्भुग्गमेणं-अभ्युद्गमेन' ઉદય થવાથી 'पगासियंसि-प्रकाशिते' ચારે તરફ પ્રકાશ થવાથી 'मग्गं-मार्गम्' માર્ગને 'वियाणइ-विजानाति' જાણી લે છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ--જે પ્રમાણે માર્ગદર્શક નેતા પુરૂષ શ્રાવણ ભાદરવા માસની અંધારી રાતે કોઈ પણ વસ્તુને જોવામાં અસમર્થ બનીને પોતાના શરીરના અવયવોને પણ દેખી શકતો નથી. એજ રીતે તે પોતાના પરિચિત માર્ગને પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ એજ પુરૂષ સૂર્યોદય થવાથી પ્રકાશને લીધે માર્ગને સારી રીતે જાણી લે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ—જેમ કોઈ નેતા માર્ગદર્શક જળ વાળા વાદળોને લીધે અત્યંત ગાઢ અંધારાવાળી વર્ષાઋતુની રાત્રીએ ઘોર અંધકાર ફેલાઈ જવાથી પોતાના હાથ વિગેરે અંગો પણ જોઈ શકતા નથી, તો પછી પરિચિત માર્ગ ન દેખાય તેમાં શું કહેવાનું હોય ? તે તેને પણ જોઈ શકતો નથી. પરંતુ જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થઇ જાય અને પ્રકાશ ફેલાઈ જાય ત્યારે એજ પુરૂષ તે માર્ગને સારી રીતે જોઇ શકે છે, એજ રીતે જે વસ્તુ પહેલાં નેત્રથી અગોચર-ન

જોવાય તેવી હતી. તેજ હવે કારણ મળવાથી :સારી રીતે જોઈ શકાય તેવી બની જાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ માર્ગ દર્શક પુરૂષ ગાઢ અંધારાથી ઘેરાયલી અંધારી રાત્રીમાં કંઇ પણ જોઈ ન શકતાં માર્ગ પણ જોઇ શકતો નથી. પરંતુ એજ પુરૂષ સૂર્ય ઉદય થાય અને સઘળી દિશાઓમાં સૂર્યનો પ્રકાશ પ્રસરિત થઈ જતાં માર્ગ જોવા મંડે છે. એજ પ્રમાણે જે જીવને સર્વજ્ઞના વચનોથી સમ્યક્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે, તે સન્માર્ગને જાણવા લાગે છે. ॥૧૨॥

'एवं तु सेहे वि अपुट्ठधम्मे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं तु-एवंतु' આજ પ્રમાણે અર્થાત્ કોઈ દ્રષ્ટા અંધકાર-યુક્ત રાત્રે માર્ગને જોઈ શકતો નથી પરંતુ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકાર દૂર થવાથી બધા જ પદાર્થોને તથા માર્ગને જોઈ શકે છે. એજ રીતે 'अपुट्ठधम्मे -अपुष्टधर्मा' ધર્મમાં અનિપુણ અને 'अबुज्झमाणे-अबुध्यमानः' સૂત્રાર્થને નહીં જાણવાવાળા 'सेहे वि-शिष्योपि' નવીન દીક્ષા ધારણ કરેલ સાધુ પણ 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'न जाणइ-न जानाति' જાણતો નથી. પરંતુ 'से-सः' એજ શિષ્ય 'पच्छा-पश्चात्' ગુરૂકુળમાં રહીને શિક્ષા પ્રાપ્ત કર્યા પછી 'जिणवयणेण-जिनवचनेन' તીર્થંકરના આગમજ્ઞાનથી 'कोविए-कोविदः' વિદ્વાન્ બનીને 'सूरोदए-सूर्योदये' સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધકારનો નાશ થવાથી 'चक्खुणेव-चक्षुषेव' નેત્રવાળાઓની જેમ જ 'पासइ-पश्यति' જૈન ધર્મના તત્વને યથાર્થ રીતે જુવે છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જેમ કોઈ દ્રષ્ટા (દેખવા-વાળો) પુરૂષ અંધારી રાતે માર્ગને જોઈ શકતો નથી. પણ એજ પુરૂષ સૂર્યોદય થવાથી અંધકારનો નાશ થતાં બધી જ દિશાઓને તેમજ માર્ગને સારી રીતે દેખી શકે છે. એજ પ્રમાણે અપરિપક્વ શ્રુતચારિત્ર ધર્મવાળા

અને સૂત્રાર્થને ન જાણનારા નવીન દીક્ષા ધારણ કરેલ સાધુ પણ શ્રુતચારિત્ર ધર્મને સારી રીતે જાણતા નથી પરંતુ એજ સાધુ પાછળથી ગુરૂકુળમાં વાસ તથા અભ્યાસ કર્યા પછી તીર્થંકરોના આગમોમાં પૂર્ણ પરિચિત થઈ જાય ત્યારે તે જૈન શાસ્ત્રના તત્વને જાણનાર બનીને જેમ સૂર્યોદયથી અંધકારના નાશ થયા પછી આંખોના પ્રકાશની માફક જૈનધર્મના તત્ત્વને સારી રીતે જાણી લેનાર બને છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જેમ અન્ધકારથી વ્યાપ્ત રાતે કોઇ માર્ગ જોઈ શકતો નથી, પરંતુ એજ દ્રષ્ટા (જોનાર) પુરૂષ સૂર્યનો ઉદય થતાં અંધારાનો નાશ થવાથી સઘળી દિશાઓને જોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે નવ દીક્ષિત શિષ્ય પોતાની શિક્ષાના સમયે અપુષ્ટ ધર્મ વાળો હોય છે. અર્થાત્ તેને શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનું જ્ઞાન સારી રીને હોતું નથી. ધર્મનું જ્ઞાન ન હોવાના કારણે તે અબુદ્ધ હોય છે. પરંતુ તે પછી ગુરૂકુલવાસ, અભ્યાસ વિગેરે જુદા જુદા અનેક ઉપાયોથી જીન વચનમાં ચતુર થઇ જાય છે. જેમ સૂર્યોદય થવાથી નેત્રથી સઘળા પદાર્થો સ્પષ્ટ દેખાવા લાગે છે, એજ પ્રમાણે તે પણ જીવાદિ પદાર્થોને હસ્તામલકવત્ જાણવા લાગે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—જેમ ઇન્દ્રિય અને પદાર્થના સંનિકર્ષથી અર્થાત્ યથાયોગ્ય સંબન્ધથી ઘટ વિગેરે પદાર્થ સ્પષ્ટ અને સાક્ષાત્ દેખાવા માંડે છે, એજ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમથી પણ સૂક્ષ્મ, (પરમાણુ, વિગેરે) વ્યવહિત (દેશથી દૂર સુમેરૂ વિગેરે) અને વિપ્રકૃષ્ટ (કાળથી વ્યવહિત રામ અને પદ્મનાભ વિગેરે) પરિસ્ફુટ અને અસંદિગ્ધ રૂપમાં પ્રતીત થવા લાગે છે, નેત્રથી તો કોઈ કોઈ વાર પદાર્થ જેવો હોય છે તેવો ન દેખાતાં અન્યથા રૂપથી (જૂદા પ્રકારથી) પણ દેખાય છે, જેમકે—રસ્સી—દોરી સાપના રૂપમાં અને કિંશુક (પલાશ ખાખરાના ફૂલો) પૂષ્પોનો સમૂહ અગ્નિના

રૂપમાં દેખાવા લાગે છે. પરંતુ સર્વજ્ઞના આગમ આવા પ્રકારના વિસંવાદી હોતા નથી. જો તે વિસંવાદી થઈ જાય તો સર્વજ્ઞ પ્રણીતજ ન થઈ શકે ॥૧૩॥

ગુરૂકુળમાં વાસ તથા અભ્યાસ વિગેરેથી જીન ભગવાનના વચનના મર્મને જાણવાવાળો શિષ્ય મૂલોત્તર ગુણોને સારી રીતે જાણે છે, તેમાં મૂળ ગુણને અધિકૃત કરીને કહે છે—'उड्ढ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'उड्ढं–ऊर्ध्वम्' ઊર્ધ્વદિશામાં 'अहे–अधः' અધોદિશામાં 'तिरियं–तिर्यग्' તિરછી 'दिसासु–दिशासु' દિશામાં 'जे–ये' જે 'तसा–त्रसाः' તૈજસ, વાયુ વિગેરે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો તથા 'जे य–ये च' જે 'थावरा–स्थावराः' પૃથ્વીકાય જલકાય અને વનસ્પતિકાય સૂક્ષ્મ, બાદર 'पाणा–प्राणाः' પ્રાણિયો છે 'तेसु–तेषु' એ એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવોમાં 'सया–सदा' સર્વકાળમાં 'जए–यतः' યત્નપૂર્વક રહે 'मणा–मनाक्' થોડો પણ 'पओसं–प्रद्वेषम्' દ્વેષ ન કરે તથા 'अविकंपमाणे–अविकंपमानः' સંયમમાં સ્થિર રહીને 'परिव्वएज्जा–परिव्रजेत्' સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ—ઉપરની દિશા નીચેની દિશા તથા તિર્યક્ બન્નેની મધ્યની દિશાઓમાં રહેવાવાળા જેટલા ત્રસ અને તેજસ્કાય વાયુકાય દ્વીન્દ્રિય વિગેરે જીવ વિશેષ છે, તેમજ જેટલા સ્થાવર પૃથ્વીકાય, જલકાય, વનસ્પતિકાય તથા સૂક્ષ્મ બાદર પ્રાણિયો રહે છે. એ બધા એક ઇન્દ્રિય વાળા બે ઇન્દ્રિયવાળા વિગેરે જીવોના સંબંધમાં સદા યતનાપૂર્વક વર્તતા તથા જરા પણ દ્વેષ ન કરતાં સંયમ માર્ગથી વિચલિત ન થતાં અર્થાત્ સંયમનું પરિપાલન કરતા થકા દીક્ષા ધારણ કરીને સંયમ માર્ગમાં વિચરણ કરે ॥૧૪॥

ટીકાર્થ—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાથી શિષ્ય જીન-વચનોના મર્મને જાણનારો બની જાય છે, અને મર્મજ્ઞ થઈને સારી રીતે મૂળ ગુણો અને ઉત્તર ગુણોને જાણવા વાળો બની જાય છે. તેથી હવે મૂળ ગુણના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.

ઉર્ધ્વદિશામાં, અધોદિશામાં તિર્છીદિશામાં જે કોઈ ત્રસ જીવ છે, અર્થાત્ દુઃખ વિગેરેની પ્રાપ્તિ થતાં ઉદ્વેગ પામવાવાળા તેજસ્કાય, વાયુકાય, અને દ્વીન્દ્રિય વિગેરે પ્રાણિયો છે, તથા જે સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયવાળા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અને વનસ્પતિકાયના સ્થાવર જીવો છે, કે જેના સૂક્ષ્મ અને બાદર રૂપથી અનેક ભેદ અને પ્રભેદ થાય છે, તેમાં હમેશાં યતનાવાન થવું. અહિયાં દિશાઓનું કથન કરીને ક્ષેત્ર પ્રાણાતિપાત વિરતિનું અને 'સદૈવ' કહીને કાલ પ્રાણાતિપાત વિરમણનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે,

કોઈ પણ જીવ દ્વારા ઉપકાર અથવા અપકાર થાય ત્યારે મનથી પણ કંઈ પણ દ્વેષ ન કરે,

આ રીતે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગોથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવરૂપ હિંસા વિરતિનો સમ્યક્ પ્રકારથી રાગ દ્વેષથી રહિત થઈને પાલન કરે. એજ રીતે બાકીના મહાવ્રતોનું અને ઉત્તર ગુણોનું પણ ગ્રહણ અને આસેવન રૂપ શિક્ષાથી યુક્ત થઈને સમ્યક્ રૂપથી પાલન કરે ॥૧૪॥

ગુરૂકુળમાં વાસ કરવાવાવાળા શિષ્યની વિનયવિધિ કહેવામાં આવે છે.

'कालेण' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'कालेण-कालेन' પૂછવા યોગ્ય અવસરને જાણીને 'पयासु-प्रजासु' જીવોના સંબન્ધમાં 'समियं-समितम्' સમ્યક્ જ્ઞાનવાળા આચાર્યને 'पुच्छे-पृच्छेत्' પ્રશ્ન પૂછે. 'दवियस्स-द्रव्यस्य' મોક્ષ ગમનને યોગ્ય સર્વજ્ઞના 'वित्तं-वृत्तम्' સંયમાનુષ્ઠાનને 'आइक्खमाणे-आचक्षाणः' બતાવવાવાળા આચાર્યનો સાધુ સત્કાર કરે 'तं-तम्' એ આચાર્યના ઉપદેશને 'सोयकारी-श्रोत्रकारी' આચાર્યની આજ્ઞાનું પાલન કરવાવાળો શિષ્ય 'पुढो-पृथम्' એકાન્ત ભાવથી 'पवेसे-प्रवेशयेत्' પોતાના અંતઃકરણમાં ધારણ કરે 'इमं-इमम्' આગળ કહેવામાં આવનારા 'केवलियं-कैवलिकम्' કેવલ જ્ઞાનથી કહેવામાં આવેલ 'समाहिं-समाधिम्' સમ્યક્ જ્ઞાનાદિને 'संखाय-संख्याय' સારી રીતે જાણીને હૃદયમાં ધારણ કરે ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—પ્રશ્ન પૂછવાનો સમય જાણીને સમજી વિચારીને શિષ્ય પ્રજાના હિત સંબંધી સમ્યક્ જ્ઞાન યુક્ત આચાર્યને પ્રશ્ન પૂછે છે. અર્થાત્ જીવાદિના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરે. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાવાળા ગુરૂ સેવા કરવા યોગ્ય હોય છે. તેથી કહેવામાં આવે છે કે-ભવ્ય દ્રવ્ય અર્થાત્ મોક્ષ ગમન યોગ્ય અથવા વીતરાગના વૃત્તાંત અર્થાત્ સંયમાનુષ્ઠાનનો ઉપદેશ આપવાવાળા અને પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાવાળા ગુરૂ સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય છે. તેથી આચાર્યના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવા વાળા શિષ્યે આચાર્યની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર બનીને આચાર્યના ઉપદેશને પોતાના હૃદયમાં સ્થાપિત કરે અને કેવળજ્ઞાન દ્વારા પ્રતિપાદિત વક્ષ્યમાણ સમાધિને સારી રીતે જાણીને આત્મામાં ધારણ કરે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—ગુરૂકુળમાં રહેવાવાળા વિનેય (શિષ્ય) ની વિનયવિધિ કહેવામાં આવે છે.-પ્રશ્ન કરવાને યોગ્ય અવસર સમજીને જીવોના સંબંધમાં આચાર્યને પ્રશ્ન પૂછે. પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાવાળા આચાર્ય વિગેરે સેવા કર-

વાને યોગ્ય હોય છે. મોક્ષ ગમનને યોગ્ય ભવ્ય જીવોના અથવા વીતરાગના વૃત્તને અર્થાત્ આગમને અથવા આચારને કહેવાવાળા ગુરૂ સત્કાર કરવાને યોગ્ય હોય છે. તત્વનો ઉપદેશ કરવા વાળા ગુરૂના ઉપદેશને કાનોમાં ધારણ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ સાવધાનતા પૂર્વક સાંભળીને તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો જોઈએ તથા આગળ કહેવામાં આવનારી કેવલી ભગવાન્ દ્વારા કહેવામાં આવેલ સમાધિ સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેને પણ હૃદયમાં ધારણ કરી લેવી જોઇએ. ॥૧૫॥

अस्सिं सुठिच्चा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अस्सिं-अस्मिन्' ગુરૂના ઉપદેશ વચનમાં 'सुठिच्चा-सुस्थाय' સમાધિ રૂપનું મુક્તિમાર્ગમાં સુચારૂ પ્રકારથી નિવાસ કરવાવાળો સાધુ 'तिविहेण-त्रिविधेन' ત્રિકરણ ત્રિયોગથી 'तायी-त्रायी' સઘળા જીવોનું રક્ષણ કરવા વાળો હોય છે. 'एएसु-एतेषु' આ સમિતિ અને ગુપ્તિનું પાલન કરવાવાળા સંયતને 'या संति-या शान्तिः' સકળ કલેશ ક્ષય રૂપ જે શાન્તિ છે તથા 'निरोहं निरोधम्' અશેષ કર્મ ક્ષય રૂપ નિરોધ અર્થાત્ કર્મનો ક્ષય થવાનુ 'आहु-आहुः' સર્વજ્ઞોએ કહ્યું છે. તે સર્વજ્ઞ કોણ હતા ? એ જીજ્ઞાસા માટે કહે છે કે—'तिलोगदंसी-त्रिलोकदर्शिनः' ત્રણે લોકને જાણવાવાળા 'ते-ते' એ તિર્થંકરાદિ 'एवमक्खंत-एवमाचक्षते' એ રીતે કહે છે કે—'भूज्ज य-भूयश्च' ફરીથી 'पमायसंगं-प्रमादसङ्गम्' મદકષાય વિગેરે સંસર્ગને 'ण एयंतु-न यन्तु' પ્રાપ્ત ન થાય ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળો શિષ્ય સમાધિ રૂપ સમ્યક્ જ્ઞાન ચારિત્રાત્મક મુક્તિમાર્ગમાં સુસ્થિત થઈને ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સકલ જીવોના ત્રાણ કારક (રક્ષક) થાય છે. મોક્ષ તત્વને જાણવાવાળા વિદ્વાન્ સર્વજ્ઞ ભગવાન્ તીર્થંકર સમિતિ ગુપ્તિ વિગેરેમાં વિચરવાવાળા સંયમી સાધુને

સમસ્ત કલેશ ક્ષય રૂપ શાન્તિ તથા અશેષ કર્મક્ષય રૂપ નિરોધ થઇ જાય છે. તેમ કહે છે. એ ત્રિલોકદર્શી સર્વજ્ઞ વીતરાગ તીર્થંકર ભગવાન્ પૂર્વોક્ત અર્થને એ માટે કહે છે કે-જેથી સાધુ મહાત્મા શિષ્ય ગણ ફરીથી ક્રોધાદિ કષાય જાત્યાદિ આઠ મદના સંસર્ગને પ્રાપ્ત ન થાય ॥૧૬॥

ટીકાર્થ—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવા વાળા શિષ્યે ગુરૂ મુખેથી સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમનું શ્રવણ કર્યું છે. અને તે સાંભળીને અવધારણ અર્થાત્ અર્થાદિનો નિશ્ચય કરેલ છે. તે એ રીતે અવધારણ કરવાથી સમાધિ રૂપ મુક્તિ માર્ગમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિર રહે. ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ત્રસ, સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત વિગેરે સઘળા જીવોની રક્ષા કરવા વાળા હોય કે ષટ્કાયના જીવોની રક્ષાનો ઉપદેશ કરવાવાળો હોય સમિતિ ગુપ્તિ વિગેરેમાં વિચરવાવાળા સંયત પુરૂષને સમસ્ત કલેશોના ક્ષય રૂપ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. અને સઘળા કર્મોના ક્ષયરૂપ નિરોધ પણ થાય છે. એ પ્રમાણે ત્રણે લોકોને દેખવાવાળા તીર્થંકરો કહે છે. સંસાર સાગરથી પાર પહોંચવા માટે તીર્થંકર પૂર્વોક્ત અર્થને આજ પ્રમાણે કહે છે તેઓ કહે છે કે-સાધુએ પ્રમાદ અર્થાત્ મદ્ય વિષય કષાય વિગેરેનો સંગ કરવો નહીં.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા સાધુ, મન, વચન, અને કાયાથી પ્રાણિયોની રક્ષા કરતા થકા સમિતિયો અને ગુપ્તિયોનું પાલન કરીને શાંતિ અને મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્રણે કાળના જ્ઞાનને જાણ નારા તીર્થંકરોનું કથનછે કે-આવા પ્રકારના સાધુ કોઇ પણ પ્રકારના પ્રમાદનો સંસર્ગ ન કરે ॥૧૬॥

'निसम्म से भिक्खु' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से-सः' ગુરૂસમીપે નિવાસ કરવાવાળો તે 'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'समीहियट्ठं-समीहितार्थम्' પોતાને ઈચ્છિત મોક્ષરૂપ અર્થને 'निसम्म-निशम्य' ગુરૂમુખથી સાંભળીને 'पडिभाणवं-प्रतिभानवान्' હેયોપાદેય કેવળજ્ઞાન વાળો 'होइ-भवति' હોય છે. 'विसारए-विशारदश्च' તથા યથાવસ્થિતાર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળો હોય છે. 'आयाणमट्ठी-आदानार्थी' સમ્યક્ જ્ઞાન અથવા મોક્ષની કામનાવાળો તે સાધુ 'वोदाणमोणं-व्यवदानमौनम्' બાર પ્રકારનું તપ અને સર્વવિરતિ રૂપ સંયમને 'उपेच्च-उपेत्य' ગ્રહણ અને આસેવનરૂપ શિક્ષાથી પ્રાપ્ત કરીને 'सुद्धेण-शुद्धेन' ઉદ્ગમ વિગેરે દોષોથી રહિત આહારથી જીવન નિર્વાહ કરતો 'मोक्खं-मोक्षम्' અશેષ કર્મક્ષય રૂપ મોક્ષને 'उवेइ-उपैति' પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—ગુરૂની સમીપ કાયમ વાસ કરવાવાળો શિષ્ય કે જે નિર્દોષ ભિક્ષાનું સેવન કરવાવાળો અને મોક્ષાભિલાષી છે અને પોતે ઇચ્છેલ મોક્ષરૂપ અર્થને ગુરૂમુખથી સાંભળીને પ્રતિભાવાન્ થાય છે. એટલે કે હેયોપાદેય જ્ઞાનવાન્ થઈ જાય છે. અને વિશારદ અર્થાત્ શ્રોતાઓને યથાવસ્થિત વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને મોક્ષાર્થી અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાનાર્થી પુરૂષ બાર પ્રકારના તપ અને સર્વ વિરતિ લક્ષણ સંયમને ગ્રહણ સેવન રૂપ શિક્ષા દ્વારા પ્રાપ્ત કરીને ઉદ્દગમાદિ દોષ રહિત આહારથી સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ કરતા થકા અશેષકર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—સદા ગુરૂ સમીપે વાસ કરવાવાળો સાધુ મોક્ષમાર્ગને સાંભળીને તથા તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને પોતે ઇચ્છેલા મોક્ષ રૂપ અર્થને જાણીને તથા હેય અને ઉપાદેય અર્થાત્ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને ત્યાગ કરવા યોગ્ય તત્વને સારી રીતે સમજીને જ્ઞાનવાન્ બની જાય છે. તે પોતાના સિદ્ધાંતને સારી રીતે યથાર્થ રૂપથી જાણીને કુશળ બની જાય છે. અને શ્રોતાઓની સમક્ષ યથાર્થ અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવાવાળો બને છે. આદાન અર્થાત્ મોક્ષ અથવા સમ્યક્જ્ઞાનાદિને જાણવાવાળો થાય છે. તપ અને સંયમને ગ્રહણ અને આસેવન રૂપ બન્ને પ્રકારની શિક્ષાથી પ્રાપ્ત કરીને સર્વત્ર પ્રમાદ રહિત, પ્રતિભા સંપન્ન અને વિશારદ થાય છે. ઉદ્દગમ વિગેરે દોષોથી રહિત શુદ્ધ આહારથી જીવન નિર્વાહ કરતો થકો મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ગુરૂકુળમાં વાસ કરતા થકા સાધુ આચાર્યના મુખેથી સર્વજ્ઞ પ્રણીત આગમ અને સત્ સાધુના આચાર વિગેરેને સાંભળીને પ્રતિભા સંપન્ન અને શાસ્ત્રના અર્થને પ્રતિપાદન કરવાને સમર્થ બની જાય છે. સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેની કામના વાળો થઈને તપ અને સંયમને પ્રાપ્ત કરીને વિશુદ્ધ આહારથી શરીરનો નિર્વાહ કરતો થકો મોક્ષગામી થઇ જાય છે. ॥૧૭॥

હવે ગુરૂકુળમાં વાસ કરનારાઓના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવા માટે 'સંખાइ धम्मं च' ઈત્યાદિ ગાથાનું કથન કરવામાં આવે છે.

શબ્દાર્થ—'धम्मंच-धर्मंच' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'संखाइ-संख्याय' સદ્ બુદ્ધિથી પોતે જાણીને બીજાઓને 'वियागरंति-व्यागृणन्ति' ઉપદેશ કરે છે. 'ते-ते' આ પ્રકારના સાધુ 'बुद्धा हु-हुः बुद्धा' ત્રણે કાળને જાણવાવાળા હોવાથી 'अंतकरा-अन्तकराः' સકલ કર્મનો વિનાશ કરવા વાળા 'भवंति-भवन्ति' થાય છે. 'ते-ते' યથાવસ્થિત ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા 'दोण्हवि-द्वयोरपि'

પોતાના અને બીજાઓના 'मोयणाए-मोचनाय' કર્મપાશથી મુક્ત થવા માટે 'पारगा-पारगाः' સંસાર સાગરથી પાર પહોંચાડવાવાળા હોય છે. તથા એવા સાધુ 'संसोधियं-संशोधितम्' પૂર્વાપરથી અવિરૂદ્ધ 'पण्हं-प्रश्नम्' પ્રશ્નને उदा-हरंति-उदाहरन्ति' કહે છે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—મુનિલોક શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને સમ્યક્ બુદ્ધિથી સ્વયં જાણીને બીજાને ઉપદેશ આપે છે. આ પ્રકારના તે સાધુ મહાત્માઓ ત્રિકાલ દર્શી અને સઘળા સંચિત કર્મોના નાશ કરવાવાળા હોય છે. આ રીતે યથા-વસ્થિત ધર્મના પ્રતિપાદક તે મુનિગણુ પોતાને અને બીજાને કર્મપાશથી છોડાવવા માટે અથવા કર્મપાશથી છોડાવીને સંસાર સમુદ્રથી પાર કરવાવાળા હોય છે. અને આવા પ્રકારના સાધુ પૂર્વાપર વિરોધથી રહિત પ્રશ્નોના ઉત્તર આપે છે ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા મુનિઓ શું કહે છે—એ બતા-વવા માટે હવે કહેવામાં આવે છે.—શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મને પોતાની સદ્ બુદ્ધિથી જાણીને બીજાઓને તેનો ઉપદેશ આપે છે. તેઓ નિશ્ચયજ ત્રિકાલ દર્શી અને સંચિત સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળા હોય છે. ધર્મની સારી રીતે પ્રરૂપણા કરવાવાળા તેઓ સ્વ અને પર એમ બન્નેના કર્મ બન્ધનને અથવા સ્નેહ વિગેરેની બેડિયોને કાપી નાખીને સંસાર સમુદ્રથી તારવાવાળા હોય છે. તેઓ પૂર્વા પર વિરોધ વિનાના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે, પહેલાં એ જાણી લે છે કે આ પ્રશ્નકર્તા કોણુ છે? કેવા છે? કયા ધર્મના અનુયાયી છે? કેવા પ્રકારના અર્થને સમજશે? હું કેવા પ્રકારના અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાને શક્તિમાન છું? વિગેરે પ્રકારોનો વિચાર કરીને તે ઉત્તર આપે

અથવા કોઇએ કોઈ પ્રશ્ન પૂછેલ હોય, તો એ પ્રશ્ન પર સારી રીતે વિચાર કરીને તે પછી તેનો ઉત્તર આપે

આ પ્રકારથી તેઓ યથાવસ્થિત ધર્મની પ્રરૂપણા કરતાં સ્વ અને પરને તારવાવાળા હોય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—ગુરૂકુળમાં નિવાસ કરવાવાળા મુનિ પોતાની બુદ્ધિથી ધર્મને જાણીને બીજાઓને ઉપદેશ આપે છે, એવો પુરૂષ ત્રિકાળદર્શિ થઇને પૂર્વ સંચિત કર્મનો ક્ષય કરે છે. પોતાને તથા બીજાને કર્મજાળથી છોડાવે છે, ॥૧૮॥

હવે સંયત સાધુના ધર્મોપદેશનો પ્રકાર બતાવે છે.

'णो छायए' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पन्ने प्राज्ञः' સમસ્ત તત્વને જાણવાવાળા સાધુ 'णो छायए–नो छादयेत्' સૂત્રના અર્થને છૂપાવે નહીં णो वि य लूसएज्जा–नापि च लूषयेत्' બીજાના ગુણોને છૂપાવે નહીં 'माणं–मानम्' હું જ સર્વોત્તમ છું આવા પ્રકારના માનને 'ण सेवेज्जा–न सेवेत' સેવન ન કરે તથા 'पगासणं य–प्रकाशनञ्च' પોતાને પંડિત અથવા તપસ્વિપણાતી પ્રગટ ન કરે તથા 'ण यावि–न चापि' ન 'आसियावायं–आशीर्वादम्' આશીર્વચનનું 'वियागरेज्जा–व्यागृणीयात्' કથન કરે આશીર્વચન ન કહે ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—સર્વ તત્વજ્ઞ સાધુ સૂત્રાર્થનું અન્યથા રૂપથી વર્ણન ન કરે અથવા સૂત્રાર્થને છૂપાવે પણ નહીં. અને બીજાના ગુણોને પણ છૂપાવે નહીં તથા બીજાના ગુણોની વિડંબના ન કરે. હું જ સૌથી શ્રેષ્ઠ છું. એવા પ્રકારનુ મિથ્યાભિમાન ન કરે અને પોતાને પંડિતપણાથી અથવા તપસ્વીપણાથી લોકમાં પ્રસિદ્ધ ન કરે અર્થાત્ મશ્કરી હાંસી મજામાં પણ અસત્ય વચન ન બોલો તથા આશીર્વાદ વચન પણ ન બોલે ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—સાધુએ કેવી રીતની પ્રરૂપણા કરવી તે સૂત્રકાર બતાવે છે. જેણે આચાર્યની શિક્ષાથી આગમો જાણી લીધેલ છે, એવા સાધુને પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતી વખતે કોઈ પણ હેતુથી બીજા કોઇ ઉદ્વિગ્ન કરે શિષ્યો પર ક્રોધ કરીને પણ રત્ન ત્રયથી સમ્પન્ન કુત્રિક આપણ (કુંતિયાવણ)ની સરખો (સઘળા પ્રશ્નોનો ઉત્તર દેવાવાળો) અથવા ચૌદ પૂર્વિયોમાંથી અન્યતર થઈને સૂત્રને અથવા તેના અર્થને છુપાવે નહીં. તેનું અન્યથા વ્યાખ્યા ન કરે. અથવા ધર્મકથા કરતી વખતે અર્થનું ગોપન ન કરે. પોતાના ગુણોનું વિશેષ પણું બતાવવા માટે બીજાઓના ગુણોને ઢાંકે નહીં. અથવા બીજાના ગુણોની વિડમ્બના ન કરે. અથવા સિદ્ધાંતથી વિપરીત વ્યાખ્યા ન કરે. આ શિવાય હું સઘળા સંશયોને દૂર કરનારો છું. મારા જેવો બીજો કોઈ નથી. હુંજ તપસ્વી છું. આવા પ્રકારનું અભિમાન ન કરે. પોતાનું પાંડિત્ય અથવા તપસ્વી પણું પ્રકટ ન કરે. પૂજા સત્કારની ઈચ્છા ન કરે. બુદ્ધિમાન્ સાધુ ઠઠ્ઠા મશ્કરી ન કરે. જો કોઈ શ્રોતા બુદ્ધિના મંદપણું વિગેરે કોઈ કારણથી પ્રતિપાદન કરેલ અર્થને ન સમજે તો તેની મશ્કરી ન કરે. તથા આક્ષેપ પણ ન કરે. 'દીર્ઘાયુ થાવ' 'ધર્મવાન્ થાવ' વિગેરે પ્રકારથી આશીર્વાદના વચનોનો પ્રયોગ ન કરે, પરંતુ ભાષા સમિતિથી યુક્ત થાય.

કહેવાનો આશય એ છે કે—પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતી વખતે સાધુ અર્થને છુપાવવાનો પ્રયત્ન ન કરે. શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ વ્યાખ્યાન ન કરે. હું વિદ્વાન્ છું. અથવા તપસ્વી છું. એવું અભિમાન ન કરે. પોતાના ગુણોને પ્રગટ ન કરે. અને મન્દ બુદ્ધિવાળા શ્રોતાની મશ્કરી ન કરે. તથા આશીર્વાદના વચનો ન બોલે. ॥૧૯॥

સાધુએ આશીર્વચન ન બોલવાનું કારણ કહે છે. 'भूयाभिसंकाइ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भूयाभिसंकाइ-भूताभिशङ्कया' સાધુ પ્રાણિયોના વિનાશની શંકાથી આશીર્વાદ પાપકર્મ છે આ પ્રકારે 'दुगुंचमाणे-जुगुप्समानः' ઘૃણા કરીને આશીર્વચન ન કહે તેમજ 'गोयं-गोत्रम्' વાક્ સંયમને 'मंतपदण-मन्त्र पदेन' મંત્ર વિગેરેના પ્રયોગથી 'ण णिव्वहे-न निर्वहेत्' નિઃસ્સાર ન બનાવે આ પ્રકારે 'मणुए-मनुजः' સાધુ પુરૂષ 'पयासु-प्रजासु' પ્રાણિયોમાં ધર્મકથા કરીને 'किंचि-किमपि' કોઈ પણ પ્રકારના પૂજા સત્કાર વિગેરેની 'ण इच्छे-न इच्छेत्' ઈચ્છા ન કરે તથા 'असाहु धम्माणि-असाधुधर्मान्' અસાધુના ધર્મનો 'ण संवएज्जा-न संवदेत्' ઉપદેશ ન કરે ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—ભૂતોના વિનાશની અભિશંકાથી અર્થાત્ પ્રાણિયોની વિરાધનાની આશંકાથી આશીર્વાદ કહેવા તે પાપકર્મ છે. આ રીતે ઘૃણા કરતા

સાધુ આશીર્વાદ વચન ન કહે તથા વચનસંયમને મંત્રાદિ પ્રયોગદ્વારા સાર વગરના ન બનાવે. અથવા પ્રાણીના સંબંધમાં રાજા વિગેરેની સાથે દુષ્ટ વિચાર ન કરે એજ પ્રમાણે મુનિ ધર્મકથા કરીને પોતાના પૂજા સત્કાર વિગેરેની ઈચ્છા ન કરે તથા સદોષ કર્મ કરવાવાળાના તર્પણ અગ્નિહોત્રાદિ અસદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—ઘણા પ્રકારના ભેદો પ્રભેદોથી ભિન્ન પ્રાણિયોના વિનાશની આશંકાથી પાપથી ઘૃણા કરતા કરતા સાધુ આશીર્વાદના વચનોનો પ્રયોગ ન કરે. 'गो' નો અર્થ વાણી એ પ્રમાણે થાય છે, તેની રક્ષા કરનાર 'ગોત્ર' કહેવાય છે. અર્થાત્ વચનસંયમને ગોત્ર કહે છે. એ વચનસંયમને મંત્ર વિગેરેનો પ્રયોગ કરીને નિઃસાર ન બનાવે. અથવા 'ગોત્ર' એટલે પ્રાણિયોના પ્રાણો એ ગોત્રને અર્થાત્ જીવના પ્રાણોને મંત્રપદથી અર્થાત્ રાજા વિગેરેની સાથે મંત્રણા કરીને તેનો નાશ ન કરે. પ્રજા અર્થાત્ પ્રાણિયોને ઉપદેશ આપતા થકા તેઓની પાંસે પોતાની પૂજા સત્કાર કરાવવાની ઈચ્છા ન કરે. તથા સાવદ્ય કાર્ય કરવાવાળાઓના અસાધુ ધર્મોનો અર્થાત્ તર્પણ હોમ વિગેરે કરવાનો ઉપદેશ ન કરે. અથવા ખોટા ધર્મનો ઉપદેશ આપવાવાળાને સાધુ અર્થાત્ સારૂં કે ખોટું ન કહે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—સાધુ પાપની નિંદા કરતા થકા પ્રાણિયોની નિંદાની શંકાથી કોઈને પણ આશીર્વાદ ન દે. મંત્ર વિદ્યાનો પ્રયોગ કરીને પોતાના સંયમને નિસ્સાર ન બનાવે. પ્રજા અર્થાત્ પ્રાણિયોની પાંસેથી ધર્મોપદેશના બદલામાં પૂજા સત્કાર વિગેરે કોઈ પણ વસ્તુ મેળવવાની ઈચ્છા ન કરે. તથા જે ધર્મ સાધુને યોગ્ય નથી, તેનો ઉપદેશ ન કરે. ॥૨૦॥

हासं पि णो संधइ पावधम्मे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' નિરવદ્ય ભિક્ષાનું સેવન કરવાવાળો સાધુ 'हासं पि-हास्यमपि' પરિહાસ પણ 'णो संधए-नो सन्धयेत' ન કરે તથા 'पावधम्मे-पापधर्मान्' પાપધર્મનો કાયિક, વાચિક માનસિક એ ત્રણે પ્રકારથી ત્યાગ કરે તથા 'ओए-ओजः' રાગદ્વેષ રહિત બનીને 'तहियं-तथ्यम्' સત્ય વચન પણ 'फरुसं-कठोरम्' અન્યને પીડા કરવાવાળુ છે એવું 'वियाणे-विजानीयात्' જાણે તથા 'णो तुच्छए-न तुच्छो' પોતે કોઈ પણ અર્થને જાણીને અથવા રાજા વિગેરેથી પૂજા સત્કાર વિગેરે પામીને મદ ન કરે 'नो य विकत्थइज्जा-नव विकत्थयेत्' આત્મશ્લાઘા પોતાના વખાણ ન કરે તથા 'अणाइले-अनाविलः' ધર્મ કથા વિગેરેના અવસરે આકુળતા ન રાખે તથા 'अकसाई-अकषायी' ક્રોધ વિગેરેને પોતાનામાં પ્રવેશ ન કરવા દે ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ હાંસી મશ્કરી કરવાનું પણ છોડી દે. તથા કાયિક વાચિક અને માનસિક પાપકર્મ સાવદ્ય વ્યાપાર ન કરે. એજ પ્રમાણે રાગદ્વેષથી રહિત અથવા અકિંચન થઇને સત્ય હોવા છતાં પણ ચોરી વિગેરે દુષ્કર્મ સૂચક તું 'ચોર છો' વિગેરે પ્રકારથી કઠોર વાકયોને પાપોત્પાદક અને કટુફલ જનક સમજીને છોડી દે, તથા તુચ્છ વિચારને પણ છોડી દે, અર્થાત્ પોતે તુચ્છ ન બને તથા પોતાની પ્રશંસા સ્વયં ન કરે તથા અવ્યગ્ર ચિત્ત થઇને ધર્મકથાદિના અવસરે વ્યાકુળ ન બને તથા ક્રોધ લોભ માન માયા રૂપ કષાયોને છોડી દે ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળો સાધુ એવો વચન પ્રયોગ કે શરીરના કોઈ પણ અવયવનો વ્યાપાર—પ્રવૃત્તિ ન કરે, કે જેનાથી પોતાને અથવા બીજાને હસવું આવે. તથા કાય, વચન, અથવા મન સંબંધી સાવદ્ય વ્યાપાર ન કરે. જેમકે-આનું છેદન કરો. ભેદન કરો. વિગેરે. અથવા સાધુ હસી મશ્કરીમાં પણ પરતીર્થિકોના મતને પ્રોત્સાહન ન દે આપના વ્રત વિગેરે શ્રેષ્ઠ છે, એમ ન કહે. કોમળ શય્યા હોય, સવારે ઉઠતાં જ પાન કરવાનું મળે, બપોરે ભોજન અને અપરાહ્‌ણકાળે પાન-પેય અથવા પાણી મળી જાય, અર્ધિ રાતે દ્રાક્ષ અને સાકર જેવી કોઈ મીઠી એવી ચીજ મલી જાય, અને અન્તે મોક્ષ મળે. આ રીતના શાકયપુત્ર બૌદ્ધના દર્શનનો અભિપ્રાય છે, આવા વાકયો પાપ જનક હોય છે. તેથી મશ્કરીમાં પણ તેનો પ્રયોગ ન કરવો. તથા રાગદ્વેષથી રહિત અને બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગના કારણે અકિંચન સાધુ એવા સત્ય વચનને પણ કે જે કઠોર હોય જેમકે-તું ચોર છો ? વિગેરે જ્ઞપરિજ્ઞાથી પાપજનક અને કડવા ફળ આપનારા સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે. સાધુ તુચ્છ ન બને. કોઈ અર્થ વિશેષને જાણીને અથવા રાજા વિગેરેથી અવસરે સત્કાર સન્માન પ્રાપ્ત કરીને કોઇ પણ પ્રકારથી મદ ન કરે, પોતાની પ્રશંસા ન કરે. અથવા કોઈની કોઇ પણ વાતને કદાચ ન સમજે. તો તેનું અપમાન ન કરે. ધર્મકથા વિગેરેના અવસરે. વ્યાકુળ ન બને. અથવા ધર્મકથા વિગેરે દ્વારા લોકરંજન કરીને સત્કાર વિગેરેની ઈચ્છા ન કરે. અને ક્રોધ વિગેરે કષાયોથી રહિત બને ॥૨૧॥

સાધુએ ધર્મોપદેશ કરવાનો પ્રકાર બતાવતાં કહેવામાં આવે છે.

'संकेज्ज या' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू–भिक्षुः' સાધુ 'असंकियभाव–अशंकितभावः' નયવાદના મર્મમાં શંકા રહિત હોવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી 'संकेज्ज –शङ्केत' શંકા યુક્ત જ રહેવું જોઈએ. તેમજ 'विभज्जवायं–विभज्यवादम्' સ્યાદ્વાદ યુક્ત વાણીનું 'वियागरेज्जा–व्यागृणीयात्' કથન કરે તથા 'भासादुयं –भाषाद्वयं' સત્યામૃષા રૂપ વ્યવહાર ભાષાનું કથન કરે 'धम्मसमुट्ठिएहिं–धर्मसमुत्थितैः' સમ્યક્ સંયમથી ઉત્થિત તથા 'सुपन्ने–सुप्रज्ञः' સાધુ 'समया–समतया' સમતા ભાવથી જોતો થકો ધર્મનું 'वियागरेज्जा–व्यागृणीयात्' કથન કરે અર્થાત્ દરેકની પાંસે સત્ય અને વ્યવહાર એ બે ભાષાનો આશ્રય કરીને ધર્મનો ઉપદેશ કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા સાધુ નયવાદના મર્મ સંબંધમાં સંદેહ રહિત હોવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી શંકાશીલ જ બન્યા રહે, હૂં સર્વજ્ઞ નથી, તેમ માનીને કાયમ શંકાશીલ જ બન્યા રહેવું જોઇએ. તથા અર્થને સારી રીતે લગાવીને (વિભાગ કરીને) કહે. જ્યાં જ્યા સાધુ બોલે ત્યાં ત્યાં ધર્મ વ્યાખ્યાનના અવસરે અથવા અન્ય સ્થળે પણ ભાષાદ્વય અર્થાત્ સત્યા મૃષા (સત્ય અને વ્યવહાર) રૂપ બીજી ભાષા દ્વારા બોલે તથા સમ્યક્ સંયમ પાલન માટે તત્પર એવા સાધુઓની સાથે રહીને સુપ્રજ્ઞ સાધુ સમભાવથી જ રાજા અને રંકને જોઈને બધા પ્રત્યે બીજી ભાષાની સહાય લઇને ધર્મનો ઉપદેશ કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—ધર્મના ઉપદેશની વિધિ બતાવતાં કહે છે કે–સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર નયવાદના મર્મમાં સંદેહ રહિત થઈને પણ સાધુ કેવળ જ્ઞાની ન હોવાથી સદા શંકાશીલ જ રહે. 'હું સર્વજ્ઞ નથી. તેમ સમજીને સદા શંકા યુક્ત જ બન્યા રહે. અથવા ઉદ્ધત પણાનો ત્યાગ કરીને ગર્વ ધારણ ન કરે

કે સૂત્ર અને અર્થના સંબંધમાં મને કાંઇ જ સંદેહ નથી વિષમ અને દુર્જ્ઞેય અર્થની પ્રરૂપણા કરતી વખતે શંકાશીલ જ રહે. અથવા જે અર્થ સ્ફુટ હોય, અસંદિગ્ધ હોય, તેને પણ એ રીતે ન કહે કે જેથી બીજાને શંકા ઉત્પન્ન થાય. સાધુ વિભજ્ય વાદનું કથન કરે. અર્થાત્ જૂદા જૂદા નયોની અપેક્ષાથી વસ્તુના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે અને એવું વ્યાખ્યાન કરે, કે જેનાથી કોઇને પણ તે વિષયમાં સંદેહ ન રહે. અથવા વિભજ્યનો અર્થ સ્યાદ્વાદ એ પ્રમાણે છે. એટલે કે કોઈ એક અપેક્ષાથી વસ્તુ છે, અને બીજી કોઇ અપેક્ષાથી નથી. આ પ્રકારના સ્યાદ્વાદને જે સઘળા લોકમાં અવિસંવાદી હોવાથી નિર્દોષ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે. તેનું કથન કરે. અથવા સઘળા પદાર્થોનો વિભાગ કરીને તેના સંબંધમાં પ્રરૂપણા કરે. જેમકે–સઘળા પદાર્થો પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષાથી છે, તથા પરદ્રવ્ય પરક્ષેત્ર, પર-કાળ, અને પરભાવની અપેક્ષાથી નથી. કહ્યું પણ છે કે—'सदैव सर्वं को नेच्छेत्' ઈત્યાદિ

સ્વરૂપ વિગેરે ચતુષ્ટયની અપેક્ષાથી સઘળા પદાર્થોને સત્ કોણ નહીં સમજે? એજ પ્રમાણે પરરૂપ વિગેરે ચતુષ્ટયથી તેઓ અસત્ છે. એવું પણ કોણ નહીં સ્વીકારે? જો એવું માનવામાં ન આવે તો પદાર્થોનું સ્વરૂપ સિદ્ધ જ થઇ શકતું નથી.

વિભજ્ય વાદના કથનથી એ શંકા પણ દૂર થઇ જાય છે-સ્યાદ્વાદ મૂળ આગમોથી સિદ્ધ નથી. પરંતુ અર્વાચિન આચાર્યોએ તેનો નિવેશ કરેલ છે. 'विभज्जवायं' આ મૂળ અક્ષરોથી સ્યાદ્વાદનો પ્રાદુર્ભાવ થયેલ છે. જો કે અહિયાં સ્યાદ્વાદનું બીજ રૂપેજ વિધાન કરેલ નથી તેમ સપ્તભંગીના રૂપે પણ નહીં તો પણ વૃક્ષ રૂપથી તો સમય મેળવીને જ થશે. આ વિભજયવાદનું કથન પણ બે

પ્રકારની ભાષાઓ દ્વારા જ કરવું જોઈએ. અર્થાત્ સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષાથી જ તેની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ. સાધુએ ધર્મોપદેશના સમયે અથવા બીજા કોઈ પણ અન્ય સમયે જ્યારે પણ બોલે ત્યારે આ બે ભાષા જ બોલે. જે સત્ય છે, તે સત્ય ભાષા છે. અને જેમાં સત્યનો વ્યવહાર ન હોય તેમ અસત્યનો વ્યવહાર પણ ન હોય, તે વ્યવહાર ભાષા કહેવાય છે.

સાધુએ કેવા પ્રકારના થઈને આવું ભાષણ કરવું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો આપવામાં આવે છે કે-જે સમ્યક્ સંયમ દ્વારા ઉત્થિત છે, અથવા ઉત્તમ સંયમનું પાલન કરવાવાળા સત્સાધુ છે, તેની સાથે રહેવું. તેમની બુદ્ધી સઘળા પ્રાણિયોની રક્ષા કરવાની હોય. તે ચક્રવર્તી રાજા અને દરિદ્રને સમભાવથી જોતા થકા અર્થાત્ સમભાવી અર્થાત્ રાગદ્વેષથી રહિત થઈને ધર્મનો ઉપદેશ સઘળાઓને બે પ્રકારની ભાષાઓથી આપે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—સાધુએ શંકાથી રહિત થઈને પણ શંકિત વચનનો પ્રયોગ ન કરવો. વ્યાખ્યાન વિગેરેના સમયે સ્યાદ્વાદ યુક્ત વચન જ બોલે. તથા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવા વાળાઓની સાથે વિહાર કરે. તથા સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષાનો પ્રયોગ કરતા થકા સમભાવથી સઘળાને ધર્મનો ઉપદેશ કરે. સાંભળનાર વ્યક્તિયોમાં ભેદ રાખીને ઉપદેશમાં વિષમપણું ન કરે. અર્થાત્ રાજા વિગેરેને ધ્યાનપૂર્વક અને દરિદ્રોને ઉપેક્ષા પૂર્વક ઉપદેશ ન કરે. ॥૨૨॥

अणुगच्छमाणे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अणुगच्छमाणे-अनुगच्छन्' સત્યમૃષારૂપ બીજી વ્યવહાર ભાષાનો આશ્રય કરીને ઉપદેશ કરવાવાળા મુનિના વચનને અનુસરનારા કોઈ મંદ અધિકારી 'वितहं-वितथं' વિપરીત 'विजाणे-विजानाति' સમજે એવા અને સમ્યક્ અર્થને ન જાણવાવાળા મંદ અધિકારીને 'तहा तहा-तथा तथा'

તે તે પ્રકારથી-હેતુ દૃષ્ટાંત વિગેરેના કથન પ્રકારથી 'साहु-साधुः' સાધુ 'अक्कसेणं-अकर्कशेन' કોમળ વચનથી ઉપદેશ કરે 'ण कत्थइ-भासं-न कत्थयेत् भाषाम्' નેત્ર સંકેતના વિકારથી પ્રશ્નકર્તાના મનમાં કંઇ પણ પીડા ઉત્પન્ન ન કરે તથા 'ण विहिंसइज्जा-न विहिंस्यात' તેનો તિરસ્કાર પણ ન કરે તથા 'निरुद्धगं वावि-निरुद्धंवापि' અલ્પર્થને 'ण दीहइज्जा-न दीर्घयेत्' લંબાણપૂર્વક કથન ન કરે ।।૨૩।।

અન્વયાર્થ—સત્યામૃષા (જે સત્ય છે અને જુઠું નથી)' રૂપ બીજી વ્યવહાર ભાષા દ્વારા ઉપદેશ કરવાવાળા મુનિના વચનનું અનુસરણ કરતા થકા જે કોઈ મંદ અધિકારી પુરૂષ વિતથ અર્થાત્ અસત્યને વિપરીત જ સમજે છે, એ સમ્યક્ અર્થને ન જાણવાવાળા મંદાધિકારીને એ તરકીબથી હેતુ દૃષ્ટાંત વિગેરે કથન પૂર્વક કોમલ વચન દ્વારા સાધુ ઉપદેશ કરે. જેથી એ મંદાધિકારી તેને સમ્યક્ પ્રકારથી સમજી જાય 'આ મૂર્ખ છે' એવું સમજીને તેને અપમાનિત ન કરે ભ્રૂભંગ નેત્રના વિકારાદિ દ્વારા પૂછનારના મનમાં થોડી પણ પીડા થાય તેમ ન કરે. અને તેનો તિરસ્કાર પણ ન કરે. તથા અલ્પાર્થને પણ લાંબા લાંબાં વાકયોથી ન કહે ।।૨૩।।

ટીકાર્થ—ફરીથી ઉપદેશની વિધિ બતાવતાં કહે છે. સત્ય ભાષા અને વ્યવહાર ભાષાનો આશ્રય લઇને ઉપદેશ કરવાવાળા સાધુના વચનને કોઇ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિશાળી હોવાથી જલ્દીથી સારી રીતે સમજી લે છે, અને કોઈ મન્દ બુદ્ધિવાળો હોવાથી ઉલ્ટું જ સમજે છે, અર્થાત્ ઉપદેશક આચાર્યના આશયને બરોબર ન સમજતાં જૂદાજ પ્રકારથી તેને સમજે છે, આવી સ્થિતિમાં જે મન્દ હોય, અને સારી રીતે સમજી ન શકતા હોય, તેનો આવી રીતે તિરસ્કાર ન કરે. 'અરે તૂં' સમજતો નથી ? તૂં મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છો વિગેરે પ્રકારથી તેનો તિરસ્કાર કરવો નહીં. પરંતુ તે જે રીતે ઠીક ઠીક સમજી શકે, એજ પ્રમાણે સાધુ પ્રયત્ન કરીને સમજાવે. ભમર ચડાવીને અથવા કોઇ અન્ય પ્રકારનો વિકાર બતાવીને કથન કરનાર પર પૂછવાવાળાના મનમાં લેશમાત્ર પણ પીડા ઉત્પન્ન ન કરે. અરે મૂર્ખ' હે મંદ બુદ્ધિવાળા તને ધિક્કાર છે, વિગેરે પ્રકારથી કહીને તેનો તિરસ્કાર ન કરે. અસંબદ્ધ ભાષાના દોષનો આરોપ કરીને તેને પીડા ન કરે. થોડી વાતને ઘણું મોટું સ્વરૂપ આપીને ન કહે, અથવા થોડા સમયના વ્યાખ્યાનને વ્યાકરણ, તર્ક વિગેરે ઉમેરીને તેનો વિસ્તાર ન કરે. નાના વાકયોને લાંબાં સમય વાળા ન બનાવે. કહ્યું પણ છે કે—'सो अत्थो वत्तव्वो जो भण्णइ' ઈત્યાદિ

એવા અર્થનું વ્યાખ્યાન કરવું જોઈએ કે-જે થોડા અક્ષરો દ્વારા કહી શકાય તેમ હોય, જે થોડો અર્થ ઘણા અક્ષરો દ્વારા કહેવામાં આવે છે,

તે નિસ્સાર બની જાય છે. તેથી એજ કથન પ્રશંસનીય-વખાણવા લાયક હોય છે, કે જેમાં થોડા અક્ષરો હોય પરંતુ અર્થ ઘણો હોય, અર્થાત્ અર્થગાંભીર્ય વચનો કહેવા જોઈએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સત્ય અને વ્યવહાર ભાષાનું અવલમ્બન કરીને ઉપદેશ દેનારા સાધુના અભિપ્રાયને કોઈ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ જલ્દીથી સમજી શકે છે. અને મંદ બુદ્ધિ જલ્દી સમજી શકતો નથી, અથવા તો ઉલ્ટી રીતે સમજી લે છે. આવી સ્થિતિમાં સાધુ મન્દ બુદ્ધિવાળા શ્રોતાઓને કોમળ શબ્દોથી સમઝાવવાનો પ્રયત્ન કરે. તેનો અનાદર કરીને તેના મનમાં દુઃખ પહોંચાડે નહીં. તથા પ્રશ્ન કરનારાની ભાષાની નિંદા પણ ન કરે. અલ્પ અર્થવાળા વિષયને લાંબુ ન બનાવે. અથવા લાંબા લાંબા વાક્યો ન બોલે. ॥૨૩॥

'समालवेज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'भिक्खू-भिक्षुः' સાધુ 'पडिपुण्णभासी-प्रतिपूर्णभाषी' સ્પષ્ટાર્થ પૂર્વક કથન કરે અર્થાત્ જે અર્થ અલ્પાક્ષરથી સમજવામાં શકય ન હોય એવા અર્થને વિસ્તાર પૂર્વક કે જે રીતે સાંભળનારાઓ સમજી શકે એ રીતે 'समालवेज्जा-समालपेत्' કહે 'निसामिया-निशम्य' ગુરૂમુખથી સૂત્ર અને તેના અર્થને સારી રીતે સમજીને 'समिया-सम्यक्' સમ્યક્ પ્રકારથી 'अट्ठदंसी-अर्थदर्शी' તત્વાર્થને જાણવાવાળા 'आणाइ-आज्ञया' તીર્થંકર પ્રતિપાદિત શાસ્ત્ર પ્રમાણે 'सुद्धं-शुद्धम्' નિરવદ્ય 'वयणं-वचनम्' વચનનું 'भिउंजे-अभियुञ्जीत' પ્રયોગ કરે એવું કરવાવાળો સાધુ 'पावविवेगं-पापविवेकम्' સત્કાર વિગેરે અપેક્ષા રહિત હોવાથી દોષ રહિત વચનનું 'अभिसंधए-अभिसंदध्यात्' કથન કરે ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા અને સ્પષ્ટ અર્થને કહેવાવાળા સાધુ ગુરૂમુખથી સૂત્રાર્થને સારી રીતે સમજીને સમ્યક્ રીતથી તત્વાર્થને

જાણવાવાળા થઇને તીર્થંકર, ગણધર વિગેરે મહાપુરૂષોની આજ્ઞાથી અર્થાત્ તીર્થંકર પ્રતિપાદિત શાસ્ત્રના કથન પ્રમાણે શુદ્ધ નિરવદ્ય વચનનો પ્રયોગ કરે આવી રીતે કરતા થકા સત્કાર પૂજા વિગેરેની અપેક્ષા વિનાજ પાપ રહિત નિર્દોષ વચનનો ઉપયોગ કરે ।।૨૪।।

ટીકાર્થ—કેવી રીતે ઉપદેશ દેવો, તે બતાવવા કહેવામાં આવે છે.- મોક્ષની ઈચ્છાવાળા સાધુએ સંયમી અને પ્રતિપૂર્ણ ભાષા બોલવી. અર્થાત્ જે અર્થ થોડા અક્ષરોથી ન સમજાવી શકાતો હોય, તેને વિસ્તૃત શબ્દોથી એટલે કે પર્યાય વાચક શબ્દોનો પ્રયોગ કરીને અથવા તેનો ભાવાર્થ કહીને સમઝાવવો, કે જેથી સાંભળનાર શ્રોતા બરાબર સમજી લે. અથવા અન્ય શબ્દની યોજના કરીને શબ્દોનો એવો પ્રયોગ કરે કે જેનાથી ન સમજી શકાય તેવો વિષય પણ સમજી લેવાય, લાંબાં લાંબાં વાકયોના પ્રયોગના નિષેધના ભયથી ક્રમનો ત્યાગ ન કરે. સમઝાવવાને યોગ્ય વિષયમાં આવશ્યકતા જણાવવાથી ગુરૂએ વિશેષ શબ્દોનો પ્રયોગ પણ કરવો જોઈએ. કોઈ વિશેષ સ્થળમાં મનને ધારણા યુક્ત રાખવા છતાં પણ કોઈ કઠણ વિષય જો થોડા શબ્દોમાં ન સમજી શકાય તેવો હોય, તો વિસ્તાર પૂર્વક તેની વ્યાખ્યા કરીને સમઝાવવું તે યોગ્ય છે. પોતાના પાંડિત્યના અહંકારમાં મસ્ત બનીને પરિષદમાં રહેલાઓ મને વ્યાકરણ અને તર્ક શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત સમજે એવા વિચારથી થોડામાં કહેવા યોગ્ય અર્થને લાંબી લાંબી વાકય પંક્તિયોનો પ્રયોગ કરીને સમઝાવવાનો પ્રયોગ ન કરે. આ રીતે પહેલા કહેલ (લાંબા વાકયોનો નિષેધ બતાવનારા) વાકયનો તથા પ્રસ્તુત વાકયનો સમન્વય કરીને જે ઉપદેશ કરે છે, એજ પ્રતિપૂર્ણ ભાષી કહેવાય છે, એવું ભગવાન્ ફરમાવે છે.

તથા સારી રીતે અર્થને જાણનારો પુરૂષ આચાર્યના મુખેથી સૂત્ર અને અર્થને સારી રીતે સમજીને તીર્થંકર વિગેરેની આજ્ઞાથી અર્થાત્ તીર્થંકરે ઉપદેશ કરેલ આગમ પ્રમાણે પૂર્વાપરના વિરોધ વિનાનાં શુદ્ધ વચનનો પ્રયોગ કરે. આ રીતે વાકયનો પ્રયોગ કરવાવાળો જ નિર્દોષ વચનનો ઉપદેશક થાય છે. અર્થાત્ નિર્દોષ ઉપદેશ આપી શકે છે.

આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે—જે અર્થ થોડા અક્ષરોથી બતાવી ન શકાતો હોય તેને પ્રકાશિત કરવા બીજો કોઇ ઉપાય ન હોય તો વિસ્તારવાળા શબ્દોથી પણ તે સમઝાવે. તથા ગુરૂ મુખથી ધારણ કરીને તીર્થંકરની આજ્ઞા પ્રમાણે વિશુદ્ધ વચન બોલે સાધુએ પાપ અને અપાપનો વિવેક કરીને દોષ વિનાના નિર્દોષ વચનો જ બોલવા જોઈએ ।।૨૪।।

ફરીથી પણ ઉપદેશની વિધિ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—'अहा बुइ-याइं' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ— अहा बुइयाइं-यथोक्तानि' તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાંગ વિગેરે સૂત્રોને 'सुसिक्खएज्जा-सुशिक्षयेत' સારી રીતે શીખે તથા 'जइज्जया-यतेत' આગમના અભ્યાસનો પ્રયત્ન કરે 'णाइवेलं-नातिवेलम्' મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને 'न वएज्जा-न वदेत' વાણીનું ઉચ્ચારણ ન કરે 'से-सः' એ પ્રમાણે વર્તનારો સાધુ 'दिट्ठिमं-दृष्टिमान्' સમ્યક્ જ્ઞાનવાળો 'दिट्ठिं-दृष्टिम्' સમ્યક્ દર્શનને 'ण लूसएज्जा-न लूषयेत्' દોષ યુક્ત ન કરે અર્થાત્ જીનવચનથી વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા ન કરે 'से-सः' એવો મુનિ 'तं-तम्' સર્વજ્ઞ દ્વારા કથિત 'समाहिं-समाधिम्' સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શનને 'भासिउं-भाषितुम्' પ્રરૂપણા કરવાને 'जाणइ-जानाति' જાણે છે. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—સાધુ પુરૂષ તીર્થંકર પ્રતિપાદિત આચારાંગ આદિ સૂત્રોનું સારી રીતે ગ્રહણ આસેવન શિક્ષા દ્વારા સેવન કરે અને બીજાઓને એજ રીતે કહે તથા આગમના અભ્યાસ માટે પ્રયત્ન કરે પરંતુ કાલિક ઉત્કાલિક આગમના અધ્યયન મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને ન બોલે અર્થાત્ અધ્યયન કાલના કર્તવ્ય મર્યાદાનું અતિક્રમણ ન કરે આ પ્રકારના ગુણગણ વિશિષ્ટ સાધુ સમ્યક્ જ્ઞાન યુક્ત થઈને સમ્યક્ દર્શનને દૂષિત ન કરે અર્થાત્ જીનવચનની વિરૂદ્ધ વિવેચન ન કરે એમ કરવાવાળા સાધુ સર્વજ્ઞ દ્વારા કહેલ સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપ રૂપ સમાધિનું નિરૂપણ કરી શકે છે ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—તીર્થંકર દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયેલા આચારાંગ વિગેરે સૂત્રોને શીખે અર્થાત્ ગ્રહણ શિક્ષાથી સારી રીતે જાણીને આસેવન શિક્ષાથી તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરે. અને બીજાઓને પણ તે પ્રમાણે શિખવે. તે આગમોના અભ્યાસ માટે અથવા તેની આરાધના માટે હમેશા પ્રયત્નવાન્ રહે. કાલિક

અને ઉત્કાલિક સૂત્રોના અધ્યયનની જે મર્યાદા છે, તેનું ઉલ્લંઘન કરીને પ્રરૂપણા ન કરે. અધ્યયન અને કર્તવ્યની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે. અર્થાત્ પરસ્પરમાં કોઈને પણ બાધા ન પહોંચાડીને યથાવસર સઘળી પ્રતિલેખન વિગેરે ક્રિયાઓ કરે. આ ગુણોથી યુક્ત તથા યથાકાળ કર્તવ્ય કરવાવાળા જ સમ્યક્ જ્ઞાનવાન્ હોય છે, તેથી જ પદાર્થોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણતા થકા તથા ધર્મદેશના કરતા થકા પોતાના સમ્યક્ દર્શનને દૂષિત ન કરે અર્થાત્ જીનવચનની વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા ન કરે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—શ્રોતાના સંબંધમાં એ જાણીને કે-આ કયા ધર્મનો અનુયાયી છે ? તે પ્રમાણે સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ પ્રાણુ પ્રરૂપણાનો ત્યાગ કરીને ઉપદેશ દેવો જોઇએ. ઉપદેશ એવો હોવો જોઇએ કે-જેનાથી શ્રોતા-સાંભળનારાના અંતઃકરણમાં સમ્યક્ત્વ સ્થિર થઈ શકે. અને સંશય વિગેરે દોષો ઉત્પન્ન ન થાય આ રીતે જેઓ ઉપદેશ આપે છે, એજ સર્વજ્ઞ કથિત સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ રૂપ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવાનું જાણે છે. એજ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુ સર્વજ્ઞ કથિત આગમનો અભ્યાસ કરતા થકા આગમના ઉપદેશ પ્રમાણે જ વચનોનો પ્રયોગ કરે. તે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને ભાષણ ન કરે. કોઈ પણ પ્રકારથી સમ્યક્ દર્શનને દોષ યુક્ત ન બનાવે. આ પ્રમાણે જે ઉપદેશ કરવાને જાણે છે. એજ સર્વજ્ઞ પ્રણીત સમાધિનો ઉપદેશ કરી શકે છે. ॥૨૫॥

'अलूसए' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अलूसए-अलूषकः' સાધુ આગમના અર્થને દૂષિત કરનાર ન

અને 'णो पच्छन्नभासी-न प्रच्छन्नभाषी' સિદ્ધાંતના અર્થને છૂપાવીને કથન ન કરે તથા 'ताई-त्रायी' પ્રાણીનું રક્ષણ કરવાવાળો પુરૂષ 'सुत्तमत्थंच-सूत्रम् अर्थञ्च' આગમના અર્થને પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી વિપરીત રીતે 'ण करेज्ज न कुर्यात्' ન કરે અર્થાત્ સ્વાર્થ બુદ્ધિથી સૂત્રાર્થને અન્યથા પ્રકારે ન કહે 'सत्तारभत्ती-शास्तृभक्त्या' અન્યનું હિત કરવાવાળા આચાર્ય પ્રત્યે ભક્તિથી 'वायं-वादम्' વાણીને 'अणुवीय-अनुविचिन्त्य' વિચાર કરીને આગમનો વિરોધ ન થાય એ રીતની વાણીનું કથન કરે તથા 'सुयंच-श्रुतञ्च' આચાર્ય અને ગુરૂ-મુખથી જે સાંભળ્યું હોય તેને જ 'सम्मं-सम्यक्' સારી રીતે 'पडिवाययंति-प्रतिपादयेत्' સૂત્રાર્થનું પ્રતિપાદન કરે ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ--અલૂષક અર્થાત્ અપસિદ્ધાંતનું કથન કરીને સર્વજ્ઞ કથિત આચારાંગ વિગેરે આગમોને દૂષિત ન કરવાવાળા સાધુ સિદ્ધાંત યુક્ત અર્થને એકાંતમાં છુપાઈને ભાષણ દ્વારા ગુપ્ત ન કરે. તથા પૃથિવી વિગેરે ષટ્કાય જીવોનું પાલન કરવાવાળા સઘળા પ્રાણિયોનું રક્ષણ કરવાવાળા, સૂત્ર અને આગમના અર્થને પોતાની બુદ્ધિની કલ્પનાથી વિપરીત રીતે ન ઘટાવે અર્થાત્ સ્વાર્થ બુદ્ધિથી સૂત્રાર્થને વિપરીત રીતે બીજાઓને ન કહે. કેમકે-પરહિત કર્તા એવા આચાર્યના પ્રત્યેની ભક્તિનો ખ્યાલ રાખીને વાદવિવાદમાં સારી રીતે વિચાર કરીને એટલે કે આ વાદથી આગમની તો કોઈ ક્ષતિ થશે નહીંને એમ વિચાર કરીને વાદ કરે તથા જે વસ્તુ આચાર્ય વિગેરે ગુરૂ-જનોના મુખથી જે રીતે સાંભળ્યું હોય અથવા જાણ્યું હોય એ વસ્તુને એજ રીતે સમ્યક્ પ્રકારથી કહેવું. પોતે જાણ્યું હોય તેથી વિપરીત રૂપે કહેવું નહીં ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—ફરીથી ઉપદેશ વિધિનું વિધાન કરતાં કહે છે કે—તીર્થંકરે પ્રરૂપણા કરેલ આગમનો ઉપદેશ આપનાર મુનિ સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ કથન કરીને સર્વજ્ઞે કહેલ અંગને દૂષિત ન કરે. સર્વજ્ઞે જ્યારે કહેલ વ્યાખ્યા કરી ત્યારે હું તો ત્યાં હતો નહીં આ રીતનો કુતર્ક કરીને તેનું ખન્ડન ન કરે. અવિ-

રૂદ્ધ અને બધાના અનુભવથી સિદ્ધ સિદ્ધાંતના અર્થને અસ્પષ્ટ ભાષણ કરીને છૂપાવે નહીં. અથવા જે વિષય ગુપ્ત હોય અર્થાત્ સર્વ સાધારણો પ્રત્યે કહેવા યોગ્ય ન હોય, તેને અપરિપકવ બુદ્ધિવાળાની આગળ ન કહેવો. કેમકે-એવા લોકોની સમક્ષ તે વિષયને પ્રગટ કરવો તે તેમને જ માટે અહિત કર હોય છે, કહ્યું પણ છે કે-'अप्रशान्तमतौ शास्त्र' ઇત્યાદિ

જેમ નવા જવર-તાવ વાળાની શાંતિ માટે આપવામાં આવેલ ઔસડ પણ હાનિકારક સિદ્ધ થાય છે, એજ પ્રમાણે અપરિપકવ બુદ્ધિવાળાઓને શાસ્ત્રનું રહસ્ય કહેવું તે હાનિકારક હોય છે,

તથા ત્રાયી અર્થાત્ ષટ્કાયના પરિપાલક, સ્વ અને પરના રક્ષક અથવા પ્રાણિયોનું સંસાર સાગરથી રક્ષણ કરવાવાળા સાધુ સૂત્રને અર્થને, અથવા સૂત્રના અર્થને પોતાની સ્વ કલ્પનાથી વિપરીત ન બનાવે. કેમ વિપરીત ન કરે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે આચાર્ય વિગેરે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપનારાઓ પ્રત્યે ભક્તિથી પ્રેરિત થઈને હું જે કહું છું. તેથી આગમની કોઈ ક્ષતિતો થતી નથી ? આવા પ્રકારનો વિચાર કરીને બોલવું. આચાર્યના મુખેથી જે વસ્તુ સાંભળેલી હોય, એજ વસ્તુનું સમ્યક્ રીતે પ્રતિપાદન કરે અર્થાત્ લોકોના હિતને તથા ગુરૂભક્તિને સ્મરણ કરીને એજ કહેવું જોઇએ કે જે ગુરૂમુખેથી સાંભળેલ હોય, લોકોના અનુરોધથી તેઓના મનોરંજન માટે યત્ કિંચિત્ હાસ્ય કારક બોલવું ન જોઇએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આગમના સિદ્ધાંતને છુપાવે નહીં ષટ્કાય રક્ષક સાધુ સૂત્રાર્થને અન્યથા શીખવે નહીં ગુરૂ પ્રત્યે હૃદયમાં ભક્તિ ધારણ

કરીને જ જે બોલવાને યોગ્ય હોય એજ બોલે તથા ગુરૂ મુખથી જે સાંભળેલ હોય એજ કહે. તેથી અન્ય પ્રકારનું કથન ન કરે. ॥૨૬॥

से सुद्धसुत्ते' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से-सः' યથાવસ્થિત આગમનું કથન કરવાવાળા 'सुद्धसुत्तो शुद्धसूत्रः' શુદ્ધ સૂત્રનું કથન કરવાવાળા તથા 'उवहाणवं-उपधानवान्' શાસ્ત્રોક્ત તપનું આચરણ કરવાવાળા 'तत्थ-तत्र' આજ્ઞાથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય સ્થળમાં આજ્ઞાથી જ ગ્રહણ કરે આ રીતે 'जे-यः' જે સાધુ 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'विंदति-विन्दति પ્રાપ્ત કરે છે. એવો પુરૂષ 'आदेज्जवक्के-आदेयवाक्यः' ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વાકયવાળા તથા 'कुसले-कुशलः' આગમના પ્રતિપાદન કરવામાં નિપુણ 'वियत्ते-व्यक्तः' વિચાર પૂર્વક કાર્ય કરવાવાળો 'से-मः' એવો પુરૂષ 'तं समाहिं-तं समाधिम्' સર્વજ્ઞોક્ત ભાવ સમાધિને 'भासिउं-भाषितुम्' બીજાને કથન કરવામાં 'अरिहइ-अर्हति' યોગ્ય બને છે. 'त्ति बेमि-इति ब्रवीमि' એ રીતે હું સુધર્મા સ્વામી કહું છું ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—યથાવસ્થિત આગમના પ્રણેતા પ્રરૂપણા અને અધ્યયનની અપેક્ષાથી નિર્મલ પ્રવચનવાળા તપસ્વી આજ્ઞા દ્વારા ગ્રાહ્ય આગમને આજ્ઞાથી અને હેતુ ગ્રાહ્ય આગમને હેતુથી ગ્રહણ કરવાવાળો એવો જે પુરૂષ શ્રુતચારિત્ર ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે તે ગ્રાહ્યવચન, આગમના પ્રતિપાદન કરવામાં નિપુણ, એવો અને વિચારીને કાર્ય કરનાર જ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવામાં યોગ્ય થાય છે.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે, જે રીતે ભગવાન્‌ની પાંસેથી મેં સાંભળ્યું છે એજ રીતે હું કહું છું. ॥૨૭॥

ટીકાર્થ—જેઓ સમ્યક્ દર્શનને દૂષિત ન કરતાં આગમના વાસ્તવિક અર્થનો વિચાર કરીને ભાષણ કરે છે, જે પ્રવચન સૂત્રનુ શુદ્ધ અધ્યયન અને પ્રરૂપણા કરે છે, સૂત્રાર્થના અધ્યયન માટે તપશ્ચરણ કરે છે, આજ્ઞા દ્વારા ગ્રાહ્ય અર્થને આજ્ઞાથી જ અને હેતુ દ્વારા ગ્રાહ્ય અર્થને હેતુથી જ ગ્રહણ કરે છે, તેઓનું વચન જ ગ્રાહ્ય હોય છે. અને એજ આગમોની વ્યાખ્યા કરવામાં તથા અનુષ્ઠાનમાં કુશલ હોય છે. સમજી વિચારીને કાર્ય કરવાવાળા હોય છે, એજ સર્વજ્ઞ કથિત જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ ભાવ સમાધિનું પ્રતિપાદન કરવાને યોગ્ય હોય છે.

'ઇતિ' શબ્દ અધ્યયનની સમાપ્તિ સૂચક છે. સુધર્માસ્વામી કહે છે કે—હે જમ્બૂ! જે પ્રમાણે મેં ભગવાન પાંસેથી સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે આ હું તમને કહું છું. ॥૨૭॥

પંદરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ

ચૌદમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે પંદરમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે પૂર્વ અધ્યયન ની સાથે આનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે. પાછલા અધ્યયનમાં બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહ નો ત્યાગ કહેલ છે બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહના ત્યાગથી જ મુનિ મોક્ષમાર્ગના સાધક અને આયત-દીર્ઘ-ચારિત્રવાળા થઈ શકે છે. તેથીજ કેવા પ્રકારના મુનિ પૂર્ણ રૂપથી આયત 'દીર્ઘ' ચારિત્રવાન્ હોય છે. તે આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે.

તથા આનાથી પહેલાના સૂત્રની સાથે આનો આ પ્રમાણેનો સંબંધ છે.-પૂર્વના અધ્યયનના છેલ્લા સૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે કે-જે ગ્રાહ્ય વચન વાળા, કુશળ અને વ્યક્ત અર્થાત્ સમજી વિચારી ને કરવાવાળા હોય છે, એજ સમાધિની પ્રરૂપણા કરવાને યોગ્ય હોય છે. પરંતુ એવી-પ્રરૂપણા તો એજ કરી શકે છે કે-જેને ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળનું જ્ઞાન હોય, એજ સઘળા બન્ધનો ને જાણવાવાળા અને તોડવાવાળા હોય છે. આ તથ્ય અહિયાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ પંદરમા અધ્યયન નું આ પહેલું સૂત્ર છે.-'जमतीयं' ઇત્યાદિ.

શબ્દાર્થ—જે મહાપુરૂષ 'दंसणावरणंतए-दर्शनावरणान्तकः' દર્શનાવરણીય કર્મનો અંત કરવાવાળા અર્થાત્ ચારે પ્રકારના ઘાતિયાકર્મને ખપાવવાવાળા એટલા માટે જ 'ताई-त्रायी' પ્રાણિયોની રક્ષા કરવાવાળા તથા 'णायओ-ज्ञायकः' ઉત્પાદ આદિ ધર્મ પદાર્થને જાણવાવાળા અથવા 'णायओ नायकः' યથાવસ્થિત વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોવાથી નાયક-નેતા એવો તે 'जमतीयं-यदतीतम्' જે પદાર્થ ભૂતકાળમાં થઈ ચૂકેલ છે. તથા જે પદાર્થ 'पडुप्पन्नं-प्रत्युत्पन्नम्' વર્તમાનકાળમાં વિદ્યમાન છે. અને જે પદાર્થ 'आगमिस्सं-आग-

મિષ્યત્ ભવિષ્યકાળમાં થવાનોછે. 'तं सव्वं ततूसर्वम्' તે સઘળા પદાર્થ સમૂહને 'मन्नई-मयन्ते' યથાવસ્થિત પણે જાણે છે. તે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી કહે-વાય છે. ॥૧॥

અન્વયાર્થ—જે મહાપુરૂષ દર્શનાવરણીય કર્મનો અંત કરવાવાળા છે. અર્થાત્ દર્શન શબ્દનાગ્રહણથી ચારે ઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળા છે. અને તે કારણે જેઓ ત્રાયી છે. સદુપદેશ આપીને સંસારના દુઃખરૂપી, દાવાનળથી પ્રાણિયોની રક્ષાકરે છે. અથવા તાઈ અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાનવાન્ છે તથા ઉપપાત વ્યય અને ધ્રૌવ્ય થી યુક્ત પદાર્થોના જ્ઞાતા છે. અથવા નાયક એટલે કે યથાર્થવસ્તુસ્વરૂપ નું પ્રતિપાદન કરવાથી નેતા છે. તે ભૂતકાલીન, વર્તમાન કાલીન અને અને ભવિષ્યકાલીન સઘળા પદાર્થો ને યથાર્થ પણાથી જાણે છે. અર્થાત્ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—અહિયાં 'दंसणावरणंतए' આ મધ્યના પદ ને ગ્રહણ કરવાથી પહેલા ના અને પછીના પદો નું ગ્રહણ પણ થઈ જાય છે. તેથી તેનો અર્થ એ થશે કે—જે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અને અંતરાય આ ચાર ઘાતિયા કર્મો નો અંત કરવાવાળા છે, અને એ કારણે જેઓ ત્રાયી-રક્ષણકરવાવાળા છે, અર્થાત્ સદુપદેશ આપીને પ્રાણિયોને સંસારથી તારવા-વાળા રક્ષક છે અથવા 'તાઈ' અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાનવાન્ છે, ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રૂપ પદાર્થો ના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી અથવા દ્રવ્ય અને પર્યાયરૂપથી જાણનારા છે. અથવા યથાર્થ વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોવાથી પ્રણેતા છે, એવો પુરૂષ ભૂતકાળ સંબંધી, વર્તમાનકાળ સંબંધી અને ભવિષ્ય કાળ સંબંધી આરીતે ત્રણે કાળના જીવ, અજીવ, વિગેરે સઘળા પદાર્થોને જાણે છે

'तय' ધાતુ જાણવાના અર્થમાં છે. અહિયાં 'ताची' આ પદથી સઘળા ધર્મોને જાણનારા એ અર્થ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. અને मन्नइ' આ પદથી વિશેષ ધર્મોના જાણનારા એમ સૂચિત થાય છે. તેથી તે સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી હોય છે. એમ બતાવવામાં આવેલ છે.

કારણના અભાવમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ ન્યાયથી 'दर्शना-वरणान्तक' આ પદ થી ચારે ઘાતિયા કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળા એ પ્રમાણે નો અર્થ સ્વીકારવામાં આવેલ છે. કેમકે—ચારે ઘાતિયા કર્મનો ક્ષય થાય ત્યારે જ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની ઉત્પત્તિ થવા સંભવ છે. ॥૧॥

અંતए' ઇત્યાદિ,

શબ્દાર્થ—જેઓ ચારે પ્રકારના ઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરનારા હોવાથી 'वितिगिच्छाए–विचिकित्सायाः' મિથ્યાજ્ઞાન રૂપ સંશય વિપર્યયનો 'अंतए–अन्तकः' નાશકરવાવાળા હોય છે. 'से–सः' તે 'अणेलिसं–अनीदृशम्' અનન્ય સાધારણ એવા ધર્મને 'जाणइ–जानाति' જાણે છે. 'अणेलियस्स–अनीदृशस्य' જે પુરૂષ સહુથી વધારે વસ્તુતત્વનું 'अक्खाया–आख्याता' કથન કરવાવાળો છે. એવો 'से–सः' તે પુરૂષ ''तहिं तहिं–तत्र तत्र' તે તે બૌદ્ધ વિગેરેના દર્શનોમાં 'ण होइ–न भवति' હોતો નથી ॥૨॥

અન્વયાર્થ—જે ચારે ઘાતિયા કર્મોના અંત કરવાવાળા હોવાથી વિચિ-કિત્સા અર્થાત્ સંશય વિપર્યાસ રૂપ મિથ્યાજ્ઞાનનો અંત કરવાવાળા છે. તે અનન્ય સદૃશ-અનુપમ ધર્મને જાણે છે. જેઓ અનન્ય સદૃશ ધર્મને જાણે છે. તેજ અનન્ય સદૃશ ધર્મના પ્રતિપાદક હોય છે. એવો પુરૂષ બૌદ્ધ વિગેરે અન્ય દર્શકોમાં હોતો નથી, ॥૨॥

ટીકાર્થ—જે મહાપુરૂષ ચારે ઘાતિયા કર્મો નો ક્ષય કરીદે છે, તે વિચિ-કિત્સા 'ચિત્ત વિપ્લવ' નો અર્થાત સંશય, વિપર્યય અને અધ્યવસાયનો પણ વિનાશકરનારા હોય છે. નિઃસંશય-સંશય વગરના જ્ઞાન થી યુક્ત હોય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-જે મહાપુરૂષ સંશય વિગેરેના કારણભૂત કર્મ ક્ષય થઇ જવા થી સંશય વિગેરેની ઉપર રહીને ચાર ઘાતિયા કર્મોનો નાશ કરનારા હોય છે. તેમાં સંશય અથવા વિપર્યય રૂપ મિથ્યાજ્ઞાન હોતું નથી, એવો પુરૂષ અનન્ય સદૃશદર્શી હોય છે, અર્થાત્ તેની સમાન એજ હોય છે, અન્ય કોઈ તેવા થઇ શકતા નથી. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ, બાદર વિગેરે અનંત ધર્મવાળા પદાર્થોને જાણી શકે તેમ હોતા નથી તે પરસ્પર મળેલા સામાન્ય અને વિશેષમય પદાર્થોને જાણે છે.

આ કથન દ્વારા મીમાંસકોના મતનું નિરાકરણ કરવામાં આવેલ છે.

તેઓની માન્યતા એવી છે કે—જો સર્વજ્ઞ માનવામાં આવે તો તે સઘળા પદાર્થોને જાણનાર થશે, અને સર્વદા રૂપ વિગેરેનું જ્ઞાન તેઓને થશે. તો અનીષ્ટ ગંધ વિગેરેનું જ્ઞાન પણ માનવું પડશે.

સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન ઈતરજનો અર્થાત્ છદ્મસ્થોના જ્ઞાનની સમાન હોતું નથી, તે વસ્તુ ના અનંત અતીત અને અનાગત પર્યાયને તથા અનંત ધર્મોને યુગપત્—એકી સાથે જાણે છે, જ્યારે બીજાઓનું જ્ઞાન આ રીતે જાણી શકાતું નથી, મીમાંસકનો આક્ષેપ બરોબર નથી, કેમકે ગંધના જ્ઞાન માત્રથી ગંધ નો અનુભવ થતો નથી, સર્વજ્ઞ વીતરાગ હોય છે. તેથી તેઓને કોઈ ગંધ ઈષ્ટ હોતો નથી, તેમ અનિષ્ટ પણ હોતો નથી, તેઓ સઘળા પદાર્થો ને મધ્યસ્થભાવથી જાણે છે.

શંકા—સમાન્યપણાથી સર્વજ્ઞની સિધ્ધિ થઈ જવા છતાં મહાવીર વિગેરે તીર્થંકર જ સર્વજ્ઞ છે, બીજા બુધ્ધ અથવા કપિલ વિગેરે સર્વજ્ઞ નથી આ સંબંધમાં એવું કોઈ પ્રમાણ નથી, પ્રમાણના અભાવમાં એમ નહીં કહી શકાય કે મહાવીર સ્વામી જ સર્વજ્ઞ છે, અન્ય નહીં જો મહાવીર અને બુદ્ધ વિગેરે બધાને સર્વજ્ઞ માનવામાં આવે, તો તેઓમાં એક મત પણું કેમ નથી ? કહ્યું પણ છે કે—'अर्हन् यदि सर्वज्ञो' ઈત્યાદિ,

જો અર્હન્ત સર્વજ્ઞ હોય તો બુધ્ધ સર્વજ્ઞ નથી, એમાં શું પ્રમાણ છે ? જો એ બન્ને સર્વજ્ઞ છે, તો એ બન્નેમાં મતભેદનું શું કારણ છે.

સમાધાન—જે અનન્ય 'અનુપમ' સાધારણધર્મનું પ્રતિપાદક છે, તે બૌધ્ધ વિગેરેના દર્શનોમાં હોતું નથી અને હોઈ શકતું નથી ભગવાન્ તીર્થંકરજ અનન્ય સાધારણ ધર્મના જાણનારા અને તેનું પ્રતિપાદન કરનારા હોય છે. બુદ્ધ વિગેરે તેવા હોતા નથી કહેવાનો આશય એ છે કે—બુદ્ધ કેવળ પર્યાયનો જ સ્વીકાર કરે છે. કેમકે તે બધાને ક્ષણિક માને છે. તેઓ સઘળા પર્યાયોમાં એક રૂપથી અવસ્થિત રહેવાવાળા દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા

નથી, પરંતુ તેમની આ માન્યતા બરાબર નથી, કેમકે પર્યાયોના કારણભૂત દ્રવ્યનો અભાવ હોવાથી પર્યાય કઇ રીતે બની શકે ? તેથી જે પર્યાયોનો સ્વીકાર કરે છે, તેણે દ્રવ્યનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઇએ પરંતુ બુદ્ધ દ્રવ્યનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ નથી.

પોતાના સ્વભાવથી સ્ખલિત ન થવાવાળા, કયારેય ઉત્પન્ન ન થવાવાળા અને સ્થિર એક સ્વભાવ વાળા દ્રવ્યનો જ સ્વીકાર કરવો અને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત અર્થ ક્રિયામાં સમર્થ પર્યાયને સ્વીકાર ન કરવાના કારણે સાંખ્ય શાસ્ત્રના પ્રતિપાદક કપિલ પણ સર્વજ્ઞ નથી.

જળ અને જળના તરંગો સમાન અભિન્ન દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં સર્વથા ભેદનો સ્વીકાર કરવાથી ન્યાયશાસ્ત્રના પ્રતિપાદક પણ સર્વજ્ઞ નથી.

આ રીતે અસર્વજ્ઞ હોવાના કારણે અન્યતીર્થિકો પૈકી કોઈ પણ કથંચિત અભિન્ન દ્રવ્ય, અને પર્યાયનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા નથી. તેથી જ અર્હન્ત ભગવાન જ અતીત, અનાગત, અને વર્તમાન કાળના પદાર્થોને જાણનારા છે. આ પ્રમાણે ઠીક જ કહ્યું છે કે-આવા ધર્મ પ્રણેતા અન્ય દર્શનોમાં નથી ।।૨।।

'तहिं तहिं सुयक्खायं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तहिं तहिं-तत्र तत्र' શ્રી તીર્થંકર દેવે આગમ વિગેરે સ્થાનોમાં 'सुयक्खायं-स्वाख्यातम्' સારી રીતે જીવાદિ પદાર્થોનું કથન કર્યું છે 'से य-तच्च' એ ભગવત્ કથન જ 'सच्चे-सत्यं' સમસ્ત જગજીવોનું હિતકર હોવાથી યથાર્થ છે. અને એજ 'सुयाहिए-स्वाख्यातम्' સમ્યક્ પ્રતિપાદન કરેલ હોવાથી સુભાષિત છે. તેથી 'सच्चेण-सत्येन' મુનિ સંયમથી संपन्ने-संपन्नः' યુક્ત બનીને 'भूएहिं-भूतेषु' પ્રાણિયોમા 'मित्तिं-मैत्रीम्' મૈત્રીભાવ 'कप्पए-कल्पयेत्' કરે અર્થાત્ કયાંય પણ જીવોની વિરાધનાની ઇચ્છા ન કરે ।।૩।।

અન્વયાર્થ—ભિન્ન ભિન્ન આગમોમાં તીર્થંકરોએ જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોને ઉત્પાદ, વિગેરે ધર્મોથી યુક્ત અથવા દ્રવ્ય પર્યાયાત્મક રૂપમાં યથાર્થ પણાથી કહેલ છે. તેનુ કથન સઘળા સંસારના પ્રાણિયોનું હિત કરનાર હોવાથી સત્ય છે. અન્ય નહીં એજ સુખાખ્યાત ધર્મ છે. તેથી મુનિ સત્યથી અર્થાત્ પ્રાણિયો માટે હિતાવહ હોવાના કારણે સંયમથી સમ્પન્ન થઇને પ્રાણિયો પર મૈત્રી ભાવ ધારણ કરે. ક્યાંય પણ જીવની વિરાધનાની ભાવના ન કરે ॥૩॥

ટીકાર્થ—અન્યતીર્થિકોનું અસર્વજ્ઞ પણું અને તીર્થંકરનું સર્વજ્ઞપણું જે પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે, તે યુક્તિ પૂર્વક હવે બતાવવામાં આવે છે.–

તીર્થંકરે જે જે જીવ અથવા અજીવ વિગેરે પદાર્થોને જે પ્રમાણે કહ્યા છે, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ આ બન્ધોના કારણોને સંસારનું કારણ કહેલ છે, સમ્યક્જ્ઞાન સમ્યક્દર્શન સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપને મોક્ષનું સાધન કહેલ છે. કહ્યું પણ છે કે–

नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
एस मग्गत्ति पन्नत्तो, जिणेहिं वरदंसिहिं ॥

ઉત્તરાધ્યયન સૂ. અ. ૨૮ ગા. ૨

આ સર્વ પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ હોવાથી તથા યુક્તિ અને તર્કથી પુષ્ટ હોવાથી સ્વાખ્યાત છે, તીર્થંકરે બાર પ્રકારની પરિષદામાં તેનું સુંદર વ્યાખ્યાન કરેલ છે. પરતીર્થિકોએ આ રીતે પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ અને યુક્તિ સંગત કથન કરેલ નથી એથી જ ત્યાં સ્વાખ્યાત પણાનો સંભવ નથી તીર્થંકરોએ જીવ

અજીવ બન્ધના કારણો અને મોક્ષના કારણો જે કાંઈ કહ્યા છે, તે બધા પૂર્વાપર અવિરૂદ્ધ છે, એથી જ તે સ્વાખ્યાત છે.

તીર્થંકરો દ્વારા જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ સત્ય છે. કેમ કે તેઓ અસત્યના કારણ રૂપ રાગ, દ્વેષ, અને મોહથી રહિત હોય છે. અને બધાનું હિત કરવાવાળા હોય છે. તેઓનું કથન જ સુભાષિત છે. કેમકે તેઓ જગતના સઘળા જીવોને માટે પ્રિય કરનાર હોય છે, રાગાદિ દોષોજ મિથ્યા ભાષણના કારણ રૂપ હોય છે. તે દોષ તેઓમાં છે જ નહીં તેથી જ કારણના અભાવથી કાર્યનો અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ જ છે. આ રીતે તીર્થંકરના વચનો સત્ય અર્થનું જ પ્રતિપાદન કરવાવાળા છે. અસત્યનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા નથી. કહ્યું છે કે–'वीतरागा हि सर्वज्ञा' ઇત્યાદિ

જેઓ વીતરાગ અને સર્વજ્ઞ છે, તેઓ મિથ્યાવચન (અસત્ય) બોલતા નથી, એથીજ તેઓના વચનો સત્ય અર્થનુંજ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોય છે.

અતએવ જીનોક્ત વચનોનું આરાધન કરવાવાળા મુનિ હમ્મેશાં સત્યથી અર્થાત્ સત્ય ભાષણથી અથવા સંયમથી યુક્ત થઈને સઘળા જીવોની રક્ષા કરીને અને રક્ષાનો ઉપદેશ આપીને તેઓની રક્ષા કરે. વિરાધનાની ભાવના ન કરે. ॥૩॥

'भूएहिं न विरुज्झेज्जा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—મુનિ કોઇ પણ પ્રકારથી 'भूएहिं-भूतेषु' ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોમાં 'न विरुज्जेज्जा-न विरुध्येत' વિરોધ ભાવ ન રાખે 'एस-एषः' સર્વ જીવના રક્ષણ રૂપ આ 'धम्मे-धर्मः' ધર્મ 'वुसीमए-वृषीमतः' સત્ સંયમવાળા સાધુનો છે. તેથી 'वुसिमं-वृषीमान्' સંયમવાળો સાધુ 'जगं-जगत्' ત્રસ અને સ્થાવર રૂપ જગત્‌ને 'परिन्नाय-परिज्ञाय' જ્ઞ પરિજ્ઞાથી સમ્યક્-રીતે

જાણીને 'अस्सिं-अस्मिन्' આ તીર્થંકરે પ્રતિપાદન કરેલા ધર્મમાં 'जीवित भावणा-जीवितभावना' સંયમ પૂર્વક જીવિત ભાવના કરે ॥૪॥

અન્વયાર્થ—મુનિ કોઈ પણ પ્રકારે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોની સાથે વિરોધ ન કરે એજ જીવરક્ષા રૂપ ધર્મ સંયમવાન્ સાધુનો અથવા તીર્થંકરનો છે. સંયમવાન્ મુનિ ત્રસ સ્થાવર રૂપ જગત્‌ને જ્ઞપરિજ્ઞાથી સારી રીતે જાણીને તીર્થંકર પ્રતિપાદિત ધર્મમાં સંયમ યુક્ત જીવનની ભાવના કરે. અર્થાત્ પચ્ચીસ પ્રકારની બાર પ્રકારની અથવા પ્રાણિયોના પ્રાણોની રક્ષાની ભાવના કરે ॥૪॥

ટીકાર્થ—પહેલાં કહેવામાં આવી ગયું છે કે-પ્રાણિયો સાથે મૈત્રીભાવ રાખે, એ મૈત્રીભાવનો અનુભવ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે? એ અહિયાં કહેવામાં આવે છે. મુનિ પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્વ રૂપ પ્રાણિયોની સાથે વિરોધ ન કરે. અર્થાત્ તેમની વિરાધના ન કરે. ભૂતોની સાથે વિરોધ ન કરવા રૂપ ધર્મ વૃષીમાન્-અર્થાત્ સંયમવાન્ તીર્થંકરનો છે, અથવા 'वुसीमओ' ની છાયા વશ્યમાન્ એ પ્રમાણે છે જેઓનો આત્મા અને ઇન્દ્રિયો વશમાં છે, અર્થાત્ જે આત્મનિગ્રહ અથવા ઇન્દ્રિય નિગ્રહ વાળા છે. તેઓનો આ ધર્મ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે, આ ધર્મ તીર્થંકર અને ગણધરે કહ્યો છે. તેથી જ સત્સંયમી અથવા જીતેન્દ્રિય મુનિ જગત્‌ના સ્વરૂપને અથવા પોત પોતાના પ્રાપ્ત કરેલ કર્મો દ્વારા થવવાળા સુખદુઃખને ભોગવવા વાળા પ્રાણિયોને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પૂર્વોક્ત ધર્મમાં સંયમમય જીવનની ભાવના કરે. જીવોને સમાધિકારક હોવાથી મોક્ષ આપનારી જીવ રક્ષા રૂપ ભાવના કરે. ॥૪॥

શબ્દાર્થ—'भावणाजोगसुद्धप्पा-भावनायोगशुद्धात्मा' સત્ સંયમરૂપ શુદ્ધ ભાવના રૂપી યોગથી શુદ્ધ આત્માવાળો પુરૂષ 'जले-जले' જલ શબ્દથી જલાધિકપણાવાળા સમુદ્રમાં 'नावाव-नौरिव' હોડીની જેમ 'आहिए-आख्यातः' કહેલ છે. 'तीरसंपन्ना-तीरसंपन्नाः' તીર-કિનારાને પ્રાપ્ત કરીને 'नावाव-नौरिव' જેમ હોડી વિશ્રામ કરે છે. એ રીતે તે મુનિ 'सव्वदुक्खा-सर्वदुःखात्' શારીરિક અને માનસિક કલેશોથી 'तिउट्टइ-त्रुट्यति' મુક્ત થાય છે. ॥૫॥

અન્વયાર્થ—ભાવના યોગથી અર્થાત્ સત્સંયમના સંસ્કારથી શુદ્ધ આત્માવાળા મુનિ જળમાં અર્થાત્ જલની પ્રચુરતાવાળા સમુદ્રમાં નૌકા જેવા કહેલ છે. તેનાથી શું ફળ થાય છે? તે નીચેના દૃષ્ટાન્તથી સ્પષ્ટ કરે છે. કિનારાને

પ્રાપ્ત થયેલ નૌકા જેવા તે મુનિ સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી છૂટિ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ નૌકા અનુકૂળ કર્ણધર વિગેરે સામગ્રી મળવાથી સમુદ્રને કિનારે પહોંચીને પ્રતિકૂળ હવા વિગેરે સઘળા ઉપદ્રવોથી બચી જાય છે. અને વિશ્રામને યોગ્ય બને છે, એજ પ્રમાણે ભાવનાયોગથી શુદ્ધ આત્માવાળા મુનિ પણ સંસારના અંત રૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરીને સઘળા શારીરિક અને માનસિક દુઃખોથી મુક્ત થઇ જાય છે. અને સાદિ અનન્ત અવ્યાબાધ અનન્ત સિદ્ધિ સુખનો અનુભવ કરે છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—જીન પ્રણીત ધર્મમાં જીવિત ભાવના કરવાવાળાને કયા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે? એ બતાવે છે.—સુસંયમનો સંસ્કાર ભાવના કહેવાય છે. તેના સંયોગથી જેઓનો આત્મા નિર્મળ હોય તે સંસારનો ત્યાગ કરવાવાળા મુનિ 'ભાવના યોગ શુદ્ધાત્મા' કહેલ છે. એવા મુનિ સમુદ્રમાં વહાણુની જેમ છે. જેમ નાનું હોવાથી અર્થાત ડૂબવાના કારણુ રૂપ વિલક્ષણુ ભારના અભાવથી વહાણુ પાણીમાં ડૂબતું નથી એજ પ્રમાણે મુનિ જ્યારે સંસારમાં ડૂબાડવા વાળા કર્મોથી રહિત હોય છે, ત્યારે સંસારમાં રહેવા છતાં પણુ તેના લેપથી રહિત થઈને તેના ઉપર જ બન્યા રહે છે. તેનું શું ફળ થાય છે? તે દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે. કિનારે પહોંચેલ વહાણુની જેમ તે મુનિ સઘળા દુઃખોથી છૂટી જાય છે. તેને શારીરિક-શરીર સંબંધી દુઃખ રહેતું નથી. તેમ કોઈ પણુ પ્રકારનું માનસિક દુઃખ રહેતું નથી. જેમ કુશળ ચલાવનાર, વાયુ અને અનુકૂળ પવનથી પ્રેરાયેલ વહાણુ કિનારે પહોંચી જાય છે, અને પ્રતિકૂળ પવન તથા મકર વિગેરે જલચર જીવોથી ઉત્પન્ન થનારા

સઘળા દુઃખોથી દૂર થઈને વિશ્રામ પ્રાપ્ત કરે છે. એજ પ્રમાણે તે મુનિ પણ સઘળા દુઃખોનો અંત કરનારા થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—ભાવનાયોગથી જેઓનો આત્મા શુદ્ધ છે. એવો જીવ જીનોક્ત આગમ રૂપ અનુકૂળ વાયુથી પ્રેરણા પામીને દુઃખોથી વ્યાપ્ત એવા આ સંસાર સાગરથી મોક્ષ રૂપી કિનારાને પ્રાપ્ત કરીને, સઘળા દુઃખોથી દૂર થઈને સાદિ અપર્યવસિત, અનંત, અવ્યાબાધ સિદ્ધિ રૂપ સુખનો અનુભવ કરવા લાગે છે. ॥૫॥

'તિઉટ્ટઇ ઉ મેહાવી' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'મેહાવી ઉ-મેધાવી તુ' સદ્ અસત્ અર્થને જાણવાવાળો અર્થાત્ મર્યાદા પાલક મુનિ 'લોગંસિ-લોકે' સ્થાવર જંગમાત્મક અથવા પંચાસ્તિકાયાત્મક જગતમાં 'પાવગં-પાપકમ્' સાવદ્યાનુષ્ઠાન રૂપ પાપકર્મ 'જાણં-જાનન્' જ્ઞ પરિજ્ઞાથી કર્મબંધના હેતુ રૂપ જાણીને 'તિઉટ્ટઇ-ત્રુટ્યતિ' અલગ થઈ જાય છે. અર્થાત્ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તથા 'નવં-નવમ્' નવીન અર્થાત્ પછીથી કરવામાં આવનારા 'કમ્મં-કર્મ' કર્મને 'અકુવ્વઓ-અકુર્વતઃ' ન કરનારા એવા એ મુનિને 'પાવકમ્માણિ-પાપકર્માણિ' અતીત કાળમાં અનેક ભવોપાર્જીત હોવાથી સંચિત પાપકર્મ 'તુટ્ટંતિ-ત્રુટ્યન્તિ' છૂટિ જાય છે. અર્થાત્ તે મુનિ વર્તમાન્ ભવિષ્ય અને ભૂતકાલ એમ ત્રણે કાળ સંબંધી પાપકર્મથી મુક્ત થઇને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬॥

અન્વયાર્થ—સત્ અસત્ના વિવેકથી યુક્ત મેધાવી મુનિ સ્થાવર, જંગમ, રૂપ અથવા પંચાસ્તિકાય મય જગતમાં પાપકર્મોને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી કર્મબંધનું કારણ જાણીને સાવદ્ય અનુષ્ઠાનથી વિરત થઈ જાય છે. વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પાપકર્મ કરતા નથી. તથા આગળ કરવામાં આવનારા પાપ કર્મનું આચરણ ન કરવાવાળા મુનીને ભૂતકાળમાં અનંત ભવોમાં સંચિત કરવામાં આવેલ પાપકર્મ પણ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ છે

કે–તે મુનિ વર્તમાન, ભવિષ્ય અને ભૂતકાળ સંબંધી પાપકર્મોથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે. અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે. ॥૬॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્ના વિવેકમાં કુશળ મેધાવી મુનિ આ ત્રસ સ્થાવર રૂપ સંસારમાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપના કારણભૂત આરંભ સમારંભ વિગેરે કર્મને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી સંસાર ભ્રમણના કારણ રૂપ સમજીને કર્મબંધના કારણ રૂપ હોવાથી પાપરૂપ ફળને જાણતા થકા સાવદ્ય અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પાપકર્મનો ત્યાગ કરી દે છે. તે આગળ કરવામાં આવનારા જ્ઞાનાવરણ વિગેરે કર્મોને કરતા નથી. તે મુનિના ભૂતકાળમાં અનંત ભવોમાં સંચિત કર્મ હટી જાય છે. તે મુનિ ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી કર્મોથી રહિત થઈને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૬॥

'अकुव्वओ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अकुव्वओ-अकुर्वतः' પાપકર્મ ન કરવાવાળા મુનિને 'णवं-नवम्' જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે નવીન કર્મનો બંધ 'णत्थि-नास्ति' થતો નથી કારણ કે 'से-सः' તે 'महावीरे-महावीरः' મહાવીર પુરૂષ 'कम्मं-कर्म' આઠ પ્રકારના કર્મને તથા 'नामं-नाम' કર્મ નિર્જરાને પણ 'विजाणइ-विजानाति' જાણે છે તથા 'विन्नाय-विज्ञाय' જાણીને 'जेण-येन' જે કારણથી તે મુનિ 'न जायई-न जायते' સંસારમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, તથા 'न मिज्जइ-न म्रियते' મરતો પણ નથી. અર્થાત્ જન્મ, જરા, અને મૃત્યુ રહિત થઈને મુક્ત બની જાય છે. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—કર્મ ન કરવાવાળા મુનિના પહેલા કરેલ કર્મ નાશ પામે છે. એ વાત પૂર્વ ગાથામાં કહી છે. પરંતુ એટલું જ નહીં તેને નવીન કર્મોનો બંધ પણ થતો નથી. એ વાત અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.–પાપ-કર્મનું આચરણ ન કરવાવાળા મુનિને નવા જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો બંધ થતો નથી. કેમકે–કારણના અભાવમાં કાર્યનો પણ અભાવ થઈ જાય છે. તે કર્મ રૂપી ઘોર શત્રુઓના વિદ્વારણ કરવામાં સામર્થ્યવાન્ હોવાને કારણે મહા-વીર મહાપુરૂષ આઠ પ્રકારના કર્મોને કારણ અને વિપાકથી જાણે છે. તથા કર્મ નિર્જરાના કારણોને પણ જ્ઞ પરિજ્ઞાથી સમ્યક્ જાણે છે. એ જ્ઞાન માત્રથી શું થાય છે? તે કહે છે. કર્મના સ્વભાવને તથા તેની નિર્જરાના ઉપાયને જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરે છે. તેનું પરિણામ એ હોય છે કે–તે મુનિ સંસારમાં જન્મ ગ્રહણ કરતા નથી. તેમ મૃત્યુને પણ પ્રાપ્ત કરતા નથી. જન્મ, જરા, મરણથી સર્વથા મુક્ત થઈને સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૭॥

ટીકાર્થ—પહેલાની ગાથામાં કહેલ છે કે—કર્મ ન કરવાવાળા મુનિના પહેલા કરેલા કર્મો નાશ પામી જાય છે. પરંતુ એટલું જ નહીં તેને નવા કર્મોનો બંધ પણ થતો નથી તેથી તે મુક્ત થઈ જાય છે. તે બતાવવામાં આવે છે. અથવા જેઓ એવું કહે છે કે–મહાપુરૂષ મોક્ષ પદને પ્રાપ્ત કરીને પણ પોતાના તીર્થનું અપમાન સમજીને ફરીથી સંસારમાં આવી જાય છે. તેઓના મતનું નિરાકરણ કરવા માટે કહેવામાં આવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મ અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપનું આચરણ ન કરવાવાળા મુનિને નવા કર્મનો બંધ થતો નથી. કેમકે

એવો ન્યાય છે કે-કારણના અભાવમાં કાર્ય થતું નથી. પાપકર્મનું આચરણ ન કરવાવાળા મહાવીર અર્થાત્ કર્મ રૂપી મહાન્ શત્રુઓનું વિદારણ થવાને કારણે મહાન્ વીર મહાપુરૂષ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મો અને ઉપલક્ષણથી સ્થિતિ, અનુભાવ, અને પ્રદેશ રૂપ કર્મના ભેદોને તથા નામ અર્થાત્ કર્મ નિર્જરાના ઉપાયોને પણ જાણે છે. અથવા ગાથામાં પ્રયોગ કરેલ 'નામ' શબ્દ સંભાવના અર્થમાં છે, તેનો અભિપ્રાય એ છે કે-કર્મના પરિજ્ઞાનવાળા તે મહાપુરૂષ માટે એ સંભાવના કરવામાં આવે છે કે-તે જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી કર્મને સારી રીતે જાણે છે. આ જ્ઞાનમાત્રથી શું થાય છે? તે કહેવામાં આવે છે. કર્મ કર્મના સ્વભાવ અને તેની નિર્જરાના ઉપાયને જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે છે. અર્થાત્ ફરીથી ન કરવાનો નિશ્ચય કરીને તેનુ પ્રત્યાખ્યાન કરી દે છે. તેમ કરવાથી શું થાય છે? પાપકર્મોનું આચરણ ન કરવાથી તથા પહેલાં કરેલા કર્મોનો ક્ષય કરી નાખવાથી તે મુનિ સંસારમાં જન્મ ધારણ કરતો નથી તેમ મૃત્યુ પણ પામતો નથી. તેને મોક્ષ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે? તે જન્મ, જરા અને મરણથી સર્વથા મુક્ત થઇને સિદ્ધિ ગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીલે છે. ॥૭॥

'ण मिज्जइ महावीरे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जस्स-यस्य' જેને 'पुरेकडं-पुराकृतम्' પૂર્વભવોપાર્જીત કર્મ 'नत्थि-नास्ति' નથી એવો તે 'महावीरे-महावीरः' મહાવીર પુરૂષ 'न मिज्जई-न म्रियते' મરતો નથી. તથા ઉપલક્ષણથી જન્મતો પણ નથી. અર્થાત્ જન્મ મરણથી મુક્ત થાય છે. કારણ કે તે 'लोगंसि लोके' જગતમાં 'पिया-प्रियाः' પ્રેમાસ્પદ એવી 'इत्थिओ-स्त्रियः' એ સ્ત્રિયોથી પરાજીત થતો નથી જેમ 'वाउ-वायुः' વાયુ 'जालं-ज्वालामिव' અગ્નિની જ્વાલાને ઉલ્લંઘન કરી જાય છે અગ્નિથી પરાજીત થતો નથી, એજ રીતે એ મહાવીર પુરૂષ સ્ત્રિયોથી પરાજીત થતો નથી. ॥૮॥

અન્વયાર્થ—જેના પહેલાં કરેલ કર્મો બાકી નથી. તે મહાવીર પુરૂષ મૃત્યુને પ્રાપ્ત થતા નથી. અર્થાત્ જન્મ, મરણથી, છૂટી જાય છે. કેમકે-સંસારમાં પ્રેમાસ્પદ સ્ત્રિયોનો તેઓ ત્યાગ કરે છે અર્થાત્ તેનાથી પરાભવ પામતા નથી. જેમ વાયુ જ્વાલાનુ ઉલ્લંઘન કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ વાયુ અગ્નિની જ્વાલાઓને ઉલ્લંધીને આગળ વધી જાય છે. તેનાથી પ્રતિહત થતા નથી. તેથી જ તે જન્મ અને મરણથી સર્વથા છૂટિ જાય છે. કેમકે સ્ત્રિયો જ જન્મ અને મરણનું કારણ છે. ॥૮॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષના જન્મ, જરા અને મરણને ઉત્પન્ન કરવા વાળા પહેલાં ઉપાર્જીત કરેલા કર્મ અને ઉપલક્ષણથી આસ્રવ દ્વાર બંધ થઇ જવાના કારણે નવા કર્મો રહેતા નથી. મૃત્યુના કારણ ભૂત સકળ કર્મોને તે જ્ઞાન-રૂપી અગ્નિ દ્વારા નાશ કરી નાખે છે. અને સઘળા આસ્રવ દ્વારોનો નિરોધ કરી નાખે છે. સ્ત્રિયોનો સંબંધ આસ્રવોમાં મુખ્ય છે, તેથી જ તેના સંબંધમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવે છે.–જેમ વાયુ રોકાણ વગરની ગતિ વાળો હોવાથી અગ્નિની જ્વાલાને ઓળંગી જાય છે, એજ પ્રમાણે સઘળા કર્મોનો ત્યાગ કરવા વાળા તે મહાવીર પુરૂષ હાવ ભાવ, લીલા વિગેરેના પ્રધાન પણાવાળી હોવાને કારણે પ્રેમાસ્પદ સ્ત્રિયોને તથા ઉપલક્ષણથી પુત્ર અને ધન વિગેરેને પણ ઓળંગી જાય છે. અર્થાત્ એ બધા તેઓનો માર્ગ રોકવામાં સમર્થ

થઇ શકતા નથી. તે સ્ત્રિયોને વશ થતા નથી. જેઓ રાગદ્વેષથી વિમૂઢ બની રહે છે, એજ સ્ત્રી વિગેરેમાં આસક્ત થાય છે. જેણે તેઓના સ્વરૂપને સમજી લીધું છે, અને તેમના પ્રસંગથી થવાવાળા દુષ્ફળ–ખરાબ પરિણામનો નિર્ણય કરીને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધો છે, તે તેનાથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તે આસ્રવથી રહિત થઈ જાય છે. ॥૮॥

'इत्थिओ जे ण सेवंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે મહાપુરૂષ 'इत्थिओ-स्त्रियः' સ્ત્રિયોનું 'ण सेवंति-न सेवन्ते' સેવતા નથી. 'ते-ते' એ 'जणा-जना' પુરૂષો बंधणुम्मुक्का-बन्धनोन्मुक्ताः' સમસ્ત બંધનોથી રહિત થઇને 'जीवियं-जीवितम्' અસંયમ જીવનની 'नावकंखंति-नावकाङ्क्षन्ति' ઇચ્છા કરતા નથી. કારણ કે 'ते-ते' એ મહાપુરૂષો 'हु' નિશ્ચયથી 'आइमोक्खा-आदिमोक्षाः' સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી થાય છે. ॥૯॥

અન્વયાર્થ—સ્ત્રી સેવનના કડવા વિપાકને જાણવાવાળા જે મહાપુરૂષો સ્ત્રિયોનું સેવન કરતા નથી. એવા તે આત્માર્થી પુરૂષ બંધનથી મુક્ત થઇને અસંયમ મય જીવનની આકાંક્ષા કરતા નથી. અને ઉપલક્ષણથી બાલમરણની પણ ઈચ્છા કરતા નથી કેમકે તેઓ જગત્ નિવાસી પુરૂષ સૌથી પહેલાં મોક્ષ ગામી થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષ ગમનના અભિલાષી હોય છે. મોક્ષના અભિ-લાષી હોવાથી તે અસંયમ જીવન અને બાલ મરણ બન્નેની ઈચ્છા કરતા નથી. ॥૯॥

ટીકાર્થ—જે મહાપુરૂષ એ નિશ્ચય કરી લે છે કે—સ્ત્રી પ્રસંગ કડવા ફળ આપનાર છે, સ્ત્રિયો સુગતિના માર્ગમાં ભોગળ જેવી છે, સઘળા અધ-ર્મોનું મૂળ છે. કપટ ઝાળથી યુક્ત હોય છે. મદિરાની જેમ મહામોહને

ઉત્પન્ન કરવાવાળી છે. વધારે શું કહેવાય ? સ્ત્રિયો જ સઘળા પરિગ્રહનું કારણ છે, તેઓ સ્ત્રિયોનું સેવન કરતા નથી. એવા આત્માર્થી જન સ્ત્રીની જાળથી છૂટકારો પામીને સઘળા બંધનોથી મુક્ત થઈ જાય છે. તેઓ અસંયમી જીવનની ઇચ્છા કરતા નથી, તેમજ બાલમરણની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તેઓ જીવન મરણની ઇચ્છા કેમ કરતા નથી ? એનો ઉત્તર એવો છે કે—સ્ત્રી પ્રસંગનો ત્યાગ કરવા વાળા તેઓ જગત્‌માં રહેનારાઓ આદિ મોક્ષ હોય છે. અર્થાત્ સર્વ પ્રથમ મોક્ષગામી હોય છે. એજ કારણે જીવન મરણની ઇચ્છા કરતા નથી. ॥૯॥

જીવિયં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'જીવિયં-જીવિતમ્' અસંયમ જીવનને 'પિટ્ઠઓ કિચ્ચા-પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા' અનાદર કરીને 'કમ્મુણં-કર્મણાં' જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના ઘાતિયા કર્મના 'અંતં-અન્તમ્' અંતને 'પાવંતિ-પ્રાપ્નુવન્તિ' પ્રાપ્ત કરે છે. 'જે-યે' જે પુરૂષ સકળ કર્મના ક્ષપણમાં અસમર્થ હોય છે તે પુરૂષ 'કમ્મુણા-કર્મણા' તપ સંયમ વિગેરે સદનુષ્ઠાન રૂપ ક્રિયાથી 'સંમુહી ભૂયા-સંમુખીભૂતાઃ' મોક્ષની સન્મુખ બનીને 'મગ્ગં-માર્ગમ્' જીનોક્ત સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાનચારિત્ર રૂપ મોક્ષમાર્ગને 'અણુસાસઇ-અનુશાસતિ' ભવ્યોને ઉપદેશ કરે છે. અર્થાત્ ભવ્યોને ઉપદેશ દ્વારા મોક્ષમાર્ગ બતાવે છે. ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—જીવન પ્રત્યે નિસ્પૃહ થઇને તેઓ શું કરે છે ? એ કહેવામાં આવે છે—અસંયમમય જીવનની ઇચ્છાથી રહિત મહાપુરૂષ અસંયમી જીવનનો ત્યાગ કરીને અર્થાત્ તેનાથી નિરપેક્ષ બનીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠે કર્મોનો અથવા ચાર ઘાતિયા કર્મોનો અંત કરે છે. અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. જેઓ સકળ કર્મોનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ હોય છે. તે પુરૂષ તપ સંયમ વિગેરેના અનુષ્ઠાનથી સઘળા કર્મોના ક્ષપણ કરવામાં અભિમુખ થઇને સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગનો પ્રાણિયોના હિત માટે ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે. કેમ કે—મોક્ષ માર્ગનો ઉપદેશ પણ પરંપરાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—જીવનની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરીને શું કરે છે ? તે બતાવે છે. —અસંયમી જીવનની ઇચ્છાથી રહિત પુરૂષ અસંયમ મય જીવનનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો અંત કરી દે છે. અર્થાત્ સદનુષ્ઠાન કરીને જીવનથી નિરપેક્ષ થઇને સમસ્ત કર્મ ક્ષય રૂપ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી લે છે, જે સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય કરવામાં અસમર્થ હોય છે, તેઓ તપ, સંયમ, વિગે-

રેનું વિશેષ પ્રકારથી અનુષ્ઠાન કરીને મોક્ષની સન્મુખ થઇને સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર, અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો પ્રાણિયોના હિત માટે ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે. કેમકે–મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ પણ પરંપરાથી મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે. ।।૧૦।।

'अणुसासणं पुढो पाणी' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ––'अणुसासणं–अनुशासनम्' સદુપદેશ 'पाणी–प्राणिषु' પ્રાણિયોમાં 'पुढो–पृथक्' અલગ અલગ હોય છે. 'वसुमं–वसुमान्' સંયમવાન્ તથા 'पूयणासए–पूजनास्वादकः' પૂજા સત્કારની ઈચ્છા ન રાખવાવાળા અતએવ 'अणासए–अनाशयः' પૂજામાં રૂચિ ન રાખવાવાળા તથા 'जए–यतः' સંયમમાં યત્નવાન્ તથા 'दंते–दान्तः' ઇન્દ્રિય અને નોઈન્દ્રિયનું દમન કરવાવાળા અર્થાત્ જીતેન્દ્રિય અતએવ 'दढे–दृढः' દઢ તથા 'आरयमेहुणे–आरतमैथुनः' મૈથુનને વર્જીત કરનાર પુરૂષ મોક્ષ ગમન કરવાને યોગ્ય કહેવાય છે. ।।૧૧।।

અન્વયાર્થ––મોક્ષની સન્મુખ ઉપસ્થિત થયેલ મહાપુરૂષોના અનુશાસન સંબંધમાં કહે છે. એ મોક્ષાભિમુખ પુરૂષોનું અનુશાસન જગતના જીવોમાં જુદા જુદા પ્રકારથી પરિણત થાય છે. સરખી રીતે નહીં. કેમકે–જુદા જુદા પ્રાણિયોના અંતઃકરણો જુદા જુદા સ્વભાવવાળા હોય છે. એ અનુશાસનથી કોઈ કોઇ પુરૂષો જ મોક્ષની તરફ જનાર હોય છે. બધા નહીં. અનુશાસક કેવા હોય ? તે સંબંધમાં કહે છે કે–'वसु' અર્થાત્ ધન, મુનિનું ધન સંયમ જ હોય છે. તેથી જ 'वसुमान्' નો અર્થ સંયમવાન્ એ પ્રમાણે સમજવો જોઈએ. જેઓ સંયમવાન્ છે, આદર સત્કારનું આસ્વાદન અથવા અનુમોદન કરતા નથી. આદર સત્કાર વિગેરેની ઈચ્છા રહિત હોય છે. સંયમમાં યતનાવાન હોય છે. ઈન્દ્રિયોનું અને મનનું દમન કરવાવાળા છે, દ્વેવ વિગેરે પણ

જેને ચલાયમાન કરી શકતા નથી. કેમકે–તે મૈથુનથી રહિત હોય છે. અર્થાત્ સઘળી ભોગેચ્છાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે. જેઓ આ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ હોય છે, એજ મોક્ષની તરફ અભિમુખ (સંમુખ) થવાને યોગ્ય હોય છે. ॥૧૧॥

ટીકાર્થ—મોક્ષાભિમુખ પુરૂષોના અનુશાસનના સંબંધમાં કહે છે–જે સત્ અસત્ વિવેક દ્વારા જીવ મોક્ષની સન્મુખ હોય છે, તે અનુશાસન જીવોમાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપથી પરિણત થાય છે. જો કે–ભગવાનના મુખેથી એક જ પ્રકારની ધર્મદેશના નિકળે છે, તો પણ શ્રોતાઓના ભિન્ન પણાને કારણે ધર્મદેશનામાં પણ અંતર પડિ જાય છે. જેમ મેઘોમાંથી પડેલ જળ સ્વભાવથી એક સરખા રસ વાળું હોય છે, તો પણ અમુક અમુક દેશોમાં જુદા પ્રકારની જમીનના વિકારોના કારણે તે અનેક પ્રકારના થઇ જાય છે. નારીયેલ, લીમડો અને લીંબૂ વિગેરેમાં તે ભિન્નપણુ બધાને અનુભવમાં આવે છે, કહ્યું પણ છે કે–'देशना लोकनाथानाम्' ઇત્યાદિ

લોકનાનાથો—તીર્થંકરોની દેશના શ્રોતાજનોના અભિપ્રાય પ્રમાણે આ લોકમાં અનેક પ્રકારની થઇ જાય છે અને તે અનેક કારણોથી અનેક રૂપોમાં પરિણમી જાય છે.

જો કે ભગવાનની ધર્મદેશના ભવ્ય જીવમાંજ ફલવાન્ હોય છે, અભવ્યમાં નહીં, તો પણ સઘળા ઉપાયોના જાણનારા ભગવાનનો આમાં કાંઇજ દોષ નથી. આ તો તે શ્રોતાઓનો જ દોષ છે કે–તેમના અંતઃકરણના સંસર્ગથી તે એ રીતે પરિણત થઈ જાય છે. કહ્યું પણ છે કે–'सद्धर्मबीजपवपनानघकौशलस्य' ઇત્યાદિ

હે લોકના બન્ધુ ભગવન્! સદ્ધર્મ રૂપી બીજોને વાવવામાં આપની કુશળતા–નિપુણપણુ સર્વથા નિર્દોષ છે. તેમાં કાંઈ જ ત્રુટિ નથી હોતી, તો પણ આપને માટે પણ કોઈ કોઈ ભૂમિ ઉપર સિદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ કોઈ જીવો પર તેનો કોઈ પ્રભાવ પડતો નથી. એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી, કેમકે–અંધારામાં વિચરવા વાળા કેટલાક પક્ષી એવા પણ હોય છે કે–જેઓને સૂર્યના કિરણો પણ ભમરાના પગની જેમ કાળા કાળા જોવામાં આવે છે.

અનુશાસક અર્થાત્ ધર્મોપદેશક કેવા હોવા જોઈએ? તે બતાવવામાં આવે છે, તે સંયમ રૂપી ધનથી યુક્ત હોય, કેમકે–મોક્ષને માટે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાનું ધન સંયમ જ છે. તે આદર સત્કારના અનાસ્વાદક હોય અર્થાત્ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી પોતાના સત્કાર સન્માનનું અનુમોદન ન કરે. અથવા દેવાદિકો દ્વારા કરવામાં આવનારી સેવાનો સ્વાદ ન કરે. કેમ તે ગ્રહણ

ન કરવી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-આ અભિલાષા, પ્રયોજન અથવા ઈચ્છાથી રહિત હોય છે. સંયમમાં યતનાવાળા હોવું અર્થાત્ નિરતિચાર સંયમનું પાલન કરે ઈન્દ્રિય અને મનનું દમન કરવા વાળા હોય એવું પણ કેમ હોય ? એ કારણે કે દેવતા વિગેરેના વિષય સંબંધી પ્રલોભનો હોવા છતાં પણ ધર્મથી ચલાયમાન થતા નથી, અને ચલાયમાન ન થવાનું કારણ તે મૈથુન વિગેરે ઈન્દ્રિય સંબંધી ભોગોથી વિરત હોય છે, તે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોથી નિવૃત્ત હોય છે. મોક્ષમાર્ગના સાધક હોય છે. અને આયત (દીર્ઘ) ચારિત્રવાન્ હોય છે. તે કારણથી તેમાં શબ્દ વિગેરે વિષયોની અભિલાષા-ઈચ્છા હોતી નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--સાચો અનુશાસક અર્થાત્ ઉપદેશક એજ હોય છે કે જે સંયમ રૂપી ધનવાળો સત્કાર વિગેરેનું અનુમોદન ન કરતાં પોતાની સેવાનું આસ્વાદન ન કરે. ઈચ્છા રહિત હોવાના કારણે નિસ્પૃહ હોય, સંયમમાં યતનાવાન્ હોય, ઈન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરવા વાળા હોય, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ પરીષહ અને ઉપસર્ગોથી ચલાયમાન્ ન હોવાને કારણે દૃઢ હોય, તથા ભોગની ઇચ્છાથી રહિત હોવાથી મૈથુનનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય, આવા જે ઉપદેશક હોય છે, એજ મોક્ષમાં જવાની ઈચ્છાવાળા-મોક્ષાભિમુખ હોઈ શકે છે. ॥૧૧॥

णीवारेव ण लीएज्जा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--મૈથુનનો ત્યાગ કરવાવાળો મુનિ 'णीवारेव-नीवार इव' જાળમાં ફસાવવા માટે તેમાં નાખવામાં આવેલ ધાન્યમાં કબૂતર વિગેરે પક્ષિઓની જેમ 'ण लीएज्जा-न लीयेत' સ્ત્રીસંગમાં લીન ન થવું અર્થાત્ સાધુએ 'સ્ત્રીનું સેવન ન કરવું 'छिन्नसोए-छिन्नस्रोताः' જેણે વિષય ભોગ રૂપ આસ્રવ દ્વારને છેદી નાખ્યું છે અતએવ 'अणाविले-अनाविलः' રાગદ્વેષ આદિ મળથી જે રહિત છે એવં 'अणाउले-अनाकुलः' સ્વસ્થ ચિત્ત બનીને 'सया

दंते-सदा दान्तः' સદા ઈન્દ્રિયોને વશ રાખવાવાળો મુનિ 'अणेलिसं-अनीदृशम्' અનુપમ એવી 'संधिं-सन्धिम्' ભાવ સમાધિને 'पत्ते-प्राप्तः' પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ--મૈથુનથી વિરત થવાથી શું ફળ થાય છે? એ અહિં કહેવામાં આવે છે. જેમ બંધનમાં ફસાવવા માટે અનાજના કણો વેરવામાં આવે છે. અને કબૂતર વિગેરે જીવો તે કણોને પ્રાપ્ત કરવાના લોભથી આવીને ફસાઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે સાધુએ સ્ત્રિયોની જાળમાં ફસાવું નહી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જેમ કબૂતર વિગેરે ધાન્યના કણોમાં આસક્ત થઈને જાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને ખરાબ મોતથી મરે છે. એજ પ્રમાણે મનુષ્ય ધાન્ય કણોસરખી સ્ત્રિયોના બંધનમાં પડીને બાલમરણથી મરે છે. તેથી જ મુનિએ તેમાં આસક્ત થવું નહીં.

જેણે સ્રોતોને રોકી દીધેલ છે. અર્થાત્ પાપના આવવાના માર્ગને રોકી દીધા છે, તથા જે અનાવિલ અર્થાત રાગાદિની કલુષતા વિનાના છે, જે આકુલતાને કારણે રાગ દ્વેષથી, રહિત હોવાથી નિરાકુલ છે, તથા ઈન્દ્રિયોને વશ કરવાવાળા છે એવા મુનિ અનુપમ ભાવસમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

ટીકાર્થ--અહિયાં મૈથુન ત્યાગના સંબંધમાં ઉપદેશ આપવામાં આવે છે-ધાન્ય-અનાજના દાણા સમાન સ્ત્રિયોમાં આસક્ત ન થવું. અર્થાત્ કબૂતર અને સૂકર વિગેરે પ્રાણિયો જેમ અનાજના દાણાના લોભમાં આવીને જાળમાં ફસાઈ જાય છે. અને શિકારી દ્વારા પકડાઈને મારી નાખવામાં આવે છે, એજ પ્રમાણે પુરૂષ, પણ અલ્પકાળના વિષયના લોભમાં પડીને સ્ત્રિયોમાં આસક્ત થઈને મોહ જાળમાં ફસાઈ જાય છે, અને પોતાના કરેલ કર્મોથી

'संसार तव दुस्तार' ઇત્યાદિ

'અરે સંસાર! અગર વચમાં આ દુસ્તર-ન પાર પામી શકાય તેવી સ્ત્રિયો વચમાં ન આવત તો તારી આ 'દુસ્તર' પદવી કોઈ પ્રકારનું મહત્વ રાખી ન શકત, અર્થાત્ સ્ત્રિયોના મોહને જીતવો એજ વાસ્તવિક દુસ્તરતા છે, આ મોહના કારણે જ સંસારને દુસ્તર કહેલ છે, જેણે સ્ત્રી સંબંધી મોહને જીતી લીધો છે, તેને માટે સંસાર દુસ્તર થઇ શકતો નથી, અર્થાત્ સુતર સરળ પણાથી પાર પમાય તેવો બની જાય છે.

એથી જ સ્ત્રી પ્રસંગને નીવાર-ધાન્ય કણોની જેમ સમજીને તત્વવેત્તા -તત્વને જાણનારા સ્ત્રિયોમાં આસક્તિ ધારણ ન કરે. તે સ્રોતોને બન્ધ કરી દે અર્થાત્ સંસારમાં પાડવાના દ્વારો-માર્ગોને ઈન્દ્રિયોના વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિથી રોકી દે અથવા પાપના આવવાનાં માર્ગને એટલે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોનું નિવારણ કરે. રાગદ્વેષના કલુષિતપણાથી રહિત થાય, આકુળ ન થાય, અર્થાત્ વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવાને કારણે સ્વસ્થચિત્ત થાય સદા ઈન્દ્રિયો અને મનનુ દમન કરે. આવા પ્રકારના મહાપુરૂષ અનુપમ ભાવ સમાધિને અર્થાત્ કર્મ વિવર રૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ--'अणेलिसस्स-अनीदृशस्य' અનન્યની સરખો સંયમમાં 'खेयन्ने -खेदज्ञः' નિપુણ એવો જે પુરૂષ 'मणसा-मनसा' અંતઃકરણથી 'वयसा चेव-वचसा एव' વચનથી 'कायसा चेव-कायेनापि' કાયાથી પણ 'केणइ-केनचित्' કોઈ પણ પ્રાણીની સાથે 'ण विरुज्झिज्ज-न विरुध्येत' વિરોધ ન કરે એવો પુરૂષ 'चक्खुमं-चक्षुष्मान्' પરમાર્થને જાણવાવાળો છે. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ--અનન્ય સદૃશ અર્થાત્ અનુપમ સંયમના મર્મને જાણવાવાળો પુરૂષ મન, વચન, અને કાયાથી કોઈની સાથે વિરોધ કરે નહીં એવો મહાપુરૂષ જ ચક્ષુષ્માન્ અર્થાત્ પરમાર્થ દ્રષ્ટા અને પરમાર્થ દર્શક છે. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—જે અનન્ય સદશ અર્થાત્ અનુપમ સંયમના મર્મને જાણવા વાળા થઈને મનથી વચનથી અને કાયાથી તથા ઉપલક્ષણથી કરણ, કારણ અને અનુમોદનથી, અર્થાત્ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી કોઈ પણ પ્રાણીની સાથે વિરોધ ન કરે. પરંતુ સઘળા પ્રાણિયો સાથે મૈત્રી ભાવ જ ધારણ કરે. એવો પુરૂષ જ પરમાર્થને જાણનાર હોવાના કારણે નેત્રવાન્ છે,

તાત્પર્ય એ છે કે--જે સંયમના સ્વરૂપને જાણવાવાળો છે, તે મન, વચન, અને કાયાથી કોઈની પણ સાથે વિરોધ ન કરે. આ પ્રમાણે જેઓ કરે છે, એજ તત્વદર્શી તત્વને જાણનાર છે ॥૧૩॥

'से हु चक्खू मणुस्साणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે મુનિ 'कंखाए-काङ्क्षायाः' શબ્દાદિ વિષયની અભિલાષાનો 'अंतए-अन्तकः' પર્યન્તવર્ત્તી છે 'से-सः' તેજ 'हु' નિશ્ચયથી 'मणुस्साणं-मनुष्यानाम्' મનુષ્યોના અર્થાત્ પ્રાણિયોના 'चक्खू-चक्षुः' નેત્રરૂપ છે. 'खुरो-क्षुरः' અસ્તરો 'अंतेण-अन्तेन' અંતિમ ભાગથી 'वहइ-वहति' કાર્ય કરે છે. અને જેમ'चक्कं-चक्रम्' રથનું ચક્ર 'अंतेण-अन्तेन' અંત ભાગથી 'लोट्टइ-लुठति' ચાલે છે. ॥૧૪॥

અન્વયાર્થ--જે મુનિ કાંક્ષા અર્થાત્ શબ્દ વિગેરે વિષયોની અભિલાષાની પર્યન્તવર્ત્તી હોય છે. તેનાથી દૂર થઈ જાય છે. તે નિશ્ચય પૂર્વક મનુષ્યો માટે ઉપલક્ષણથી સઘળા પ્રાણિયો માટે નેત્ર સરખા હોય છે. કેમ કે એજ પરમાર્થને બતાવનાર હોય છે. એજ વાતને દષ્ટાન્તથી દઢ કરવામાં આવે છે. જેમ છરો અંતભાગથી અર્થાત્ ધાર તરફથી પોતાનું કાર્ય કરે છે. અને જેમ ચક્ર (પૈડું) અન્તિમ ભાગ (નેમિ) તરફથી ચાલે છે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ--જે મહાપુરૂષ શબ્દાદિ વિષયોની અભિલાષાથી દૂર રહે છે, એજ નિશ્ચયથી ભવ્ય જીવોને માટે અથવા પ્રાણી માત્રને માટે નેત્ર સરખા હોય છે. અર્થાત્ જેમ નેત્ર ઘટ પટ વિગેરે પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને પ્રાણિયોનો ઉપકાર કરે છે, એજ પ્રમાણે એવા મહામુનિ પણ હેય-ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઉપાદેય-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થોને પ્રકાશિત કરીને પ્રાણિયોનો ઉપકાર કરે છે. એજ વાતને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે.-જેમ વાળંદનું ઓઝાર -અસ્રો અંતભાગથી કેશોને હટાવે છે, અથવા જેમ પૈડુ અન્ત ભાગથી ચાલે છે, એજ પ્રમાણે મહામુનિ વિષય, કષાયથી દૂર રહીને જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મના ક્ષપણની અર્થક્રિયા કરી શકે છે. ॥૧૪॥

'अंताणि धीरा सेवंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—धीरा-धीराः' પરીષહ અને ઉપસર્ગને સહન કરવાવાળા 'अंताणि-अन्तान्' અંતપ્રાંત આહારને 'सेवंति-सेवन्ते' સેવે છે. 'तेण-तेन' એ અન્ત પ્રાંત આહારના સેવનથી 'इह-इह' આ સંસારમાં 'अंतकरा-अन्तकराः' સર્વ દુઃખોનો અંત કરવાવાળા થાય છે. અતઃ એ અંતપ્રાંતનો આહાર કરવાવાળા 'णरा-नराः' પુરૂષ 'इह-इह' આ 'माणुस्सए ठाणे-मानुष्यके स्थाने'

મનુષ્ય લોકમાં 'ધમ્મં-ધર્મમ્' સમ્યક્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'આરાહિઉં-આરાધિતુમ્' આરાધના કરવાને યોગ્ય થાય છે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—ધીર પુરૂષ અંત પ્રાન્ત આહારનું સેવન કરે છે. અન્તપ્રાન્ત આહારનું સેવન કરવાથી તેઓ સઘળા દુઃખોના અન્ત કરવાવાળા હોય છે. એવાજ પુરૂષ આ મનુષ્ય લોકમાં ધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય હોય છે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—પહેલાની ગાથામાં કહેલ અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે.-ધીર અર્થાત્ દેવ, તિર્યંચ અને મનુષ્ય કૃત ઉપસર્ગોને સહન કરનારા, સત્ અસત્‌ના વિવેકથી યુક્ત સાધુ વલ્લ-વાલ-ચણા વિગેરેથી બનેલા પદાર્થ ખાટી છાશથી મળેલા અને નીરસ આહારનું સેવન કરે છે. અથવા શબ્દાદિ વિષયોના પરિત્યાગનું સેવન કરે છે, તેથી જ તેઓ સંસાર સાગરને અથવા સંસારના કારણભૂત કર્મોને ક્ષય કરવાવાળા હોય છે. આ કથનથી શરીર સંબંધી નિર્મમત્વને સૂચિત કરેલ છે. એજ અંતપ્રાન્ત આહાર કરવાવાળા કર્મભૂમિ જ, ગર્ભજ સંખ્યાત વર્ષોની આયુષ્યવાળા મનુષ્ય આ મનુષ્ય લોકમાં આર્ય ક્ષેત્રમાં સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને તપ રૂપ ધર્મની આરાધના કરવાને યોગ્ય હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—સદ્ અનુષ્ઠાનની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરીને મનુષ્ય સંસારનો અંત કરવાવાળા થયા છે. જો કે-આ પાંચમાં આરામાં ભરત ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થતા નથી. તો પણ વિદેહ ક્ષેત્રમાં તો ઘણા જીવો સિદ્ધ થાયજ છે. ॥૧૫॥

णिट्ठियट्ठा वा देवा वा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'उत्तरीए-उत्तरीये' લોકોત્તરીય જીન શાસનમાં 'इयं-इदम्' આ કહેવામાં આવનાર 'सुयं-श्रुतम्' સાંભળ્યું છે કે 'णिट्ठियट्ठा-निष्ठितार्थाः' સમ્યક્ દર્શન જ્ઞાનાદિની આરાધનાથી કૃતકૃત્ય થયેલ પુરૂષ મોક્ષમાં ગમન કરવાવાળો થાય છે. 'वा-वा' અથવા કર્મશેષ રહેતો 'देवा-देवाः' સૌધર્માદિ દેવ થાય છે. 'एयं-एतत्' આ પૂર્વોક્ત 'एगेसिं-एकेषां' કોઇ કોઈ મનુષ્યોને જ થાય છે. પરંતુ 'अमणुस्सेसु-अमनुष्येषु' મનુષ્ય સિવાયનાં પ્રાણિયોમાં 'णो तहा-नो तथा' મનુષ્યોની જેમ અન્ય યોનિવાળાઓમાં કૃતકૃત્યપણું હોતું નથી. 'मे मया' મેં 'सुयं-श्रुतम्' ભગવાન્ના મુખથી સાક્ષાત્ સાંભળ્યું છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ--લોકોત્તર જીનશાસનમાં એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે-ધર્મારાધનને યોગ્ય મનુષ્ય સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન વિગેરેની આરાધના કરીને કૃતકૃત્ય થઇને મોક્ષગામી થાય છે. અથવા કર્મ બાકી રહી જાય તો સૌધર્મ વિગેરે વિમાનોમાં દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આવા પ્રકારની કૃતકૃત્યતા કોઈ કોઈ મનુષ્યોને જ પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યથી અન્ય યોનિના પ્રાણિયોને પ્રાપ્ત થતી નથી. કેમકે-તેઓ એવી ધર્મારાધના કરી શકતા નથી, તેથી જ મનુષ્ય જ સિદ્ધિને પામનાર બને છે. એ મેં ભગવાન્ના મુખેથી સાક્ષાત્ સાંભળ્યું છે. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ--સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ લોકોત્તર જીન શાસનમાં મેં એવું સાંભળ્યું છે કે-ધર્મારાધનને યોગ્ય મનુષ્ય જ મોક્ષ ગામી હોય છે. અથવા જેમના કર્મ શેષ રહી જાય તેઓ સમ્યક્દર્શન વિગેરે સામગ્રીનો સદ્ભાવ હોય તો પણ કર્મોના સદ્ભાવને કારણે તેની પરિપૂર્ણતા ન હોવાથી એજ ભવમાં મોક્ષ પામતા નથી. પરંતુ સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકમાં દેવ થાય છે. કોઇ કોઈ મનુષ્યોને જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનુષ્યથી ભિન્ન અન્ય પ્રાણી એજ ભવમાં કૃતકૃત્ય થઈ શકતા નથી. કેમકે-

તેમને ધર્મારાધનાનો અવસર જ મલતો નથી. તે કારણે મનુષ્ય જ સિદ્ધિ મેળવી શકે છે. આ પ્રમાણે મેં ભગવાનના મુખથી સાંભળ્યું છે, તેથી આ કથન અન્યથા-અસત્ય થઈ શકતું નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે—આ કારણથી તમારે સંયમનુ પાલન કરવામાં પ્રમાદ કરવો ન જોઈએ. ॥૧૬॥

'અંત करंति दुक्खाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एगेसिं-एकेषाम्' કોઈ અન્ય મતવાળાનું 'आहियं-आख्यातम्' કહેવું છે કે-દેવ જ અશેષ દુઃખોનો અંત કરે છે. પરંતુ એવું સંભવતું નથી. કારણ કે 'इह-इह' આ જીન પ્રવચનમાં તીર્થંકર વિગેરેનું કરવું છે. કે-મનુષ્ય જ 'दुक्खाणं-दुखानाम्' શારીરિક અને માનસિક દુઃખોના 'अंतं-अन्तम्' નાશ 'करंति-कुर्वन्ति' કરે છે. અન્ય દેવ વિગેરેના ભવમાં ધર્મારાધનનો અભાવ છે. તેથી તેઓ મોક્ષ ગતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આ સંબંધમાં 'एगेसिं पुण-एकेषां पुनः' કોઇ ગણધર વિગેરેનું 'आहियं-आख्यातम्' કહેવું છે કે મનુષ્ય સિવાય 'अयं-अयम्' હવે કહેવામાં આવનારા 'समुस्सए-समुच्छ्रयः' જીન ધર્મ શ્રવણાદિ રૂપ અભ્યુદય પણ 'दुल्लभे-दुर्लभः' દુર્લભ છે તો પછી મોક્ષગમનની તો વાત જ શી કરવી? ॥૧૭॥

અન્વયાર્થ—કોઇ કોઈનું એવું કહેવું છે કે—દેવજ સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે. પરંતુ એવું બની શકતું નથી પ્રવચનમાં તીર્થંકર વિગેરેનું કથન છે કે-મનુષ્ય જ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો નાશ કરી શકે છે. તેનાથી ભિન્ન કોઈ અન્ય પ્રાણિ તેમ કરી શકતા નથી. કેમકે દેવ વિગેરેના ભવમાં ધર્મની આરાધના અસંભવિત છે. કોઈ કોઈ ગણધર વિગેરેનું કથન છે કે-સઘળા દુઃખોનો નાશ કરવો તો દૂર રહ્યો, મનુષ્યની વિના આગળ કહેવામાં આવનાર જીન ધર્મ શ્રવણ વિગેરે રૂપ સંયોગ પણ દુર્લભ છે. તો પછી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની તો વાત જ કેમ કહી શકાય? ॥૧૭॥

ટીકાર્થ—કોઇ કોઈ કહે છે કે—દેવ જ ઉંચામાં ઉંચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરીને સઘળા દુઃખોનો અંત કરે છે. આ કથન યોગ્ય નથી. કેમકે દેવ એ પ્રમાણેની ધર્મારાધના કરી શકતા નથી. દુઃખોનો અંત તો મનુષ્ય જ કરી શકે છે. મનુષ્ય ભવમાં જ ધર્મારાધનની પૂર્ણ સામગ્રી રહેલી છે. આ વિષયમાં ગણધર વિગેરેનું કહેવું છે કે-મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, જીનધર્મ શ્રવણ, વિગેરે અભ્યુદય ભાગ્યોદય પ્રાપ્ત થવા દુર્લભ છે. કહ્યું પણ છે કે—'ननु पुनरिदमतिदुर्लभम्' ઈત્યાદિ

મનુષ્યભવ પ્રકાશની જેમ તથા વિજળીના ચમકારાની જેમ અત્યંત ચપળ છે. આગાધ સંસાર સાગરમાં તે પડી જાય તો ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ થવી અત્યંત દુર્લભ છે.

મોક્ષ સાધનનો આધાર રૂપ મનુષ્ય ભવ ઘણી જ કઠણાઈ પછી લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય ભવનું દુર્લભ પણું બતાવતા થકા અન્ય શરીરોની અપેક્ષાએ મનુષ્ય શરીરનું વિલક્ષણ પણું પ્રગટ કરેલ છે. આ વિલક્ષણ પણું એજ છે કે-આનાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, એથી એ સિદ્ધ થાય છે કે-અર્હત્પ્રવચનમાં જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, કે મનુષ્ય જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અન્ય નહીં તે કથન સત્યજ છે. ॥૧૭॥

'इओ विद्धंसमाणस्स' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इओ-इतः' જે આ મનુષ્ય ભવથી 'विद्धंसमाणस्स-विध्वंसमानस्य' ભ્રષ્ટ થનારા પ્રાણીને 'पुणो-पुनः' જન્માન્તરમાં 'संबोहि-संबोधिः' જીનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ 'दुल्लहा-दुर्लभाः' દુર્લભ હોય છે. કારણ કે મનુષ્યભવથી ભ્રષ્ટ થવાવાળાને જન્મ જન્માન્તરમાં પણ 'तहच्चाओ-तथार्चाः' બોધીની પ્રાપ્તી યોગ્ય શરીર અથવા બોધિ ગ્રહણ યોગ્ય આત્મપરિણુતિ રૂપ શુભ લેશ્યા 'दुल्लाहाओ-दुर्लभाः' દુર્લભ હોય છે. 'जे-यः' જે અચો જે દેહને 'धम्मट्ठे-धर्मार्थे' જીનોક્ત ધર્મના અનુષ્ઠાનને 'वियागरे-व्यागृणीयात्' વ્યાખ્યાન દ્વારા કહે એવું શરીર દુર્લભ હોય છે. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—મનુષ્ય ભવથી ભ્રષ્ટ થયેલ પ્રાણીને જન્માન્તરમાં ફરીથી બોધિ-જીન ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મુશ્કેલ છે. કેમકે મનુષ્ય ભવથી ચૂકેલા પ્રાણીને જન્મ જન્માન્તરમાં પણ બોધિ પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય શરીર અથવા બોધિગ્રહણ યોગ્ય શુભ લેશ્યાનું પ્રાપ્ત થવું કઠણ છે. જે રીતે શરીરને ધર્મના અનુષ્ઠાનમાં લગાડવામાં આવે છે. એવા દેહની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે, તે કારણે બોધિની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે. ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત-પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે મનુષ્ય દેહ ફરી મળવો દુર્લભ છે, તેને મેળવીને પણ જેણે આત્મોત્કર્ષ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. તે ધર્માચરણની સામગ્રીથી યુક્ત આ મનુષ્ય ભવથી જ્યારે પડી જાય છે, તો અપાર સંસાર સાગરમાં ભમતા થકા બીજી વાર જીન ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ જાય છે. કેમકે-સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થયેલા જીવને ફરીથી સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ કરવામાં ઉત્કૃષ્ટ અપાર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળ લાગી જાય છે. એજ કારણે બોધિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ કહેલ છે બોધિ દુર્લભ કેમ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે-બોધિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય મનુષ્ય શરીર મનુષ્ય ભવથી ભ્રષ્ટ અને પુણ્ય રહિત પ્રાણિને

ફરીથી મળવું મુશ્કેલ છે. જેમ આંધળા માણસને દ્વાર મેળવવુ સહેલું નથી. એજ પ્રમાણે પુણ્ય વિનાનાને મનુષ્ય ભવ મળવો સહેલો નથી. કદાચ બોધિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય શરીર મળી પણ જાય તો પણ શુભ લેશ્યા અર્થાત્ આત્માના પ્રશસ્ત અધ્યવસાય રૂપ પરિણતિ દુર્લભ હોય છે. કે જેને માણસ જીનોક્ત શ્રુત ચારિત્રમાં લગાવી શકે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—મનુષ્ય ભવથી ભ્રષ્ટ થયેલ પ્રાણીને જેના આશ્રયથી ફરીથી બોધિની પ્રાપ્તિ કરીને શુભ પરિણામથી ધર્મ કાર્યમાં લગાવી શકાય, એવા મનુષ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ હોય છે. ॥૧૮॥

'जे धम्मं सुद्धमक्खंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે મહાપુરૂષ 'सुद्धं-शुद्धम्' જીનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત હોવાથી નિર્મલ અતએવ 'अणेलिसं-अनीदृशम्' અનુપમ 'पडिपुण्णं-प्रतिपूर्णम्' સંપૂર્ણ મોક્ષમાર્ગનો સાધક ભાવ પરિપૂર્ણ હોવાથી આ પ્રકારના 'धम्मं-धर्मम्' શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મને 'अक्खंति-आख्यान्ति' વ્યાખ્યાન દ્વારા કથન કરે છે અર્થાત્ ભવ્યોને ઉપદેશ કરે છે. અને પોતે આચરણ પણ કરે છે. 'अणेलिसस्स-अनीदृशस्य' પૂર્વોક્ત ધર્મનું 'जं ठाणं-यत्स्थानम्' જે સ્થાન અર્થાત્ આધાર ભૂત જે મુનિ 'तस्स-तस्य' તેની 'जम्मकहा-जन्मकथा' જન્મની વાત પણ 'कओ-कुतः' કયાંથી થઇ શકે ? અર્થાત્ જન્મ ધારણ કરવાની વાત તો દૂર રહી પરંતુ 'જન્મ' એવું વચન પણ કહી શકાતું નથી. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—જે મહાપુરૂષ જીનેન્દ્ર પ્રતિપાદિત હોવાના કારણે નિર્મલ, અતએવ અનુપમ, પ્રતિપૂર્ણ અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના સાધક પણાથી પરિપૂર્ણ ધર્મનો ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપે છે, અને સ્વયં આચરણ કરે છે, જે

આ અનુપમ ધર્મના પાત્રરૂપ છે, અર્થાત્ એ ધર્મનું પાલન કરવાવાળા જે મુનિ છે, તેના જન્મની વાર્તા જ શું કહેવી ? અર્થાત્ તેમને જન્મ ગ્રહણ કરવાનું સર્વથા બંધ જ થઈ જાય છે. તે અજર, અમર, અજન્મા થઈને સિદ્ધ બની જાય છે. ॥૧૯॥

ટીકાર્થ—હવે વિશેષ રીતે કહેવામાં આવે છે.—જે મહાપુરૂષ વિશુદ્ધ અંતઃકરણ વાળા હોય છે, જેઓને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઇ ચૂકેલ છે, જે હાથમાં–હથેલીમાં રાખેલ આંમળાની માફક સઘળા જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોને જાણનારા છે, તેઓ સઘળા દોષોથી રહિત એવા ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને પોતે પણ એ ધર્મનું આચરણ કરે છે. તે ધર્મ કેવો હોય છે ? તે બતાવે છે.–મોક્ષમાર્ગનો સાધક, ચારિત્રના સદ્ભાવથી સમ્પૂર્ણ, તથા જીનેન્દ્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કરાયેલ હોવાથી તથા ષટ્કાય જીવોની રક્ષા રૂપ હોવાથી અનુપમ હોય છે, આ અનુપમ ધર્મનો જે આધાર છે, અર્થાત્ જે મુનિ આ ધર્મનું પાલન કરે છે, તેના જન્મની કથાજ કેવી રીતે થઈ શકે ? અર્થાત્ તેમનો પુનર્જન્મ થતો નથી. અથવા એ રીતના ધર્મનું પાલન કરવાવાળાનો પુનર્જન્મ થતો નથી. અથવા એવા ધર્મનું પાલન કરવાવાળાનું જે સ્થાન છે, તે સ્થાનને અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત પુરૂષનો પુનર્જન્મ સર્વથા થતો નથી. તે માટે 'જન્મ' એમ કહેવું તે પણ ઉચિત ન તેથી સદાકાળ માટે સિદ્ધ થઈ જાય છે. ॥૧૯॥

'कओ कयाइ मेहावी' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'तहागया–तथागताः' અપુનરાવૃત્તિથી થયેલ અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત એવો 'मेहावी–मेधावीनः' કેવળજ્ઞાનવાળા તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'कयाइ–कदाचित्' કોઈ પણ કાળે 'कओ–कुतः' કયા પ્રકારથી 'उप्पज्जंति–उत्पद्यन्ते' ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ ઉત્પન્ન થતા નથી. 'अपडिन्ना–अप्रतिज्ञाः' નિદાન રહિત 'तहागया–तथागताः' તીર્થંકર ગણધર વિગેરે 'अणुत्तरा–अनुत्तराः' લોકોત્તર કેવળ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શનવાળા 'लोगस्स–लोकस्य' જીવ સમૂહના 'चक्खू–चक्षुः' નેત્રરૂપ કહેવાય છે. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—જે પુનરાગમનથી રહિત થઇને મોક્ષને પ્રાપ્ત થયા છે, અને મેધાવી અર્થાત્ કેવલજ્ઞાની છે, તેઓ શું કોઇ સમયે કોઈ પણ પ્રકારે જન્મ ગ્રહણ કરે છે ? અર્થાત્ તેઓનો પુનર્જન્મ કોઈ પણ વખતે થતો નથી. તેઓ બધા પ્રકારની કામનાઓથી રહિત લોકોત્તર કેવળ જ્ઞાન દર્શનથી યુક્ત તીર્થંકર ગણધર વિગેરે જીવો માટે નેત્ર રૂપ હોય છે. અર્થાત્ સત્ અસત્ પદાર્થોને બતાવવાળા હોવાથી નેત્રરૂપ હોય છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—અપુનરાવૃત્તપણાથી સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલ કેવળજ્ઞાન, કેવલ દર્શનથી યુક્ત મહાપુરૂષ શું ક્યારેય પુનર્જન્મ લે છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-કર્મરૂપી બીનો અભાવ થવાથી જન્મરૂપી અંકુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી જ જન્મ, જરા-વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણથી વ્યાપ્ત આ સંસારમાં તેમનું પુનરાગમન થતું નથી. તેઓ અપ્રતિજ્ઞ હોય છે. અર્થાત્ સઘળા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞાઓથી રહિત હોય છે. તેમને દેવઋદ્ધિ વિગેરે કોઇ પ્રકારની અભિલાષા-ઇચ્છા હોતી નથી. આત્મ કલ્યાણની ભાવના વાળા હોવાથી નિદાન (નિયાણા) બન્ધનથી મુક્ત હોય છે, એવા તથાગત અર્થાત્ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી તીર્થંકર ગણધર વિગેરે ષટ્કાય રૂપ લોક માટે સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપરૂપ મોક્ષમાર્ગના પ્રદર્શક-બતાવનારા હોવાથી નેત્રની સમાન છે. ॥૨૦॥

'अणुत्तरे य ठाणे से' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'से य-तच्च' શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ 'ठाणे-स्थानम्' સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ સ્થાન 'कासवेण-काश्यपेन' કાશ્યપ ગોત્રવાળા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ 'पवेइए प्रवेदितम्' પ્રરૂપિત કર્યું છે. 'जं ठाणं-यत् स्थानम्' જે સ્થાન અનુત્તર તપ સંયમ વિગેરે 'किच्चा-कृत्वा' કરીને 'एगे-एके' કોઈ મહાપુરૂષ 'निव्वुडा-निर्वृत्ताः' નિવૃત્ત થાય છે. 'अतः 'पंडिया-पण्डिताः' પાપ ભિરૂ બુદ્ધિમાન્ મુનિ 'निट्ठं-निष्ठाम्' સંસારના અંતને 'पावंति-प्राप्नुवन्ति' પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—કાશ્યપ ગોત્રીય શ્રીવર્ધમાન સ્વામી દ્વારા પ્રરૂપિત સંયમ રૂપ સ્થાન સર્વોત્તમ સ્થાન છે. જેની આરાધના કરીને અનેક મહાપુરૂષ પોતાની કષાય રૂપ અગ્નિને ઓલવીને શીતળ બન્યા છે. તેનાથી પાપભીરૂ મુનિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—તે શાસ્ત્ર પ્રસિદ્ધ સર્વશ્રેષ્ઠ સંયમ પાલન રૂપ સ્થાન કાશ્યપ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભગવન્ વર્ધમાન્ સ્વામીએ પ્રતિપાદન કરેલ છે. અન્ય કોઈએ નહીં. કેમકે-તેમના સિવાય કોઇ બીજા ધર્મોપદેશકમાં એવી પ્રરૂપણા કરવાની શક્તિ જ નથી. તે સંયમ સ્થાનની આરાધના કરીને કોઇ કોઇ પુરૂષ સંસારનુ અસાર પણું જોઇને અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરીને કષાય રૂપી અગ્નિને શાંત કરીને શીતળ બન્યા છે. અહિયાં કોઈ કોઈ એમ કહેવાનો આશય એ છે કે-સઘળાઓમાં એ પ્રમાણેની શક્તિ હોતી નથી. આજ સંયમ સ્થાનની આરાધના કરીને પંડિત પુરૂષ જન્મ મરણના અવસાન રૂપ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષ મેળવે છે. ॥૨૧॥

'पंडिए वीरियं लद्धुं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पंडिए-पण्डितः' સત્ અસત્ વિવેકને જાણવાવાળો પુરૂષ 'निग्घायाय-निर्घाताय' અશેષ કર્મની નિર્જરા માટે 'पवत्तगं-प्रवर्त्तकम्' કર્મક્ષપણ યોગ્ય 'वीरियं-वीर्यम्' પંડિત વીર્યને 'लद्धुं-लब्ध्वा' પ્રાપ્ત કરીને 'पुव्वकडं-पूर्वकृतम्' પૂર્વભવમાં કરેલા 'कम्मं-कर्मम्' જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મને 'धुणे-धुनीयात्' દૂર કરે તથા 'णवं-नवम्' નવીન 'वावि-वापि' અથવા 'ण कुव्वइ-न कुर्यात्' ન કરે ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક રાખવા વાળા પંડિત (મેધાવી) પુરૂષ સઘળા કર્મોની નિર્જરાના પ્રવર્તક પંડિત વીર્યને પ્રાપ્ત કરીને પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મોનો ક્ષય અને નવા કર્મોનું ઉપાર્જન ન કરે ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—સત્ અસત્માં ભેદ સમજવાવાળા મેધાવી પુરૂષ કર્મોની નિર્જરા કરવા માટે કર્મક્ષયમાં સમર્થ, અનેક ભવોમાં દુર્લભ નિરતિચાર સંયમ અને તપ રૂપ પંડિત વીર્યને પહેલા કરેલા કર્મના વિશેષ પ્રકારના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત કરીને અનેકાનેક પૂર્વજન્મોમાં સંચિત જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના ચિકણા કર્મોનો તે પંડિતવીર્યથી ક્ષય કરે. અને આસ્રવના કારણોનો નિરોધ કરીને નવીન કર્મોનો બંધ ન કરે.

તાત્પર્ય એ છે કે—આત્માર્થી મુનિ પંડિત વીર્યને પ્રાપ્ત કરીને અનેક ભવોની પરમ્પરામાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મની જાળને ભેદી નાખે અને નવા કર્મોનું ઉપાર્જન ન કરે. એમ કરવાથી તે સઘળા કર્મોથી મુક્ત થઇ જાય છે. ॥૨૨॥

'ण कुव्वई महावीरे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'महावीरे-महावीरः' કર્મના વિદારણમાં શક્તિવાળો મુનિ 'अणुपुव्वकडं-आनुपूर्व्या कृतम्' બીજા પ્રાણી જે ક્રમથી મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય, પ્રમાદ, વિગેરે અશુભ યોગથી અનન્ત ભવથી પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારના ક્રમથી પ્રાપ્ત કરેલા 'रयं-रजः' જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મ રજ અથવા પાપકર્મ 'ण कुव्वइ-न करोति' કરતા નથી. કારણ કે 'रयसा-रजसा' પૂર્વભવમાં કરેલા કર્મથી જ પાપ થાય છે. તેથી 'कम्मं-कर्म' પાપકર્મ અથવા તેના કારણને 'हेच्चाण-त्यक्त्वा' ત્યાગ કરીને 'जं-यत्' જે 'मयं-मतम्' તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષોને સમ્મત અને મોક્ષના ઉપાય રૂપ તપઃ સંયમાદિના 'संमुहीभूया संमुखी भूताः' સન્મુખ થાય છે. અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્તિ યોગ્ય આચરણમાંજ તત્પર રહે છે. ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—મહાવીર અર્થાત્ કર્મનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ મુનિ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ કષાય, અને અશુભ યોગ દ્વારા અનંત ભવોના સંસ્કારના ક્રમથી આવેલ જ્ઞાનાવરણ વિગેરે કર્મ-રજને અથવા પાપને કે જેને બીજા પ્રાણિયો બાંધે છે. તેનો બંધ ન કરે પૂર્વભવમાં પ્રાપ્ત કરેલ કર્મથી જ પાપોનું ગ્રહણ કરાય છે. તેથી કર્મ,-પાપ અથવા તેના કારણોનો ત્યાગ કરીને મુનિ તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષો દ્વારા સમ્મત મોક્ષને માટે તપ અને સંયમ વિગેરેની સંમુખ થાય છે. ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—સઘળા કર્મોનો નાશ કરવામાં સમર્થ વીરપુરૂષ અનન્ત ભવોમાં પ્રાપ્ત કરેલા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગની પરંપરાથી અથવા અનંત ભવોથી ચાલતા આવેલા સંસ્કારોથી અશુભ સંસ્કારથી થવાવાળી રજની સરખા મલીન પણાને ઉત્પન્ન થવાવાળી જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આ પ્રકારની કર્મરૂપી રજને પ્રાપ્ત કરતા નથી. કેમકે-પહેલાં કરેલ કર્મથી નવા કર્મ બાંધે છે. કર્મ રૂપી તાંતણાથી આવનારી કર્મરૂપી સાડી બને

છે. તેથી જ સાધુ વર્તમાન ભવમાં કર ગામાં આવવાવાળા કર્મનો ત્યાગ કરીને
તીર્થંકર વિગેરે મહાપુરૂષો દ્વારા સઘળા મોક્ષના ઉપાય રૂપ તપ અને સંયમ
તરફ મન લગાવે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—આ વખ તે જે સંસાર તરફ વળેલા છે.
તે પૂર્વ જન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલ કર્મોને વશ ઇને નવા નવા કર્મોનો બંધ
કરતા થકા ભવ પરંપરાને પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ મહાવીર પુરૂષ પંડિત
વીર્યથી યુક્ત થઇને પૂર્વ જન્મમાં પ્રાપ્ત કરેલ આઠ પ્રકારના કર્મોને દૂર કરીને
મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૩॥

'जं मयं सव्वसाहूणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जं सव्वसाहूणं मयं-यत् सर्वसाधूनां मतम्' જે સમસ્ત સાધુજનોને માન્ય હોય 'तं मयं-तन्मतम्' એજ મત 'सल्लगत्तणं-शल्यकर्त्तनम्' શલ્ય-અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મને કાપવાવાળા બને છે. તેથી 'तं मयं-तन्मतम्' સંયમના અનુષ્ઠાન રૂપ એ મતને 'साहइत्ताण-साधयित्वा' આરાધિત કરીને ઘણા લોકો સંસાર સાગરને 'तिन्ना-तीर्णाः' તરી ગયા છે. અથવા 'देवा-देवाः' સૌધર્માદિ અથવા અનુત્તરોપપાતિક દેવ 'अभविंसु-अभूवन्' થયા છે. તેઓ ત્યાંથી ચવીને મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૨૪॥

અન્વયાર્થ—સઘળા સાધુઓનો જે મત છે. એજ મત જ્ઞાનાવરણીય વિગેરેઆઠ પ્રકારના કર્મનો વિનાશક છે. તેથી જ એ સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ મતની સમ્યક્ આરાધના કરીને ઘણા જીવો સંસાર સાગરથી પાર ઉતર્યા છે. જેમના કર્મ બાકી રહ્યા તેઓ સૌધર્મ વિગેરે અથવા અનુત્તરોપપાતિક દેવ બન્યા છે. ત્યાંથી ચ્યવીને અને મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરીને તેઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે ॥૨૪॥

ટીકાર્થ—વિશેષમાં કહે છે—તીર્થંકરો અને ગણધરો વિગેરેનો જે સંયમાનુષ્ઠાન રૂપ મત છે, એજ કર્મરૂપી શલ્યોને કાપવાવાળો છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણ વિગેરે પાપ કર્મોનો ક્ષય કરવાવાળો છે. તે સિવાય બીજો કોઈ મત શલ્યને દૂર કરનાર નથી. તેથી એ મતની આરાધના કરીને અનેક મહા પુરૂષો સંસારથી પાર થયા છે, અને જેમના કર્મ ક્ષય થવાથી બાકી રહેલા છે તેઓ તે સંયમારાધનના પ્રતાપથી એક ભવાવતારી અનુત્તરોપપાતિક દેવના રૂપમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સંયમનુ આરાધન કરવાથી જેઓના કર્મો સર્વથા નાશ પામે છે, તેઓ સંસાર સાગરથી તરીને સિદ્ધિ પામે છે, અને જેમના કંઇક શુભ કર્મો બાકી રહી જાય છે, તેઓ દેવગતિ પ્રાપ્ત કરીને ફરીથી મનુષ્ય ભવમાં આવીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે. ॥૨૪॥

'अभविंसु पुरा वीरा' इत्यादि

શબ્દાર્થ—'पुरा-पुरा' ભૂતકાળમાં અનેક 'वीरा-वीराः' કર્મનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ મુનિ 'अभविंसु-अभूवन्' થઇ ગયા છે. તથા 'आगमिस्सावि-आगमिष्यत्यपि' ભવિષ્યકાળમાં પણ 'सुव्वया-सुव्रताः' પાંચ મહાવ્ર તેને ધારણ કરવાવાળા સુવ્રત મુનિ થશે. ઉપલક્ષણથી વર્તમાનકાળમાં પણ અનેક મુનિયો વિદ્યમાન છે તેઓ બધા 'दुन्निबोहस्स-दुर्निबोधस्य' પામર પ્રાણિયો દ્વારા જાણવામાં અશક્ય એવા 'मग्गस्स-मार्गस्य' સમ્યક્‌દર્શન જ્ઞાન, ચારિત્ર રૂપ મોક્ષ માર્ગના 'अंतं-अन्तम्' અંત કરીને 'पाउकरा-प्रादुष्कराः' અન્ય ભવ્યો પ્રત્યે પ્રગટ કરવાવાળા હોય છે. અને ઉપદેશક બનીને 'तिन्ना-तीर्णाः' ભવ રૂપી સમુદ્રની પાર થઈ ગયા છે. 'त्ति-इति આ પ્રમાણે જે રીતે ભગવાન્ પાંસેથી મે સાંભળ્યું છે તેજ પ્રમાણે 'बेमि-ब्रवीमि' કહું છું ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ—ભૂતકાળમાં ઘણા વીર મુનિયો થયા છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ પાંચ મહાવ્રત ધારી મુનિયો થશે. ઉપલક્ષણથી વર્તમાનકાળમાં પણ ઘણા મુનિયો છે, કે જેઓ મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. તેઓ બધા ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના વીર પામર પ્રાણિયો દ્વારા દુર્જ્ઞેય મોક્ષ માર્ગની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરીને અન્ય પ્રાણિયો માટે એજ માર્ગને પ્રગટ કરવા વાળા અને ભવસાગરની પાર પામ્યા છે.

'त्ति' સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે–ભગવન્ પાંસેથી જે રીતે મેં સાંભળ્યું છે એજ પ્રમાણે તમને કહું છું. ॥૨૫॥

ટીકાર્થ—પૂર્વકાળમાં કર્મવિદારણ કરવામાં અનેક મુનિ સમર્થ થયેલા હતા. વર્તમાનકાળમાં પણ ઘણા ખરા મુનિ એવા છે, કે જેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. અથવા અહિયાં વર્તમાન કાળનો અભિપ્રાય ગણધરોનો કાળ સમજવો જોઈએ ભવિષ્ય કાળમાં પણ ઘણા નિરતિચાર સંયમને પાળવાવાળા મુનિયો થશે. તેઓએ શું ભૂતકાત કહેલ છે? તેઓ શું કરે છે? અને શું કરશે? તેનો ઉત્તર આપતાં કહે છે–કાયર જન જેને જાણી શકતા નથી અથવા જાણીને પણ કરી શકતા નથી. એવા સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્‌ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરીને તથા બીજાઓને પ્રકાશવાળા કરીને અપાર અને ન તરી શકાય એવા સંસાર સાગરને પાર કરી ચૂકયા છે, પાર કરે છે, અને પાર કરશે.

આ પ્રમાણે મેં ભગવાનના મુખથી સાંભળેલ છે. એજ હું કહું છું. પોતાની બુદ્ધિથી કહેતો નથી. આ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ જમ્બૂ સ્વામીને કહેલ છે. ॥૨૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું આદાનીયનામનું પંદરમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૫॥

સોળમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

પંદરમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું હવે સોળમાં અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પહેલાના અધ્યયન સાથે આનો એવો સંબંધ છે, કે-આનાથી પહેલાના પંદર અધ્યયનોમાં જે જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે, તેમાંથી જેનું વિધાન છે. તેનું વિધિ રૂપથી અને જેનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે, તેનો નિષેધ રૂપથી પાલન કરવાવાળાં જ સાધુ થઈ શકે છે. એ સંબંધમાં આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવશે. તે પૂર્વોક્ત અર્થ આ પ્રમાણે છે.—

(૧) પહેલા અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે–સ્વ સમય (શાસ્ત્ર) અને પરસમયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી સાધુ સમ્યક્ત્વ ગુણથી યુક્ત થાય છે.

(૨) બીજા અધ્યયનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-કર્મોનો વિનાશ કરવામાં સમર્થ જ્ઞાન વિગેરે દ્વારા આઠ પ્રકારના કર્મનો વિનાશ કરીને જીવ સાધુ થાય છે.

(૩) ત્રીજા અધ્યયનમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે–અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને સહન કરતો એવો પુરૂષ સાધુ થાય છે.

(૪) ચોથા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે–સ્ત્રી પરીષહને જીતવાવાળા જ સાધુ થઈ શકે છે.

(૫) પાંચમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે કે–નરકના દુઃખોને સાંભળીને નરકમાં લઈ જવાવાળા કર્મોનો જે ત્યાગ કરી દે છે, એજ સાધુ છે.

(૬) છટ્ઠા અધ્યયનમાં એવો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે ચાર જ્ઞાનને ધારણ કરવાવાળા મહાવીર સ્વામીએ કર્મ ક્ષયને માટે ઉદ્યુક્ત થઈને સંયમ માટે પ્રયત્ન કર્યો, એજ પ્રમાણે બીજા છદ્મસ્થોએ પણ કરવો જોઈએ.

(૭) સાતમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે–કુશીલના દોષોને જાણીને અને તેનો ત્યાગ કરીને સુશીલમાં શુદ્ધ આચારમાં સ્થિત રહેવું જોઈએ.

(૮) આઠમા અધ્યયનમાં એવી પ્રરૂપણા કરી છે કે–મોક્ષની ઇચ્છા

રાખવાવાળાઓએ બાલ વીર્યનો ત્યાગ કરીને પંડિત વીર્ય મેળવવા ઉદ્યમ કરવો જોઇએ.

(૯) નવમા અધ્યયનમાં એવું કહેલ છે કે-શાસ્ત્રોક્ત-શાસ્ત્રમાં કહેલ ક્ષમા વિગેરે ગુણોનું યથાવત્ પાલન કરતો થકો જીવ સંસાર સાગર તરી જાય છે.

(૧૦) દસમા અધ્યયનમાં એવો ઉપદેશ આપેલ છે કે-સર્વાંગી કરણુ સમાધિથી યુક્ત જીવ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

(૧૧) અગીયારમાં અધ્યયનમાં એવું કહ્યું છે કે-સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્-દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ મય સન્ માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને જીવ કલેશોનો નાશ કરે છે.

(૧૨) બારમા અધ્યયનમાં એવું કહ્યું છે કે-પરતીર્થિકોના સ્વરૂપને સારી રીતે જાણીને તેના પર શ્રદ્ધા ન કરે

(૧૩) તેરમા અધ્યયનમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે-શિષ્યના ગુણો અને દોષોને જાણવાવાળા તથા સદ્ગુણોમાં રહેનારા સાધુ જ આત્મકલ્યાણ કરનારા હોય છે.

(૧૪) ચૌદમા અધ્યયનમાં એવું કહ્યું છે કે-જેમનું ચિત્ત પ્રશસ્ત ભાવોથી ભાવિત-યુક્ત હોય છે, તેજ નિઃશંક હોય છે.

(૧૫) પંદરમાં અધ્યયનમાં એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે કે-જેનાથી મુનિ મોક્ષ સાધક અને લાંબા ચારિત્ર વાળા થાય.

આ રીતે પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં જે જે વિષયનું વિસ્તાર પૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, એજ અહિયાં આ ગાથા નામના સોળમાં અધ્યયનમાં સંક્ષેપથી કહેશે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત આ સોળમા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે.—'अहाह भगवं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—અહિયાં 'અથ' શબ્દ અન્તિમ મંગળનો સૂચક છે. આદિમંગળ

'बुज्झेज्ज' ઈત્યાદિ દ્વારા કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે આદિ અને અન્ત મંગલરૂપ હોવાથી સમ્પૂર્ણ શ્રુતસ્કંધ પણ મંગલ રૂપ જ છે એવું સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે.

અથવા 'અથ' શબ્દ અનન્તર-પછી એ અર્થમાં છે. તેનો આશય એવો છે કે-પંદરમાં અધ્યયન પછી.

પંદરમાં અધ્યયન પછી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા ભગવાને બાર પ્રકારની પરિષદામાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં પ્રતિપાદન કરેલ વિધી નિષેધ રૂપ અર્થોથી યુક્ત મુનિ ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરવાથી 'दविए' દ્રવિક કહેવાય છે. દ્રવનો અર્થ સંયમ, સંયમવાનને દ્રવી અથવા દ્રવિક કહે છે. અથવા 'दविए' નો અર્થ દ્રવ્ય એ પ્રમાણે છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-મોક્ષ ગમનને યોગ્ય હોવાથી દ્રવ્ય, અથવા રાગ દ્વેષ વિગેરે સઘળા મળોથી રહિત હોવાથી નિર્મળ સોનાની જેમ શુદ્ધ દ્રવ્ય સ્વરૂપ

સ્નાન વિગેરે શારીરિક-શરીર સંબંધી સંસ્કારોનો જેઓએ ત્યાગ કરી દીધો છે. અને જેઓ શરીરની મમતાનો ત્યાગ કરી ચૂકયા હોય તેઓ 'વ્યુત્સૃષ્ટ કાય' કહેવાય છે. જેઓ દ્રવિક અને 'વ્યુત્સૃષ્ટકાય' હોય છે, તથા પૂર્વોક્ત અધ્યયનોના અર્થની અનુસાર મનોયોગ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે માહન, અર્થાત્ 'मा हन' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોને ન મારો એવા કથન અને કરણી વાળો હોય છે. અથવા નવ પ્રકારની 'નવવાડ રૂપ' ગુપ્તિયોથી યુક્ત બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરવાનો હોવાથી બ્રાહ્મણ કહેવાય છે. (૧)

તે શ્રમણ પણ કહેવાય છે. 'समणे' અર્થાત્ શ્રમણનો અર્થ-બાર પ્રકારની તપશ્ચર્યામાં શ્રમ કરનાર એ પ્રમાણે છે. 'समणे'ની સંસ્કૃત છાયા 'समनाः' એ પ્રમાણે પણ થાય છે. તેનો અર્થ દયા યુક્ત મનવાળો એ પ્રમાણે થાય છે. અર્થાત્ પ્રાણીમાત્ર પર અનુકમ્પાની ભાવનાથી યુક્ત અથવા 'समणे' ની

છાયા 'सममनाः' એ પ્રમાણે પણ થાય છે. પ્રાકૃત ભાષા હોવાથી અહિયાં એકમકારનો લોપ થયેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે–તે શત્રુઓ અને મિત્ર પર સરખો ભાવ રાખે છે. જેમ ચંદન વૃક્ષ પોતાને છોલવાવાળા વાંસલા પર દ્વેષ કરતું નથી એજ પ્રમાણે તે ઉપસર્ગ–વિઘ્ન કરનારા પર રોષવાળા અથવા દ્વેષ વાળા થતા નથી. જેમ ચંદન બધાને સમાન ભાવથી સુગંધ આપે છે, એજ પ્રમાણે આ મુનિ પણ સર્વત્ર સમાન ભાવવાળા હોય છે (૨)

તે મુનિ 'ભિક્ષુ' પણ કહેવાય છે, જે નિરવદ્ય ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તે ભિક્ષુ કહેવાય છે. અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોને ભેદવાવાળા ભિક્ષુ કહેવાય છે. એજ રીતે 'भासुर' દેદીપ્યમાન ગુણ સમૂહોથી યુક્ત સાધુ 'ભિક્ષુ' પદ વાચ્ય હોય છે. (૩)

તે મુનિ 'નિર્ગ્રન્થ' પણ કહેવાય છે, જે બાહ્ય–બહારના અને આભ્યન્તર–અંદરના પરિગ્રહથી રહિત હોય તે નિર્ગ્રન્થ છે. (૪)

આ રીતે પૂર્વોક્ત પંદર અધ્યયનોમાં પ્રરૂપણા કરેલ અર્થ–વિષયનું આચરણ કરનાર, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવાવાળા સંયમવાન, શરીરના મમત્વથી રહિત, મુનિ (૧) માહન (૨) શ્રમણ (૩) ભિક્ષુ અને (૪) નિંર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. તેને આ ચારે વિશેષણોથી યુક્ત કહેવા જોઈએ. ॥૧॥

જે દાન્ત, દ્રવિક, અને વ્યુત્સૃષ્ટકાય હોય છે, તે માહન, શ્રમણ, ભિક્ષુ અને નિર્ગ્રન્થ શબ્દોથી કહેવાને યોગ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે ભગવાને વર્ણન કરેલ છે. તેને સાંભળીને ગણધર પ્રશ્ન પૂછે છે. 'पडिआह' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ મુનિના દાન્ત, દ્રવિક વિગેરે લક્ષણોને સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે 'भंते!' હે ભગવન્ જે મુનિ દાન્ત, દ્રવિક અને વ્યુત્સૃષ્ટકાય હોય છે, તે માહન, શ્રમણ, ભિક્ષુ અને નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે, તે કેવી રીતે કહેવાય છે? હે મહા મુનિ તે અમોને કહો.

અહિયાં 'भंते' શબ્દના અનેક અર્થો થાય છે, જેમકે–ભદન્ત, અર્થાત્ કલ્યાણ કરનાર બીજો અર્થ 'भयान्त' અર્થાત્ સઘળા ભયોનો અન્ત કરવાવાળા, અથવા 'भवान्त' અર્થાત્ જન્મ, મરણરૂપ સંસારનો અન્ત કરવાવાળા ॥૨॥

માહન વિગેરેના લક્ષણોના વિષયમાં શિષ્યની જીજ્ઞાસાને નિવૃત્ત કરવા માટે સૌથી પહેલાં 'માહન' ના લક્ષણ કહે છે. 'इति विरए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત અધ્યયનો અનુસાર આચરણ કરતા થકા મુનિ સઘળા પાપકર્મોથી અર્થાત્ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનોથી પ્રાણાતિપાત જનક કૃત્યોથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તથા રાગ અર્થાત્ પ્રિય પદાર્થોની આસક્તિથી દ્વેષથી કલહ (વાગ્યુદ્ધ) થી અભ્યાખ્યાન અર્થાત્ પારકાના ગુણોમાં દોષોનો આક્ષેપ કરવાથી, (આળચઢાવવાથી) ચાડીથી, પારકાની નિંદાથી, સંયમને પ્રત્યે અરતિ અને વિષયોને પ્રત્યે રતિ-પ્રીતીથી, માયામૃષા (કપટયુક્ત અસત્ય ભાષણ) થી તથા મિથ્યાદર્શન શલ્યથી, જે સર્વથા વિરત છે, જે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપથી યુક્ત છે. અથવા આત્મહિતથી યુક્ત છે, ઈર્યા સમિતિ વિગેરે પાંચ સમિતિયો અને ઉપલક્ષણથી ત્રણ ગુપ્તિયોથી યુક્ત છે, સદા છ કાયના જીવોની યતનામાં તત્પર છે, અને એવા થઈને જે અપરાધી પ્રાણી પર પણ ક્રોધ કરતા નથી, મારે બધા જ પ્રાણિયો સાથે મૈત્રી ભાવ છે, કોઈની સાથે વેર નથી.' આ વચન પ્રમાણે જે સઘળાની સાથે મૈત્રી ભાવનું આચરણ કરે છે. પોતાના તપ અને સંયમના ઉત્કૃષ્ટ પણાની અને બીજાનું લઘુપણું પ્રગટ કરવાની બુદ્ધિથી અભિમાન કરતા નથી. તેને 'माहन' કહેવા જોઈએ. અર્થાત્ આ ગુણોથી યુક્ત અનગાર 'माहन' પદ યુક્ત હોય છે. ॥૩॥

હવે 'શ્રમણ' શબ્દનો અર્થ કહે છે. 'एत्थ वि समणे' ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત વિરતિ વિગેરે ગુણોથી યુક્ત શ્રમણના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે શ્રમણ પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત છે, તેને હવે પછી આગળ કહેવામાં આવનાર ગુણોથી યુક્ત થવું જોઈએ. તે ગુણ આ પ્રમાણે છે.-અનિશ્રિત હોય અપ્રતિબંધ વિહારી અર્થાત્ શરીર વિગેરે સંબંધી આસક્તિથી રહિત હોય, અથવા આલોક સંબંધી કામનાઓથી રહિત હોય, નિદાન અર્થાત્ સ્વર્ગાદિ પરલોક સંબંધી આકાંક્ષાથી રહિત હોય, કર્મબંધના કારણ ભૂત પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અથવા હિંસાકારી વચન અને ઉપલક્ષણથી અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી રહિત હોય, અર્થાત્ જેણે હિંસા

વિગેરે પાંચે પાપસ્થાનોનો અર્થાત્ પાંચ આસ્રવોનો પરિત્યાગ કરી દીધો હોય, તથા ક્રોધ, માન, માયા, લોભ પ્રેમ (વિષય સંબંધી અનુરાગ) દ્વેષ (અપ્રીતિ) આ બધા દોષો જીવને જન્મ મરણના કારણે હોય છે. અને મોક્ષ માટે હોતા નથી. ઉલ્ટા મોક્ષના બાધક છે. તેથી જ જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેના સ્વરૂપને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરે છે, તે શ્રમણ પદથી કહેવાને યોગ્ય ગણાય છે.

આ રીતે જે જે કારણથી આત્માને આ લોક અને પરલોકમાં હાનિકારક સાવદ્ય કર્મોનું ઉપાર્જન ન હોય, અને જે જે કર્મ દ્વેષના કારણ રૂપ હોય, તે તે કર્મબંધના કારણ ભૂત પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી પહેલેથી જ કર્મબંધનું કારણ ઉપસ્થિત થયા પહેલા જ વિરત થઈ જાય. સઘળા અનર્થના કારણોથી દૂર થઈ જાય, એવા દાન્ત, દ્રવિક, અને વ્યુત્સૃષ્ટકાય મુનિ 'શ્રમણ' શબ્દથી કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—આ ગુણો અને પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત મુનિ શ્રમણ કહેવાય છે. ॥૪॥

'માહન' શબ્દનો જે પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત પહેલાં કહેલ છે. અર્થાત્ જે ગુણોને કારણે 'માહન' પદનું વાચ્યપણું નિરૂપિત કરવામાં આવેલ છે, તે ગુણો શ્રમણમાં પણ હોવાનું કહેલ છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-જેમ 'માહન'ના ગુણો 'શ્રમણમાં હોવાનું જરૂરી છે, એજ પ્રમાણે શ્રમણના સઘળા ગુણો 'ભિક્ષુ' માં પણ હોવા જોઇએ. એ આશયથી આગળ કહે છે, 'एत्थ वि' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'માહન' શબ્દની જે પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ છે, તે સઘળી પ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ ભિક્ષુમાં સમજવી જોઈએ. અહિયાં એવી શંકા થાય છે કે–અર્થના ભેદથી જ શબ્દમાં ભેદ હોય છે જો માહન અને ભિક્ષુ શબ્દનો એક જ અર્થ હોય તો તેમાં શું ભેદ છે? તેનું સમાધાન એવું છે કે–જે 'માહન' શબ્દના પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત હોતા થકા નિરવદ્ય ભિક્ષા ગ્રહણ કરે છે, તે મુનિ ભિક્ષુ કહેવાય છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે–જે ગુણ 'માહન' ના બતાવેલા છે, કેવળ એજ ગુણો માહનના હોતા નથી, કે જેથી બન્નેમાં ભેદ ન રહે, પરંતુ ભિક્ષુમાં માહનના ગુણો ઉપરાંત બીજા પણ અનેક ગુણો હોય છે. એથી જ એ સમાન ગુણોની અપેક્ષાથી બન્નેમાં સરખા પણું હોવા છતાં પણ બીજા વિશેષ ગુણો હોવાનું સંભવિત હોવાથી બન્નેમાં ભેદ હોય જ છે. બન્નેમાં ભેદ બતાવવા વાળા ગુણો જ અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.

ભિક્ષુ ઉન્નત-ઉંચા ન હોય ઉન્નતપણું બે પ્રકારનું હોય છે, દ્રવ્યથી

અને ભાવથી. શરીરની ઉંચાઈ વાળા દ્રવ્યથી ઉન્નત કહેવાય છે. અને જાતિ વિગેરેનું અભિમાન કરવાવાળા ભાવથી ઉન્નત કહેવાય છે, અહિંયાં ભાવથી ઉન્નત પણું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. જે ભાવથી ઉન્નત ન હોય અર્થાત્ જાતિ, કુળ, વિદ્યા, તપ, અને સંયમ વિગેરેના અભિમાનથી રહિત હોય. ભિક્ષુએ વિનયશીલ અર્થાત્ ગુરૂ તથા દીક્ષા પર્યાય વિગેરેથી મોટા મુનિયોની વિનય પ્રતિપત્તિ કરવી જોઈએ. વિનીત હોવાને કારણે તેણે 'નામક' હોવું જોઇએ. અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારના કર્મોને નમાવવા વાળા—દૂર કરવા-વાળા હોવું જોઈએ.

અથવા જે વૈયાવૃત્ય કરીને તથા ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરીને પોતાને નમ્ર બનાવે છે, નમાવે છે, તે નામક કહેવાય છે તેણે ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરવાવાળા થવું. દ્રવિક અર્થાત્ સંયમવાન્ હોવું, સ્નાન વિગેરે શરીરના સંસ્કારોથી રહિત થઇને દેહની મમતાથી રહિત થવું. જ્યારે તે દેહ મમતાથી રહિત હોય છે, તો તેમાં પરીષહો અને ઉપસર્ગોને જીવવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. તેથી જ સૂત્રકાર કહે છે કે—તે અનેક પ્રકારના ક્ષુધા વિગેરે બાવીસ પ્રકારના પરીષહોને તથા દેવો, મનુષ્યો, અને તિર્યંચો દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવનારા અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગોને ધર્મધ્યાનમાં એકાગ્રચિત્તવાળા થઈને તેનો અનુભવ જ ન કરે અર્થાત્ સમભાવથી તેને સહન કરે. પોતાના મન વચન અને કાયના યોગને આત્મામાં લગાવીને શુદ્ધ ચારિત્રનું પાલન કરે, નિરતિચાર સમ્યક્ત્વનું પાલન કરવાના કારણે સંયમમાં પ્રવૃત્ત રહેવું અર્થાત્ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સાહની સાથે સિંહની જેમ શૂરતા પૂર્વક સંયમમાં તત્પર રહે. શિયાળની જેમ નહીં. સંયમના પાલનમાં પણ સ્થિર રહેવું. અર્થાત્ સિંહની સમાન ઉત્સાહ પૂર્વક સંયમનું પાલન કરતા રહેવું. એ પ્રમાણે થઈને સંસારના અસારપણાને તથા સંસારથી તારવાવાળી કર્મ, ભૂમિ વિગેરેની પ્રાપ્તિરૂપ સામગ્રીના દુર્લભ પણાને જાણીને અથવા આહારના ઉદ્ગમ ઉત્પાદના વિગેરે દોષોને જાણીને પરદત્ત—બીજાએ આપેલ આહારને લેનારા હોય. અર્થાત્ ગૃહસ્થોએ પોતાના માટે જે આહાર બનાવેલ હોય અને તેમાંથી કહાડીને આપેલ હોય તેનો જ આહાર કરવાવાળા હોય, અર્થાત્ સ્વયં રાંધીને ન ખાય, આ પ્રકારના જે પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત હોય એજ મુનિ 'ભિક્ષુ' શબ્દથી યુક્ત કહેવાય છે. ॥૫॥

ભિક્ષુ શબ્દની વ્યાખ્યા કર્યા પછી હવે 'નિર્ગ્રન્થ' પદની વ્યાખ્યા કરે છે. 'एत्थ वि निग्गंथे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—જે ગુણુ 'ભિક્ષુના કહેલા છે, તે સઘળા ગુણો નિર્ગ્રન્થમાં પણુ જરૂરી છે, તે ગુણો સિવાય, નિર્ગ્રંથમાં બીજા કંઈક વધારે ગુણો પણુ હોવા જોઈએ. તે અહિયાં બતાવવામાં આવે છે.

નિર્ગ્રંથ મુનિ એકલા રહે. એકાકી બે પ્રકારના હોય છે, દ્રવ્યથી અને ભાવથી, જે સહાય વિનાના હોય તે દ્રવ્યથી એકાકી—એકલા ગણાય છે, અને જે રાગ દ્વેષથી રહિત હોય તે ભાવથી એકાકી કહેવાય છે. તે એક વેત્તા હોય, અર્થાત્ એ જાણુતા હોય કે જીવ એકલો જ પરલોકમાં જાય છે, તેને સહાય કરનાર કોઈ નથી અથવા 'एगे आया' આ શાસ્ત્ર વચન પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થિક નયથી આત્મા એક જ છે. એ પ્રમાણે જાણુનાર હોય, બુદ્ધ હોય, એટલે કે પદાર્થોના યથાર્થ જ્ઞાનથી યુક્ત અથવા સંસારના સ્વરૂપને જાણુનાર હોય, સ્રોતોને રોકવા વાળા હોય, દ્રવ્ય સ્રોત અને ભાવસ્રોત્ર એમ સ્રોત બે પ્રકારના હોય છે. ખાડો વિગેરે અથવા ઇન્દ્રિય એ દ્રવ્ય સ્રોત છે. તથા મનોજ્ઞ અને અમનોજ્ઞ શબ્દ વિગેરેમાં મનની પ્રવૃત્તિ હોવી તે ભાવસ્રોત છે. અહિયાં ભાવસ્રોત ગ્રહણુ કરવો જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે—નિર્ગ્રન્થ મુનિ કર્મના આગમનના કારણોને રોકીદે. ઈન્દ્રિયોને અને મનને સારી રીતે વશ કરે. પાંચ પ્રકારની સમિતિયોથી યુક્ત હોય અને ઉપલક્ષણુથી ત્રણે ગુપ્તિયોથી ગુપ્ત હોય, સુ સામાયિકથી યુક્ત હોય, સમભાવની પ્રાપ્તિને સામાયિક કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે—શત્રુમિત્ર વિગેરે પર સમાન ભાવ ધારણુ કરવાવાળા હોય, આત્માના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવાવાળા હોય, અથવા ઉપયોગ લક્ષણુવાળા, અસંખ્યાત પ્રદેશી, પ્રાપ્ત શરીર પ્રમાણે સંકોચ વિસ્તાર સ્વભાવવાળા, પોતે કરેલા કર્મના ફળને ભોગવવા વાળા પ્રત્યેક શરીર અને સાધારણુ શરીર વિગેરે રૂપથી રહેલા, દ્રવ્ય અને પર્યાયની અપેક્ષાથી નિત્યતા, અનિત્યતા વિગેરે અનંત ધર્મોથી યુક્ત આત્માના વાદ—સિદ્ધાંતને પ્રાપ્ત થયેલ હોય જીવ અજીવ વિગેરે સઘળા પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણુનાર હોય, ઉપર કહેલ દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ બન્ને પ્રકારના સ્રોતોને બંધ કરવાવાળા હોય આદર સત્કાર અને વસ્ત્ર વિગેરેના લાભની ઈચ્છાવાળા ન હોય, પરંતુ શ્રુતચારિત્ર ધર્મની અભિલાષા—ઈચ્છાવાળા હોય, અર્થાત્ જે આદર અને સત્કાર માટે ક્રિયા-

ઓમાં પ્રવૃત્તિ ન કરતાં ધર્મના ઉદ્દેશથી જ પ્રવૃત્ત થતા હોય. તેનું કારણ એ છે કે-તે ધર્મવેત્તા હોય-ધર્મને, ધર્મના ફળને અને તેના કારણને યથાર્થ રૂપથી જાણવાવાળા હોય, તથા સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થયેલા હોય, આ બધા ગુણોથી યુક્ત મુનિ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થાય છે. આ બધા ગુણોથી યુક્ત મુનિ શું કરે? બધે જ સમભાવથી વ્યવહાર કરે. શત્રુ, મિત્ર, સુખદુઃખ, અથવા લાભ અલાભમાં એક જ રૂપથી આચરણ કરે. જેમ ચન્દન, કાટવાવાળા અને સીંચવાવાળા બન્નેને સરખા પણાથી સુગંધ આપે છે, એજ પ્રમાણે સમતાનું આચરણ કરે. કેવા થઈને સમભાવનું આચરણ કરવું? તે બતાવે છે-જીતેન્દ્રિય, સંયમવાન્ અથવા મોક્ષ ગમનની યોગ્યતાવાળા તથા કાયિક મમતાથી રહિત થઈને સમભાવી થવું.

જે આ ગુણોથી યુક્ત હોય, તથા માહન, શ્રમણ અને ભિક્ષુ કહેવડાવવાને યોગ્ય ગુણોથી પણ યુક્ત હોય, તે મુનિ 'નિર્ગ્રન્થ' શબ્દને યોગ્ય કહેવાય છે. 'માહન' 'શ્રમણ' વિગેરે શબ્દ નિર્ગ્રન્થથી અત્યંત ભિન્ન નથી. પરંતુ કથંચિત્ ભિન્ન અને કથંચિત્ અભિન્ન હોય છે.

હવે શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરતા થકા સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી વિગેરે શિષ્ય વર્ગને કહે છે-હે જમ્બૂ મેં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને તમો એજ પ્રમાણે સમજો. આ સંબંધમાં જરા પણ સંશય અથવા વિપર્યાસ કરવો નહીં. હું જે કાંઈ કહું છું તે સઘળું ભગવાનના મુખથી સાંભળેલ જ કહું છું. પોતાની તરફથી કલ્પના કરીને કહેતો નથી. સર્વજ્ઞના વચનમાં વિકલ્પ સંદેહ કરવો ન્યાય સંગત નથી. કેમકે-તીર્થંકર ભયથી ત્રાતા -રક્ષક હોય છે. રાગ દ્વેષથી રહિત હોવાને કારણે સઘળા પ્રાણિયોની સંસાર સમુદ્રથી રક્ષા કરવાવાળા હોય છે. તેથી તેઓ અન્યથા કહેવાવાળા હોતા નથી. એ પ્રમાણે હું કહું છું આ સુધર્માસ્વામીનું વચન છે. ॥૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું વિધિનિષેધનાનનું સોળમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૧૩॥

પહેલું શ્રુતસ્કંધ સમાપ્ત ॥ ૧-૧૬ ॥